KULTURA

Szkice • Opowiadania • Sprawozdania

PARYŻ II-gi Numer krajowy 1952

• «La Culture» • Revue mensuelle •

Nowa Konstytucja • Partia i stronnictwa • Armia • Reglamentacja twórczości artystycznej • Państwowy i prywatny przemysł i handel • Rzemiosło

KULTURA

zkice • Opowiadania • Sprawozdania

ARYŻ Październik — Octobre 1952

NSTYTUT LITERACKI

IMPRIME EN FRANCE

Imprimerie de la S.N.I.E., 32, rue de Ménilmontant, Paris (20e)

RAMY ŻYCIA W POLSCE

T. II.

Praca zbiorowa,

zorganizowana przez Ośrodek Badań Europy Środkowej

(6, Quai d'Orléans, Paris IVe)

pod redakcją

Stanisława Gryziewicza, Jana Jodzewicza,
Leonarda Rudowskiego i Wojciecha Zaleskiego

Ponieważ w ostatecznym układzie objętość II-go tomu «Ram Życia w Polsce» okazała się znacznie mniejsza niż przewidywaliśmy początkowo — zmniejszamy cenę niniejszego tomu z 800 frs. na 500 frs. (zamiast 16 sh. — 10 sh., zamiast dol. 2,30 — dol. 1,50 i odpowiednio w krajach o innych walutach).

Subskrybenci, którzy wpłacili na II-gi tom początkowo ustaloną cenę, zostaną poinformowani bezpośrednio o sposobie zaliczenia im nadpłaconej sumy.

Pragniemy na tym miejscu podziękować subskrybentom, których znaczna jak na stosunki emigracyjne ilość umożliwia nam nie tylko wydanie niniejszego tomu, ale równocześnie oddanie do druku III Zeszytu Krajowego «Kultury» pt.: «Sowietyzacja życia w Polsce», który ukaże się w sprzedaży jeszcze w bieżącym roku.

Redaktor.

◆

Subskrybenci otrzymają egzemplarze numerowane w kolejności zgłoszeń.

441

Projekt nowej Konstytucji

Wprowadzenie

Wychodzę z założenia, że czytelnik tej charakterystyki projektu nowej Konstytucji zna essay'e Dr Antoniego Nowaka, opublikowane w I-ym tomie prac zawartych w serii pt. "Ramy życia w Polsce" 1).

W stosunku do istniejącego obecnie ustroju Polski, scharakteryzowanego przez Dr A. Nowaka, zmiany, jakie wprowadza projekt nowej Konstytucji są w gruncie rzeczy bardzo niewielkie. Projekt raczej kodyfikuje rozrzucone po różnych ustawach przepisy ustrojowe niż wprowadza przepisy istotnie nowe. Ponadto, autorzy projektu starali się dodać splendoru werbalnego określeniom już istniejących instytucji Polski "ludowej".

Wśród autorów, którzy na Zachodzie analizowali stalinowską konstytucję Związku Sowieckiego, powtarza się opinia, że wypracowana w niej struktura państwa byłaby bardzo mgławicowa i nie mogłaby zapewnić wystarczających ram życiu państwowemu, gdyby za tą strukturą nie było siły motorycznej partii komunistycznej, zdyscyplinowanej i podporządkowanej centralnej i autorytatywnej dyspozycji. Innymi słowami, zarówno Konstytucja stalinowska, jak i — bardzo do niej podobna — nowa Konstytucja polska, nie dawałyby wystarczających podstaw i ram rozwiązywania problemów życia państwowego, gdyby społeczeństwo było wolne od przymusu i nie musiało stosować się ściśle do z góry narzuconych recept postępowania. Istnienie nowej Konstytucji byłoby równoznaczne z brakiem konstytucji w ogóle, gdyby Związek Sowiecki i partia komunistyczna straciły władzę w Polsce. Konstytucja ta byłaby zupełnie nieefektywna z punktu widzenia rozwiązywania problemów, narastających w wolnym społeczeństwie w wyniku procesów spontanicznych.

Pragnę zaznaczyć, że charakterystykę tę piszę w połowie kwietnia 1952 r., tj. w okresie, gdy ogólnokrajowa dyskusja

---

1) Antoni Nowak. **Wprowadzenie do analizy instytucji politycznych w Polsce.** "Kultura", Numer Specjalny, Paryż, marzec 1952.
Antoni Nowak. **Najwyższe organy władzy.** — Tamże.

nad projektem nowej Konstytucji jest jeszcze w toku. Za podstawę charakterystyki przyjmuję projekt, uchwalony przez Komisję Konstytucyjną dn. 23 stycznia 1952 r.[2]).

Nie jest wyłączone, że ogólnokrajowa dyskusja wysunie poprawki, które następnie zostaną przyjęte przez Komisję Konstytucyjną lub Sejm. Jest również prawdopodobne, że pewne zmiany zostały z góry zastrzeżone dla "inicjatywy terenowej". Dyskusja ogólnokrajowa jest wyraźnie kierowana i nie ma obawy, by mogła ona przynieść niepożądaną inicjatywę. Z drugiej strony, pewne dowody liczenia się z rzekomym głosem społeczeństwa posiadają duże znaczenie propagandowe.

Niniejsza seria prac byłaby pełniejsza, gdyby znalazło się w niej omówienie Konstytucji już uchwalonej. Z uwagi jednak na termin, w którym prace tej serii muszą być zakończone, musimy poprzestać na charakterystyce projektu. Niewątpliwie, da ona pewien pogląd na treść przyszłej Konstytucji i dlatego jest celowa.

Podział władz

Projekt Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej — tak brzmi obecnie konstytucyjna nazwa Państwa Polskiego — rozróżnia naczelne organy **władzy** państwowej od naczelnych organów **administracji** państwowej. Do naczelnych organów władzy państwowej należy Sejm i Rada Państwa; naczelnym organem administracji państwowej jest Rząd, którym jest Rada Ministrów.

Ponadto istnieją **terenowe** organy władzy państwowej, tj. rady narodowe na szczeblu gminy, dzielnicy miasta (w większych miastach), miasta, powiatu i województwa. Rady narodowe niesłusznie zostały nazwane organami **władzy,** ponieważ w działalności ich dominuje element administracyjno-wykonawczy. W art. 44 projektu Konstytucji czytamy:

"1) Rada narodowa uchyla uchwałę rady niższego stopnia lub jej prezydium, jeśli uchwała jest sprzeczna z prawem lub niezgodna z **zasadniczą linią polityki państwa** (moje podkreślenie).

2) Prezydium rady narodowej może zawiesić wykonanie uchwały rady narodowej niższego stopnia i przedstawić sprawę do rozstrzygnięcia na najbliższym posiedzeniu swojej rady narodowej".

Należy zaznaczyć, że nici dyspozycji w sprawie postępowania rad narodowych zbiegają się w rękach Rady Państwa, która sprawuje nadzór nad ich działalnością (art. 27). System ten — będący wynalazkiem sowieckim — nazywa się "centralizmem demokratycznym".

---

2) **Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, projekt uchwalony dnia 23 stycznia 1952 r. przez Komisję Konstytucyjną.** "Państwo i Prawo" Zesz. 2 (72), Warszawa, 1952, str. 185-203.

Sejm

Sejm jest nazwany "najwyższym organem władzy państwowej" (art. 15). Na 60.000 wyborców przypada jeden poseł do Sejmu (art. 16). Wybory są powszechne, równe, bezpośrednie i tajne (art. 80). Nie są jednak proporcjonalne, tzn. posłami zostają tylko przedstawiciele większości.

Czynne prawo wyborcze posiadają osoby, które ukończyły 18 lat (art. 81), bierne — które ukończyły 21 lat (art. 82). Wojskowi korzystają z tych samych praw wyborczych, co osoby cywilne (art. 84). Kandydatów na posłów zgłaszają organizacje polityczne i społeczne (art. 86). Ponieważ organizacje niezależne od dyspozycji komunistycznej nie istnieją, kandydatami mogą być tylko osoby albo należące do odpowiedniej organizacji komunistycznej albo co najmniej podporządkowanej dyspozycji komunistycznej. Jest rzeczą charakterystyczną, że poseł do Sejmu może być **odwołany** przez swoich wyborców (art. 2) w trakcie kadencji, która trwa cztery lata (art. 23).

Do kompetencji Sejmu należy uchwalanie narodowych planów gospodarczych na okresy **kilkuletnie** (art. 19). Z tego wynika, że nawet konstytucyjne uprawnienia Sejmu do kontroli gospodarki planowej będą bardzo skromne. Rozpatrywanie planów gospodarczych tylko kilkuletnich, a więc na przykład pięcio- lub sześcioletnich, a nie również rocznych, daje możność tylko bardzo powierzchownej kontroli gospodarki planowej. Nie należy również zapominać, że jeśli Sejm nawet posiada kompetencje uchwalania planów rocznych, a więc bardziej szczegółowych, to nie rozporządza dostatecznymi środkami technicznymi, nawet jeśli jest przygotowany pod względem fachowości do tego, aby móc sprawdzić i ocenić materiał przedstawiony przez biurokrację aparatu wykonawczego.

Sejm uchwala corocznie budżet państwa (art. 19) i — na równi z Rządem i Radą Państwa — posiada inicjatywę ustawodawczą (art. 20).

Sesje sejmowe zwoływane są przez Radę Państwa dwa razy do roku (art. 17). Nie jest powiedziane, kto ustala czas ich trwania. Jak wykazała dotychczasowa praktyka, sesje Sejmu trwały bardzo krótko i odbywały się niemal bez dyskusji posłów na temat spraw, będących na porządku dziennym. Prawdopodobnie praktyka ta zostanie utrzymana nadal, co sprowadzi się do tego, że Rada Państwa będzie faktycznym wykonawcą konstytucyjnych uprawnień Sejmu. Zwłaszcza powoływanie i odwoływanie Rządu oraz kontrola jego działalności będzie zapewne w praktyce należała do Rady Państwa. Według projektu Konstytucji, funkcje te mają zasadniczo przysługiwać Sejmowi, jednak w przerwach w obradach sejmowych — a taki stan rzeczy będzie przeważał — pełnić je będzie Rada Państwa (art. 29 i 30). W okresie długich przerw pomiędzy krótkimi sesjami Sejmu Rada Państwa wydaje dekrety z mocą (zastępujące) ustawy (art. 26). Zarówno decyzje w sprawie powołania czy

odwołania Rządu, jak i wydane dekrety Rada Państwa przedstawia Sejmowi do późniejszego zatwierdzenia. Ewentualność dezaprobaty praktycznie nie może wchodzić w grę. Zapewne z tego powodu projekt Konstytucji nie zajmuje się wypadkami skutków dezaprobaty Sejmu. Na przykład, co ma nastąpić — w świetle postanowień konstytucyjnych — jeśli odwołanie Rządu przez Radę Państwa nie zostanie zatwierdzone przez Sejm? Czy może dawny Rząd wraca do władzy?

Rada Państwa

Rada Państwa jest czymś w rodzaju "kolegialnego" Prezydenta. W myśl projektu Konstytucji "Rada Państwa działa na zasadzie kolegialności" (art. 25, pkt. 3). Z projektu Konstytucji nie wynika, aby Przewodniczący Rady Państwa posiadał jakieś uprawnienia indywidualne. Przewodniczący lub jego zastępca reprezentują Radę Państwa; reprezentują decyzje, które zostały uchwalone kolegialnie.

Sejm na pierwszym swym posiedzeniu wybiera Radę Państwa: a więc: przewodniczącego, jego zastępcę, sekretarza i jedenastu członków. Marszałek i wicemarszałkowie Sejmu mogą być wybrani do Rady Państwa jako zastępcy przewodniczącego lub członkowie. Kadencja Rady Państwa trwa tyle, ile kadencja Sejmu plus okres pomiędzy końcem kadencji jednego Sejmu a pierwszym posiedzeniem nowego, czyli cztery lata i około trzech miesięcy (art. 24).

Kompetencje Rady Państwa są dość rozległe. Niektóre z nich już wymieniłem. Oto ważniejsze z pozostałych:

1) ustalanie powszechnie obowiązującej wykładni ustaw[3];
2) mianowanie i odwoływanie pełnomocnych przedstawicieli Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w innych państwach;
3) przyjmowanie listów uwierzytelniających i odwołujących **akredytowanych przy Radzie Państwa** (moje podkreślenie) dyplomatycznych przedstawicieli innych państw;
4) ratyfikacja i wypowiadanie umów międzynarodowych;
5) obsadzanie stanowisk cywilnych i wojskowych;
6) nadawanie orderów, odznaczeń i tytułów honorowych;
7) prawo łaski;
8) ogłaszanie stanu wojennego;
9) ogłaszanie mobilizacji.

Deklaracja wojny należy zasadniczo do kompetencji Sejmu, lecz Rada Państwa korzysta z tych kompetencji w okresie przerw w obradach Sejmu (art. 25 i 28).

---

3) Przypominam analizę tej niezwykłej kompetencji, przeprowadzoną przez Dr A. Nowaka w jego pracy pt. "**Najwyższe organy władzy**". "Kultura" Numer Specjalny, marzec 1952, Paryż.

Rząd

W porównaniu do konstytucji państw demokratycznych Zachodu albo do zachodnich, utrwalonych tradycją, niepisanych zwyczajów parlamentarnych (na przykład w Wielkiej Brytanii) przepisy omawianego projektu Konstytucji, dotyczące powoływania Rządu są prawdziwym curiosum. Po prostu, projekt Konstytucji traktuje tę sprawę tak, jakby nie nasuwała ona żadnych praktycznych wątpliwości. Rzeczywiście, wątpliwości te nie istnieją w państwie dyktatury komunistycznej, ponieważ decyzja w sprawie powołania i odwołania Rządu faktycznie zapada poza Sejmem i Radą Państwa, w biurze politycznym PZPR, lub nawet jeszcze gdzie indziej, na przykład — w odpowiednim ośrodku dyspozycji w Moskwie. Ale, gdybyśmy nawet wzięli na serio przepis konstytucyjny, że Sejm, względnie — w przerwach pomiędzy jego obradami — Rada Państwa powołuje i odwołuje Rząd, to powstaje pytanie, kiedy i w jakim trybie może to nastąpić. Projekt Konstytucji zagadnienie to pomija milczeniem. Można by powiedzieć, że ograniczenie się do podania nazw instytucji, które powołują i odwołują Rząd, jest albo bez znaczenia albo wprost niebezpieczne, jeśli nie jest powiedziane w jakich warunkach i w jakim trybie może to nastąpić. Ściślej mówiąc, to przemilczenie byłoby niebezpieczne, gdyby wytworzyły się warunki, w których Sejm zechciałby i mógł potraktować na serio swoje uprawnienia konstytucyjne w sprawie powoływania i odwoływania Rządu. Rząd nie powstałby lub nie ustąpił do czasu uchwalenia przez Sejm procedury jego powoływania lub odwoływania.

Konsekwentnie, nie jest również uregulowany problem parlamentarnej i konstytucyjnej odpowiedzialności Rządu. Decyzja oskarżenia zapada w biurze politycznym PZPR albo w odpowiednim ośrodku dyspozycyjnym w Moskwie, a powód oskarżenia jest zawsze elastyczny. Z tego punktu widzenia rzeczywiście byłoby nonsensem precyzowanie warunków i trybu pociągania Rządu lub poszczególnych ministrów do odpowiedzialności parlamentarnej lub konstytucyjnej.

Rada Państwa powołuje ministrów na wniosek Prezesa Rady Ministrów. Nie wiadomo jednak, czy w wypadku powołania Rządu przez Sejm Prezes Rady Ministrów powoływany jest oddzielnie i czy ma głos w sprawie doboru swoich przyszłych współpracowników. Należy raczej przypuszczać, że Sejm powołuje cały Rząd odrazu. Ponieważ skład Rządu jest ustalany w ośrodkach dyspozycyjnych systemu komunistycznego, a więc poza Sejmem, Sejm przyjmuje decyzję w tej sprawie bez żadnej dyskusji. Projekt Konstytucji nie wprowadza tu nawet pozorów.

Do Rządu, oprócz Prezesa Rady Ministrów, wiceprezesów i ministrów, wchodzą "przewodniczący określonych w ustawie komisji i komitetów, sprawujących funkcje naczelnych organów administracji państwowej" (art. 31).

Do kompetencji Rady Ministrów należy:

1) koordynowanie działalności ministerstw i innych podległych jej organów oraz nadawanie kierunku ich pracom;
2) uchwalanie i przedstawianie Sejmowi do zatwierdzenia budżetów rocznych i planów gospodarczych na okresy kilkuletnie;
3) uchwalanie rocznych planów gospodarczych;
4) zapewnianie wykonania ustaw;
5) czuwanie nad wykonaniem budżetu i narodowego planu gospodarczego;
6) zapewnienie ochrony porządku publicznego, interesów państwa i praw obywateli;
7) wydawanie zarządzeń na podstawie upoważnienia ustaw i rozporządzeń wykonawczych (w tym samym punkcie powiedziane jest, że "podejmuje uchwały i czuwa nad ich wykonaniem");
8) sprawowanie ogólnego kierownictwa w dziedzinie stosunków z innymi państwami;
9) sprawowanie ogólnego kierownictwa "w dziedzinie obronności kraju i organizacji sił zbrojnych Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej", oraz coroczne określanie kontyngentu obywateli, powoływanych do czynnej służby wojskowej;
10) kierowanie pracą prezydiów rad narodowych (art. 32).

Jest rzeczą charakterystyczną, że w pierwszym z wymienionych powyżej punktów jest mowa o koordynacji działalności **ministerstw.** Ministerstwa występują tu całkiem nieoczekiwanie. W projekcie Konstytucji nigdzie nie jest powiedziane, że ministerstwa są czymś więcej niż aparatem wykonawczym ministrów-członków Rządu. Dlaczego więc jest mowa o koordynacji działalności ministerstw a nie ministrów? Czy Rada Ministrów może koordynować działalność ministerstw (co, innych słowami, oznacza wprowadzanie zmian do działalności poszczególnych ministerstw) ponad głowami zainteresowanych w danym wypadku ministrów? Tendencja do ograniczenia swobody ministrów występuje w przepisie, według którego: "Rada Ministrów może uchylić rozporządzenie lub zarządzenie, wydane przez ministra" (art. 33, pkt. 3).

Przepis ten należy rozumieć w ten sposób, że może być uchylone rozporządzenie lub zarządzenie ministra, wydane w granicach jego kompetencji, określonych ustawowo.

Rady narodowe

Rady narodowe wybierane są na przeciąg trzech lat (art. 34, pkt. 2.). Czynne i bierne prawo wyborcze posiadają osoby, które ukończyły 18 lat (art. 81 i 82). Kandydatów do rad narodowych mogą wysuwać tylko organizacje polityczne i społeczne (art. 86), a więc reżim komunistyczny ma całkowitą kontrolę nad doborem członków rad. Członek rady narodowej może

być odwołany przez wyborców w trakcie jego kadencji (art. 2).

Postanowienia w sprawie zadań i kompetencji rad narodowych są jednym z bardziej jaskrawych przykładów frazeologii, której jest pełno w projekcie Konstytucji. Co więcej, zadania te i kompetencje są określone w ten sposób, że każda rada w każdej chwili może być postawiona w stan oskarżenia bądź za przekroczenie swych kompetencji, bądź też za niewykonywanie swych konstytucyjnych obowiązków. Na przykład:

"Rady narodowe wyrażają wolę ludu pracującego oraz rozwijają jego inicjatywę twórczą i aktywność w celu pomnożenia sił dobrobytu i kultury narodu" (art. 35).

"Rady narodowe kierują w swoim zakresie działalnością gospodarczą, społeczną i kulturalną, wiążąc potrzeby terenu z zadaniami ogólnopaństwowymi" (art. 37).

"Rady narodowe wykorzystują wszelkie zasoby i możliwości terenu dla jego wszechstronnego rozwoju gospodarczego i kulturalnego, dla coraz lepszego zaspokojenia potrzeb ludności w zakresie zaopatrzenia i usług oraz dla rozbudowy instytucji i urządzeń komunalnych, oświatowych, kulturalnych, sanitarnych i sportowych" (art. 40).

Do ściślej sprecyzowanych funkcji rad narodowych należy uchwalanie terenowych planów gospodarczych i budżetów terenowych (art. 41). Należy przypuszczać (do czego daje podstawę art. 45), że dokładniejsze określenie zadań i funkcji rad narodowych nastąpi w ustawach szczegółowych. Lecz pomimo tego, trzeba podkreślić dość oryginalną technikę normowania organizacji, zakresu działania itp. głównych organów administracji życiem państwowym. W ustawie zasadniczej, jaką jest Konstytucja, roztacza się bardzo szerokie, ale równocześnie niezmiernie mgliste, perspektywy przed radami narodowymi, a całe uregulowanie tego zasadniczego problemu odsyła się do ustaw. Dlatego też projekt Konstytucji posiada charakter raczej projektu jakiejś deklaracji niż rzeczywistej konstytucji. Tego rodzaju technika jest zrozumiała: z jednej strony, nie jest zadaniem tej właśnie konstytucji kanalizowanie spontanicznego życia społeczeństwa, z drugiej zaś, ustawa jest bardziej elastycznym narzędziem kształtowania życia społeczeństwa.

Ustrój społeczno-gospodarczy

"Polska Rzeczypospolita Ludowa, opierając się na uspołecznionych środkach produkcji, wymiany, komunikacji i kredytu, rozwija życie gospodarcze i kulturalne kraju na podstawie narodowego planu gospodarczego, w szczególności przez rozbudowę państwowego przemysłu socjalistycznego, rozstrzygającego czynnika w przekształcaniu stosunków społeczno-gospodarczych" (art. 7, pkt. 1).

Powyższy ustęp nie wyjaśnia, **jaki jest zakres** upaństwowienia (że użyję tego wyrażenia) **dóbr materialnych.**

W następnym punkcie cytowanego artykułu (art. 7, pkt. 2) powiedziane jest, że państwo "posiada monopol handlu zagranicznego".

W innym artykule jest mowa o tym, że:

"Polska Rzeczypospolita Ludowa uznaje i ochrania na podstawie obowiązujących ustaw indywidualną własność i prawo dziedziczenia ziemi, budynków i innych środków produkcji chłopów, rzemieślników i chałupników" (art. 12).

Możemy więc wnioskować, że prawo prywatnej własności będzie przywilejem stanowym, ograniczonym do chłopów, rzemieślników i chałupników. Lecz wbrew wszelkim pozorom, przepis ten chociaż znajdzie się w Konstytucji **nie daje** konstytucyjnej gwarancji chłopom, rzemieślnikom i chałupnikom ich prywatnej własności, bowiem uznanie i ochrona ich prywatnej własności będzie się opierać "na podstawie obowiązujących ustaw". Czyż nie nasuwa się wniosek, że nie istnieją przeszkody konstytucyjne, aby uchwalone — a w konsekwencji obowiązujące — ustawy redukowały prawo własności prywatnej chłopów, rzemieślników i chałupników aż do jego zupełnego unicestwienia.

Ustęp pierwszy art. 10 brzmi następująco:

"Polska Rzeczypospolita Ludowa otacza opieką indywidualne gospodarstwa rolne pracujących chłopów i udziela im pomocy w celu ochrony przed wyzyskiem kapitalistycznym, zwiększenia produkcji, podwyższenia poziomu rolniczo-technicznego oraz podniesienia ich dobrobytu".

W następnym ustępie tego artykułu jest mowa o tym, że "Polska Rzeszypospolita Ludowa udziela szczególnego poparcia i wszechstronnej pomocy" gospodarstwom kolektywnym.

W świetle komunistycznej terminologii i praktyki systemu komunistycznego w Polsce nie jest trudno zorientować się w gwarancjach prawa własności prywatnej chłopów.

Przede wszystkim chłop, który posiada większy obszar gospodarstwa, albo prowadzi względnie intensywną gospodarkę, musi korzystać z pomocy sił najemnych. Nie jest więc "pracującym chłopem". Jest poprostu "kułakiem", któremu nie daje się żadnych gwarancji prawa własności prywatnej.

Następnie, narzucanie chłopom gospodarki kolektywnej jest równoznaczne z pozbawianiem ich wszelkich atrybutów prawa prywatnej własności. Ale nie idą z tym w parze odpowiednie zmiany prawa, bowiem z punktu widzenia prawnego, chłop, który wstąpił do gospodarstwa kolektywnego, jest nadal prywatnym właścicielem swego wkładu — ziemi, budynków, inwentarza itp., ale faktycznie już nim nie dysponuje, nie decyduje również o planie produkcji, ani nie ma swobody w dysponowaniu zbiorami. Rzekome prawo własności, które posiada, jest martwą literą. Słowem, gdyby komuniści stracili dziś władzę w Polsce i gdyby

zebrał się jakiś praworządny trybunał dla orzeczenia prawnego aspektu gospodarki kolektywnej w Polsce, musiałby orzec, że — w świetle obowiązujących ustaw — organizacja gospodarki kolektywnej jest bezprawiem, o ile nie występuje rzeczywiście dobrowolne zrzeszenie się chłopów w dane gospodarstwo zespołowe.

W art. 13 projektu Konstytucji czytamy, że:

"Polska Rzeczypospolita Ludowa poręcza całkowitą ochronę oraz prawo dziedziczenia własności osobistej obywateli".

Również i ten przepis, który jest ostatnim z dziedziny przepisów, traktujących o prawie własności, pozostawia bez odpowiedzi pytanie, jaki jest zakres prawa prywatnej własności? Czy na przykład, domy w miastach i miasteczkach, place budowlane itp. będą — w świetle prawa — prywatną własnością? Projekt Konstytucji wyraźnie unika ścisłego sprecyzowania tego tematu.

Jakby dla wypełnienia rozdziału drugiego projektu Konstytucji, który dotyczy ustroju społeczno-gospodarczego, umieszczono w nim szereg nic nie mówiących ogólników. Niektóre z nich są zabawne.

Gdyby na przykład, ktoś przypuszczał, że celem gospodarki planowej jest tłumienie sił wytwórczych Polski, albo obniżanie poziomu życia mas społecznych, albo wreszcie osłabienie Polski, szkodzenie jej obronności i niezależności, to w przyszłej Konstytucji znajdzie wyjaśnienie, że taka supozycja nie jest ścisła, ponieważ:

"Zasadniczym celem planowej polityki gospodarczej Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej jest stały rozwój sił wytwórczych kraju, nieustanne podnoszenie poziomu życiowego mas pracujących, umocnianie siły, obronności i niezależności Ojczyzny" (art. 7, pkt. 3).

Gdyby, na przykład, ktoś przypuszczał, że państwo oraz wszyscy obywatele nie powinni dbać o mienie ogólnonarodowe, w nowej Konstytucji znajdzie wyjaśnienie, że taka supozycja jest fałszywa, ponieważ:

"Mienie ogólnonarodowe: złoża mineralne, wody, lasy państwowe, kopalnie, drogi, transport kolejowy, wodny i powietrzny, środki łączności, banki, państwowe zakłady przemysłowe, państwowe gospodarstwa rolne i państwowe ośrodki maszynowe, państwowe przedsiębiorstwa handlowe, przedsiębiorstwa i urządzenia komunalne — podlega szczególnej trosce i opiece państwa oraz wszystkich obywateli" (art. 8).

Sąd i prokuratura

Przyszła Konstytucja utrzymuje zasady, przyjęte już poprzednio w prawie o ustroju sądów powszechnych, którego jednolity tekst został ogłoszony dn. 16 sierpnia 1950 r. i w ustawie o Prokuraturze Rzeczypospolitej Polskiej z dn. 20 lipca 1950 r.

Z zagadnieniem sądownictwa i prokuratury projekt Konstytucji załatwia się bardzo krótko. Przyjmuje podział sądów na: Sąd Najwyższy, sądy wojewódzkie i sądy powiatowe, ustala zasadę, iż sędziowie i ławnicy ludowi są wybieralni (Sąd Najwyższy lub jego poszczególni członkowie są "wybierani" przez Radę Państwa i to jedynie na okres lat pięciu).

Określenie ustroju, właściwości i trybu postępowania sądów oraz sposobu wyboru sędziów wojewódzkich i powiatowych projekt Konstytucji powierza ustawom.

Prokurator Generalny jest powoływany przez Radę Państwa. Wszystkie organy prokuratury podlegają Prokuratorowi Generalnemu i w sprawowaniu swych funkcji są niezależne od organów terenowych. Zakres i tryb działania Prokuratora Generalnego, jak również sposób powoływania i odwoływania prokuratorów oraz organizację i sposób postępowania organów prokuratury pozostawiono ustawom.

Podkreślić jeszcze należy, iż Prokurator Generalny i prokuratura przestały być w ujęciu projektu Konstytucji czynnikiem wymiaru sprawiedliwości. Stały się natomiast organem Rady Państwa, której Prokurator Generalny obowiązany jest zdawać sprawę z działalności prokuratury.

Prawa i obowiązki obywateli

Następujące postanowienie przyszłej Konstytucji wysuwa się na czoło, o ile chodzi o sformułowanie praw obywatelskich:

"Polska Rzeczypospolita Ludowa (...) ogranicza, wypiera i likwiduje klasy społeczne, żyjące z wyzysku robotników i chłopów (...)" (art. 3, pkt. 4).

Wiemy, że pojęcie klasy społecznej "żyjącej z wyzysku" jest bardzo elastyczne. Dotychczasowa praktyka systemu komunistycznego w Polsce wykazuje, że rzemieślnik, kupiec lub chłop, zatrudniający choćby jednego tylko pracownika najemnego, uważany jest za element kapitalistyczny, który "żyje z wyzysku". Nawet dzieci przedwojennych urzędników, którzy nigdy nie byli pracodawcami, nie mówiąc już o dzieciach b. ziemian lub b. przemysłowców, mają dziś duże trudności w dostaniu się na wyższe uczelnie, są bowiem obciążeni dawną klasową przynależnością ich ojców. To są przykłady tej właśnie elastyczności pojęcia klasy społecznej "żyjącej z wyzysku", klasy, którą należy wyprzeć i zlikwidować.

Zasada równouprawnienia, sformułowana w art. 69 projektu Konstytucji, nie stosuje się w całej rozciągłości do wszystkich obywateli państwa. Przynależność rasowa, narodowościowa lub wyznaniowa nie może być powodem dyskryminacji, lecz przynależność w przeszłości do którejś z wyklętych dziś grup społecznych jest dyskryminującym obciążeniem.

W społeczeństwach zachodnich, w których poszanowanie nie tylko pisanych, ale i zwyczajowych norm, regulujących życie

biorowe, stoi bardzo wysoko, następujący przepis, zawarty w projekcie Konstytucji, wywołaby wielkie zdumienie:

"Ścisłe przestrzeganie praw Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej jest podstawowym obowiązkiem każdego organu państwa i każdego obywatela".

"Wszystkie organy władzy i administracji państwowej działają na podstawie przepisów prawa" (art. 4, pkt. 2 i 3).

Praworządność jest fundamentem istnienia każdego cywilizowanego państwa. Jest to rzeczą tak normalną, że na przykład Brytyjczycy nie mają nawet terminu dla określenia "praworządności". Umieszczenie w Konstytucji przytoczonego truizmu dowodzi, że konieczna jest deklaracja kontytucyjna, aby przekonać obywatela, że codzienny tok życia państwowego jest zgodny z zasadami praworządności.

W państwach zachodnich nie wymaga uroczystej deklaracji zasada, że obywatel ma prawo do składania skarg i zażaleń na postępowanie władz. Projekt Konstyucji zawiera przepis, że:

"Obywatele mają prawo zwracania się do wszystkich organów państwa ze skargami i zażaleniami" (art. 73, pkt. 1).

Jakżeż obca tradycji praw obywatelskich w krajach cywilizowanych musi być myśl twórców obecnego systemu i Konstytucji w Polsce, jeśli uważają oni za potrzebne uroczyste gwarantowanie tak elementarnego prawa człowieka, jak prawo do obrony przed samowolą.

Rozdział siódmy, traktujący o prawach i obowiązkach obywateli, roi się od nic nie znaczących ogólników.

W myśl art. 58:

"Obywatele Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej mają prawo do pracy, tj. prawo do zatrudnienia za wynagrodzeniem według ilości i jakości pracy".

"Prawo do pracy zapewniają: społeczna własność podstawowych środków produkcji, rozwój wolnego od wyzysku społeczno-spółdzielczego ustroju na wsi, planowy rozwój sił wytwórczych, usunięcie źródeł kryzysów ekonomicznych, likwidacja bezrobocia".

Nie jest potrzebne sięganie do ekonomii "burżuazyjnej", wystarczy oparcie się na ekonomii marksistowsko-leninowskiej, by stwierdzić, że konstytucyjna gwarancja pracy jest tylko frazesem. Przede wszystkim powstaje pytanie: jak ma być wynagradzana ta praca w stosunku do potrzeb człowieka, a nie jej ilości i jakości, którą gwarantuje Konstytucja? Ekonomiści ze szkoły marksizmu-leninizmu twierdzą, że system integralnej gospodarki państwowej i planowej sprzyja akumulacji kapitału, a więc procesom wzrastania wyposażenia inwestycyjnego gospodarki narodowej. Ale nie twierdzą, że system ten może zapewnić w krótkim czasie takie wyposażenie inwestycyjne gospodarki narodowej, by na każdego człowieka przypadało tyle i

takich narzędzi produkcji, by wydajność była wystarczająca z punktu widzenia zapewnienia każdemu dobrych warunków bytu. Dlatego też, jeśli problem należytego zaopatrzenia gospodarstwa narodowego w środki produkcji nie jest rozwiązany, to gwarancja prawa do pracy oznacza faktycznie gwarancję do pracy na warunkach głodowych.

Podobny — mutatis mutandis — charakter posiadają inne gwarancje konstytucyjne praw obywatelskich.

A więc, obywatel ma prawo do ochrony zdrowia oraz do pomocy w razie choroby lub niezdolności do pracy (art. 60, pkt. 1). Lecz stopień ochrony zdrowia oraz pomocy w razie choroby lub niezdolności do pracy zależy od wysokości dochodu społecznego względnie wysokości odsetka dochodu społecznego, jaki przeznacza się na te cele. Jeśli można przeznaczyć mało, lub przeznacza się mało na ochronę zdrowia lub pomoc w czasie choroby albo w wypadku niezdolności do pracy, to ta ochrona lub pomoc jest tylko "tytularna". Obecnie w Polsce chory może otrzymać z ubezpieczalni społecznej tylko bardzo elementarne lekarstwa, a zaopatrzenie z tytułu renty starczej lub inwalidzkiej nie wystarcza na przeżycie kilku dni. Nb. w ustępie drugim art. 60 projektu Konstytucji w sposób oryginalny stwarza się pozory tego, że gwarancja ochrony zdrowia i pomocy w razie choroby i niezdolności do pracy jest realna, a mianowicie występuje tam powołanie się na fakt istnienia ubezpieczeń społecznych i aparatu powołanego do świadczeń z tego tytułu. Ale czy Konstytucja może dać gwarancję, że ten aparat będzie miał odpowiednie środki na ten cel?

W podobny sposób — nie zawahałbym się powiedzieć, niepoważny — udzielone są gwarancje konstytucyjne prawa do nauki (art. 61) i prawa "do korzystania ze zdobyczy kultury i do twórczego udziału w rozwoju kultury narodowej" (art. 62). Wydaje się, że twórczy udział w rozwoju kultury narodowej jest nie tyle zależny od gwarancji konstytucyjnej, ile od zdolności i wartości człowieka.

Dbanie o rozwój oświaty, nauki, o rozwój literatury i sztuki oraz opieka nad pracownikami nauki, oświaty, literatury i sztuki oraz pionierami postępu technicznego, racjonalizatorami i wynalazcami należą do odwiecznych zadań każdego państwa, nawet państwa plutokratycznego. Nie każde jednak państwo, wykonywując te zadania, robiło sobie reklamę z tego powodu. Polska Rzeczpospolita Ludowa, naśladując władców z okresu absolutyzmu oświeconego, chwali się w art. 63, 64 i 65 Konstytucji, że bardzo dba o naukę i o literaturę i o sztukę i o pracowników naukowych, artystów, wynalazców itp. Następnie:

"Polska Rzeczypospolita Ludowa otacza szczególnie troskliwą opieką wychowanie młodzieży i zapewnia jej najszersze możliwości rozwoju" (art. 68).

Sformułowania projektu Konstytucji w sprawie wolności sumienia i wyznania będą przedmiotem oddzielnej analizy, ograniczę się tutaj tylko do stwierdzenia, że projekt Konstytucji sankcjonuje rozdział Kościoła od Państwa, dając zapewnienie obywatelom wolności sumienia i wyznania (art. 70).

Dalej następują gwarancje wolności słowa, druku, zgromadzeń i wieców, pochodów i manifestacji oraz prawa do zrzeszeń (art. 71 i 72). W celu urzeczywistnienia wolności słowa itp. oddaje się do użytku ludu pracującego i jego organizacji drukarnie, zasoby papieru, gmachy publiczne i sale, środki łączności, radio oraz inne niezbędne środki materialne.

Nie wymaga żadnej wyobraźni zorientowanie się w zakresie gwarancji wolności słowa, druku itp. Wszystkimi wymienionymi powyżej środkami manifestacji wolności słowa dysponuje wyłącznie system komunistyczny. Ponadto, nad urzeczywistnieniem tej gwarancji będą niewątpliwie czuwały władze bezpieczeństwa.

Gwarancje nietykalności osobistej, nienaruszalności mieszkań i tajemnicy korespondencji (art. 74) dopełniają listę praw, które obywatelowi Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej będą znane tylko z przepisów Konstytucji.

Werbalizm

W toku powyższej charakterystyki wielokrotnie podkreślałem nadużywanie słowa przez autorów projektu Konstytucji, względnie nadużywanie formuł, które są niepotrzebne, nic nie znaczą, albo wprost nic nie mają znaczyć w rzeczywistości.

Na zakończenie warto jeszcze przytoczyć dwa przykłady werbalizmu projektu Konstytucji, które dobrze obrazują jej ducha.

Jeśli obywatel polski podejrzewa, że armia Rokossowskiego ma służyć interesom Związku Sowieckiego, to znajdzie obalenie tej insynuacji w art. 6 projektu Konstytucji, bowiem:

"Siły zbrojne Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej stoją na straży suwerenności i niepodległości Narodu Polskiego, jego bezpieczeństwa i pokoju".

Ukoronowaniem frazelogii jest brzmienie art. 90:

"Stolicą Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej jest miasto bohaterskich tradycji Narodu Polskiego — Warszawa".

Każdy Polak wie bardzo dobrze, że Warszawa jest miastem bohaterskich tradycji Narodu Polskiego, ale tym nie mniej stwierdzenie to nie jest potrzebne w Konstytucji. Jest to frazes, który nie zastąpi o wiele cenniejszych dla Polaków, suchych ale realnych, gwarancji niepodległego bytu i osobistej wolności każdego człowieka.

Leonard RUDOWSKI

BIBLIOGRAFIA

1. Górski Józef. Kilka uwag w sprawie własności. (Na marginesie projektu Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej). "Nowe Drogi" Rok V, Nr 6 (30), Warszawa, 1952.

2. Grzybowski Konstanty. Uwagi o stosunku państwa do kościoła. "Państwo i Prawo" Rok VII, Nr 4 (74), Warszawa, 1952.

3. Jabłoński Henryk. Konstytucje polskie. "Państwo i Prawo" Rok VII, Nr 3 (73), Warszawa, 1952.

4. Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, projekt uchwalony dnia 23 stycznia 1952 r. przez Komisję Konstytucyjną. "Państwo i Prawo" Rok VII, Nr 2 (72), Warszawa, 1952.

5. Morawiecki Wojciech. Zagadnienie prawa azylu w świetle projektu Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. "Państwo i Prawo" Rok VII, Nr 4 (74), Warszawa, 1952.

6. Muszkat Marian. Projekt Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej — nowy akt oskarżenia faszyzmu. "Państwo i Prawo" Rok VII, Nr 4 (74), Warszawa, 1952.

7. Przemówienie Prezydenta R.P. Bolesława Bieruta na posiedzeniu Komisji Konstytucyjnej dnia 23 stycznia 1952 r. "Państwo i Prawo" Rok VII, Nr 2 (72), Warszawa, 1952.

8. Rozmaryn Stefan. Konstytucje socjalistyczne a konstytucje burżuazyjne. "Nowe Drogi" Rok V, Nr 6 (30), Warszawa, 1952.

9. Rozmaryn Stefan. Ustawa zasadnicza Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. "Państwo i Prawo", Rok VII, Nr 2 (72), Warszawa, 1952.

10. Uchwała Komisji Konstytucyjnej w sprawie ogólnonarodowej dyskusji nad projektem Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. "Państwo i Prawo" Rok VII, Nr 2 (72), Warszawa, 1952.

11. Wasilkowski Jan. Typy i formy własności w projekcie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. "Państwo i Prawo" Rok VII, Nr 3 (73), Warszawa, 1952.

12. Zadania prawnictwa polskiego wobec projektu Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. "Państwo i Prawo" Rok VII, Nr 3 (73), Warszawa, 1952.

Partia i stronnictwa

I. UWAGI WSTĘPNE

W państwach demokracji ludowej naczelną normą są zasady marksizmu-leninizmu.

Wynika z tego, że jeśli idzie o zasady organizacji Partii,[1] sprawującej dyktaturę w imieniu proletariatu, miarodajne są nie przepisy ustaw i statuty, lecz w pierwszym rzędzie pisma Lenina i Stalina, przy czym co do pierwszego, to raczej należy brać pod uwagę tylko te ustępy jego pism i przemówień, które zostały powtórzone przez Stalina.[2]

W ciągu ubiegłych 7 lat zagadnienia roli Partii w organizacji życia państwowego i formy jej działalności były przedmiotem bardzo częstych i szczegółowych debat na zebraniach Centralnego Komitetu oraz wielu wystąpień publicystycznych w prasie partyjnej. Niezwykle rzadko znajdujemy w tych rozprawach powoływanie się na statuty czy to PPR, czy to PZPR. Natomiast w każdej niemal rozprawie czy przemówieniu o strukturze, taktyce i zadaniach Partii znajdujemy wiele cytat ze Stalina, Lenina lub krótkiej historii WKP(b), której tekst, zatwierdzony przez Centralny Komitet WKP (b) w 1938 r., zawiera wskazania dla działacza partyjnego w Rosji i bezwzględnie obowiązuje w krajach "demokracji ludowej".[3]

---

1) W niniejszym artykule "Partia" oznacza zawsze partię komunistyczną, to znaczy do grudnia 1948 r. — Polską Partię Robotniczą (PPR), od 1 stycznia 1949 r. — Polską Zjednoczoną Partię Robotniczą (PZPR).

2) Porównanie tekstów zasadniczych przemówień przywódców Partii i ich artykułów wykazuje, że, z jednym wyjątkiem, nigdy nie powoływali się oni na te ustępy pism Lenina, które nie były przez Stalina cytowane. Ten jedyny wyjątek, o którym będziemy pisać niżej, w najwyższym stopniu potwierdza regułę.

3) Józef Gutt w artykule pt. **Książka-drogowskaz**, "Nowe Drogi", Warszawa, 1948, str. 95, pisze:

"Będziemy się uczyć z tej książki i stosować jej naukę do naszych polskich specyficznych warunków, do zrozumienia naszych właściwych tradycji i naszego aktualnego etapu walki o budowę socjalizmu".

Gutt (str. 94) nazywa historię WKP(b) "książką Stalina", choć została ona wydana anonimowo:

"Epokowe znaczenie książki Stalina polega na tym, że... uczy ona klasę robotniczą i masy uciskane na całej kuli ziemskiej, jakie są prawidłowości rozwojowe zwycięskiej drogi do socjalizmu".

Stwierdza to wyraźnie deklaracja ideowa PZPR, uchwalona na Kongresie Zjednoczeniowym dn. 15 grudnia 1948 r.: "Demokracja ludowa w Polsce rozwija się w oparciu o pomoc Związku Radzieckiego, czerpiąc z historycznych doświadczeń budownictwa socjalistycznego w ZSSR", oraz "nie może być w Partii poglądów sprzecznych z Marksizmem-Leninizmem".[4]

Miarodajny komentator, członek Komitetu Centralnego i Biura Politycznego, R. Zambrowski, referując przepisy statutu na Kongresie Zjednoczeniowym, wyraźnie stwierdził istnienie "nierozerwalnej łączności między (...) zasadami ideologicznymi (...) a statutem" i polityką organizacyjną:

"W deklaracji programowej stwierdziliśmy, że Partia nasza opiera swą działalność na zasadach marksizmu-leninizmu. Stwierdzamy to również na wstępie do projektu statutu. Marksizm-leninizm jest bowiem dla nas nie tylko drogowskazem. Marksizm-leninizm uzbraja nas również w niewzruszone zasady organizacyjne partii nowego typu oraz pomaga nam właściwie organizacyjnie przeprowadzać linię polityczną, odnajdywać w każdym nowym etapie, w każdej nowej sytuacji politycznej właściwe i odpowiadające sytuacji formy i metody organizacyjne.[5]

Nie można zatem zrozumieć żadnego przepisu statutowego i żadnej uchwały Partii bez znajomości podstaw doktryny, która w państwie dyktatury proletariatu stanowi normę nadrzędną.

II. ROLA PARTII W ŚWIETLE DOKTRYNY

Podstawowym założeniem partii nowego typu, jaką ma być PZPR, jest jej dominująca rola w państwie dyktatury proletariatu. W pismach Stalina znajdujemy wiele sformułowań tego punktu widzenia. Polski komentator ustroju Rosji Sowieckiej słusznie zauważa, że kamieniem węgielnym stalinizmu jest tylko i wyłącznie nauka o państwie, przy czym "u podstaw całego sowieckiego ustroju jest Partia, która tworzy i wybiera władze ustawodawcze, a także kieruje całym aparatem wykonawczym i administracyjnym".[6]

W miarę dokonywanej przebudowy ustroju, termin "dyktatura proletariatu" zastępowany jest terminem "dyktatura klasy robotniczej".[7]

---

4) **Deklaracja ideowa PZPR — Statut PZPR.** Warszawa, 1950, str. 17 i 42.

5) Henryk Świątkowski i Roman Zambrowski. **O statucie i zadaniach organizacyjnych PZPR.** Warszawa, 1949, str. 6.

6) Ryszard Wraga. **Ustrój sowiecki.** Rzym, 1945, str. 25 i 46.

7) Wyjaśnienie tej różnicy terminologicznej znajdujemy w referacie Stalina o projekcie konstytucji ZSSR na VIII Zjeździe Rad w listopadzie 1936 r.:

"Proletariat — to klasa wyzyskiwana przez kapitalistów. Ale u nas klasa kapitalistów, jak wiadomo, została już zlikwidowana... czy można wobec tego nazwać naszą klasę robotniczą proletariatem? Rzecz jasna, że nie można... Proletariat ZSSR przeistoczył się w zupełnie nową klasę, klasę robotniczą ZSSR." (Józef Stalin, **Zagadnienia Leninizmu.** Warszawa, 1949, str. 471-2).

Dyktatura proletariatu oznacza to samo, co dyktatura robotników lub warstwy robotniczej. Terminu "warstwa robotnicza" nie można jednak identyfikować z terminem "masy pracujące", gdyż do mas pracujących zalicza się również chłopów. Stosunek między robotnikami i chłopami określają zasady "sojuszu robotniczo-chłopskiego", które — w ujęciu Stalina — wyglądają tak, że "dyktatura należy do klasy robotniczej, jako do przodującej warstwy w społeczeństwie".[8)]

Z punktu widzenia roli partii komunistycznej interesuje nas tu zagadnienie, kto w imieniu mas robotniczych sprawuje dyktaturę. Sprawa została w sposób miarodajny wyjaśniona przez Stalina:

"Partia musi być przede wszystkim czołowym oddziałem klasy robotniczej... Partia nie może być prawdziwą partią, jeżeli poprzestaje na rejestrowaniu tego, co przeżywa i myśli klasa robotnicza w swej masie, jeżeli wlecze się w tyle za ruchem żywiołowym, jeżeli nie umie pokonać zaśniedziałości i politycznej obojętności ruchu żywiołowego, jeżeli nie umie wznieść się ponad chwilowe interesy proletariatu... Partia powinna przodować klasie robotniczej, powinna widzieć dalej niż klasa robotnicza, powinna prowadzić za sobą proletariat, a nie wlec się w tyle za żywiołowością. Partia to wódz polityczny klasy robotniczej".[9)]

Kierownictwo polityczne Partii musi być rozciągnięte na wszystkie inne formy organizacji proletariatu, nie może zatem uznawać "oportunistycznej teorii niezależności i neutralności bezpartyjnych".[10)] Dotyczy to również wszystkich organizacji społecznych, zawodowych, spółdzielczych, kobiecych, organizacji młodzieży, kulturalno-oświatowych. Wszystkie te organizacje bezpartyjne muszą być kierowane przez Partię. Stalin stawia pytanie retoryczne, na które odrazu udziela odpowiedzi:

"Kto określa ową linię, ów ogólny kierunek, w którym powinny prowadzić swą pracę wszystkie te organizacje? Gdzie jest ta centralna organizacja, która... ma... możność, posiadając dostateczny autorytet, pobudzić wszystkie te organizacje do wcielenia w życie tej linii celem osiągnięcia jednolitości kierownictwa...?

Taką organizacją jest partia proletariatu.

Partia posiada na to wszystkie dane, dlatego, po pierwsze, że Partia jest skupieniem najlepszych elementów klasy robotniczej, mających bezpośrednią łączność z bezpartyjnymi organizacjami proletariatu i bardzo często kierujących nimi; dlatego, po drugie, że Partia, jako skupienie najlepszych ludzi z pośród klasy robotniczej, jest najlepszą szkołą wychowania przywódców klasy robotniczej...; dlatego, po trzecie, że Partia... jest jedyną organizacją, która potrafi... scentralizować kierownictwo walką proletariatu i przekształcić... wszelkiego rodzaju bezpartyjne organizacje klasy robotniczej w organy pomocnicze i transmisje,

8) Stalin. **Zagadnienia Leninizmu**, str. 476.
9) Stalin. **Zagadnienia Leninizmu**, str. 67-68.
10) Stalin. **Zagadnienia Leninizmu**, str. 72.

łączące Partię z klasą. Partia jest najwyższą formą organizacji klasowej proletariatu."[11])

Nie można zrozumieć tej doktryny w oderwaniu od atmosfery walki rewolucyjnej, w której powstała. Partia ma być sztabem bojowym proletariatu, niezbędnym do opanowania władzy. Istotnym motywem, dla którego ta zasada musi obowiązywać, jest konieczność posłuchu w czasie walk. Gdy walki nie ma, trzeba się uciekać do sofistyki, takiej jak wyżej zacytowana. Sprowadza się ona do stwierdzenia, że Partia powinna wszystkim kierować dlatego, że wszystkim kieruje i że jest najlepsza. By zapobiec powstaniu wątpliwości Stalin podkreśla, że "sztab bojowy" jest jeszcze bardziej niezbędny do utrzymania dyktatury, do jej umocnienia i rozszerzenia, gdy władza została już opanowana.[12])

Jako sztab bojowy Partia musi być poddana żelaznej dyscyplinie. Na uzasadnienie tej dyscypliny cytuje Stalin słynny fragment Lenina:

"Z pewnością teraz już prawie każdy widzi, że bolszewicy nie utrzymaliby się u władzy nie tylko dwa i pół roku, lecz nawet 2 i pół miesiąca bez najsurowszej, prawdziwie żelaznej dyscypliny w naszej Partii, bez najzupełniejszego i bezgranicznego poparcia jej przez całą klasę robotniczą, wziętą w swej masie, tj. przez to wszystko, co w niej jest myślącego, uczciwego, ofiarnego, wpływowego, zdolnego do poprowadzenia za sobą lub porwania warstw zacofanych".

Powyższa cytata powtarza się w bardzo wielu wypowiedziach przywódców PZPR, gdyż została przytoczona przez Stalina i równie często powołują się na nią pisarze sowieccy.[13])

Dochodzimy tu do punktu kluczowego doktryny dyktatury proletariatu, do jej wiązania, które dopiero nadaje właściwy sens koncepcji stalinowskiej: "Żelazna dyscyplina w Partii jest nie do pomyślenia bez jedności woli, bez zupełnej i bezwzględnej jedności działania wszystkich członków Partii".[14])

Dyskusja jest dopuszczalna wewnątrz Partii tylko tak długo, jak długo nie zapadła decyzja. Kiedy uchwała zostaje powzięta, wszelka dyskusja musi ustać. Na poparcie tego nakazu Stalin znów powołuje się na Lenina, interpretując go w duchu jak najbardziej centralistycznym, w sposób, który ma wykazać, że zasada absolutnego posłuchu wobec instancji centralnych obowiązuje w Partii stale, a nie tylko w okresie rewolucji. Ze względu na decydujące znaczenie zagadnienia dyscypliny, także dla

---

11) Stalin. **Zagadnienia Leninizmu,** str. 71-72.
12) Stalin. **Zagadnienia Leninizmu,** str. 72.
13) W. Lenin. **Dziecięca choroba lewicowości.** Warszawa, 1945, str. 9.
J. Stalin. **Zagadnienia Leninizmu.** Warszawa, 1945, str. 73.
H. Minc. **Niektóre zagadnienia demokracji ludowej.** "Nowe Drogi", Nr 6, Warszawa 1949, str. 101.
H. Świątkowski. **O statucie i zadaniach organizacyjnych PZPR.** Warszawa, 1949, str. 74.
14) Stalin. **Zagadnienia Leninizmu,** str. 73.

wyjaśnienia zasad struktury PZPR, musimy tu powtórzyć odnośne ustępy z "Zagadnień Leninizmu" w brzmieniu polskiego wydania:

"W obecnej epoce zaostrzonej wojny domowej — mówi Lenin — partia komunistyczna zdoła spełnić swój obowiązek tylko w tym wypadku, jeśli będzie zorganizowana w sposób najbardziej centralistyczny, jeśli panować w niej będzie żelazna dyscyplina, granicząca z dyscypliną wojskową i jeśli jej centralna instancja partyjna będzie władnym, autorytatywnym organem o szerokich pełnomocnictwach, cieszącym się powszechnym zaufaniem członków Partii". (**Warunki przyjęcia do Międzynarodówki Komunistycznej. Dzieła,** t. XXV, str. 282-283).

Tak się rzecz ma z dyscypliną w Partii w warunkach walki przed zdobyciem dyktatury.

To samo trzeba powiedzieć, lecz jeszcze w wyższym stopniu, o dyscyplinie w Partii po zdobyciu dyktatury.

"Kto choć trochę — mówi Lenin — osłabia żelazną dyscyplinę partii proletariatu (zwłaszcza w czasie jego dyktatury) ten faktycznie pomaga burżuazji przeciw proletariatowi". (**Dziecięca choroba lewicowości,** str. 30).

"Lecz z tego wynika, że istnienie frakcji nie daje się pogodzić ani z jednością Partii, ani z jej żelazną dyscypliną. Nie trzeba chyba dowodzić, że istnienie frakcji prowadzi do istnienia kilku instancji centralnych, istnienie zaś kilku instancji centralnych oznacza brak wspólnej instancji centralnej w Partii, rozbicie jedności woli, osłabienie i rozkład karności, osłabienie i rozkład dyktatury".[15])

Ze sformułowania cytatu pierwszego oraz z jego kontekstu wynika jasno, że Lenin myślał o złagodzeniu "żelaznej dyscypliny" po zakończeniu wojny domowej. Wbrew jednak dawniejszemu rozumowaniu Lenina i wbrew naszym pojęciom o różnicy między okresem wojny i pokoju, Stalin przechodzi do stwierdzenia, że po zdobyciu dyktatury, czyli w Rosji po zakończeniu wojny domowej — dyscyplina ma być utrzymana w jeszcze większym stopniu. Słowa Lenina, na które się przy tym powołuje, pisane były na wiosnę 1920 r. w "Dziecięcej chorobie lewicowości".

Lenin usiłuje w tej książce wykazać, że po obaleniu ustroju kapitalistycznego walka klasowa nie ulega osłabieniu, że "przezwyciężenie oporów i nawyków milionów posiadaczy" jest zadaniem jeszcze trudniejszym niż obalenie władzy kapitalistycznej, że zatem Partia, która ma tę walkę przeprowadzić, musi nie tylko utrzymać, ale jeszcze bardziej wzmocnić dyscyplinę, a więc, innymi słowami, na stałe utrzymać dyscyplinę jeszcze bardziej żelazną niż w czasie wojny.[16])

Specyficzną cechą Partii, odróżniającą ją od stronnictw politycznych w zachodnim tego słowa znaczeniu, jest to, że ma

---

15) Stalin. **Zagadnienia Leninizmu,** str. 74.
16) W. Lenin. **Pisma wybrane,** t. II, Warszawa, 1949, str. 690.

być ona, według nauki Lenina, ukształtowanej jeszcze w okresie caratu, zorganizowanym oddziałem klasy robotniczej. Oznacza to, że każdy członek Partii powinien mieć określone funkcje, określone zadania do spełnienia. Członkiem Partii może zostać ten, kto jest zdolny do wypełnienia tych zadań. Wynika stąd konieczność przyjęcia zasady, że do Partii nie można się samemu zaliczać, czyli zapisać, tak jak do zwykłego stronnictwa. Władze Partii muszą uznać, że kandydat jest zdolny do spełnienia zadań organizacyjnych. Partia tak dobrana staje się organizacją elitarną.

Wobec przyjęcia w PZPR zasady bezwzględnej nadrzędności doktryny marksizmu-leninizmu, teksty statutów Partii (a tym bardziej normy prawa państwowego) w Polsce, podobnie jak i w innych państwach demokracji ludowej, są adaptacją tych zasad do użytku w bieżącej działalności organizacyjnej i politycznej i w obecnym etapie rozwoju.

III. DWA OKREŚLENIA DEMOKRACJI LUDOWEJ

Rola Partii w życiu politycznym państwa zależna jest od określenia istoty systemu państwowego. W państwie dyktatury proletariatu, jak wynika z doktryny marksizmu-leninizmu (którą słuszniej można by nazwać doktryną stalinizmu), Partia jest narzędziem dyktatury proletariatu.

W historii Partii w Polsce można wyraźnie odróżnić dwa okresy. W okresie pierwszym, trwającym do maja 1948 r., określano ustrój polski jako ustrój demokracji ludowej, "różnej zasadniczo, jakościowo od dyktatury proletariatu".[17]

W tym okresie wyraźnie stwierdzano (podkreślając odmienność polskiej drogi do socjalizmu), że jest to droga bez gwałtownych wstrząsów rewolucyjnych oraz bez dyktatury proletariatu, jako formy sprawowania władzy w najtrudniejszym okresie przejściowym. Sekretarz generalny PPR, Wiesław Gomułka, we wstępnym artykule 1. numeru "Nowych Dróg", najbardziej oficjalnego organu Komitetu Centralnego PPR, kładzie wielki nacisk na ten aspekt polskiej drogi do socjalizmu:

"Na podstawie realnych przesłanek — pisze Gomułka — założyliśmy możliwość rozwoju ku socjalizmowi przez ustrój ludowo-demokratyczny, w którym sprawuje władzę blok stronnictw demokratycznych".

Koncepcja ta oparta jest na współpracy z Polską Partią Socjalistyczną (PPS). Zakłada ona, iż między sytuacją w Polsce a sytuacją w Rosji istnieją zasadnicze różnice. W Rosji Partia doszła do władzy w drodze rewolucji, w Polsce zaś — zdaniem Gomułki — pokojowo. Po drugie, Związek Radziecki musiał przejść okres dyktatury proletariatu "a u nas etapu takiego

17) Roman Werfel. **Istota naszego państwa i problem biurokratyzmu.** "Nowe Drogi" Nr 4, Warszawa 1947, str. 118.

ie ma i można go uniknąć”. Po trzecie, “władzę w Rosji sprawują Rady delegatów, które łączą funkcje ustawodawcze i wykonawcze”, w Polsce zaś istnieje “podział władz i władza państwa, oparta na demokracji parlamentarnej”.

Stwierdziwszy, że w Polsce nie ma potrzeby budowania potężnego przemysłu z niczego, tylko kosztem wielkich ciężarów, nakładanych na społeczeństwo i nie ma najmniejszej potrzeby wstępowania w ślady sowieckiej gospodarki rolnej, Gomułka kategorycznie oświadcza: “odrzuciliśmy kolektywizację, gdyż w polskich warunkach była szkodliwa gospodarczo i politycznie”. Podkreśla też fakt tolerowania inicjatywy prywatnej w drobnym przemyśle, handlu itp.

Te odmienności programu gospodarczego muszą, w myśl zasad marksizmu, wywrzeć swój wpływ na strukturę państwa i rolę Partii. Nie sposób bowiem, jeżeli jest się marksistą, uzasadnić konieczność dyktatury, gdy nie prowadzi się walki klasowej. U Lenina konieczność utrzymania dyktatury proletariatu, centralizmu, dyscypliny itd. uzasadniona jest trwaniem walki klasowej, tępieniem resztek psychologii posiadacza. Skoro w koncepcji polityczno-gospodarczej demokracji ludowej pragnie się pozostawić warstwę drobnych posiadaczy po znacjonalizowaniu wielkiego przemysłu, odpada automatycznie konieczność zaostrzania walki klasowej i organizowania Partii, jako sztabu bojowego. Dlatego też konsekwencją postawy Gomułki — oficjalnej postawy PPR do połowy 1948 r. — było przekreślenie zasady dyktatury Partii:

“Wybraliśmy — pisze Gomułka — własną, polską drogę rozwoju, którą nazwaliśmy drogą demokracji ludowej. Na tej drodze i w tych warunkach dyktatura klasy robotniczej, a tym mniej dyktatura jednej partii, nie jest ani konieczna ani celowa. ... Nasza demokracja oraz budowany przez nas i utrwalony ustrój społeczny są bez precedensu historycznego. Dotychczasowe doświadczenia wykazują, że zdają one egzamin z wynikiem dobrym.

Polska może pójść i idzie własną drogą, po której pragnie ją prowadzić również nasza Partia”.[18])

Koncepcja polskiej drogi do socjalizmu była z natury rzeczy łatwiejsza do przyjęcia przez tych członków reżimowej PPS, którzy myśleli o możliwości zachowania przynajmniej części dorobku ideowego i programu dawnej Polskiej Partii Socjalistycznej. Musiała ona — przynajmniej w okresie poprzedzającym fuzję — mieć częściowe uznanie także u tych członków PPS, którzy sterowali już ku zupełnemu akceptowaniu zasad stalinizmu. Znalazło to wyraz na wspólnym zebraniu aktywów partyjnych PPR i PPS w Krakowie w dn. 10 kwietnia 1948 r. Rzecz znamienna, że żaden z mówców, zabierających głos na tym zebraniu, nie używa określenia marksizm-leninizm, wszyscy mó-

18) Władysław Gomułka — Wiesław. **Jednością silni.** “Nowe Drogi” Nr 1, Warszawa 1947, str. 4-14.

wią po prostu o marksizmie, wszyscy akceptują koncepcję polskiej drogi do socjalizmu.[19])

Kierownictwo PPR eliminowało już wówczas zwolenników przedwojennej ideologii PPS, ale równocześnie niecałkowicie jeszcze potępiało dorobek PPS.

"Walka z prawymi elementami PPS nie może być walką z PPS"—mówi Gomułka, występujący w roli obrońcy ich pozytywnego wkładu. "Powojenna odrodzona PPS ... wniosła i wnosi swój pozytywny wkład w dzieło zjednoczenia ruchu robotniczego. Muszą o tym pamiętać wszyscy, którzy tego dotychczas nie zrozumieli".[20])

Kiedy indziej stwierdza Gomułka, że "obydwie partie stoją na jednym gruncie niepodległościowym", że "tak dla PPS, jak i dla PPR niepodległość Polski jest sprawą nadrzędną, której podporządkowane są wszystkie inne sprawy".[21])

Istnieje przepaść pomiędzy tą właśnie koncepcją demokracji ludowej, która odrzuca dyktaturę proletariatu, a stalinowską koncepcją Partii, posiadającej jeden ośrodek woli i wyłączność w kierownictwie państwem. Walka obu koncepcji w łonie PPR i PPS, a później w łonie PZPR, miała parę etapów. W czerwcu 1948 r. Gomułka wygłasza na Plenum Komitetu Centralnego PPR referat o tradycjach ruchu robotniczego, którego tekst nie został przedłożony Biuru Politycznemu i nie został nigdzie ogłoszony. Pozostaje nam powołać się na stwierdzenie Bieruta, że: "referat czerwcowy tow. Wiesława był niewątpliwie świadomą i zamierzoną rewizją leninowskiej oceny historii naszego ruchu".[22])

Na Plenum lipcowym Partii aż trzej mówcy, a mianowicie: J. Berman, A. Zawadzki i M. Spychalski, wystąpili przeciwko koncepcjom Gomułki. Trzeba by napisać osobne studium aby przedstawić rozległy zasięg różnicy w koncepcji gospodarczo-społecznej, politycznej i ustrojowej, jaka się wówczas zaznaczyła. Gomułka nie brał udziału w lipcowym Plenum Komitetu Centralnego. Na Plenum sierpniowym z krytyką jego odchylenia wystąpił Bolesław Bierut, po czym Plenum zwolniło Gomułkę ze stanowiska sekretarza generalnego. Następnym etapem był Kongres Zjednoczeniowy, który odbył się 15-18 grudnia 1948 r. w Warszawie. Dalszym etapem — Trzecie Plenum Zjednoczonej Partii (11-13 listopada 1949 r.), które usunęło Gomułkę i kilku innych z władz Partii, a etapem ostatnim aresztowanie Gomułki i Spychalskiego, który wprawdzie na Plenum lipcowym wy-

---

19) Oskar Lange. **Wspólna partia, wspólna ideologia.** "Nowe Drogi" Nr 9, Warszawa 1948, str. 18.

20) Władysław Gomułka — Wiesław. **Jaką jedność budujemy.** "Nowe Drogi" Nr 9, Warszawa 1948, str. 5.

21) Władysław Gomułka — Wiesław. **Na nowym etapie.** "Nowe Drogi" Nr 8, Warszawa, 1948, str. V.

22) Bolesław Bierut. **O odchyleniu prawicowym i nacjonalistycznym w kierownictwie partii i o sposobach jego przezwyciężenia.** "Nowe Drogi" Nr 11, Warszawa, 1948, str. 13.

stąpił z krytyką nieogłoszonego referatu Gomułki o tradycjach ruchu robotniczego, ale jeszcze w zimie 1949 r. zamieścił artykuł, broniący — wbrew zasadom stalinizmu — konieczności trafnego wyrażania przez Partię tego, co lud sobie uświadamia. Według Stalina jest to, jak widzieliśmy, uleganie żywiołowości i rezygnowanie z kierowniczej roli Partii.[23])

Kongres Zjednoczeniowy i wejście niektórych przedstawicieli reżimowej PPS do władz centralnych nowej połączonej partii PZPR (dziwny paradoks) jest w tym ścieraniu się koncepcji momentem przełomowym. Na Kongresie Zjednoczeniowym Gomułka jeszcze przemawiał, ale przemówienia jego nie ogłoszono, a część delegatów urządziła demonstrację przeciw niemu.[24]) Deklaracja ideowa i statut PZPR opracowane zostały ściśle w myśl zaleceń stalinowskich i na wzór WKP (b).

Uległo też całkowitej rewizji pojęcie demokracji ludowej. W państwie demokracji ludowej partia jest narzędziem, przy pomocy którego klasa robotnicza sprawuje władzę. Określenie "dyktatura proletariatu" zostało po prostu zastąpione określeniem "demokracja ludowa". Świadczą o tym następujące fragmenty uchwalonej na Kongresie deklaracji ideowej PZPR:

"Demokracja ludowa w Polsce realizuje współpracę stronnictw demokratycznych pod przewodem zjednoczonego ruchu robotniczego. Budownictwo demokracji ludowej w Polsce potwierdza całkowicie leninowsko-stalinowską naukę o państwie... Demokracja ludowa, to droga do socjalizmu, to nowa forma władzy mas pracujących z klasą robotniczą na czele, powstała dzięki nowej sytuacji historycznej i dzięki oparciu o ZSRR... Urzeczywistniając władzę ludu pod kierownictwem klasy robotniczej, system władzy demokracji ludowej może i powinien w tej sy-

---

23) M. Spychalski (**Lenin i masy.** "Nowe Drogi" Nr 1, Warszawa, 1949, str. 126) pisze:

"Marksizm-leninizm uczy, że przywódca ... musi opierać się na najlepszych, rewolucyjnych, postępowych dążeniach ludu ... ale uczy jednocześnie, że oportunista i zdrajca ruchu rewolucyjnego opiera się właśnie na obcych wpływach ideologicznych w masach pracujących, na ich niedostatecznym rozwoju politycznym, na stałym zaszczepianiu masom pracującym reakcyjnej tezy o nieomylności wodza, przy jednoczesnym traktowaniu mas jako bezwolnego przedmiotu rządzenia. Marksizm-leninizm uczy, że takich przywódców po dłuższej lub krótszej walce masy usuwają. Nauce marksizmu-leninizmu obce jest sprowadzanie rozwoju narodów do działalności wodza i kliki".

Spychalski daje tu cytat Lenina, który jest bodaj jedynym na łamach "Nowych Dróg" cytatem nie powtórzonym za Stalinem:

"W masie ludowej jesteśmy jednakże kroplą w morzu i możemy rządzić tylko wtedy, gdy trafnie wyrażamy to, co lud sobie uświadamia. W przeciwnym razie partia komunistyczna nie będzie prowadziła proletariatu, a proletariat nie będzie prowadził za sobą mas i cała maszyna się rozleci." (W. Lenin. **Sprawozdanie Polityczne KC na XI Zjeździe WKP(b).** "Dzieła Wybrane", tom II, Warszawa 1949, str. 949).

24) W wydawnictwie: **III Plenum Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej** znajduje się wiele aluzji do tych wydarzeń, zwłaszcza w przemówieniu Aleksandra Zawadzkiego, str. 157.

tuacji historycznej... realizować skutecznie podstawowe funkcje dyktatury proletariatu".[25])

Ewolucja poglądów na zagadnienie istoty demokracji ludowej doprowadziła wraz z "rozgromieniem odchylenia prawicowo-nacjonalistycznego" — jak się dziś mówi — do przyjęcia tezy, że nie ma żadnej osobnej drogi polskiej do socjalizmu, że tzw. w żargonie partyjnym "specyfika" (po polsku odrębność) sytuacji polskiej polega tylko na tym, że Polska zawdzięcza pomocy Związku Sowieckiego wprowadzenie dyktatury proletariatu. Ustrój demokracji ludowej urzeczywistniono w dwóch etapach tak określonych przez pisarza sowieckiego:

"Etap pierwszy to etap rewolucji agrarnej, antyfeudalnej, antyimperialistycznej, w toku której powstaje demokracja ludowa jako organ rewolucyjnej władzy, będącej pod względem treści czymś w rodzaju dyktatury klasy robotniczej czy chłopstwa przy kierowniczej roli klasy robotniczej... etap drugi, to etap ustanowienia dyktatury klasy robotniczej w formie demokracji ludowej i budowy socjalizmu".[26])

Cechą odrębną ustroju demokracji ludowej w porównaniu do ustroju ZSSR jest już tylko to, że ustrój demokracji ludowej powstał dzięki pomocy Związku Sowieckiego.

Według Sobolewa, "obecność wojsk radzieckich przeszkodziła siłom reakcyjnym w rozpętaniu wojny domowej". Ze swoistą logiką pisarz sowiecki tak reasumuje swe wywody o roli armii sowieckiej w powstaniu demokracji ludowej:

"Wszystkie te fakty, wykazujące decydującą rolę Związku Radzieckiego w powstaniu demokracji ludowych, w sposób kategoryczny obalają zarazem oszczerstwa anglo-amerykańskie o ingerencji obcej".[27])

Wynikiem przyjęcia tej tezy jest stwierdzenie w deklaracji ideowej i we wstępie do statutu PZPR zależności demokracji ludowej od doktryny leninowsko-stalinowskiej, oraz oparcia o ZSSR. Zwracam uwagę, że deklaracja ideowa używa określenia "leninowsko-stalinowska nauka o państwie" w przeciwieństwie do zwykle używanego terminu marksizm-leninizm. Chodzi tu, rzecz jasna, o wskazanie kto jest miarodajnym, do dziś żyjącym, interpretatorem doktryny.

Aby usunąć wszelkie wątpliwości co do stosunku między polską demokracją ludową a ZSSR, deklaracja ideowa stwierdza, że "wszelkie tendencje, zmierzające do rozluźnienia współpracy ze Związkiem Radzieckim godzą w podstawy demokracji ludowej w Polsce, a zarazem w niepodległość naszego kraju". Istotne zna-

---

25) **Deklaracja ideowa PZPR — Statut PZPR.** Warszawa, 1949, str. 18, 21 i 23.

26) A. Sobolew. **Demokracja ludowa jako forma politycznej organizacji społeczeństwa. Opracowany stenogram prelekcji, wygłoszonej w Ośrodku Szkolenia Partyjnego przy Komitecie Moskiewskim WKP(b).** "Nowe Drogi" Nr 5, Warszawa, 1951, str. 90.

27) Sobolew. **Demokracja ludowa** itd., str. 90 i 92.

czenie tych słów staje się zrozumiałe na tle bliższych określeń charakteru tej współpracy. Wstęp do projektu nowej konstytucji nazywa Związek Sowiecki "pierwszym państwem robotników i chłopów", a deklaracja ideowa PZPR stwierdza, że "Związek Radziecki przewodzi wielkiemu demokratycznemu obozowi antyimperialistycznemu" (podkreślenie moje).[28])

We wstępie do statutu znajdujemy znowu stwierdzenie, że "WKP (b) jest czołowym oddziałem światowego ruchu robotniczego" a PZPR "wiąże nierozerwalnie sprawę utrwalenia niepodległości Polski i jej rozwoju ku socjalizmowi z prowadzoną pod przewodem Związku Radzieckiego walką międzynarodowego obozu demokracji i socjalizmu przeciw imperializmowi i faszyzmowi o pokój" itd.[29]) Uderza w tych słowach uznanie czołowej roli WKP (b) i Związku Sowieckiego nie tylko wobec PZPR i partii w innych krajach demokracji ludowej, ale w "światowym ruchu robotniczym", w "międzynarodowej walce obozu demokracji". Jest to już koncepcja uniwersalna, koncepcja włączenia PZPR i państwa, przez tę partię rządzonego, do systemu światowego pod przewodem WKP (b), co ma psychologicznie ułatwić przyjęcie tezy o zależności PZPR i państw demokracji ludowych, podobnie, jak nazywanie Stalina "wodzem epoki" i "wodzem ludzkości" ma ułatwić przyjęcie tezy o wodzostwie Stalina wobec państwa i narodu polskiego.

Doktrynę pewnej odrębności drogi polskiej do socjalizmu zastąpiono doktryną uzależnienia się i podporządkowania, doktryną przywódczej roli Związku Sowieckiego. Demokracja ludowa w Polsce różni się tym od "dyktatury proletariatu" w Rosji, że właśnie nie jest dyktaturą sama z siebie, nie jest dyktaturą suwerenną, ale spełnia funkcje dyktatury na podstawie doświadczeń i przy uznaniu przywódczej roli Związku Sowieckiego.

"U podstaw naszej odmienności od drogi radzieckiej leży wszechstronna pomoc i oparcie się na doświadczeniach i osiągnięciach zwycięskiej dyktatury proletariatu w ZSRR" — powiada B. Bierut[30]), stwierdzając tym samym, że naśladowanie doświadczeń ZSRR stanowi "odmienność". Nieco tylko logiczniej wygląda ta myśl u H. Minca, który stwierdza już bez ogródek, że "państwa demokracji ludowej... rozwijają się w oparciu o historyczne doświadczenia dyktatury proletariatu... w ZSRR, w oparciu o teoretyczne uogólnienie tego doświadczenia, dane przez tow. Stalina, w oparciu o bezcenne bezpośrednie wskazówki i rady WKP (b) i osobiście towarzysza Stalina".[31]) Tym samym stwierdza Minc istnienie bezpośrednich stosunków państw

28) **Deklaracja ideowa PZPR**... itd., str. 19.
29) **Deklaracja ideowa PZPR**... itd., str. 53.
30) Bolesław Bierut. **Podstawy ideologiczne Zjednoczonej Partii.** "Nowe Drogi" Nr 1, Warszawa, 1949, str. 34-35.
31) Hilary Minc. **Niektóre zagadnienia demokracji ludowej w świetle leninowsko-stalinowskiej nauki o dyktaturze proletariatu.** "Nowe Drogi" Nr 6, Warszawa, 1949, str. 89-90.

demokracji ludowej z WKP (b) oraz fakt udzielania tym państwom bezpośrednich wskazówek przez Stalina.

W łonie Partii zasady te zwyciężyły właśnie dzięki bezpośredniemu naciskowi WKP (b) i Stalina.[32])

Pojęcie demokracji ludowej wyznacza miejsce i rolę Partii w państwie, a przez to przesądza jej strukturę. Przyjęcie koncepcji Stalina musiało za sobą pociągnąć ukształtowanie PZPR według wzoru WKP (b): "Nie może być też mowy — mówi referent projektu statutu na Kongresie Zjednoczeniowym w grudniu 1948 r. — o jakimś odrębnym, specyficznym typie demokracji ludowej w odróżnieniu od partii dyktatury proletariatu — WKP (b). Przeciwnie, uwzględniając swoistość naszego rozwoju, wzorem partii nowego typu dla nas jest i pozostanie WKP (b)".[33])

Podobnie więc, jak WKP (b) w Rosji, w Polsce PZPR sprawuje dyktaturę w imieniu proletariatu, jako jedyna jego reprezentacja. Od stwierdzenia tego stanu rzeczy zaczyna się wstęp do statutu PZPR:

"Polska Zjednoczona Partia Robotnicza jest czołowym, zorganizowanym oddziałem polskiej klasy robotniczej — przodującej siły narodu polskiego. Polska Zjednoczona Partia Robotnicza jest najwyższą formą organizacji klasy robotniczej i wyrazicielką interesów ludu pracującego miast i wsi".

Deklaracja ideowa ujmuje tę tezę jeszcze bardziej górnolotnie: "Partia jest rozumem, honorem i sumieniem klasy robotniczej".[34])

Stosunek pomiędzy Partią a państwem układa się również według zasad leninowsko-stalinowskiej nauki o państwie. U samego szczytu istnieje unia personalna. W jednym z artykułów nowej konstytucji Partia zapewnia sobie decydujący wpływ na skład ciał ustawodawczych, gdyż tylko ona może wyznaczać kandydatów na posłów i członków rad narodowych.[35]) Nie wy-

---

32) Stefan Rozmaryn tak pisze o bezpośredniej interwencji WKP (b) i Stalina:

"Ustrój Demokracji Ludowej jest tylko pewną odmianą jednej drogi, prowadzącej do socjalizmu i wytyczonej przez marksizm-leninizm. Wszelkie inne pojmowanie istoty demokracji ludowej oznacza zejście z drogi marksizmu-leninizmu... Odchylenia te zostały przez partie komunistyczne i robotnicze rozgromione, przede wszystkim dzięki radom i wskazówkom WKP(b) i osobiście Stalina". (**Polskie prawo państwowe.** Warszawa, 1951, str. 236).

Równocześnie nowa doktryna demokracji ludowej rozwijana jest w Moskwie przez pisarzy sowieckich; por. np. W. E. Kotok. **K woprosu ob osnownych funkcjach narodno-demokraticzeskowo gosudarstwa.** "Sowietskoje Gosudarstwo i Prawo" Nr 11, Moskwa 1951, str. 44-52.

33) Roman Zambrowski i Henryk Świątkowski. **O statucie i zadaniach organizacyjnych PZPR.** Warszawa 1949, str. 10. (Z referatu Zambrowskiego).

34) **Deklaracja ideowa PZPR — Statut PZPR.** Warszawa, 1949, str. 43 i 49.

35) Art. 86: "Kandydatów na posłów i członków rad narodowych

czerpuje to jednak skomplikowanych stosunków między Partią a państwem. Rząd i ciała ustawodawcze pozostają pod bieżącą kontrolą Partii, co zapewnia krótka wzmianka w statucie (art. 27): "Komitet Centralny (PZPR) nadaje kierunek oraz kontroluje działalność członków Partii, zajmujących kierownicze stanowiska o znaczeniu ogólnokrajowym". Może tu chodzić tylko o stanowiska w służbie państwowej, a więc o rząd.

O kontroli nad pracą sejmu nic się nie pisze w statucie, ale tym niemniej sprawa ta jest postawiona zupełnie jasno przez naczelną władzę Partii z okazji uchwalenia projektu nowej konstytucji. Oto została opublikowana[36]) następująca uchwała Biura Politycznego PZPR (bez daty):

"Biuro polityczne KC Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej na ostatnim swym posiedzeniu omówiło i zatwierdziło sprawozdanie przedstawicieli PZPR w komisji konstytucyjnej.

Biuro Polityczne uznało jednomyślnie, że przedstawiony projekt konstytucji Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej odpowiada wytycznym Partii.

Biuro Polityczne zaleca członkom Partii, aby czynnie popularyzowali projekt konstytucji wśród najszerszych mas..."

Istnieje zatem pewnego rodzaju nadzór nad pracą Sejmu, którego uchwały muszą być zatwierdzane przez Biuro Polityczne Partii. Nadzór Partii nad aparatem rządowym i przenikanie Partii do aparatu rządowego rozciąga się na wszystkie stopnie administracji państwowej, która — trzeba o tym pamiętać — obejmuje także kierownictwo całego uspołecznionego odcinka życia gospodarczego.

Art. 51 Statutu Partii przewiduje, że organizacje partyjne w ministerstwach, urzędach i instytucjach państwowych, samorządowych i gospodarczych pracują nad stałym udoskonalaniem aparatu administracyjnego... oraz sygnalizują wyższym władzom partyjnym niedomagania swych instytucji. Organizacje partyjne w tych instytucjach nie ponoszą jednak bezpośredniej odpowiedzialności za wykonanie całości zadań, zleconych tym instytucjom przez Partię i rząd.

Władze i instytucje państwowe otrzymują więc zlecenia od Partii. Nie odbywa się to jednak na płaszczyźnie niższej, lecz wprost na najwyższym szczeblu, gdyż organizacje partyjne w odnośnych urzędach i instytucjach same nie ponoszą odpowiedzialności, ani też tym bardziej nie wydają zleceń. Co się tyczy polityki personalnej, to, aczkolwiek nigdzie tego w statucie nie stwierdzono, obsadzanie stanowisk państwowych odbywa się pod decydującym wpływem Partii. R. Zambrowski w swoim referacie o przepisach statutowych na Kongresie Zjednoczeniowym zau-

---

zgłaszają organizacje polityczne i społeczne, zrzeszające obywateli w miastach i wsiach".

Poza Partią nie ma organizacji społecznych i politycznych, które by nie były tzw. transmisją Partii do mas, czyli w gruncie rzeczy organami Partii.

36) "Nowe Drogi" Nr 6, Warszawa 1951, str. 63.

waża mimochodem, iż kandydaci na członków Partii "mogą być wysuwani na wszelkie stanowiska kierownicze, państwowe i społeczne z wyjątkiem instancji partyjnych".[37]) W ten sposób możemy stwierdzić istnienie praktyki, która ze względu na konieczność liczenia się z dotychczasowymi wyobrażeniami o niezależności aparatu państwowego od partii politycznych nie mogła być zupełnie otwarcie stwierdzona w statucie Partii.

Z zagadnieniem stosunku Partii do państwa wiąże się ściśle sprawa ustalenia stosunku między Polską i Związkiem Sowieckim. Mamy tu do czynienia z zasadami, które tak mocno zostały wpojone w członków Partii na całym świecie przez pisma Lenina i Stalina, oraz przez praktykę trzydziestoletniej działalności partii komunistycznych, że nie wymagają precyzowania, niedogodnego, jak to się często zdarza, w przepisach czy to konstytucji czy to statutów partyjnych. Zależność państwa polskiego od ZSSR jest wynikiem zależności PZPR od WKP (b). Partia w Polsce jest — jak się wyraża pisarz komunistyczny — "hegemonem narodu".[38]) Między Partią w Polsce a WKP (b) istnieje związek szczególny.

Obowiązkiem członka Partii jest zrozumienie tego szczególnego stosunku i wyciągnięcie z niego wszelkich konsekwencji, zwłaszcza na stanowiskach kierowniczych, czy to w Partii czy to we władzach państwowych. W swej samokrytyce na sierpniowym Plenum KC PZPR w 1948 r. Władysław Gomułka przyznaje się do błędu najbardziej zasadniczego, który popełnił w swej działalności:

"Rdzeniem kompleksu prawicowo-nacjonalistycznego... musiał być mój stosunek do Związku Radzieckiego, do WKP (b)... W praktyce stosunek mój sprowadzał się nie tyle do partyjnego stosunku między WKP (b) a PPR, lecz raczej do państwowego stosunku między Polską a ZSRR... Nigdy nie zrodziła się we mnie myśl, że Polska może kroczyć naprzód po drodze do socjalizmu... bez oparcia się o Związek Radziecki. Te rzeczy rozumiałem, lecz trudno mi było przestawić w praktyce — bo rozumowo to nieraz doceniałem — mój stosunek do Związku Radzieckiego p r z e d e w s z y s t k i m na płaszczyznę ideologiczną, partyjną". (Podkreślenie nasze).[39])

Stosunek Polski do Związku Radzieckiego jest zatem przede wszystkim stosunkiem PPR czy PZPR do WKP(b), przede wszystkim stosunkiem partyjnym, a w stosunkach partyjnych obowiązują zasady partyjne, a więc zasada żelaznej dyscypliny wobez tej Partii, która przewodzi proletariatowi światowemu, a tym samym i proletariatowi polskiemu. Stosunek władz państwa pol-

---

37) Zambrowski i Świątkowski. **O statucie i zadaniach**... itd., str. 15.
38) Roman Werfel. **Klasa robotnicza, hegemon narodu, awangarda ludzkości.** "Nowe Drogi" Nr 4, Warszawa, 1952, str. 35. (Autor, jak każdy pisarz komunistyczny, identyfikuje Partię z klasą robotniczą.)
39) W. Gomułka. **Drugie przemówienie na Plenum KC.** "Nowe Drogi" Nr 11, Warszawa, 1948, str. 144.

skiego do władz ZSSR jest już tylko pochodną tego stosunku partyjnego.

W żadnym razie jednak nie należy przypuszczać, że supremacja Partii nad państwem ma doprowadzić do ograniczenia funkcji państwa, do jego osłabienia. Wprost przeciwnie, cały wysiłek Partii, kierowany w łożysko aparatu państwowego, zmierza do tego, by państwo jak najbardziej wzmocnić, by uczynić z niego jak najlepsze narzędzie przewodzenia nad całym narodem. Supremacja państwa nad społeczeństwem ma być właśnie wyrazem doktryny nieulegania żywiołowości, tzn. nieulegania woli społeczeństwa, gdyż tylko ta jego część, która jest uświadomiona, która wyłącznie reprezentuje rozum, uprawniona jest do przewodzenia społeczeństwu. Odmienne poglądy są odchyleniem, które musi być "rozgromione".

"Nie jest przypadkiem — pisze Bierut — że ci, którzy nie zrozumieli zgodności źródeł naszej drogi do socjalizmu i drogi radzieckiej... nie zrozumieli sprawy najistotniejszej w marksizmie-leninizmie, że decydującym czynnikiem przekształceń ustrojowych jest władza polityczna, jest państwo".[40])

Za pomocą aparatu państwowego Partia wykonywuje swoje zadanie ciągłego przekształcania ustroju gospodarczego, tzn. ciągle podsycanej walki klasowej. Dlatego właśnie Partia musi nieustannie kierować swymi członkami, delegowanymi do aparatu państwowego, po to, aby ten aparat państwowy wzmacniać. Zlekceważenie tego obowiązku jest również odchyleniem.

"Niedostateczne było — mówi kiedy indziej Bierut — również kierownictwo i opieka w stosunku do członków Partii, pracujących w aparacie państwowym. Stan taki z natury rzeczy prowadził do oderwania instancji partyjnych od codziennej pracy państwowej, do ograniczenia ich wpływu na tę pracę".[41])

Aparat państwowy obsadzony jest przez członków Partii, a powierzenie kierującego stanowiska bezpartyjnemu uważane jest za zło konieczne. "Budując Partię, jako partię nowego typu, zapewniliśmy jej czołową pozycję w aparacie państwowym", stwierdza R. Zambrowski,[42]) po czym podaje dane statystyczne, dotyczące administracji państwowej. Na 269 przewodniczących powiatowych rad narodowych jest 176 członków Partii, na 66 przewodniczących miejskich rad narodowych miast wydzielonych — 62 członków Partii, na 269 starostów — 192 członków Partii, na 69 prezydentów miast wydzielonych i starostów grodzkich — 63 członków Partii, na 3.832 dyrektorów naczelnych przedsiębiorstw państwowych w ewidencji Ministerstwa Przemysłu i Handlu — 2.516 członków Partii, na 274 członków zarządów i rad nadzorczych w 16 centralach spółdzielczych — 143 człon-

40) Bolesław Bierut. **Podstawy ideologiczne nowej Partii.** "Nowe Drogi" Nr 1, Warszawa, 1949, str. 35.
41) B. Bierut. **O odchyleniu prawicowym...** itd., str. 34-35.
42) Zambrowski i Świątkowski. **O statucie i zadaniach...** itd., str. 9.

ków Partii, na 975 administratorów majątków państwowych — 554 członków Partii.[43]) Powyższy stan rzeczy z całą pewnością uległ obecnie zmianie w kierunku dalszego wybitnego wzmocnienia roli Partii w administracji państwowej.

Silna władza państwowa wykonywuje wolę proletariatu. Demokracja ludowa sprawuje funkcje dyktatury proletariatu, proletariat — to masy robotnicze, masy robotnicze — to ich czołowy oddział, czyli Partia. Partia wykonywuje swą dyktaturę, opierając się o leninowsko-stalinowską naukę o państwie, a więc o zasadę partyjnego stosunku, czyli posłuszeństwa wobec WKP (b). Państwo jest niepodległe, a niepodległość oznacza ścisłą współpracę ze Związkiem Sowieckim, skoro rozluźnienie tej współpracy "godzi ... w niepodległość naszego kraju".[44])

Zagadnienie, kto jest źródłem jednolitej woli WKP (b), wykracza już poza ramy tej pracy, poświęconej Partii w Polsce. Już jednak na podstawie polskich źródeł można stwierdzić, że najwyższą instancją jest, jak to określa sakramentalna formuła, "towarzysz Stalin osobiście", udzielający "bezcennych rad i wskazówek".

Sprawowanie dyktatury w imieniu proletariatu polskiego, a pod przewodem WKP (b) i osobiście tow. Stalina, zostało zabezpieczone w ramach struktury organizacyjnej PZPR. Cel ten osiągnięto przy pomocy tzw. zasady centralizmu demokratycznego, zapewniającego żelazną dyscyplinę.

IV. ZASADY CENTRALIZMU DEMOKRATYCZNEGO

Ponieważ tzw. teoretyczna strona zagadnienia struktury Partii była już omówiona, ograniczymy się do przedstawienia odnośnych przepisów statutu PZPR.

Art. 14 statutu stwierdza, że budowa organizacyjna Partii opiera się na zasadach centralizmu demokratycznego. Demokrację ma zabezpieczyć ustęp a) art. 14, który głosi, że "wszystkie kierownicze władze Partii są wybierane w sposób demokratyczny". Art. 19 przewiduje wolność zgłaszania kandydatur, tajność głosowania, a także prawo występowania "w sposób uzasadniony przeciw zgłoszonym kandydaturom".

Dotychczasowa praktyka PZPR daje nam szereg przykładów zastosowania tych przepisów. Zdając sprawę z akcji scalenia, przeprowadzonej w pierwszych miesiącach 1949 r., premier J. Cyrankiewicz mówi m.in.:

"Trudności w akcji scalenia wystąpiły tam, gdzie były jeszcze silne elementy WRN-owskie i prawicowe. Na tych terenach ujawniły się próby opanowania władzy i stworzenia zamętu. W BGK frakcyjna robota doprowadziła do zamieszania i zgłoszenia listy ze sali. Lista ta przeszła".[45])

---

43) Zambrowski i Świątkowski. **O statucie i zadaniach**... itd., str. 12.
44) **Deklaracja ideowa PZPR**... itd., str. 20.
45) J. Cyrankiewicz. **O wynikach akcji scaleniowej i zadaniach ide-**

Kierownikami organizacji podstawowych i komitetów gminnych PZPR są — według statutu — wybieralni sekretarze (art. 46 i 53). Nie ma w statucie ani słowa o możliwości mianowania tych sekretarzy. Tym niemniej praktyka wygląda tak, że sekretarze są mianowani, a wybory przeprowadza się wówczas, gdy istnieje gwarancja, że sekretarze ci zostaną zatwierdzeni. W czasie obrad II Plenum KC PZPR członek komitetu Jarosiński oświadczył zupełnie otwarcie:

"Ogromna większość sekretarzy komitetów gminnych wskutek oczyszczania szeregów partyjnych (czyli usuwania sekretarzy wybranych, mój przyp.), przesunięć organizacyjnych, a przede wszystkim wskutek powołania sekretarzy etatowych i ryczałtowych, to ludzie nowi. Należy dbać o zatwierdzenie ich przez organizacje partyjne drogą wyboru... Wydaje mi się, że sytuacja na tym odcinku (na wsi — mój przyp.) dostatecznie dojrzała do przeprowadzenia wyborów".[46])

Na podstawie art. 25 statutu Komitet Centralny jest wybierany przez Kongres. Natomiast art. 30 statutu przewiduje, że Komitet Centralny ma prawo odwoływać ze swego składu poszczególnych członków oraz "powoływać na ich miejsce nowych członków z pośród zastępców członków KC". Łamiąc najwyraźnej ten przepis, III Plenum Komitetu Centralnego PZPR (11-13 listopada 1949 r.) dokooptowało na członka Komitetu K. Rokossowskiego, który nie był wybrany zastępcą członka przez Kongres.[47])

Szczególną furtkę dla przełamywania woli członków najniższych ogniw Partii stworzono w art. 19 statutu, który przewiduje, że przy wyborach do władz partyjnych "każdy uczestnik zebrania" (a nie każdy członek organizacji podstawowej) ma prawo zgłaszać kandydatury i występować przeciw zgłoszonym kandydaturom. Daje to możność wywierania wpływu na przebieg wyborów przez objazdowe grupy aktywu partyjnego organizacji nadrzędnej, na przykład w ramach "akcji łączności ze wsią".

Najwyższą władzą całej Partii ma być Kongres (art. 17), który jest zwoływany raz na trzy lata i w którym biorą udział delegaci partyjni. Ordynację wyborczą na Kongres ma ustalać każdorazowo Komitet Centralny "zgodnie z zasadami demokracji wewnątrz partyjnej" (art. 22-24). W chwili, gdy piszemy te słowa, upłynęło trzy i pół roku od uchwalenia statutu i ostatniego Kongresu, ale o zwołaniu nowego nic nie słychać.

W tych warunkach wolno chyba postawić tezę, że cały system wyborczy jest czystą fikcją: o ile tylko na jakimkolwiek poziomie na jakiekolwiek stanowisko wybrany zostaje niepożądany

---

ologicznego i organizacyjnego wzmocnienia Partii. "Nowe Drogi" Nr 2, Warszawa, 1949, str. 43.

46) **III Plenum Komitetu Centralnego PZPR.** Warszawa, 1949, str. 93 i 94.

47) **III Plenum...** itd., str. 5.

kandydat, może on, bez najmniejszego liczenia się z przepisami statutu, być usunięty i zastąpiony przez nominata.

Struktura organizacyjna Partii zaczyna się u dołu, od tzw. organizacji podstawowej, która liczy najmniej trzech członków Partii. W miejscowościach, w których nie ma członków, kandydaci mogą założyć grupę kandydatów.

Podstawowe organizacje partyjne tworzą się przede wszystkim na zasadzie tzw. więzi produkcyjnej, to znaczy przy zakładach pracy, w których członkowie Partii pracują. Członkowie Partii, mieszkający na wsi, tworzą organizacje gromadzkie. Jedynie członkowie pracujący w małych warsztatach, gdzie istnieje mniej niż 3 członków Partii, tworzą organizację partyjną terenową według ulic, bloków domów itp. Organizacje podstawowe przyjmują do Partii nowych członków lub kandydatów (art. 49 i 50). W przedsiębiorstwach i urzędach, w których liczba członków i kandydatów przekracza 100, podstawowa organizacja partyjna — czyli w tym wypadku organizacja zakładowa — może tworzyć organizacje oddziałowe, zaś w zakładach, zatrudniających powyżej 500 członków Partii, organizacje te mogą uzyskać prawa podstawowej organizacji partyjnej, tzn. na przykład prawo przyjmowania kandydatów (art. 52). Podstawowe organizacje partyjne wybierają sekretarza i jego zastępcę, zaś większe — zarząd, zwany egzekutywą, w składzie 3-7 osób.

W tych zakładach, w których jest kilka organizacji zakładowych, komitet zakładowy wybiera ogólne zebranie. O ile jednak ilość członków Partii w zakładzie wynosi powyżej 500, to znaczy o ile organizacje oddziałowe mają tam prawa samodzielnych organizacji podstawowych, wówczas komitet zakładowy wybierany jest nie na ogólnym zebraniu, ale na konferencji delegatów poszczególnych organizacji oddziałowych. Ze swej strony komitet zakładowy wybiera ze swego grona egzekutywę w liczbie 7-11 osób. W ten sposób dla wybrania egzekutywy komitetu zakładowego w wielkich przedsiębiorstwach wybory odbywają się w czterech etapach. Członkowie wybierają egzekutywę oddziałową. Egzekutywa oddziałowa wybiera delegatów na konferencję. Konferencja wybiera komitet zakładowy, a komitet wybiera egzekutywę zakładową. Ten zawiły system zmierza do powiązania wyborów z hierarchiczną organizacją przedsiębiorstwa i do stłumienia tzw. żywiołowości, czyli niezależnej i niekierowanej przez Partię woli klasy robotniczej.

Zebranie masowe może się odbyć w celu podjęcia ogólnikowych uchwał, ale nie w celu przeprowadzenia wyborów, które odbywają się zawsze w nielicznym gronie.

Tak, jak między organizacją podstawową w większej fabryce a organizacją powiatową stoi komitet zakładowy, między organizacjami gromadzkimi a powiatowymi stoją komitety gminne. O ile ilość członków Partii w gminie jest większa, komitet wybierają delegaci organizacji podstawowych, tj. gromadzkich, a w razie małej liczebności Partii w gminie — ogół członków.

Specjalne przepisy pozostawiają władzom wyższym, tj. po-

wiatowym, możność kontroli nad wyborami. Tak więc, "sposób zwołania konferencji (gminnej) ustala komitet gminny w porozumieniu z komitetem powiatowym" (art. 45), a w organizacjach zakładowych "wybory ... winny odbywać się nie rzadziej niż raz do roku w porozumieniu z wyższymi władzami partyjnymi" (art. 51). W przepisach, dotyczących organizacji zakładowych, istnieje zalecenie, którego nie ma w przepisach o organizacjach wiejskich: "zakładowe organizacje partyjne... kierują społecznym, politycznym i gospodarczym życiem zakładu dla zapewnienia wykonania podstawowych dyrektyw Partii i rządu" (art. 51). W przepisie tym jeszcze raz znajduje wyraz ścisłe zespolenie działalności partyjnej z działalnością państwową.

Wreszcie w większych zakładach przemysłowych mogą być tworzone w łonie organizacji oddziałowych niższe komórki, tzw. grupy, pod kierownictwem dziesiętników, mianowanych przez egzekutywę organizacji podstawowej, a więc nie wybieranych (art. 54). W praktyce dziesiętników takich nazywa się organizatorami grupowymi (rosyjskie — "gruporg").

Dla wykonania zadań Partii w radach narodowych członkowie Partii tworzą kluby, poddane kierownictwu odpowiednich lokalnych komitetów partyjnych, zaś członkowie Partii, którzy wchodzą w skład zarządów wszelkiego typu organizacji społecznych, tworzą zespoły partyjne. Analogiczne zespoły tworzy się również w czasie zjazdów organizacji społecznych na okres trwania zjazdów. W ten sposób każdy zjazd społeczny obraduje równocześnie ze zjazdem partyjnym dla danego odcinka życia społecznego. Oba typy zespołów działają pod kierownictwem komitetów partyjnych odpowiedniego szczebla.

Drugim szczeblem organizacji partyjnej normalnej (poza zespołami, działającymi na płaszczyźnie organizacji społecznych) są komitety powiatowe, działające "w myśl uchwał wyższych władz partyjnych pod kierownictwem komitetu wojewódzkiego" (art. 38).

Komitety powiatowe wybierane są przez konferencję powiatową, zwoływaną raz na rok. "po uzgodnieniu z komitetem wojewódzkim". W konferencji biorą udział delegaci, wybrani przez podstawowe organizacje partyjne, tzn., jak wolno się domyślać, przez ich egzekutywy — według klucza ustalonego przez komitet powiatowy w porozumieniu z komitetem wojewódzkim (art. 39).

Komitet powiatowy wybiera egzekutywę w składzie 7-11 członków, w tym pierwszego i drugiego sekretarza, oraz powołuje instruktorów (art. 41).

W miastach odpowiednikami organizacji powiatowych są komitety miejskie, względnie w miastach na prawach wojewódzkich — komitety dzielnicowe (art. 47 i 48). Najwyższą władzą na terenie województwa jest konferencja wojewódzka, wybierana według klucza, "ustalonego przez komitet wojewódzki i zwoływana po uzgodnieniu z komitetem centralnym". Konfe-

rencja wybiera komitet, a komitet egzekutywę, złożoną z 11-15 członków, w tym pierwszego sekretarza i 2-4 sekretarzy (art. 34, 35 i 36).

Jak zwykle, komitet wojewódzki działa w myśl uchwał i pod kierunkiem władz wyższych, tzn. w tym wypadku Komitetu Centralnego.

Najwyższą władzą Partii, jak pisaliśmy, jest Kongres. W Kongresie biorą udział z głosem decydującym delegaci organizacji partyjnych, wybierani na Kongres przez konferencje partyjne (art. 23). Ordynację wyborczą na Kongres ustala każdorazowo Komitet Centralny, zgodnie z zasadami demokracji wewnątrzpartyjnej (art. 24). Jest rzeczą niezwykle znamienną, że nie jest powiedziane jakie konferencje partyjne wybierają delegatów na Kongres: wojewódzkie, powiatowe, czy też gminne i zakładowe. Swoboda wyboru jednej z tych alternatyw pozostawiona jest Komitetowi Centralnemu (art. 24).

"W razie potrzeby" Komitet Centralny może zwołać krajową konferencję partyjną, która nie ma właściwie żadnych statutowych uprawnień, a celem jej ma być jedynie "omówienie aktualnych zagadnień polityki Partii". W tym wypadku przewidziano, że delegatów na konferencję wybierają komitety powiatowe, ale znów według ordynacji ustalonej każdorazowo przez Komitet Centralny (art. 26). Jak dotychczas, nie było potrzeby zwoływania konferencji partyjnej, mimo że nie zwołuje się też Kongresu. Władzą naczelną pozostaje nominalnie Komitet Centralny, który kieruje pracą wszystkich organizacji partyjnych jako najwyższa władza w okresie między kongresami.

Komitet Centralny występuje w imieniu Partii na zewnątrz, powołuje instytucje partyjne, kieruje ich działalnością, mianuje redakcje partyjnych organów prasowych, rozporządza kadrami Partii, zarządza majątkiem i kasą partyjną (art. 27).

Do kierowania polityczną, bieżącą i organizacyjną działalnością Partii Komitet Centralny wyłania Biuro Polityczne, sekretariat Partii i Biuro Organizacyjne. Liczebny stan tych organów ustala Komitet Centralny. Komitet Centralny wybiera przewodniczącego i sekretarzy Komitetu Centralnego (art. 28). Stanowisko sekretarza generalnego, kierującego pracą Komitetu od czasu przekształcenia PPR w PZPR, czyli od Kongresu Zjednoczeniowego, zostało zastąpione stanowiskiem przewodniczącego, a sekretarze, których jest kilku, pełnią istotne funkcje sekretarskie.

Najważniejszym ciałem, podejmującym wszelkie decyzje polityczne i występującym na Plenum Komitetu z wnioskami, które są zawsze jednomyślnie przyjmowane w myśl zasad partyjnych, jest Biuro Polityczne. Biuro organizacyjne kieruje aparatem Partii. W praktyce, wobec oparcia szkieletu organizcji o aparat zawodowych pracowników, o czym piszemy niżej, Biuro Organizacyjne ma ogromny wpływ na działalność wszystkich niższych organów partyjnych, które, jak już zaznaczyliśmy, działają zawsze "pod kierownictwem" organów wyższych.

V. DYSCYPLINA PARTYJNA

Niektóre przepisy statutu mają podkreślić demokratyczny charakter PZPR. W szczególności wchodzi tu w rachubę art. 15, który przewiduje, że "wszystkie organizacje i władze partyjne podejmują samodzielnie uchwały w sprawach swego terenu. Uchwały te nie mogą być sprzeczne z ogólną linią Partii i z uchwałami wyższych władz partyjnych" (podkreślenie nasze). Jest to zatem prawo do podejmowania uchwał zgodnych z uchwałami władz wyższych i to tylko uchwał, skierowanych niejako w dół, ku sprawom swego terenu, ku podległym placówkom.

Art. 21 mówi o "nieskrępowanej i twórczej krytyce i samokrytyce, wypływającej z demokracji wewnątrz-partyjnej". Według art. 3. członek Partii ma prawo krytykować na zebraniach partyjnych pracę każdego członka i działacza partyjnego. Jednakże znów według art. 21 "demokracja wewnętrzna nie może być nadużywana dla celów sprzecznych z interesami Partii i klasy robotniczej, w szczególności nie może być nadużywana dla jakiejkolwiek działalności frakcyjnej".

W związku z tym stoją przepisy art. 1, który przewiduje, że członkowie "podporządkowują się uchwałom Partii" i art. 2, który stwierdza, że są oni obowiązani "wykonać uchwały władz partyjnych, bezwzględnie przestrzegać dyscypliny partyjnej, strzec jedności i czystości szeregów partyjnych".

Dyscyplinę partyjną zabezpieczają przepisy o Centralnej Komisji Kontroli Partyjnej (CKKP), wybieranej przez Kongres, ale z zastrzeżeniem prawa zmiany 1/3 składu osobowego przez Komitet Centralny (art. 31). Komisja Kontroli Partyjnej "czuwa nad czystością szeregów partyjnych i obliczem ideologicznym członków Partii" oraz "pociąga do odpowiedzialności partyjnej członków Partii, którzy łamią dyscyplinę partyjną i naruszają zasady etyki partyjnej", a także "kontroluje pracę organizacji partyjnych w terenie". CKKP powołuje wojewódzkie i powiatowe komisje kontroli partyjnej "w porozumieniu z komitetami wojewódzkimi".

Prezes CKKP, Franciszek Jóźwiak Witold, w referacie, wygłoszonym na IV Plenum Komitetu Centralnego PZPR (8 maja 1950 r.), powołuje się, zgodnie z zasadami Partii, przy interpretacji tych przepisów, na naukę stalinowską. Otóż Stalin podkreślał, że Komisja Kontroli Partyjnej przy KC WKP (b) pracuje według zaleceń KC, a jej przedstawiciele w terenie są "niezależni od organizacji lokalnych".[48]) Jak wynika z przemówienia Jóźwiaka, we wszystkich większych miastach czynni są etatowi przedstawiciele CKKP, a oprócz tego dysponuje ona siecią pełnomocników nieetatowych przy komitetach powiatowych i przy większych zakładach pracy.[49]). Ci etatowi i nieetatowi peł-

48) Stalin. **Zagadnienia Leninizmu**, str. 447.
49) Franciszek Jóźwiak Witold. **Podstawowe zadania pracy w CKKP.** "Nowe Drogi" Nr 2, Warszawa, 1950, str. 98.

nomocnicy są jakby prokuratorami partyjnymi i sędziami śledczymi w jednej osobie.

Kontrola pracy organizacji partyjnych w terenie oznacza "w świetle nauki stalinowskiej" nie co innego, jak "kontrolę nad wprowadzeniem w życie i wykonaniem uchwał Partii i jej Komitetu Centralnego przez dołowe organizacje oraz sygnalizowanie odnośnym instancjom partyjnym o wypaczeniach tych wytycznych i uchwał KC".[50])

System kar partyjnych, według statutu, obejmuje: upomnienie, naganę ew. z ostrzeżeniem, czasowe usunięcie z odpowiedzialnej pracy partyjnej, społecznej i zawodowej, wydalenie z Partii (art. 11). Usunięcie z pracy zawodowej oznacza po prostu wydalenie z posady. Sama możliwość takiej sankcji karnej istnieje, oczywiście, tylko w państwach dyktatury proletariatu, w których państwo, monopolizujące wytwórczość, jest równocześnie najważniejszym organem wykonawczym Partii. Trzeba przy tym pamiętać, że wydalenie z Partii może mieć dalsze konsekwencje, tzn. pociągnięcie wydalonego przez władze państwowe do odpowiedzialności karnej.

Należy tu zaznaczyć, że przeniesienie członka w poczet kandydatów, przewidziane w art. 8, oraz skreślenie członka, nigdzie nie przewidziane, a jak później zobaczymy, szeroko stosowane, nie stanowią kary.

W zasadzie o wydaleniu decydują organizacje partyjne, do których członek należy, jednak wydalić członka może także komitet powiatowy, komitet wojewódzki a także centralny. Uchwały o wydaleniu, powzięte przez niższe instancje, podlegają zatwierdzeniu, każdorazowo, przez instancję o jeden stopień wyższą. Poza tym "sprawy wymagające dłuższego dochodzenia rozpatruje Komisja Kontroli Partyjnej (powiatowa, wojewódzka lub centralna), która ma prawo podejmowania uchwał o wydaleniu" (art. 12). Kto decyduje o tym, jakie sprawy wymagają dłuższego dochodzenia, nie powiedziano.

W praktyce cała praca nad utrzymaniem dyscypliny partyjnej skupiona jest w rękach CKKP, który w tym celu utworzył rozległą sieć administracyjną z referatem dochodzeniowym, referatem inspekcyjnym oraz etatowymi i nieetatowymi pełnomocnikami. Głównym zadaniem tego aparatu jest "walka o czystość szeregów partyjnych, walka z elementami dywersyjnymi, wrogimi i obcymi ideologicznie w szeregach partyjnych".[51]) Jest to także obowiązek każdego członka Partii, określany jako czujność partyjna. Walka ta musi się "wiązać z pracą dochodzeniowo-personalną i dyscyplinarną" by Partia stała się "zwartą ideologicznie partią o żelaznej, bolszewickiej dyscyplinie". Przed każdym ogniwem i każdym członkiem Partii stoi "obowiązek walki z klikowością".[52])

---

50) Jóźwiak Witold. **Podstawowe zadania**... itd., str. 87.
51) Jóźwiak Witold. **Podstawowe zadania**... itd., str. 93.
52) Jóźwiak Witold. **Podstawowe zadania**... itd., str. 84.

Inne sformułowania Jóźwiaka są jeszcze bardziej kategoryczne:

"Nie wolno bawić się w liberalne dyskusje wewnętrzno-partyjne z oportunistami, nosicielami odchyleń od marksizmu-leninizmu. Taka wewnętrzna walka ideowa staje się walką frakcyjną, rozbija jedność Partii".

W rezultacie prezes CKKP zaleca "szybkie oczyszczenie szeregów zamiast szkodliwej dyskusji".[53])
Do wykonywania kontroli nad członkami Partii obowiązany jest każdy członek Partii drogą wnikania w najbardziej osobiste życie swych towarzyszy:

"Każdy kierownik partyjny, każdy członek Partii musi pamiętać, że ludzi, z którymi się pracuje trzeba poznawać — poznawać ich przeszłość, życie rodzinne, otoczenie, w którym przebywają, a zwłaszcza stale, systematycznie kontrolować ich pracę. Nie podejrzliwość i niewiara winny być podstawą naszego stosunku do człowieka, ale zaufanie i wiara... Należyta kontrola... daje możność szybkiego wykrywania zamaskowanego wroga".[54])

Niezbyt sensowne podkreślanie zaufania i wiary do towarzyszy, w których ma się wciąż podejrzewać zamaskowanych wrogów, dobrze oddaje atmosferę Partii. Atmosfera ta aż do najwyższego stopnia wytwarza obyczaje, stanowiące jakby niepisane prawo Partii. Stosowanie tych obyczajów można zauważyć na wszystkich poziomach Partii aż do najwyższej władzy partyjnej, jaką ma być rzekomo KC PZPR. Otóż, członkowie tej najwyższej władzy muszą uzyskać pozwolenie od Biura Politycznego na przemawianie w czasie obrad.[55]) Ze swej strony członkowie Biura Politycznego PPR obowiązani byli przedstawiać swe referaty do aprobaty Biuru przed wygłoszeniem na Plenum.[56])

Gomułka przyznał się do złamania tych podstawowych, kardynalnych zasad nie zawartych w statucie PPR, a wolno przypuszczać, że te same niestatutowe zasady przeszły i do PZPR.

W okresie kryzysu zwanego "rozgromieniem kliki prawicowo-nacjonalistycznej" wzmaga się działalność kontroli partyjnej. Tak na przykład, w czasie od Zjednoczenia do III Plenum, "odsetek wykluczonych za obcość ideologiczną wynosił 53%, od III Plenum do kwietnia 1950 r. wzrósł on do 62%." W niektórych

---

53) Franciszek Jóźwiak Witold. **O stalinowską linię w polityce kadr.** "Nowe Drogi" Nr 6, Warszawa, 1949, str. 172.
54) Jóźwiak Witold. **O stalinowską linię**... itd., str. 173.
55) Świadczy o tym choćby następujący fragment przemówienia Gomułki na Plenum KC PPR: "Dobrze się stało, że kierownictwo Partii, Biuro Polityczne, pozwoliło na szeroką dyskusję, pozwoliło zabrać w tej sprawie głos wszystkim towarzyszom, którzy chcieli się wypowiedzieć". "Nowe Drogi" Nr 11, Warszawa 1948, str. 136.
56) W. Gomułka oświadcza: "Towarzysze stawiali pytanie, dlaczego referatu nie uzgodniłem z Biurem Politycznym, dlaczego złamałem podstawowe, kardynalne zasady organizacyjne...?" Tamże, str. 140.

okresach wykluczano z Partii do 3.000 członków miesięcznie.[57])

Dyscyplina partyjna obejmuje w gruncie rzeczy nie członka Partii, ale jednostkę ludzką, która stała się członkiem Partii. "Uciekałem przed myślą — mówi Gomułka — że każdy członek Partii, a tym bardziej sekretarz generalny, należy nie tylko do siebie, ale i do Partii".[58]) Znaczy to, że nie można sobie po prostu z Partii odejść, gdy się ktoś z nią nie zgadza. Pozostają dwie drogi do wyboru: zgodzić się, wygłosić samokrytykę (co nie wyłącza konsekwencji karnych), albo poddać się konsekwencjom karnym. Wyjątki od tej zasady mogą się zdarzać na najniższych szczeblach,[59]) ale nigdy na szczeblu wyższym.

Rzecz znamienna, że ewentualne uchwały najniższych ogniw Partii mają być kierowane z zachowaniem hierarchii do najbliższej wyższej instancji, ale indywidualni członkowie mogą omijać wszelkie ogniwa pośrednie (art. 3, punkt e), zwracając się wprost do Komitetu Centralnego. Indywidualne doniesienia członków mogą być dla władz partyjnych bardzo użyteczne, jeśli zaś są nie po myśli władz wyższych, to ich reakcja zwróci się przeciw jednostce, a nie grupie. Otwarcie drogi od dołu ku samej górze dla wystąpień poszczególnych członków, a zatamowanie tej drogi dla wystąpień zbiorowych odpowiada więc ze wszech miar duchowi "demokratycznego centralizmu".

Wobec działacza Partii, którego poglądy nie zgadzają się z poglądami Biura Politycznego, stosuje się wszelkie naciski, by w samokrytyce przyznał się, że był w błędzie. "Jak trzeba było, żeby Wiesław zabrał głos — mówi Minc — to z gardła trzeba mu było wydzierać każdy dokument i ten dokument był wymięty, blady i pusty". Aleksander Zawadzki mówi znowu: "Tow. Gomułka... powtarzał ciągle w koło: szmatę ze mnie zrobiliście... sponiewieraliście mnie", poczym podkreśla, że jednak nie uważają przecież Gomułki za wroga, gdyż "tow. Gomułka chyba wie, jak Partia rozmawia z wrogiem".[60])

Dopiero na tle porównania różnych przepisów statutu, skonfrontowania ich z nadrzędną doktryną, oraz analizy ich praktycznego zastosowania, można zrozumieć istotne znaczenie pojęcia "centralizmu demokratycznego". Trzeba sobie zadać pytanie, w jaki sposób i gdzie może powstać opinia, sprzeczna z poglądami większości Biura Politycznego, skoro we wszystkich

---

57) Jóźwiak Witold. **Podstawowe zadania**... itd., str. 83.

58) **Drugie przemówienie W. Gomułki na Plenum sierpniowym PPR.** "Nowe Drogi" Nr 11, Warszawa 1948, str. 137.

59) Jeden z sekretarzy KC PPR, Zenon Nowak, potępia stosowanie wobec wrogów, którzy się wcisnęli do Partii, zwykłego skreślenia zamiast wydalenia, któremu powinna towarzyszyć praca uświadamiająca. Wystąpić z Partii nie można, można być tylko skreślonym lub wydalonym.

Zenon Nowak. **Niektóre zagadnienia organizacyjne w świetle grudniowej uchwały KC PZPR.** "Nowe Drogi" Nr 1-2, Warszawa, 1952, str. 24-25.

60) **III Plenum KC PZPR.** Warszawa, 1949, str. 119, oraz str. 157 (Zawadzki).

władzach i organach lokalnych każda wypowiedź, sprzeczna z linią, ustaloną przez Biuro, zostanie napiętnowana jako objaw frakcyjności i pociągnie za sobą wykluczenie z Partii zanim odmienny pogląd, drogą przenoszenia opinii merytorycznych do wyższych ciał partyjnych przez wybranych delegatów, będzie mógł dotrzeć przez co najmniej trzy, a w wielu wypadkach osiem, etapów pośrednich do Komitetu Centralnego lub Kongresu. Poza tym, jak długo Kongres nie jest zwoływany, linia polityczna w ogóle nie może odchylić się od kierunku, wyznaczonego przez Biuro Polityczne. Mniejszość nie tylko musi się dostosować do woli większości, ale musi się świadomie podporządkować, musi przyznać się, że nie miała racji, musi sama się potępić na drodze tzw. samokrytyki. "Niemożliwym... byłoby — mówił Gomułka — założyć, że rację miałem ja, wtedy, gdy Komitet Centralny stwierdza, że ja jej nie mam".[61])

Wytłumaczenia, niezrozumiałego dla człowieka Zachodu, faktu, że wszystkie wnioski Biura Politycznego na Plenum PZPR przyjmowane są zawsze jednomyślnie, szukać należy chyba w zasadach, ustalających stosunek hierarchiczny między PZPR a WKP (b). Kanałem, przez który przechodzą i rozprowadzane są przy pomocy aparatu partyjnego, tzw. bezcenne rady i wskazówki WKP (b) i tow. Stalina osobiście, jest właśnie Biuro Polityczne PZPR. Jest to naczelny organ, który transmituje te rady i wskazówki. W tym właśnie punkcie rozpoczyna się transmisja w szerszym tego słowa znaczeniu, która przez Biuro Polityczne rozchodzi się na państwo, aparat partyjny i całą masę bezpartyjnych.

VI. PARTIA JAKO APARAT TRANSMISJI JEDNEJ WOLI

Nauka Stalina, według której Partia jest organizacją przywódców, a nie zbiorem jednostek, oznacza, że w zasadzie powinna ona skupiać nie wyznawców określonej ideologii, lecz tylko tych, którzy czynnie — w charakterze przywódców i kierowników — przestrzegają wyznawania i stosowania przez wszystkich tej ideologii, jak również wykonywania wszystkich zadań, wyznaczonych przez Partię. Dotyczy to w pierwszym rzędzie planów gospodarczych, które są jakby "drugim programem Partii.[62])

Aby cele te osiągnąć, Partia musi poddać swemu wpływowi ogół bezpartyjnych. Można go podzielić niejako na trzy grupy. Grupa pierwsza, to jest coś w rodzaju "aktywu bezpartyjnych". To są ci, którzy, będąc potencjalnymi członkami Partii, jeszcze całkowicie do roli przywódców nie dojrzeli. Użycie terminu "aktyw bezpartyjnych" przez pisarza komunistycznego,

---

61) **Przemówienie na Plenum sierpniowym.** "Nowe Drogi", Nr 11, Warszawa, 1948, str. 58.

62) Eugeniusz Szyr. **Węzłowe zadania gospodarcze.** "Nowe Drogi" Nr 6, Warszawa 1951, str. 60.

członka Biura Politycznego[63]), jest zastanawiające, gdyż normalnie członek aktywu oznacza należącego do najbardziej czynnej elity partyjnej. Prawdopodobnie w Polsce aktyw bezpartyjnych oznacza tych, którzy, na przykład, działając w stronnictwach, nie mogą być członkami Partii, choć — co wcale nie jest paradoksem w państwie demokracji ludowej — w hierarchii partyjnej mają znacznie wyższą rangę od olbrzymiej większości członków Partii. Drugą grupę stanowi podstawowa bierna masa, którą należy przy pomocy wszystkich transmisji "przyciągać, asymilować, chronić przed naciskiem wrogiej ideologii, przyciągać do pracy, uaktywniać". Wreszcie trzecią grupę, wyraźnie wrogą, należy po prostu "odizolować".[64])

Statut Partii nakłada już nie tylko na organizację, ale na każdego członka indywidualnie obowiązek nieustannego "zacieśniania więzi Partii z klasą robotniczą i z całym ludem pracującym". Każdy członek Partii powinien "wyjaśniać masom bezpartyjnym treść polityki i układ Partii, organizować lud do walki o wykonanie zadań, stawianych przez Partię" (art. 2 statutu). Członkowi Partii nie wolno zachować się obojętnie wobec jakiejkolwiek krytyki Partii ze strony bezpartyjnych. "Są — pisze sekretarz KC PZPR — tacy członkowie Partii, którzy nie reagują z miejsca na wrogie wypady. Zachowują się tak, jakby ich to nie dotyczyło. To jest absolutnie niedopuszczalne".[65])

"Wobec ... mas bezpartyjnych Partia jest reprezentantką ich interesów, kierowniczą siłą ... dźwignią, która ma należycie organizować wysiłek całego ludu pracującego".[66])

Deklaracja ideowa mówi, że polityka Partii musi być realizowana przez członków Partii, działających w wielkich organizacjach masowych. Bez wykonywania specjalnych obowiązków nie można należeć do Partii: "Należenie do Partii, to najwyższy zaszczyt, którego każdy członek Partii musi się okazać godnym przez wzorowe wykonywanie swych obowiązków".

W koncepcji tej nie ma w ogóle miejsca na wyznawców innych ideologii politycznych, co, jak zobaczymy niżej, znalazło swój wyraz w specjalnej pozycji tzw. stronnictw politycznych. Kto wyznaje odmienną ideologię jest wrogiem, którego należy izolować. Pojęcie izolacji może oznaczać, w wypadku biernego zachowania się przeciwnika, po prostu społeczne odseparowanie się, w wypadku jego czynnych wystąpień, izolację, jako karę opartą na przepisach ustaw i wymierzaną przez państwo, gdyż państwo wyznaje i wciela w życie ideologię, a więc, każde wy-

---

63) Franciszek Jóźwiak Witold. **Partia a bezpartyjni.** "Nowe Drogi" Nr 3, Warszawa, 1949, str. 11.
64) Jóźwiak Witold. **Partia a bezpartyjni...** itd., str. 5-6.
65) Zenon Nowak. **Niektóre zagadnienia organizacyjne w świetle grudniowej uchwały KC PZPR.** "Nowe Drogi" Nr 1-2, Warszawa 1952, str. 22.
66) Józef Cyrankiewicz. **O wynikach akcji scaleniowej.** "Nowe Drogi" Nr 2, Warszawa 1949, str. 72.

stąpienie przeciw ideologii może być zakwalifikowane jako czyn przestępczy.

W najszerszym tego słowa znaczeniu organami transmisji są nie tylko organizacje społeczne wraz ze stronnictwami, lecz również cały aparat państwowy z radami narodowymi, szkolnictwo wszystkich stopni oraz wszelkie przedsiębiorstwa przemysłowe, handlowe itp. Każdy przejaw życia społecznego musi być kontrolowany, inspirowany i kierowany przez Partię.

Proklamowany przez Bieruta tzw. narodowy front walki o pokój i plan sześcioletni miał być najszerszą, najbardziej masową transmisją Partii do mas, nie przybrał on jednak żadnych form organizacyjnych. Normalnie, wśród najważniejszych transmisji wymienia się: związki zawodowe, Związek Młodzieży Polskiej, Ligę Kobiet, Związki Spółdzielcze, czasem także Związek Samopomocy Chłopskiej i rady narodowe, stanowiące właściwie organy administracji państwowej. Po takim wyliczeniu transmisji dodaje się zwykle jednym tchem uwagę o zacieśnieniu więzi ze Zjednoczonym Stronnictwem Ludowym i Stronnictwem Demokratycznym.[67])

Najważniejszą organizacją transmisji mają być związki zawodowe. Na terenie całego państwa są one kierowane przez zespoły partyjne, tzn. specjalne organy Partii, złożone z działaczy związków zawodowych. Zespół na terenie zakładów pracy jest identyczny (w koncepcji art. 56 statutu) z podstawową organizacją partyjną względnie, w większych zakładach pracy, z komitetem zakładowym, który wobec bezpartyjnych działa za pośrednictwem rady załogowej, będącej organem związków zawodowych. W chwili zjednoczenia Partii, na 30.304 członków zarządów związków zawodowych było 19.842 członków PZPR. Zapewnia to Partii całkowite kierownictwo działalnością związków zawodowych. Powiązanie między Partią a administracją na terenie fabryki jest szczególnie ściśle, co znajduje swój wyraz w przepisach statutu o organizacjach podstawowych, które "przyjmują czynny udział w opracowaniu i wykonaniu planów gospodarczych oraz ponoszą przed Partią odpowiedzialność za ich wykonanie". Poza tym zakładowe organizacje partyjne "wysłuchują na swych zebraniach sprawozdań administracji po wykonaniu planów produkcyjnych ... podejmują uchwały zmierzające do jak najlepszego wypełnienia zadań, wyznaczonych zakładowi przez Partię i rząd" (art. 51).

Przy podziale na grupy partyjne szczególny nacisk kładzie się na to, by były one oparte o ścisłą więź produkcyjną, tzn., by łączyły członków Partii, pracujących w tym samym dziale fabryki. Brak tej więzi "przekreśla możliwość skutecznej pracy grup", których "czołowym zadaniem... jest walka o systema-

---

67) Na przykład: Edward Ochab. **Żołnierz i wódz klasy robotniczej i Narodu Polskiego.** "Nowe Drogi" Nr 4, Warszawa, 1952, str. 15, oraz Jóźwiak Witold. **Partia a bezpartyjni**... itd., str. 6.

tyczne wykonywanie i przekraczanie planów produkcyjnych".[68]

Organizowanie Partii w jej najniższych rozgałęzieniach według stale powtarzanej zasady więzi produkcyjnej ma na widoku różne cele. Przede wszystkim kieruje ona zainteresowania organizacji partyjnej ku właściwym jej zadaniom, tzn. ku wykonaniu zleceń, otrzymanych od Partii i rządu w zakresie produkcji. Zadaniem organizacji podstawowej, wzgl. grupy, nie jest przekazywanie poglądów, pragnień i dezyderatów robotniczych wyższym instancjom, lecz wykonanie na swoim terenie zleceń wyższych instancji. Władzom wyższym Partii należy jedynie "sygnalizować ... niedomagania" (art. 51), a więc wnosić zażalenia o niewykonanie zleceń, na przykład, przez kierownictwo przedsiębiorstwa. Postulaty polityczne czy społeczne robotników mogłyby być z równym powodzeniem zgłaszane, popierane i bronione przez organizację partyjną, zbudowaną niezależnie od więzi produkcyjnej. Ponieważ jednak organizacja partyjna nie ma tych zadań, które stanowią zwykły zakres zadań partii i stronnictw w krajach niekomunistycznych, a ma zadanie całkiem nowe — zwiększania produkcji i wydajności pracy — jej organizacja u dołu musi być zbudowana na zupełnie innych zasadach.

Pociąga to za sobą równoczesne zespolenie zależności partyjnej z zależnością pracownika od pracodawcy. Kierownik oddziału warsztatu produkcyjnego współpracuje ściśle z władzami partyjnymi, a zaniedbanie pracy, czy to gospodarczej, czy to partyjnej, pociąga za sobą konsekwencje zarówno w Partii, jak i w pracy zawodowej. Opuszczenie szeregów partyjnych z inicjatywy członka jest niemożliwe, choćby z tego powodu, że pociągnęłoby to za sobą konsekwencje w dziedzinie pracy zawodowej.[69] W odróżnieniu od PPR i PZPR dawna PPS zorganizowana była na zasadzie kół terenowych. W trzy miesiące po tzw. zjednoczeniu, J. Cyrankiewicz mówił:

"Akcja scaleniowa przebiegła najsłabiej w kołach terenowych. Jest to jeszcze jedno potwierdzenie słuszności oparcia Partii o podstawowe organizacje, związane z warsztatem pracy".[70]

Kiedy indziej działacze partyjni skarżą się, że "na fali fluktuacji część członków traci kontakt z organizacją... Nasze organizacje nie potrafiły jeszcze ukształtować właściwego stosunku części członków i kandydatów do przestrzegania statutu Partii w wypadku zmiany miejsca pracy lub zamieszkania".[71] Najwidoczniej robotnicy, zmieniając miejsce pracy, korzystają ze sposobności opuszczenia Partii.

Sposobem zapewnienia przynależności członków do Partii, a

68) Edward Gierek. **Z doświadczeń pracy grup partyjnych.** "Nowe Drogi" Nr 4, Warszawa 1952, str. 84.
69) Nowak. **Niektóre zagadnienia organizacyjne...** itd., str. 24-25.
70) J. Cyrankiewicz. **O wynikach akcji scaleniowej...** itd., str. 62.
71) Antoni Alster i J. Andrzejewski. **W sprawie składu socjalnego PZPR.** "Nowe Drogi" Nr 1, Warszawa 1951, str. 240.

więc i wzmocnienia dyscypliny partyjnej, jest właśnie połączenie struktury organizacji partyjnych ze strukturą i hierarchią warsztatu pracy.

Specyficzną formą transmisji woli Partii ku wsi jest tzw. akcja łączności ze wsią, polegająca na delegowaniu na wieś ekip robotniczych, idących tam "pod baczną kontrolą Partii". Ekipy te, wzmocnione aktywistami, pracującymi w urzędach i instytucjach, mają posiadać "mocny pion organizacyjny" a za ich działalność "ponosić mają odpowiedzialność instruktorzy wydziału organizacyjnego, oraz specjalnie wyznaczeni członkowie komitetu partyjnego w większych zakładach pracy".[72])

Niezależnie od akcji łączności, tzn. pracy agitacyjnej, prowadzonej przez robotników i instruktorów wśród chłopów, Partia stawia sobie za zadanie delegowanie w teren na stałe robotników fabrycznych, którzy mają być przydzielani do komitetów gminnych. Może to oznaczać zarówno osadzanie na wsi specjalnie wybranych robotników, wykonywujących równocześnie pracę zawodową, na przykład przy stacjach maszynowych, jak i odkomenderowywanie dawnych partyjnych robotników na stanowiska zawodowych pracowników Partii.[73])

Celem akcji łączności ma być przekonywanie chłopów do organizowania spółdzielni produkcyjnych, podobnie jak to miało miejsce w Rosji, gdzie grupy agitatorów z miasta pomagały w tzw. akcji uświadamiającej, a często brały czynny udział w "rozgramianiu elementów kułackich".

Do organizacji masowych, stanowiących transmisję Partii do mas, należą również tzw. stronnictwa. Gra synonimami: "partia" i "stronnictwo" ułatwiła niejako przejście od systemu teoretycznie równouprawnionych ugrupowań politycznych do systemu układu hierarchicznego, w którym Zjednoczone Stronnictwo Ludowe staje się transmisją woli Partii do bezpartyjnych mas chłopskich, a Stronnictwo Demokratyczne — transmisją woli Partii do drobnych rzemieślników i członków wolnych zawodów.

Zbyt daleko zaprowadziłoby nas omawianie poszczególnych etapów tego przejścia, tj. rozbicia PSL, założonego przez Bagińskiego, Korbońskiego, Mikołajczyka i innych, i połączenia niedobitków tego stronnictwa ze ściśle reżimowym Stronnictwem Ludowym. Według charakterystyki Gomułki, grupa ta powstała z działaczy lewicowego nurtu Stronnictwa Ludowego. Było w niej, w chwili powstania Krajowej Rady Narodowej, niewielu działaczy Stronnictwa Ludowego i Batalionów Chłopskich i ni-

72) R. Zambrowski. **Aktualne zadania Partii na wsi.** "Nowe Drogi" Nr 2, Warszawa 1949, str. 107.

73) **Przemówienie Tokarskiego na Plenum kwietniowym PZPR.** "Nowe Drogi" Nr 2, Warszawa 1949, str. 134.

kogo z kierowników. W lutym 1944 r. odbył się Krajowy Zjazd tej grupy z udziałem około 10 osób.[74])

Grupa ta, przyjmując nowych członków, oczywiście, pod warunkiem akceptowania przez nich ścisłej współpracy z Partią, rozrastała się i przejęła niedobitki PSL, z którymi zjednoczyła się na Kongresie, odbytym w listopadzie 1949 r.

Jeden z przywódców Stronnictwa Ludowego tak określa jego rolę:

"Zadaniem naszego stronnictwa jest łączenie poprzez nasz aktyw, poprzez naszych członków, masy naszych sympatyków i bezpartyjnych chłopów mało- i średniorolnych z Partią. Wszelkie takie elementy, które chciałyby przy pomocy naszej organizacji... nie łączyć mas z Partią, ale je od niej oddzielać, należy traktować jako elementy wrogie... Takich ludzi, którzy usiłują ścisłe i braterskie współdziałanie z Partią, jako siłą kierowniczą, zastępować mniej lub bardziej zamaskowanymi próbami przeciwstawienia naszego stronnictwa Partii, należy... usuwać nie tylko z władz ale i z szeregów stronnictwa".[75])

Ściśle według klasyfikacji doktryny partyjnej Stronnictwo Ludowe jest zatem aktywem bezpartyjnym, a w pojęciach obecnego systemu, członkowie Stronnictwa Ludowego są bezpartyjnymi aktywistami. Wolno się jednak domyślać, że nie dotyczy to samych kierowników Stronnictwa, których istotny stosunek do Partii nie może być jeszcze oficjalnie ujawniony.

Prezes Stronnictwa Ludowego krytykuje tych działaczy, którzy "wykazali błędne i wąskie rozumienie sojuszu robotniczo-chłopskiego", gdyż wydawało im się, że "sojusz ogranicza się do współpracy z PZPR i pod tym kątem oświetla braki sojuszu. Wskutek niezrozumienia istoty sojuszu krytykowali gminnych sekretarzy PZPR".[76])

Linia programowa Stronnictwa ściśle odpowiada koncepcjom PZPR, łącznie z uznaniem "przodującej roli klasy robotniczej i Partii"[77]) (oczywiście, PZPR).

Wystąpienia działaczy Partii wskazują, że zabiega ona głównie o wykonanie zadań, wyznaczonych przez PZPR w zakresie propagowania spółdzielni produkcyjnych, tj. kolektywów i zwalczania tych, wciąż jeszcze bardzo silnych, elementów we własnych szeregach, które przeciwstawiają się dyktaturze PZPR.

To stanowisko pozostałych stronnictw, tj. Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego i Stronnictwa Demokratycznego, spotyka się z uznaniem członków Biura Politycznego PZPR, czyli krótko mówiąc, Partii. Minc podkreśla, że stronnictwa te "zmieniły swą

---

74) **Przemówienie W. Gomułki na Plenum sierpniowym 1948 r.** "Nowe Drogi" Nr 11, Warszawa 1948, str. 44.

75) Aleksander Juszkiewicz. **Umacniamy front narodowy. Przemówienie na Kongresie SL.** "Sprawy Chłopskie" Nr 1, Warszawa 1951, str. 42-43.

76) Stefan Ignar. **Zadania Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego we froncie narodowym.** "Sprawy Chłopskie" Nr 1, Warszawa 1951, str. 19.

77) Juszkiewicz. **Umacniamy front narodowy...** itd., str. 47.

treść klasową i uznają linię polityczną Partii za obowiązującą dla siebie... W obecnym etapie rozwoju demokracji ludowych, stronnictwa te spełniają w istocie funkcję swoistych formacji sojuszniczych, swoistego pomostu czołowego oddziału klasy robotniczej do części mas pracujących, zwłaszcza chłopskich".[78]) Każdy oczywiście rozumie przez "czołowy oddział klasy robotniczej" Partię, a przez pomost — transmisję.

Jeżeli chodzi o młodzież, to za transmisję Partii uważa się zarówno Związek Młodzieży Polskiej, jak i Służbę Polsce, "umasowiony ale i upolityczniony sport", a także szkolnictwo.[79])

Szczególne stanowisko zajmuje Związek Młodzieży Polskiej, gdyż młodzież tylko poprzez ZMP może dostać się do Partii. Art. 4 statutu PZPR przewiduje, że młodzież w wieku do lat 20 przyjmowana jest do Partii wyłącznie z szeregów ZMP. Statut Stronnictwa Demokratycznego przewiduje, że "osoby w wieku do lat 20 przyjmowane być mogą w zasadzie tylko z szeregów ZMP" (art. 7, pkt.).

Partia w stosunku do młodzieży kieruje się zasadą Stalina, powtarzaną w prasie polskiej:

"Zabezpieczenie kierownictwa partyjnego — oto co jest najważniejsze i najistotniejsze w całej działalności Komsomołu."

Partyjny działacz młodzieżowy, cytując to zdanie Stalina, podkreśla, że "przed Partią stoi zadanie nie tylko opieki i pomocy politycznej dla ZMP, ale kierowanie całością spraw młodzieżowych".[80])

W czasie Kongresu Zjednoczeniowego, tj. w grudniu 1948 r., na 117 członków wojewódzkich prezydiów ZMP do Partii należało 89, a na 2.441 członkiń zarządów powiatowych Ligi Kobiet do Partii należało 1.400.[81])

Reguła o transmisji, obejmującej całokształt życia społecznego we wszystkich jego przejawach, wyznacza właściwe stanowisko bezpartyjnych, jako przedmiotu nieustannego oddziaływania Partii oraz stanowisko członków Partii, jako organizatorów i przywódców bezpartyjnych. Jest to koncepcja zgoła odmienna od koncepcji stronnictwa, do którego można się zapisać, gdy wyznaje się jego ideologię. Członkiem partii jest ten, kto ma kwalifikacje przywódcy, choćby na najniższym szczeblu, choćby wobec bezpartyjnych towarzyszy pracy w fabryce, czy w wiejskiej "spółdzielni produkcyjnej". Propaganda dąży do wpojenia społeczeństwu poglądu, że należenie do partii jest zaszczytem, przyznawanym tym, którzy nań zasłużą. Do partii nie werbuje się członków, do partii *dobiera* się ich i dopuszcza.

---

78) Hilary Minc. **Niektóre zagadnienia demokracji ludowej w świetle leninowsko-stalinowskiej nauki o dyktaturze proletariatu.** "Nowe Drogi" Nr 6, Warszawa 1949, str. 102-103.
79) Cyrankiewicz. **O wynikach akcji scaleniowej...** itd., str. 80.
80) J. Kapliński. **Więcej uwagi młodzieży!** "Nowe Drogi" Nr 3, Warszawa, 1952, str. 77-78.
81) Zambrowski i Świątkowski. **O statucie i zadaniach...** itd., str. 13.

VII. SKŁAD SPOŁECZNY PARTII I JEJ BIUROKRATYZACJA

W partiach komunistycznych zagadnienie regulowania ich składu zastępuje, znany w stronnictwach krajów demokratycznych, problem ich werbunku. Trzeba jednak podkreślić, że w okresie początkowym pierwotnej koncepcji "demokracji ludowej" istniał także system werbunku członków, który stworzył stan rzeczy, wybitnie utrudniający przystosowanie składu Partii do wymagań ustroju dyktatury proletariatu. Jak na organizację przywódców, Partia, zwłaszcza od Kongresu Zjednoczeniowego, była zbyt liczna. Świadczy o tym następujące porównanie: w 1939 r. ilość członków WKP (b) wynosiła wraz z kandydatami 2.477.666, co stanowiło około 1,3% ludności ZSRR.[82] Tymczasem, po czystkach, w chwili Kongresu Zjednoczeniowego, PZPR liczyła 1.368.759 członków i kandydatów, co stanowiło wówczas 5,8% ludności Polski.[83]

Rozwój liczbowy PPR przedstawiał się w sposób następujący: w chwili tzw. "wyzwolenia" liczyła ona około 20.000 członków, z czego — wedle statystyków partyjnych — "około 12.000 wyszło z podziemia, drugie tyle (sic!) wróciło z emigracji ze Związku Radzieckiego".[84] Trudno z tego wnioskować, czy z Rosji przysłano 8.000, tj. 40% początkowej ilości członków Partii, czy też może 10.000, tj. 50%, gdyż, być może, część delegowanych z Rosji przysłano w drodze zrzutów lotniczych itp. i następnie zaliczono do 12.000 wyszłych z podziemia (WKP (b) stale dysponuje w Rosji mniej lub więcej licznymi aktywami różnych narodowości, wysyłanymi w razie potrzeby do swych krajów).

Dalszy rozwój PPR do czasu Kongresu Zjednoczeniowego przedstawia się w sposób następujący:

Rok	Ilość członków
1945	235.290
1946	555.888
1947	820.786
1948 przed "oczyszczeniem szeregów"	1.006.873[85]
1948 po "oczyszczeniu" i "zjednoczeniu"	1.368.759

Według komunikatu o składkach na budowę wspólnego domu[86] ilość członków PPS, wynosiła w czerwcu 1948 r. 584.000. Można by więc przyjąć, że ilość członków Zjednoczonej Partii w grudniu 1948 r. powinna wynosić około 1.600.000 lub więcej z uwagi na intensywny werbunek w tym roku. Tymczasem w czasie Kongresu Zjednoczeniowego R. Zambrowski podaje ich ilość na około półtora miliona, a później skorygowano tę cyfrę dokła-

---

82) Wraga. **Ustrój sowiecki...** itd., str. 50.
83) Alster i Andrzejewski. **W sprawie składu socjalnego...** itd., str. 238, oraz **Rocznik Statystyczny**, Warszawa, 1949, str. 16.
84) Alster i Andrzejewski. **W sprawie składu socjalnego...** itd., str. 235.
85) Alster i Andrzejewski. **W sprawie składu...** itd., str. 236.
86) "Nowe Drogi" Nr 9, Warszawa, 1948, str. 3.

dnie na 1.368.759. Różnicę należy przypisać, z jednej strony, "oczyszczaniu szeregów", z drugiej strony — znikaniu z ewidencji tzw. martwych dusz, to znaczy członków Partii, którzy, korzystając z niedokładności ewidencji i z przeniesienia do innego zakładu pracy lub innej miejscowości, nie rejestrowali się, by uniknąć zaszczytu należenia do Partii. Jak masowy charakter przybrało to zjawisko, widać ze stałych narzekań na niezdrową fluktuację oraz z faktu, że przy przeprowadzonej w czerwcu 1947 r. wymianie legitymacji PPR skreśliło z ewidencji 156.148 "martwych dusz", tj. członków Partii, którzy zaniechali rejestracji.87)

Drugą przyczyną nieoczekiwanego zmniejszenia ilości członków Partii w chwili zjednoczenia, jest tzw. "oczyszczanie szeregów", które trwa bez przerwy z różnym nasileniem. Druga połowa 1948 r., to okres szczególnie intensywnej akcji "oczyszczania szeregów", zarówno PPR, jak i PPS. Według statystyków Partii z szeregów PPS usunięto wówczas 110.000 prawicowców, przy czym jednak przyznają oni, że "wskutek niedostatecznej pomocy naszej Partii za mało prawicowców zostało wówczas usuniętych z PPS". Równocześnie, tj. w drugiej połowie 1948 r., usunięto 60.000 członków z PPR, przy czym również "czujność była niedostateczna".88)

Od chwili, kiedy zjednoczenie Partii zostało zdecydowane, rozpoczyna się tendencja do redukowania ilości jej członków. Nie jest ono spowodowane jedynie dążeniem do usunięcia ogromnej ilości niepewnych elementów "z pośród PSL, WRN, AK a nawet NSZ"89), ale także dążeniem do nadania Partii właściwego charakteru kierowniczego, a nie organizacji masowej. Ci sami autorzy podkreślają, że "pod naciskiem gomułkowszczyzny zacierała się w poważnym stopniu kierownicza rola Partii, jako awangardy klasy robotniczej", oraz powstawała "niezdrowa bezkrytyczna pogoń za ilością ze strony organizacji partyjnych, które nie chciały się dać prześcignąć przez PPS".

Znacznie wcześniej ten sam zarzut został postawiony ze strony bardziej autorytatywnej, tzn. przez B. Bieruta, który oświadczył, że Gomułka nie zwalczał "szerokiego i bezkrytycznego werbunku do Partii". Nie przeszkodziło to B. Bierutowi skonstatować w tym samym wystąpieniu (na Plenum sierpniowym 1948 r.), że "wyrazem wzrostu zaufania mas ludowych do naszej Partii jest też szybki wzrost jej szeregów".90)

Plenum KC PZPR, odbyte w grudniu 1950 r., wprowadziło obok wydalenia z Partii zwyczajne skreślenie, nie będące w ogóle karą.91) Stosuje się je wobec tych członków, którzy nie mają kwalifikacji na "przewodzenie klasie robotniczej".

---

87) Zenon Kliszko. **O marksistowską partię mas.** "Nowe Drogi" Nr 9, Warszawa 1948, str. 34. (Tytuł znamienny dla okresu początkowego demokracji ludowej).
88) Alster i Andrzejewski. **W sprawie składu**... itd., str. 237 i 238.
89) Alster i Andrzejewski. **W sprawie składu**... itd., str. 237.
90) Bierut. **O odchyleniu prawicowym**... itd., str. 30 i 34.
91) Alster i Andrzejewski. **W sprawie składu**... itd., str. 246.

Mimo akcji "oczyszczania szeregów", skreślania członków oraz gubienia się członków, które zresztą — wobec udoskonalenia ewidencji i notowania przeniesień w legitymacji — uległo ograniczeniu, ilość członków Partii jest wciąż zbyt wielka, jak na partię "nowego typu". W tych warunkach funkcje Partii, według koncepcji stalinowskiej, przypadają raczej w udziale tzw. aktywowi. Określenie "aktyw", znane we wszystkich partiach komunistycznych, nie jest nigdzie sprecyzowane, jakkolwiek raz jest o nim mowa w statucie, który powiada w art. 20, że "w celu omówienia ważnych zagadnień pracy partyjnej, komitety partyjne zwołują narady aktywu partyjnego", oraz wielokrotnie w przemówieniach i artykułach. R. Zambrowski mówi o "nasyceniu zebrań aktywów partyjnych"[92]) w okresie przed Kongresem Zjednoczeniowym, J. Cyrankiewicz o centralnym aktywie partyjnym[93]) itd.

Aktyw występuje zawsze w trudnych chwilach Partii, gdy chodzi o przełamanie żywiołowości, czyli woli ogółu członków Partii, która, jak to widać z ciągłych skarg, jest zbyt masowa i niedostatecznie jeszcze opanowana. Składa się on zapewne z aparatu zawodowych pracowników partyjnych oraz z najpewniejszych żywiołów, jak na przykład pracownicy UB itp.

PZPR jest w założeniu partią robotniczą. By zachować ten charakter musi mieć, oczywiście, większość członków robotników. Jako obowiązujące przyjmuje się tu zalecenie Komitetu Centralnego WKP (b) z 1928 r., narzucone partiom komunistycznym we wszystkich krajach.[94])

Do zachowania zdrowej struktury społecznej Partii należy dążyć przez regulowanie jej składu, tzn. politykę przyjmowania członków i prawidłowego przesuwania kandydatów, politykę planowego rozmieszczania członków Partii w instytucjach i we wszystkich oddziałach zakładów produkcyjnych, a także politykę przesuwania członków na kandydatów oraz usuwania z Partii, bądź też zwyczajnego skreślania.[95])

Mimo stałego regulowania składu zawodowego Partii ulega on znamiennym przesunięciom, polegającym na zmniejszeniu się odsetka robotników. Świadczy o tym poniższa tabela, obrazująca skład społeczny kolejno PPR, a potem od 1949 r. PZPR:[96])

92) Zambrowski i Świątkowski. **O statucie i zadaniach**... itd., str. 20.
93) Cyrankiewicz. **O wynikach akcji scaleniowej**... itd., str. 69.
94) Alster i Andrzejewski. **W sprawie składu**... itd., str. 235.
95) Alster i Andrzejewski. **W sprawie składu**... itd., str. 246.
96) Alster i Andrzejewski. **W sprawie składu**... itd., str. 239 i nast.

Grupy społeczne w procentach ogółu członków i kandydatów Partii

	1945 r. (grudzień)	1948 r. (grudzień)	1949 r. (kwiecień)	1950 r. (październ.)
Robotnicy	62,2	57,3	57,1	50,6
Robotn. rolni .	—	—	4,2	4,1
Chłopi	28,2	22,1	14,4	14,1
Prac. umysł. ..	9,6	17,1	22,8	28,9
Inni	—	3,5	1,5	2,3

Przy ocenie tych danych trzeba pamiętać, że awansowanie robotników do kategorii pracowników umysłowych w administracji przedsiębiorstw mogło wpłynąć w początkowym okresie, tj. w 1948 r., na poważniejsze zmniejszenie się odsetka robotników i zwiększenie się odsetka pracowników umysłowych, ale, jak stwierdzają statystycy partyjni, w późniejszych latach przyrost odsetka pracowników umysłowych wynikał raczej ze zwiększenia ilości urzędników-członków Partii.

Wśród robotników rośnie odsetek niezatrudnionych bezpośrednio w produkcji dóbr, to znaczy: transportowych, woźnych, robotników tzw. podwórzowych itp. Każda analiza składu społecznego partii zawiera skargi na ten temat. Tak na przykład, jeden z sekretarzy KC pisze:

"Cóż z tego, że w niektórych kopalniach na Śląsku mieliśmy dużo członków Partii w kopalni, kiedy bezpośrednio przy węglu, na przodku, mieliśmy ich nieproporcjonalnie mało".97)

Równie częste są skargi na zmniejszenie ilości robotników, tzw. produkcyjnych, należących do Partii, w drugim wielkim ośrodku przemysłowym, a mianowicie w Łodzi.

Szczególnie charakterystyczny jest skład władz partyjnych w podstawowych organizacjach, po wyborach przeprowadzonych w 1951 r. Do władz tych weszło:

		%
Robotników produkcyjnych	24.900	17,5
Robotników pomocniczych	34.000	24,0
Pracowników umysłowych i różnych..	54.430	38,4
Chłopów	28.670	20,1
Razem	142.000	100,098)

Jak z tego wynika, udział właściwych produkcyjnych robotników przemysłowych we władzach podstawowych komórek partii robotników wynosi 17,5%. Podstawowe zadania niższych instan-

97) Nowak. **Niektóre zagadnienia organizacyjne**... itd., str. 17.
98) Antoni Alster. **Wybory do władz partyjnych.** "Nowe Drogi" Nr 1-2, Warszawa 1952, str. 79.
Ilość pracowników umysłowych obliczona przeze mnie.

cji, tj. zwiększanie wydajności pracy robotników produkcyjnych, są zatem realizowane przez władze tych instancji, złożone w większości z pracowników umysłowych i służb pomocniczych, należących w znacznej mierze do grupy społecznej, określonej przez Marksa mianem "Lumpen-Proletariat".

Rzecz znamienna, że wśród chłopów — członków Partii — przeważają nad tzw. biedotą chłopi średnio-rolni. Właściciele poszczególnych grup gospodarstw rolnych stanowili następujący odsetek ogółu chłopów-członków Partii w połowie 1950 r.:

Wielkość gospodarstw w ha	**% ogółu chłopów-członków Partii**
do 3	30,8
3—7	37,9
7—15	24,9
ponad 15	0,6
członkowie spółdz. prod.	5,8

Warto wspomnieć, że w stosunku do ogółu właścicieli gospodarstw rolnych liczba właścicieli, którzy posiadali gospodarstwa o powierzchni 5 ha i mniej wynosiła 61,2%. Wynika stąd jasno, że chłopi małorolni mniej chętnie zapisywali się do Partii niż średniorolni.[99]

Wzrost odsetka pracowników umysłowych jest m.in. wynikiem wzrostu ilości pracowników Urzędu Bezpieczeństwa i Milicji Obywatelskiej, należących do Partii, a także wzrostu liczebności etatowego aparatu partyjnego. W grupie pracowników umysłowych urzędnicy stanowią 52,6%, zaś "pozostała część to wysunięci robotnicy, technicy, inteligencja twórcza, nauczyciele, aparat Bezpieczeństwa, pracownicy partyjni i kształcąca się młodzież".[100]

Wprawdzie przyjmowanie pracowników Urzędu Bezpieczeństwa do Partii pogarsza jej skład socjalny, ale skądinąd nie należy go utrudniać. Alster i Andrzejewski, potępiając szkodliwy schematyzm akcji regulowania składu socjalnego Partii, piszą m.in.[101]

"Z Wrocławia miasta i Poznania miasta były sygnały o próbach odrzucania przez K. D. (Komitety Dzielnicowe) i K. M. (Komitety Miejskie) kandydatur dobrych towarzyszy, pracowników M.O. (Milicji Obywatelskiej) i UB (Urzędu Bezpieczeństwa)... tylko dlatego, żeby nie pogorszyć składu socjalnego".

R. Zambrowski wypowiada się przeciwko przedłużaniu rocznego okresu stażu kandydackiego dla pracowników umysłowych i motywuje to w ten sposób:

"Rośnie liczba robotników ... przechodzących do kategorii

---

99) Zambrowski. **O realizację czołowego hasła Partii**... itd., str. 55. **Rocznik Statystyczny 1949**, Warszawa 1950, str. 53.
100) Alster i Andrzejewski. **W sprawie składu**... itd., str. 241.
101) Alster i Andrzejewski. **W sprawie składu**... itd., str. 251.

pracowników umysłowych. Do tej samej kategorii zaliczeni są pracownicy UB i pracownicy MO. W tych warunkach wprowadzenie dłuższego stażu kandydackiego dla pracowników umysłowych godziłoby częściowo w **najlepsze elementy klasy robotniczej**" (podkreślenie moje).[102])

Jak z tych słów wynika, urzędnicy Partii i pracownicy UB należą wprawdzie do kategorii pracowników umysłowych, stanowią jednak równocześnie najlepsze elementy czołowego oddziału klasy robotniczej, jaką jest Partia.

Równocześnie z wzrostem ilości członków Partii — pracowników aparatu policyjnego — rośnie liczba pracowników etatowych. Bolesław Bierut zarzucał Gomułce "tolerowanie niewłaściwej tendencji do liczebnego uszczuplenia aparatu partyjnego".[103]) Tym tendencjom położono kres, rozbudowując aparat

O rozmiarach aparatu partyjnego dają wyobrażenie informacje o szkoleniu go, podane przez B. Bieruta.[104]) Wynika z nich, że aparat partyjny dzieli się na trzy zasadnicze grupy. Grupa pierwsza (stanowiąca 9% ogółu) pracowników tego aparatu — to pracownicy Komitetu Centralnego, grupa druga (16% ogółu) — to sekretarze komitetów powiatowych i miejskich oraz instruktorzy komitetów wojewódzkich. Grupa trzecia — to referenci komitetów powiatowych i miejskich oraz etatowi sekretarze komitetów gminnych oraz zakładowych (stanowiąca 53% ogółu). Przy podsumowaniu odsetek brakuje 22%, prawdopodobnie chodzi tu o personel Centralnej Komisji Kontroli Partyjnej oraz o szkoły partyjne.

Od początku 1949 r. do pierwszych miesięcy 1950 r. z wojewódzkich szkół partyjnych wyszło — 5.000 absolwentów, z czego 3.000 znalazło stanowiska etatowe w Partii. Tym niemniej po ich wejściu w skład personelu płatnego, wśród sekretarzy komitetów powiatowych i miejskich było tylko 20% absolwentów szkół wojewódzkich, wśród instruktorów komitetów wojewódzkich tylko 19%, a w całej grupie trzeciej tylko 20,5%. Jeżeli wziąć pod uwagę, że część tych absolwentów, powiedzmy szacunkowo połowa, ukończyła szkoły wojewódzkie przed 1949 r., dojdziemy do wniosku, że aparat partyjny już w początku 1950 r. liczył co najmniej 30.000 pracowników płatnych.

Inne cyfry wskazywałyby na to, że jest ich raczej więcej, skoro wiosną 1950 r. samych wykładowców w szkołach partyjnych było 12.000, a sieć szkolenia partyjnego obejmowała 80.000 członków Partii.[105])

Funkcjonariusze partyjni, omawiając przyczyny tego stanu rzeczy, przypisują go w pierwszym rzędzie "naleciałościom socjal-demokratycznym", a dalej "niedocenianiu roli kierowniczej

---

102) Zambrowski i Świątkowski. **O statucie i zadaniach**... itd., str. 44-45.
103) Bierut. **O odchyleniu prawicowym**... itd., str. 35.
Partii po 1948 r.
104) Bierut. **Zadania Partii w walce o nowe kadry**... itd., str. 45-48.
105) Cyrankiewicz. **O wynikach akcji scaleniowej**... itd., str. 55.

Partii", które, jak ostrzegał Bierut na III Plenum KC PZPR "powoduje oderwanie Partii od mas robotniczych i chłopskich".[106])

Cyfry, ogłoszone w tym samym artykule, wskazują jednak na coś innego. Wzrost odsetka pracowników umysłowych do czasu rozgromienia odchylenia prawicowo-nacjonalistycznego" wynosił 7,5% i należy go przypisać, jak to stwierdzają ci sami autorzy, przesuwaniu robotników na stanowiska kierownicze. Natomiast wzrost odsetka pracowników umysłowych od początku 1949 r. do października 1950 r. wynosił 11,8%. W cyfrach absolutnych wzrost byłby jeszcze większy, właśnie po "oczyszczeniu szeregów", ale, niestety, nie znamy liczby członków Partii w październiku 1950 r.

Zalecone przez Bieruta zwiększenie liczebności aparatu partyjnego i zalecone przez innych członków Biura Politycznego ułatwianie przyjmowania pracowników aparatu policyjnego do Partii przy równoczesnym potępieniu tzw. bezkrytycznej rekrutacji i zapoznawania kierowniczej roli Partii musiało powodować "pogorszenie składu socjalnego" według terminologii partyjnej. Można się tylko zapytać, dlaczego wzrost liczby członków, stanowiących według Zambrowskiego najlepsze elementy klasy robotniczej, ma być równoznaczny z pogorszeniem składu socjalnego Partii?

Między zadaniami aparatu partyjnego, tj. w pierwszym rzędzie utrzymaniem dyscypliny pracy według wymagań demokracji ludowych oraz pilnowaniem wykonania zadań produkcyjnych a dążeniem do utrzymania robotniczego charakteru Partii istnieje zasadnicza sprzeczność.

VIII. ZAKOŃCZENIE

Powstaje na zakończenie pytanie, w jaki sposób z dwóch partii, z których jedna przejęła tradycyjną nazwę, a teoretycznie i część programu socjalistów demokratycznych, a druga była wprawdzie komunistyczna, ale oficjalnie głosiła program odrębności polskiej drogi do socjalizmu i prymat niepodległości Państwa Polskiego, powstała partia nowego typu, oparta na zasadach żelaznej dyscypliny i rozciągającej się na stosunki między nią samą a WKP (b), czyli partia stanowiąca oddział lokalny tej ostatniej?

Nie sposób zrozumieć tego procesu ewolucyjnego bez brania pod uwagę "pomocy" armii czerwonej, skoro pomoc ta podkreślana jest stale.[107]) Nie sposób go też zrozumieć bez znajomości

---

106) Alster i Andrzejewski. **W sprawie składu**... itd., str. 241.

107) Bolesław Bierut mówi na przykład: "Masy pracujące ... miały w armii radzieckiej sojusznika klasowego, który ... przez samą swą obecność obezwładniał obóz reakcji i czynił go niezdolnym do zbrojnej rozprawy z rewolucyjnym ruchem". **Podstawy ideologiczne nowej Partii,** "Nowe Drogi", Nr 1, Warszawa, 1949, str. 32-33.

A. Alster stwierdza, że 15.000 członków Partii poległo w okresie

tych nastrojów, które ogarnęły społeczeństwo polskie po "wyzwoleniu" i utworzeniu uznanego przez cały świat rządu tymczasowego, po blisko sześciu latach walki, prowadzonej przez to społeczeństwo. Dlatego nie sposób tu dać pełnego wytłumaczenia przemiany, jaka dokonała się w stronnictwach, skupiających formalnie blisko półtora miliona członków. Wykraczałoby to poza ramy tego studium.

Trzeba tylko podkreślić, że silny opór istniał w obu stronnictwach i w obu równocześnie został przełamany. Zadanie przezwyciężenia go w PPS było trudniejsze. Mimo, że większość dawnych działaczy przedwojennej Polskiej Partii Socjalistycznej albo znajdowała się na emigracji albo została aresztowana, a ta część, która odeszła od PPS w czasie wojny (odłam tzw. RPPS), zachowała się biernie lub wstąpiła do szeregów PSL, znaczna część warstwy robotniczej w dołach partyjnych reżimowej PPS zachowała dawną ideologię.

"Nie jest tajemnicą — mówił Cyrankiewicz — że Ministerstwo Bezpieczeństwa i jego organy, że komisje specjalne i inne społeczne organy walki klasowej ... były pod silnym obstrzałem wielu działaczy odrodzonej PPS... Ani przedwojenna lewica pepeesowska ani RPPS nie zdołały dojść do właściwego zrozumienia roli Partii... Konsekwencją tego było przejęcie ... założenia żywiołowości procesów rewolucyjnych... Na szczęście w naszym wypadku działała nie tylko żywiołowość procesu, ale i bratnia PPR".108)

Pisząc o tej pomocy na innym miejscu Cyrankiewicz stwierdza, że:

"walka nie przebiegała bez trudności. Zwycięstwo w tej walce doprowadziło do zdemaskowania prawicy, izolowania jej od mas, do usunięcia z kierownictwa, do wyrzucenia z Partii. Decydującą rolę w tej walce odegrała czynna pomoc komunistów".109)

Po to, aby uzyskać zgodę reżimowej PPS na połączenie z PPR trzeba było pójść na wyraźne pogwałcenie statutu tej partii i mianowanie delegatów na Kongres Zjednoczeniowy, stosując, gdzie się to dało, system tworzenia kół, opartych o więź produkcyjną, tzn. zwołując członków PPS, zatrudnionych w poszczególnych fabrykach pod kierunkiem zwierzchników, członków PPR.

"Akcja oczyszczania szeregów partyjnych — mówił H. Świątkowski — została przeprowadzona środkami, wykraczającymi

---

1944-1948, z tego przeszło połowa do końca 1946 r. (**W sprawie składu socjalnego PZPR,** "Nowe Drogi", Nr 1, Warszawa, 1951, str. 236). Cyfry powyższe dowodzą, że jeszcze po 1946 r. ruch oporu zbrojnego nie wygasł.

108) J. Cyrankiewicz. **Przemówienie na Kongresie Zjednoczeniowym.** "Nowe Drogi" Nr 12, Warszawa 1948, str. XXX.

109) J. Cyrankiewicz. **Stalin przewodzi walce o rewolucyjną jedność klasy robotniczej.** "Nowe Drogi" Nr 6, Warszawa, 1949, str. 61.

poza ramy statutu PPS, świadcząc wymownie, że ramy te nie odpowiadają chwili zjednoczenia ani zjednoczonej Partii".[110]

Ramy stronnictw politycznych, występujących w początkowym okresie pozornie na zasadach równouprawnienia, utworzone zostały przez PPR, która była "jedyną siłą decydującą i kierowniczą". Ramy te stworzono w 1943 r., gdy trzeba było powołać do życia Krajową Radę Narodową.

Zespoły ludzi, dobrane przez PPR, do tych organizacji przyjmowały członków, posługując się hasłami i nazwami dawnych tradycyjnych stronnictw. Jeżeli się dało przy zachowaniu pozorów, a gdy trzeba było, bez zachowania pozorów, partia komunistyczna, a zwłaszcza "najlepsze elementy klasy robotniczej", udzielały swej pomocy do przezwyciężenia żywiołowości. Tylko statystyki Urzędu Bezpieczeństwa mogłyby ujawnić ramy i formy tej pomocy, ale te nigdy nie będą ogłoszone.

W chwili, gdy piszemy te słowa, w ramach zjednoczonej Partii i poza jej ramami trwa proces transmitowania do mas bezcennych rad i wskazówek WKP (b) i tow. Stalina osobiście. Aparat transmisji jest skomplikowany i złożony. System pasów transmisyjnych prowadzi od Biura Politycznego, poprzez wszystkie stopnie w hierarchii partyjnej, poprzez organizacje bezpartyjnych, poprzez aparat administracyjny państwa, do szkółek wiejskich, do wsi, do fabryk, do wszystkich skupisk ludzkich.

Transmisji jest dużo — motor jeden.

Wojciech ZALESKI

110) Zambrowski i Świątkowski. **O statucie i zadaniach...** itd., str. 68.

BIBLIOGRAFIA

1. Alster Antoni i Andrzejewski J. W sprawie składu socjalnego PZPR. "Nowe Drogi" Rok V. Nr 1, Warszawa, 1951.

2. Alster Antoni. Wybory do władz partyjnych. "Nowe Drogi" Rok VI, Nr 1-2, Warszawa, 1952.

3. Berman Jakub. Zagadnienie pracy partyjnej wśród inteligencji. "Nowe Drogi" Rok I, Nr 2, Warszawa, 1947.

4. Bieńkowski Wacław. Praktyka i teoria demokracji ludowej. "Nowe Drogi" Rok II, Nr 7, Warszawa, 1948.

5. Bierut Bolesław. O odchyleniu prawicowym i nacjonalistycznym w kierownictwie partii i o sposobach jego przezwyciężenia. "Nowe Drogi" Rok II, Nr 11, Warszawa 1948.

6. Bierut Bolesław. Zjednoczenie — nowy etap w walce o lepszą przyszłość. "Nowe Drogi" Rok II, Nr 12, Warszawa, 1948.

7. Bierut Bolesław. Zadania Polski w walce o czujność rewolucyjną na tle sytuacji obecnej. III Plenum Komitetu KC PZPR, Warszawa, 1949.

8. Bierut Bolesław. Podstawy ideologiczne Nowej Partii. "Nowe Drogi" Rok III, Nr 1, Warszawa, 1949.

9. Bierut Bolesław. Zadania partii w walce o pokój. "Nowe Drogi" Rok III, Nr 2, Warszawa, 1949.

10. Bierut Bolesław. Fragment przemówienia końcowego na I Plenum KC PZPR. "Nowe Drogi" Rok III, Nr 2, Warszawa, 1949.

11. Bierut Bolesław. Zwycięski Wódz Nowej Epoki. "Nowe Drogi" Rok III, Nr 6, Warszawa, 1949.

12. Bierut Bolesław. Zadania Partii w walce o nowe kadry na tle sytuacji ogólnej. "Nowe Drogi" Rok IV, Nr 2, Warszawa, 1950.

13. Bierut Bolesław. Istota sojuszu chłopsko-robotniczego na obecnym etapie. "Nowe Drogi" Rok IV, Nr 5. Warszawa, 1950.

14. Bierut Bolesław. Końcowe przemówienie na VI Plenum KC PZPR. "Nowe Drogi" Rok V, Nr 1, Warszawa, 1951.

15. Bierut Bolesław. Nowe najbliższe zadania. "Nowe Drogi" Rok VI, Nr 1-2, Warszawa, 1952.

16. Cyrankiewicz Józef. Przez jednolity front ku jedności ruchu robotniczego. "Nowe Drogi" Rok II, Nr 8, Warszawa, 1948.

17. Cyrankiewicz Józef. W pochodzie ku socjalizmowi. "Nowe Drogi" Rok II. Nr 9, Warszawa, 1948.

18. Cyrankiewicz Józef. Droga P.P.S. do Zjednoczonej Partii. "Nowe Drogi" Rok II, Nr 12, Warszawa, 1948.

19. Cyrankiewicz Józef. O wynikach akcji scaleniowej i zadaniach ideologicznego i organizacyjnego wzmocnienia partii. "Nowe Drogi" Rok III, Nr 2, Warszawa, 1949.

20. Cyrankiewicz Józef. Stalin przewodzi walce o rewolucyjną jedność klasy robotniczej. "Nowe Drogi" Rok III, Nr 6, Warszawa, 1949.

21. Gierek E. Z doświadczeń pracy grup partyjnych. "Nowe Drogi" Rok VI, Nr 4, Warszawa, 1952.

22. Gomułka-Wiesław, Władysław. Jednością silni. "Nowe Drogi" Rok I, Nr 1, Warszawa, 1947.

23. Gomułka-Wiesław Władysław. Na nowym etapie. "Nowe Drogi" Rok II, Nr 8, Warszawa, 1948.

24. Gomułka-Wiesław Władysław. Jaką jedność budujemy. "Nowe Drogi" Rok II, Nr 9, Warszawa, 1948.

25. Gutt Józef. Książka-drogowskaz. "Nowe Drogi" Rok II, Nr 12, Warszawa, 1948.

26. Istoria wsiesojuznoj komunisticzeskoj partii (bolszewików). Moskwa, 1950.

27. Ignar Stanisław. Zadania Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego we froncie narodowym. "Sprawy Chłopskie" Rok II, Nr 1, Warszawa, 1951.

28. Jóźwiak-Witold, Franciszek. Na czele walki o wyzwolenie narodowe i społeczne (PPR w okresie okupacji). "Nowe Drogi" Rok II, Nr 12, Warszawa, 1948.

29. Jóźwiak-Witold, Franciszek. Partia a bezpartyjni. "Nowe Drogi" Rok III, Nr 3, Warszawa, 1949.

30. Jóźwiak-Witold, Franciszek. O stalinowską linię w polityce kadr. "Nowe Drogi" Rok III, Nr 6, Warszawa, 1949.

31. Jóźwiak-Witold, Franciszek. Podstawowe zadania w pracy Centralnej Komisji Kontroli Partyjnej. "Nowe Drogi" Rok IV, Nr 2, Warszawa, 1950.

32. Jóźwiak-Witold, Franciszek. W dziesiątą rocznicę powstania PPR. "Nowe Drogi" Rok V. Nr 6, Warszawa, 1951.

33. Jóźwiak-Witold, Franciszek. Polska Partia Robotnicza w walce o wyzwolenie narodowe i społeczne. Warszawa, 1952.

34. Juszkiewicz Aleksander. Umacniamy front narodowy. "Sprawy Chłopskie" Rok II, Nr 1, Warszawa, 1951.

35. Kapliński Józef. Więcej uwagi młodzieży! (Na marginesie Plenum Łódzkiego Komitetu PZPR). "Nowe Drogi" Rok VI, Nr 3, Warszawa, 1952.

36. Kliszko Zenon. O marksistowską partię mas. "Nowe Drogi" Rok II, Nr 9, Warszawa, 1948.

37. Kotok W. E. K woprosu ob osnownych funkcjach narodno-demokraticzeskowo gosudarstwa. "Sowietskoje Gosudarstwo i Prawo" Nr 11, Moskwa, 1951.

38. Lange Oskar. Wspólna partia, wspólna ideologia. "Nowe Drogi" Rok II, Nr 9, Warszawa, 1948.

39. Lenin Włodzimierz. Dziecięca choroba lewicowości. Warszawa, 1945.

40. Lenin Włodzimierz. Pisma wybrane. Tom I i II. Warszawa, 1949.

41. Minc Hilary. Niektóre zagadnienia demokracji ludowej w świetle leninowsko-stalinowskiej nauki o dyktaturze proletariatu. "Nowe Drogi" Rok III, Nr 6, Warszawa, 1949.

42. Nowak Zenon. Niektóre zagadnienia organizacyjne w świetle grudniowej uchwały KC PZPR. "Nowe Drogi" Rok VI, Nr 1-2, Warszawa, 1952.

43. Ochab Edward. Żołnierz i wódz klasy robotniczej i narodu polskiego. "Nowe Drogi" Rok VI, Nr 4, Warszawa, 1952.

44. III Plenum Komitetu Centralnego PZPR. Warszawa, 1949.

45. Ptasiński J. Z doświadczeń pracy partyjnej w województwie rzeszowskim. "Nowe Drogi" Rok V. Nr 6, Warszawa, 1951.

46. Sobolew A. Demokracja Ludowa jako forma organizacji społeczeństwa. "Nowe Drogi" Rok V, Nr 5, Warszawa, 1951.

47. Spychalski Marian. O jedność tradycji Zjednoczonej Partii. "Nowe Drogi" Rok II, Nr 12, Warszawa, 1948.

48. Spychalski Marian. Lenin i masy. "Nowe Drogi" Rok III, Nr 1, Warszawa, 1949.

49. Stalin Józef. Zagadnienia Leninizmu. Warszawa, 1949.

50. Starewicz Antoni. W organizacjach partyjnych po Plenum sierpniowym. "Nowe Drogi" Rok II, Nr 12, Warszawa, 1948.

51. Świątkowski Henryk i Zambrowski Roman. O statucie i zadaniach PZPR. Warszawa, 1950.

52. Szyr Eugeniusz. Z zagadnień pracy organizacji partyjnych w przemyśle. "Nowe Drogi" Rok VI, Nr 3, Warszawa, 1952.

53. Szyr Eugeniusz. Węzłowe zadania gospodarcze. "Nowe Drogi" Rok V. Nr 6, Warszawa, 1951.

54. Werfel Roman. Istota naszego państwa i problem biurokratyzmu. "Nowe Drogi" Rok I, Nr 4, Warszawa, 1947.

55. Werfel Roman. Klasa robotnicza — hegemon narodu, awangarda ludzkości. "Nowe Drogi" Rok VI, Nr 4, Warszawa, 1952.

56. Wraga Ryszard. Ustrój sowiecki. Rzym, 1945.

57. Zambrowski Roman. Na nowym etapie. "Nowe Drogi" Rok I, Nr 2, Warszawa, 1947.

58. Zambrowski Roman. O pracy Związku Młodzieży Polskiej. "Nowe Drogi" Rok III, Nr 1, Warszawa, 1949.

59. Zambrowski Roman. Aktualne zadania partii na wsi. "Nowe Drogi" Rok III, Nr 2, Warszawa, 1949.

60. Zambrowski Roman. W walce o realizację stalinowskiej nauki o sojuszu robotniczo-chłopskim. "Nowe Drogi" Rok III, Nr 6, Warszawa, 1949.

61. Zambrowski Roman. O realizację czołowego hasła partii na wsi. "Nowe Drogi" Rok IV, Nr 5, Warszawa, 1950.

62. Zambrowski Roman — patrz Świątkowski Henryk.

63. Zawadzki Aleksander. Stalin a zwycięstwo leninizmu w polskim ruchu robotniczym. "Nowe Drogi" Rok III, Nr 6, Warszawa, 1949.

DOKUMENTY I UCHWAŁY

1. Rezolucja w sprawie odchylenia prawicowego i nacjonalistycznego w kierownictwie partii, jego źródeł i sposobów jego przezwyciężenia. "Nowe Drogi" Rok II, Nr 11, Warszawa, 1948.

2. Deklaracja ideowa PZPR. "Nowe Drogi" Rok III, Nr 1, Warszawa, 1949.

3. Komunikat Komitetu Centralnego PZPR z dn. 13 listopada 1949 r. III Plenum Komitetu Centralnego PZPR, Warszawa, 1949.

4. W dziesiątą rocznicę powstania Polskiej Partii Robotniczej (materiały i dokumenty). Warszawa, 1952.

5. Deklaracja ideowa PZPR. — Statut PZPR. Warszawa, 1950.

6. Konstytucja Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej, projekt uchwalony dn. 23 stycznia 1952 r. przez komisję konstytucyjną. "Nowe Prawo" Nr 1, Warszawa, 1952.

7. Projekt statutu Stronnictwa Demokratycznego, Warszawa, 1949.

Armia

Cz. I.

HISTORIA POWSTANIA ARMII POLSKIEJ I JEJ SZLAK BOJOWY

I. GENEZA ARMII POLSKIEJ

O tworzeniu Armii Polskiej w czasie wojny decydował cel polityczny Związku Sowieckiego. Sam fakt istnienia takiej armii przy boku Sowietów miał świadczyć o odruchowym, gorącym pragnieniu Narodu Polskiego wspólnej walki z armią czerwoną o wyzwolenie Polski. Miał stać się następnie przeciwwagą Armii Polskiej, walczącej na Zachodzie u boku Anglików, a jej czyn zbrojny i krwawe ofiary miały być polskim wkładem do wojny, który mógłby być wyzyskany przez Związek Sowiecki jako atut wobec Aliantów. W stosunku do Narodu Polskiego Armia ta miała stworzyć pomost porozumienia z narodem rosyjskim. Ta Armia, a nie Armia walcząca na Zachodzie, ma przynieść Polsce wyzwolenie. Ona zdobędzie stolicę i otworzy szeroki dostęp do morza, ona da Polsce nowe granice na Odrze i Nysie Łużyckiej.

Na powstanie, początkowy rozwój i dalszą rozbudowę Armii Polskiej składa się szereg elementów.

A. Okres I. W swoim pierwszym okresie Wojsko Polskie powstaje ze scalenia Armii Ludowej, organizowanej w kraju w czasie okupacji niemieckiej, i Armii Polskiej, powołanej do życia w okresie wojny na terenie sowieckim pod egidą Związku Sowieckiego.

Armia Ludowa, która powstała na wiosnę 1942 r., jako organizacja bojowa Polskiej Partii Robotniczej (PPR), pod nazwą Gwardii Ludowej, zgłasza gotowość podporządkowania się Siłom Zbrojnym w kraju do walki z Niemcami. Lecz na skutek rozbieżności ideologicznych i nieuznania przez Gwardię Ludową Rządu Rzeczypospolitej Polskiej w Londynie nie doszło do definitywnych rozmów. Nie mniej jednak oddziały później-

szej Armii Ludowej walczą podczas Powstania Warszawskiego pod rozkazami Armii Krajowej.

Jesienią 1943 r. PPR powołuje do życia Krajową Radę Narodową (KRN) jako przedstawicielstwo narodu. Na posiedzeniu KRN w dn. 31 grudnia 1943 r., pod przewodnictwem Bieruta, zostaje wydany "Manifest Demokratyczny Organizacji Społeczno-Politycznych i Wojskowych w Polsce".

Na posiedzeniu tym zapada uchwała o utworzeniu Armii Ludowej, w skład której wchodzą: dotychczasowa Gwardia Ludowa i rozproszone oddziały partyzanckie, podporządkowane KRN.

W myśl dekretu KRN Nr 1 ze stycznia 1944 r. Armia Ludowa staje się podstawą Sił Zbrojnych w kraju. Dowódcą jej mianowany jest gen. Rola, późniejszy marszałek Michał Żymierski.

Armia Polska organizowana na terenie ZSSR. Zalążkiem Armii Polskiej w ZSSR staje się Dyw. im. Tadeusza Kościuszki, jako 1. Dyw. Piech. Powstaje z inicjatywy Związku Patriotów Polskich w ZSSR na wiosnę 1943 r. pod protektoratem Związku Sowieckiego. Dywizja organizuje się w obozie sieleckim nad Oką, w pobliżu Riazania. W rocznicę bitwy pod Grunwaldem, w dn. 15 lipca 1943 r., zostaje zaprzysiężona, w końcu sierpnia kończy formowanie, a 1 września rusza na front, początkowo w rejon Smoleńska.

Po wyjściu 1. DP z obozu sieleckiego, organizuje się w tymże obozie 1. Korpus Polskich Sił Zbrojnych. Powstają kolejno:

4. Dyw. Piech. im. Jana Kilińskiego
6. Dyw. Piech. i
Bgda kaw.
szereg brygad art., sap., ppanc. i oddziałów pomocniczych.

W ostateczny skład Ordre de Bataille 1. Armii wejdzie:

5 DP (1., 2., 3., 4., 6.)
1. Bgda Panc.
1. Bgda Kaw. oraz
szereg jedn. pozadywizyjnych (bgdy art., sap., ppanc. itd.).

Do lipca 1944 r. 1. Armia podlega politycznie Związkowi Patriotów Polskich. W lipcu 1944 r. Związek Patriotów Polskich podporządkowuje się KRN i oddaje pod jej rozkazy 1. Armię Polską.

Na posiedzeniu w dn. 21 lipca 1944 r. w Lublinie KRN uchwala ustawę [1]), na podstawie której przejmuje zwierzchnictwo nad Armią Polską w ZSSR i jednoczy ją z Armią Ludową w kraju pod nazwą Wojska Polskiego. Dowództwo obejmuje gen. Żymierski, wchodząc równocześnie do powołanego w tymże dniu Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego (PKWN), jako kie-

1) Dz.U.R.P. Nr 1, 1944, poz. 2.

rownik resortu Obrony Narodowej. Formacje Wojska Polskiego podlegają operacyjnie Naczelnemu Dowództwu Armii Czerwonej.
Ustawa ta staje się podstawą prawną istnienia obecnego Wojska Polskiego.

B. Okres II. W okresie rozpoczynających się walk 1. Armii na Wiśle (koniec lipca 1944 r.) Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego decyduje formowanie 2. Armii Polskiej drogą rozwiązania organizacji podziemnych i wcielenia ich członków do Wojska Polskiego oraz zarządzonej częściowej mobilizacji.
Zostaje uchwalonych szereg dekretów:
Dekret PKWN (Lublin) z dn. 15 sierpnia 1944 r.[2]) powołuje do służby wojskowej: 4 roczniki (1921-1924); oficerów i podoficerów zawodowych, rezerwy, tajnych organizacji wojskowych, stanu spoczynku, urzędników wojskowych; lekarzy, felczerów, lekarzy weterynaryjnych; szoferów i specjalistów samochodowych, lotniczych, broni pancernej. Ponadto zostaje zarządzona rejestracja mężczyzn (roczniki 1911-1920) i kobiet (lekarki, pielęgniarki, telegrafistki itd.) do służby pomocniczej.
Dekret PKWN (Lublin) z dn. 24 sierpnia 1944 r.[3]) rozwiązuje tajne organizacje wojskowe na terenach "wyzwolonych" i poleca wszystkim członkom, nie objętym zarządzoną równocześnie częściową mobilizacją, wstąpić ochotniczo do Wojska Polskiego, uznając ich stopnie i odznaczenia, nadane przez kompetentnych dowódców tych organizacji.
Dekret PKWN (Lublin) z dn. 30 października 1944 r.[4]) rozszerza mobilizację: powołuje 11 roczników (1915-1925); przedłuża granicę wieku dla oficerów rezerwy, lekarzy i podoficerów; powołuje do wojska kobiety-lekarki, pielęgniarki i specjalistów wojskowych.
Dekret Tymczasowego Rządu (Warszawa) z dn. 22 marca 1945 r.[5]) zarządza dalszą częściową mobilizację i przedłuża górną granicę wieku dla poszczególnych specjalności wojskowych.
Wreszcie dekret Tymczasowego Rządu (Warszawa) z dn. 30 marca 1945 r.[6]) powołuje kobiety urodzone w 1921-1925 r. do pomocniczej służby wojskowej.
Rozwiązanie tajnych organizacji wojskowych i ochotnicze wcielenie ich członków do wojska, a w szczególności zarządzone częściowe mobilizacje, pozwalają na formowanie 2. Armii. Powstaje ona i szkoli się — w miarę "wyzwalania" terenów — całkowicie na ziemiach polskich.
Organizują się i koncentrują:

5. DP w rejonie Łukowa
8. DP w rejonie Siedlec

2) Dz.U.R.P. Nr 2, 1944, poz. 5.
3) Dz.U.R.P. Nr 3, 1944, poz. 12.
4) Dz.U.R.P. Nr 10, 1944, poz. 51.
5) Dz.U.R.P. Nr 11, 1945, poz. 55.
6) Dz.U.R.P. Nr 11, 1945, poz. 56.

7. i 9. DP w rejonie Radzynia
10. DP w rejonie Rzeszowa
Korp. Panc. w rejonie Chełma.

W ostateczny skład Ordre de Bataille 2. Armii wchodzi:

5 Dyw. Piech. (5., 7., 8., 9., 10.)
1. Korp. Panc.
Bgdy art. ppanc., plt., sap. i szereg oddziałów pozadywizyjnych.

..**Lotnictwo.** Zalążkiem lotnictwa myśliwskiego jest szwadron "Warszawa", organizowany łącznie z 1. Dyw. Piech. w obozie Sieleckim pod Riazaniem. Pod koniec 1943 r. z szwadronu tego powstaje w Grigoriewskoje pod Moskwą pułk "Warszawa", który wkrótce przekształca się w dywizję i bierze udział w walkach od Warszawy do Szczecina.

W ślad za lotnictwem myśliwskim idzie lotnictwo bombowe. Szwadron nocnych bombowców "Kraków" rozrasta się w pułk "Kraków", następnie w Dywizję Szturmową.

Obydwie Dywizje wezmą udział w operacjach nad Odrą i w bitwie o Berlin.

Marynarka Wojenna. Zaczątkiem Marynarki Wojennej jest Baon Morski, utworzony w Lublinie we wrześniu 1944 r. W marcu 1945 r. skierowany na wybrzeże, wkracza do uwolnionego Gdańska, gdzie po wcieleniu rekruta i wchłonięciu marynarzy, zwolnionych z niewoli niemieckiej, rozwija się i staje podstawą dzisiejszej Marynarki Wojennej.

We wrześniu 1945 r. wracają z internowania w Szwecji 3 okręty podwodne: "Ryś", Żbik" i "Sęp".

W kwietniu 1946 r. Związek Sowiecki ofiarowuje Polsce 23 mniejsze okręty.

W lipcu 1947 r. zostaje przekazany przez Rząd Angielski przedwojenny kontrtorpedowiec "Błyskawica".

Zatopione w 1939 r. 4 trawlery, wyciągnięte i naprawione przez Niemców, wracają do Polski.

C. Okres III i ostatni — to zakończenie wojny. Jeńcy wojenni, zwolnieni z obozów niemieckich, żołnierze wracający do kraju z rozwiązanej Armii Polskiej, walczącej w czasie wojny na Zachodzie pod dowództwem brytyjskim, zasilają Armię Polską. Ten nowy element posiada doniosłe znaczenie w rozbudowie pokojowej Wojska Polskiego. Wojsko to odczuwa brak polskiej kadry oficerów i podoficerów, specjalistów lotn., panc. i marynarki wojennej, którzy w czasie wojny zostali zastąpieni przez kadrę i specjalistów sowieckich. Powracający do kraju żołnierze pozwolą na wypełnienie braków i częściowe zwolnienie kadry sowieckiej.

II. NA SZLAKU BOJOWYM

Użycie i wybór kierunków działań operacyjnych Armii Polskiej nie jest wynikiem ani przypadku, ani takich czy innych potrzeb wojennych czynnego frontu, jak to miało miejsce w czasie Kampanii francuskiej w 1940 r., czy też w czasie wojny na froncie brytyjsko-niemieckim.

Użycie to i wybór kierunków działań było logiczną konsekwencją celu politycznego. Armia Polska miała stać się jego instrumentem.

Wyposażenie jednostek polskich w nowoczesny sprzęt, obramowanie ich w czasie działań wypróbowanymi jednostkami sowieckimi, wsparcie w czasie walki potężnym działaniem artylerii, lotnictwa i czołgów było świadomym wykonaniem przez naczelne dowództwo sowieckie z góry nakreślonego celu. Żołnierz polski miał w okresie chrztu bojowego zdobyć zaufanie we własne siły i nabrać zaufania do sowieckiego kierownictwa, w okresie zaś dalszych walk — zbliżyć się i wywalczyć granice na Odrze i Nysie Łużyckiej.

W działaniach wojennych Wojska Polskiego należy wyodrębnić samodzielne działania bojowe 1. Dyw. Piech. i 1. Bgdy Panc. od działań operacyjnych 1. i 2. Armii Polskiej.

Pierwsze posiadają charakter raczej emocjonalny, mają przemówić do sentymentu wojska, a pośrednio — do Narodu Polskiego, dać początek przyjaźni polsko-sowieckiej.

Drugie urzeczywistniają ponadto cele polityczne i cele narodowe.

1. Armia przeznaczona jest do oswobodzenia stolicy Polski — Warszawy, następnie do zdobycia — poprzez dawne Prusy Królewskie — Pomorza i wytyczenia granic na Odrze.
2. Armia ma zdobyć Śląsk i wytyczyć granice na Nysie Łużyckiej.

Działania 1. Dywizji Piechoty

1. Dyw. Piech. im. Tadeusza Kościuszki (dca — gen. Berling) — zarodek organizowanego przez Rosję Wojska Polskiego — otwiera szlak bojowy WP w Kampanii sowieckiej. Rzucona pośpiesznie w bój pod Lenino, nad Dnieprem w rejonie Smoleńska, jeszcze na ziemiach sowieckich, lecz już na pograniczu ziem polskich, stacza swą pierwszą bitwę w dniach 12 i 13 października 1943 r.

Bitwa ta przechodzi do historii obecnego Wojska Polskiego. Rocznica jej zostaje uznana jako dzień Święta WP. Dekretem z dn. 7 października 1950 r.[7]) ustanowiono dzień 12 października Dniem Wojska Polskiego, a to "... dla uczczenia braterstwa broni i wieczystej przyjaźni pomiędzy Siłami Zbrojnymi Rzeczypospolitej a bohaterską Armią Radziecką, ostoją pokoju i socjalizmu".

---

7) Dz.U.R.P. Nr 45, 1950, poz. 411.

Ta sama Dywizja, wyłączona z 1. Armii, gdy walczyła pod Warką, rzucona jest na zdobycie Pragi w pamiętnych dniach września 1944 r., kiedy Powstanie Warszawskie osiągało punkt kulminacyjny. Dywizja ta zdobędzie prawy brzeg Wisły, przerzuci nawet jeden batalion przez Wisłę, który pozostawiony własnemu losowi wykrwawi się do ostatniego żołnierza na przyczółku Czerniakowskim. Lecz nie otrzyma rozkazu pójścia na pomoc Warszawie. Zdobycie Pragi przez 1. Polską Dywizję ma wykazać najlepszą wolę sowiecką, sparaliżowaną niedojrzałym, przedwczesnym w terminie, nieuzgodnionym z dowództwem sowieckim, Powstaniem Warszawskim.

Za zdobycie Pragi 1. Dywizja zostaje odznaczona orderem Czerwonego Sztandaru, a pierwszy pułk otrzyma nazwę "Praskiego".

Ta sama Dywizja, wycofana po raz drugi z 1. Armii w ostatnich dniach kwietnia 1945 r., weźmie udział wspólnie z wojskami sowieckimi w bezpośrednim szturmie na Berlin w dn. 1 maja 1945 r. Po zaciekłych walkach o stację kolei podziemnej przy Bismarckstrasse, o gmach Instytutu Technicznego, o podziemną fabrykę samolotów, zdobędzie Tiergarten i dokona połączenia z oddziałami I Frontu Ukraińskiego.

Działania 1. Brygady Pancernej

1. Bgdzie Panc. (dca — gen. sow. Koniewicz) przypadnie inny kierunek: zakończy ona swój szlak bojowy walką o polskie morze.

Wydzielona w pierwszych dniach marca 1945 r. z 1. Armii, walczącej pod Kołobrzegiem, wcielona do 1. Gwardyjskiej Armii Panc., 12 marca zdobywa Wejherowo, 28 marca szturmuje i zdobywa Gdynię, następnie wydziela (na rozkaz Rokossowskiego) baon fizylierów, który wraz z dowódcą 1. Bgdy reprezentuje Wojsko Polskie na uroczystości zawieszenia na ratuszu gdańskim polskiej flagi, symbolu przejęcia miasta i portu przez Państwo Polskie.

Wreszcie 5 kwietnia, łącznie z 10. Gw. Dyw., zdobywa ostatni punkt oporu niemieckiego na polskim Bałtyku — Kępę Oksywską, wsławioną walkami płk. Dąbka we wrześniu 1939 r.

Działania 1. Armii

Dca — początkowo gen. sow. Korczyc, od natarcia na Warszawę — gen. sow. Popławski.

Ordre de Bataille:
5 Dyw. Piech. (1., 2., 3., 4., 6.)
1 Bgda Panc.
1 Bgda Kaw.

A. Okres I — marsz na Wisłę

Po ukończeniu organizacji w rejonie Żytomierza następuje

przemarsz na linię Bugu (12-21 lipca 1944 r.), przeprawa przez Bug, przemarsz przez Chełm i Lublin, wreszcie domarsz na linię Wisły w rejon Dęblin - Puławy (27-28 lipca 1944 r.).

Na Wiśle rozpoczynają się pierwsze walki o przeprawy, 2. DP pod Puławami i 1. DP pod Dęblinem.

W międzyczasie 8. Gw. Armia Radz. sforsowała Wisłę na północ Dęblina, weszła w widły Wisły i Pilicy, zdobywając przedmoście "Warka".

1. Armia, przesunięta (10 lipca) na Pilicę, luzuje oddziały 8. Gw. Armii Radz. i prowadzi do połowy września ciężkie walki w obronie przedmościa "Warka".

Po upadku Pragi (15 września) następuje przegrupowanie 1. Armii pod Pragą, zluzowanie oddziałów 47. Armii Radz. i przejęcie praskiej strony Wisły. Do końca grudnia 1. Armia trwa w lokalnych walkach nad Wisłą, przygotowując się do natarcia na Warszawę. Pod koniec października 1. DP zajmuje Legionowo i Jabłonnę (23-28 października), 3. DP forsuje Wisłę pod Czerniakowem. Wymienione punkty staną się podstawą uderzenia 1. Armii w styczniu 1945 r.

B. Okres II — marsz na Odrę i Łabę

Zdobycie Warszawy. W połowie stycznia 1945 r. rozpoczyna się ofensywa sowiecka, która ma się zakończyć zdobyciem Berlina. W ramach tej ofensywy I Front Białoruski pod dowództwem Żukowa naciera z Wisły na Odrę. 1. Armia podlega I Fr. Białoruskiemu i otrzymuje zadanie zdobycia Warszawy.

Dca Armii organizuje manewr na dwóch skrzydłach:
— na południu: wysiłek główny; z rejonu Góry Kalwarii uderzają 3 DP (1., 3. i 4.) i Bgda Panc.;
— na północy: 2. DP forsuje Wisłę w okolicy Łomianek i kieruje się na Bielany i Żolibórz;
— w centrum: od wschodu, bezpośrednio na Warszawę, nacierają 6. DP i 1. Bgda Kaw.

Warszawa zostaje zdobyta w dn. 17 stycznia 1945 r., po czym następuje marsz pościgowy po osi Warszawa—Bydgoszcz, zakończony zdobyciem Bydgoszczy przez 1. Bgdę Panc. (27 stycznia) i koncentracją Armii w rejonie Bydgoszczy.

Zdobycie Pomorza. — Od początku lutego 1. Armia wykonywuje zadania, które wiążą się z całokształtem tzw. "Operacji Bałtyckiej" mającej na celu:
— zniszczenie sił niemieckich, broniących Pomorza i Prus Wschodnich;
— dojście do Bałtyku i Odry;
— stworzenie warunków działania na Berlin.

1. Armia działa na styku I Fr. Białoruskiego (Żukowa), działającego na Odrę, i II Fr. Biał. (Rokossowskiego), działającego na Prusy Wschodnie.

Z rejonu Bydgoszczy 1. Armia skierowana zostaje na płnc.-

zach. na Pomorze z ostatecznym zadaniem zdobycia Kołobrzega nad Bałtykiem.

Na drodze jej marszu staje "Wał Pomorski", ufortyfikowana pozycja niemiecka pojezierza pomorskiego i rzeki Drawy, wybudowana przez Niemców w 1936 r. i rozbudowana w 1944 r. na ogólnej linii Słupsk-Szczecinek-Wałcz.

W pierwszych dniach lutego straże przednie 1. Armii, po walkach pod Złotowem i Jastrowem, podchodzą pod "Wał Pomorski". Rozpoczyna się ciężka bitwa, trwająca prawie przez cały miesiąc. Biorą w niej udział wszystkie jednostki 1. Armii. W pierwszych dniach marca całokształt pozycji "Wału Pomorskiego" zostaje przerwany. Rozpoczyna się pościg na Bałtyk, który decentralizuje oddziały 1. Armii.

Po zdobyciu "Wału Pomorskiego" manewr Żukowa polega na odcięciu resztek niemieckiej grupy pomorskiej od Rzeszy i od morza. W związku z tym gros jego frontu uderza na Szczecin, 1. Armia ma ścigać nieprzyjaciela do Bałtyku i zdobyć Kołobrzeg.

W manewrze 1. Armii:

— 1. i 2. DP wychodzi na zatokę Szczecińską w rejon Kamienia Pomorskiego;

— 3., 4. i 6. DP skierowane są na Kołobrzeg.

Bitwa o Kołobrzeg, jeden z ostatnich trzonów obrony hitlerowskiej, należy do najcięższych walk 1. Armii. Obrona portu oparta jest na trzech pierścieniach umocnień wewnątrz miasta. W nocy z 8 na 9 marca wchodzi w akcję 6. DP, w ślad za nią 4. i 3. DP. Zacięte walki o poszczególne ulice i domy trwają od 8-18 marca. Zdobycie miasta (17 marca) i portu (18 marca) — to chluba działań wojennnych 1. Armii. Dzięki opanowaniu Kołobrzega i całego obszaru ujścia Odry, I Front Białoruski uzyskuje całkowitą swobodę manewru, może się zwrócić przeciw głównemu celowi — Berlinowi.

Udział w natarciu na Berlin. W ofensywie na rejon Berlina 1. Armia (prócz 1. DP) tworzy jedno z ogniw pierścienia, mającego zamknąć się wokół Berlina.

W pierwszych dniach kwietnia, przesunięta na Odrę na płnc.-zach. Kostrzynia (ujście Warty do Odry), w połowie kwietnia forsuje Odrę w rejonie Gozdowice-Siekierki, następnie wchodzi w skład ugrupowania sowieckiego, które dokonuje okrążenia Berlina od północy, walczy nad Kanałem Hohenzollernów i ubezpiecza wojska czerwone na Kanale Ruppiner.

Po zdobyciu Berlina kontynuuje swój marsz przez Brandenburgię i w pierwszych dniach maja wychodzi na Łabę w rejonie miasta Sandau.

Działania 2. Armii na Nysie Łużyckiej

Dca — gen. sow. Karol Świerczewski (Walter). Ordre de Bataille: 5 DP (5., 7., 8., 9., 10.) oraz Korpus Pancerny.

2. Armia, zaledwie zorganizowana, jeszcze niewyszkolona, weźmie udział w walkach w ostatnich tygodniach wojny, w warunkach, jak na młode wojsko, wyjątkowo trudnych. Wcielona do I Frontu Ukraińskiego (Koniew), przejdzie chrzest bojowy na Nysie Łużyckiej w połowie kwietnia 1945 r.

Po skoncentrowaniu się na wschód od Nysy, 10 kwietnia zluzowała oddziały czerwone, a między 15-20 kwietnia forsuje Nysę, prowadząc szczególnie ciężkie walki pod Rottenburgiem i Lodenau. Wychodzi następnie między Nysę i Sprewę, Korpus Pancerny forsuje górną Sprewę i zdobywa Budziszyn (Bautzen).

Lecz w tych przełomowych, końcowych dniach kwietnia, przygotowuje się odsiecz Berlina. Z bastionu Czechosłowacji wychodzi ostatnie uderzenie pancerno-motorowe niemieckie na skrzydło i tyły I Frontu Ukraińskiego, osaczającego Berlin od południa. Nieprzyjaciel koncentruje w rejonie Görlitz 2 Dyw. Panc., 1 DP, 18 baonów czołgów i uderza wprost na północ.

18 kwietnia Niemcy, po wykonaniu uderzenia na tyły sąsiada 2. Armii, wychodzą na lewą jej granicę w rejonie Ullersdorf.

Od 19 kwietnia trwają ciężkie walki. Korp. Panc. zostaje ściągnięty spod Budziszyna do głównej bitwy. 22 kwietnia 5. i 7. DP są odcięte od głównych sił Armii; 9. i 8. DP cofają się. 2. Armia, w niezmiernie ciężkich warunkach, w oparciu o lasy budziszyńskie, przechodzi do obrony frontem na południe i w obronie tej wytrzymuje, w kilkudniowym ciężkim boju, wszystkie natarcia.

Odsiecz Berlina została zahamowana.

7 maja 2. Armia, łącznie z I Frontem Ukraińskim na północy i 28. Armią radziecką na południu, przechodzi do pościgu.

8 maja podchodzi do Łaby na południe Drezna.

9 maja, w dniu zawieszenia broni, obydwie Armie Polskie znajdują się nad Łabą.

1. i 2. Armia straciły 65.000 żołnierzy w zabitych i rannych.

Cz. II.

WOJSKO POLSKIE POD DOWÓDZTWEM ROKOSSOWSKIEGO

I. UWAGI WSTĘPNE

W bezpośrednim okresie po wojnie Związek Sowiecki nie przywiązuje wagi do istnienia i rozwoju Wojska Polskiego. Ogólna sytuacja polityczna pozwala przypuszczać, że Zachód, skłonny do najdalej idących ustępstw, nie przedstawia dla Rosji ani pośredniego ani bezpośredniego zagrożenia. Ponadto, w tym czasie, gdy wzmagają się nastroje przeciwsowieckie, zarówno w społeczeństwie polskim, jak i w wojsku, okupacyj-

ne wojsko sowieckie opuszcza Polskę, aby przeprowadzić własną demobilizację. Reżim komunistyczny nie zapuścił jeszcze dostatecznie głęboko korzeni, partia posiada za mały wpływ, a władze bezpieczeństwa nie są skonsolidowane. W tych warunkach utrzymywanie poważnej liczbowo i uzbrojonej Armii Polskiej mogłoby stać się powodem, przemijających wprawdzie, ale prawodopodobnych trudności.

Następuje więc demobilizacja i całkowite rozbrojenie. Zostają rozwiązane wszystkie organizacyjne związki wojenne, zlikwidowane wielkie jednostki lotnicze, pancerne, artylerii ciężkiej, ppanc., i plt., a cały sprzęt wojenny, prócz najbardziej niezbędnego dla celów wyszkoleniowych, odchodzi do Rosji. Armia Polska przechodzi w stan wegetacji pokojowej, kadrowej, kadłubowej. Młodsi i sztabowi oficerowie sowieccy opuszczają Armię Polską, pozostaje jednak cała "góra", zapewniająca władzę i kierownictwo, w oczekiwaniu przyszłości.

Stan ten zmienia się od połowy 1948 r. Wytrzymanie blokady Berlina (wiosna i lato 1948 r.), powstanie państwa zachodnio-niemieckiego (sierpień 1949 r.), traktat atlantycki (początek marca 1949 r.) są oznakami kresu dotychczasowych ustępstw Zachodu na rzecz Rosji. Na tym tle dojrzewa decyzja Związku Sowieckiego zmiany dotychczasowego stanowiska w sprawie organizacji i uzbrojenia państw "sprzymierzonych" (satelickich). Z końcem marca 1949 r. marszałek sowiecki Bułganin obejmuje stanowisko Inspektora Wojsk państw "sprzymierzonych", naczelny dowódca Wojsk Polskich, marszałek Rola-Żymierski ustępuje miejsca marszałkowi sowieckiemu Rokossowskiemu, który otrzymuje zadanie przekształcenia Wojska Polskiego w jeden z członów armii sowieckiej.

Rokossowski znajduje teren częściowo przygotowany. W latach 1948 i 1949 nastąpiło ujęcie w ramy wojskowego szkolenia całej młodzieży przedpoborowej i młodzieży wyższych szkół cywilnych. Partia została wprowadzona oficjalnie do wojska a dotychczasową kadrę wojskową poddano czystce z elementów niepewnych.

Reformy Rokossowskiego poszły w następujących kierunkach:

1) **na odcinku politycznym**: związanie wojska z partią i podporządkowanie go jej kierownictwu, pogłębienie pracy polityczno-wojskowej według metod i organizacji sowieckich, dokończenie czystki kadry oficerskiej i zastąpienie wyższych dowódców polskich sowieckimi;

2) **na odcinku wojskowym**: uchwycenie pełnej zdolności rezerw personalnych państwa i przekształcenie ich na potencjał wojenny, a zwłaszcza przeorganizowanie, zmotoryzowanie i uzbrojenie WP według nowoczesnych norm sowieckich oraz wyszkolenie kadry i wojska w duchu regulaminów sowieckich.

Armia Polska przeżywa od końca wojny ciężki kryzys wewnętrzny. Kryzys ten prowadzi od zawiedzionych nadziei na odzyskanie niezależnego bytu państwowego dla Polski do całkowitego podporządkowania Wojska Polskiego dyspozycji wojskowej i politycznej Związku Sowieckiego.

Naczelny Wódz i Sztab Generalny. Generalny Inspektor Sił Zbrojnych, a więc Naczelny Wódz na wypadek wojny, nie istnieje w strukturze armii pokojowej. Niewątpliwie, będzie on mianowany na wypadek konfliktu i prawdopodobnie zostanie nim generał polski. Będzie to koncesja na rzecz polskich sentymentów narodowych. Rola tego wodza zapewne sprowadzi się wyłącznie do zadań administracyjno-reprezentacyjnych. Będzie ona podobna do roli Żymierskiego w czasie wojny. Ponieważ samodzielna wojna Polski nie jest do pomyślenia, Generalny Inspektor jest zbędny. Nie opracowuje się planu wojny, który jest przedmiotem decyzji Naczelnego Wodza i studium Sztabu Generalnego Związku Sowieckiego w ramach całokształtu planu sowieckiego. Armii Polskiej przypadnie w tym planie zadanie wykonawcze, proporcjonalne do jej siły.

Polski Sztab Generalny istnieje, lecz planowanie i przygotowanie obrony państwa — właściwa rola każdego Sztabu Generalnego — nie należy do niego, gdyż, jak zaznaczyłem, Polska jest jednym z odcinków operacyjnych, ujętych w całokształt strategii sowieckiej. Rola polskiego Sztabu Generalnego ogranicza się więc do wykonywania dyrektyw Sztabu Generalnego Związku Sowieckiego w zakresie przeprowadzenia mobilizacji i przygotowania terenu do walki, przygotowania sztabów Wielkich Jednostek, studiów naukowych, dostosowania doktryny sowieckiej do rzeczywistości polskiej i najściślejszej współpracy z odpowiednimi departamentami Ministerstwa Obrony Narodowej (MON) i Dtwami Wojsk w celu stworzenia z Armii dobrego instrumentu taktycznego.

Lotnictwo, Broń Pancerna. Siłą pełnowartościowej nowoczesnej armii, siłą, która decyduje o samodzielności jej użycia operacyjnego, jest lotnictwo bombowe dalekiego zasięgu i Wielkie Jednostki Pancerne. Jedno i drugie stanowi w nowoczesnej bitwie o powodzeniu decyzji operacyjnej.

Armia Polska posiada lotnictwo wyłącznie taktyczne, brak jej Wlk Jednostek Panc. Rokossowski przezbroił i unowocześnił lotnictwo i broń pancerną, rozbudował istniejące lotniska oraz rozbudował poniemieckie lotniska polowe, brak jest jednak jakichkolwiek danych o tworzeniu jednostek lotnictwa bombowego dalekiego zasięgu, podobnie jak i o tworzeniu Wlk Jednostek Panc. Jeżeli sprawdzą się pogłoski na temat tworzenia Korpusu Panc., to wydaje się, że będzie on sztabem administracyjnym i przygotowującym rezerwy dla istniejących i ewen

tualnie nowotworzonych pułków czołgów, podnadto stanie się podstawą mob. dla organizacji Wlk Jednostek Pan., lecz dopiero w okresie wojny.

Marynarka nie istnieje. Kilka okrętów nawodnych i podwodnych przestarzałego typu należy uważać za sprzęt szkolny.

Obsada dowództw. W wypadku konfliktu między Wschodem a Zachodem Polska, z racji swojego położenia geograficznego, staje się z natury rzeczy terenem operacyjnym. Łączy Rosję z Niemcami i przez nią przechodzi 80% linii komunikacyjnych do przyszłego frontu europejskiego. Przeznaczeniem Polski jest więc przekształcenie się w bazę wojenną przyfrontową, zarówno pod względem zaopatrzenia, jak i podstawy działań lotniczych. Przygotowanie takiej bazy wymaga wojskowego kierownictwa terenowego, zaznajomionego przynajmniej z najogólniejszymi zarysami planu wojennego. Trudno przewidzieć, czy strzeżenie tej bazy będzie powierzone wojsku sowieckiemu czy Wojsku Polskiemu. Związek Sowiecki nie może dopuścić, aby kierownictwo jej przygotowania spoczywało w rękach polskich. Nie może również dopuścić, aby Armia Polska stała się w przyszłości niepewnym narzędziem czy to na froncie, czy na tyłach.

Dlatego, po reorganizacji dokonanej przez Rokossowskiego, 90% stanowisk naczelnych w MON przypadło oficerom sowieckim, 10% Polakom-komunistom, wyszkolonym w Moskwie. Wszyscy bez wyjątku dowódcy Wojsk i dowódcy Okręgów są oficerami sowieckimi. W ten sposób dowództwo wszystkich szczebli zapewnia harmonijne wykonanie planu sowieckiego.

Przemysł wojenny. Samodzielny polski przemysł wojenny nie istnieje. Polska jest całkowicie samowystarczalna jedynie w zakresie produkcji mało-kalibrowej i amunicji. Lecz nie znaczy to, że polski przemysł wojenny jest w zastoju. Przeciwnie, od chwili wprowadzenia gen. Jaroszewicza do Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego i objęcia przez niego kierownictwa działu przemysłu wojennego, przemysł ten rozwija się intensywnie, wykorzystując bogactwa naturalne kraju. W rozwoju tym przestrzegana jest zasada, że polski przemysł wojenny jest tylko uzupełnieniem całokształtu potencjału wojennego Rosji. Podstawą zaopatrzenia w zasadniczy sprzęt wojenny pozostanie Rosja.

II. WYKORZYSTANIE REZERW PERSONALNYCH PAŃSTWA

Na wykorzystanie pełnej zdolności rezerw personalnych państwa i przygotowanie ich dla celów wojennych wpłynęły — moim zdaniem — następujące elementy.

Przygotowanie młodzieży do służby wojskowej

A. Młodzież w wieku przedpoborowym. Dekret z dn. 16 stycz-

nia 1946 r.[8]) wprowadził powszechny obowiązek przysposobienia wojskowego i wychowania fizycznego dla młodzieży od lat 16, bez różnicy płci. Przepisami dekretu objęto całokształt szkolenia cywilnego, wyższego i średniego, związków i stowarzyszeń młodzieżowych. Wpływ wojska gwarantowała zależność Rady i Urzędu Przysposobienia Wojskowego i Wychowania Fizycznego od MON, rad wojewódzkich — od Dców Okręgów. Dekret nie wytrzymał próby nawet dwóch lat życia. Okazało się, że w organizacji przysposobienia brak było silnej, centralnej egzekutywy. Ponadto Rząd zapragnął połączenia przysposobienia wojskowego młodzieży z wyzyskaniem jej bezpłatnej siły roboczej w celu przyśpieszenia wykonania planów gospodarki państwowej.

Ustawa z dn. 25 lutego 1948 r.[9]), anulująca dekret wyżej przytoczony, wprowadza powszechny obowiązek przysposobienia zawodowego, wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego młodzieży.

Obowiązkowi powszechnego przysposobienia wojskowego podlegają wszyscy obywatele polscy obojga płci od 16-21 lat włącznie, ci zaś, którzy nie odbyli zasadniczej służby wojskowej — do ukończenia 30 lat życia. Wykonanie powszechnego obowiązku przysposobienia wojskowego odbywa się w zakładach naukowych wychowawczych i opiekuńczych, w zakładach pracy oraz w miejskich i wiejskich ośrodkach wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego.

Ścisłe wprowadzenie w życie tej ustawy zapewniają dwa organy:

1) **Ogólno-kierowniczy:** Rada Naczelna dla Spraw Młodzieży i Kultury Fizycznej, utworzona przy Prezesie Rady Ministrów (w myśl poprzedniego dekretu przy MON), która ustala, w porozumieniu z MON, wytyczne wykonania powszechnego obowiązku przysposobienia wojskowego młodzieży. W poszczególnych ministerstwach utworzone zostały biura lub wydziały dla współpracy z Radą Naczelną. Na niższych szczeblach istnieją odpowiedniki Rady Naczelnej, a więc: rady wojewódzkie i powiatowe, względnie miejskie.

2) **Wykonawczy:** organizacja specjalna "Służba Polsce". Organizacja ta o charakterze wojskowym obejmuje: Główną Komendę "Służba Polsce", wojewódzkie, powiatowe (miejskie) i gminne Komendy "Służba Polsce".

Obsada kierownicza i instruktorska składa się z: oficerów i podoficerów służby czynnej, delegowanych przez MON; oficerów i podoficerów rezerwy, jako instruktorów; kierowników robót i specjalistów, delegowanych przez właściwych ministrów oraz instruktorów wychowania fizycznego, delegowanych przez inspektoraty kultury fizycznej.

---

8) Dz.U.R.P. Nr 31, 1946, poz. 195.
9) Dz.U.R.P. Nr 12, 1948, poz. 90.

Do zakresu działania organizacji "Służba Polsce" w dziale przysposobienia wojskowego należy:
— ewidencja i rejestracja młodzieży,
— wykonywanie ćwiczeń cielesnych i szkolenie sportowe,
— wyszkolenie w zakresie przysposobienia do służby wojskowej i do wojskowej służby pomocniczej,
— organizowanie młodzieży w jednostki.

Po ukończeniu przysposobienia wojskowego absolwentom przysługuje prawo do skróconej służby wojskowej, pierwszeństwo w przyjęciu do szkół wojskowych, zakładów naukowych oraz do otrzymywania stypendium.

Młodzież organizowana jest na terenie:
— miejskim i gminnym w hufce junackie szkolne i zakładów pracy,
— powiatowym, hufce łączą się w kompanie względnie bataliony,
— wojewódzkim, brygady interwencyjne stałe i ruchome.

W okresie letnim brygady ruszają do prac inwestycyjnych, zależnie od potrzeb danego województwa (budowa linii kolejowych i drogowych, boisk sportowych, pływalń itp.).

Organizacja "Służba Polsce" realizuje następujące cele:

a) Wychowanie, uświadomienie klasowe i przygotowanie młodzieży do aktywności społecznej.

b) Przysposobienie do służby wojskowej wszystkich bez wyjątku chłopców. Armia otrzymuje nie rekruta, lecz żołnierza dobrze podszkolonego do przyszłych zadań. Przysposobienie wszystkich dziewcząt do pomocniczej służby wojskowej. Prócz wychowania fizycznego przechodzą one przeszkolenie ściśle wojskowe, jak: strzelanie z broni ręcznej i maszynowej, rzucanie granatami itp.

c) Przygotowanie do przyszłego zawodu, przy czym zawód, znajdujący zastosowanie w wojsku, posiada pierwszeństwo (np. szkolenie szoferów).

d) Wyzyskanie młodzieżowej siły roboczej w inwestycyjnych pracach państwowych.

W wypadku ewentualnego przyszłego konfliktu niewątpliwie znajdzie się w Polsce gotowa armia żołnierzy do pomocniczych prac wojskowych, pozafrontowych. Według danych z 1951 r. ponad milion młodzieży przeszło przez hufce junackie i brygady pracy. Przy istnieniu takich kadr pomocniczych całokształt wojska może być przeznaczony do zadań ściśle frontowych.

B. Młodzież szkół wyższych w wieku poborowym. W ślad za przysposobieniem wojskowym w wieku przedpoborowym, specjalną troską otoczono młodzież szkół wyższych, jako przyszłą kadrę oficerów rezerwy.

Ustawa z dn. 7 kwietnia 1949 r.[10]) oraz rozporządzenie MON z dn. 12 września 1949 r.[11]) stanowią o organizacji wojskowego

---

10) Dz.U.R.P. Nr 25, 1949, poz. 173.
11) Dz.U.R.P. Nr 51, 1949, poz. 391.

szkolenia studentów szkół wyższych. W szkołach tych utworzono studia wojskowe, które trwają tak długo, jak długo trwają studia cywilne w danej szkole wyższej.

Celem wojskowego studium jest umożliwienie uzyskania stopni oficerskich bez przerwy w studiach cywilnych, niezwłocznego (tzn. bez przerwy, jaka byłaby spowodowana odbywaniem służby wojskowej po studiach) przystąpienia absolwentów do wykonywania zawodów praktycznych, przyśpieszenia dopływu specjalistów z wyższym wykształceniem do wszystkich działów gospodarki państwowej i administracji publicznej.

Na czele studium wojskowego stoi oficer z personelem wojskowym i cywilnym, wyznaczony przez MON. W sprawach wojskowego szkolenia studentów podlega on MON, a w sprawach, dotyczących szkoły i studentów — Rektorowi danej uczelni.

Studium obejmuje wykłady przedmiotów wojskowych i zajęcia praktyczne (16-24 godzin miesięcznie) oraz ćwiczenia wojskowe w linii w okresach wakacyjnych (30 dni w roku).

Ćwiczenia wojskowe w linii mogą być ewentualnie zastąpione praktyką we władzach, urzędach, instytucjach lub zakładach państwowych celem zaznajomienia się ze służbą, związaną z problemami obrony państwa.

Program obejmuje wyszkolenie dowódcy plutonu lub specjalisty wojskowego.

W okresie studiów student może być awansowany do stopnia plutonowego.

Studium jest przymusowe dla tych wszystkich, którzy zostali uznani za zdolnych do noszenia broni. Niezłożenie egzaminu z przedmiotu wojskowego pociąga te same skutki, co niezłożenie egzaminu z jakiegokolwiek przedmiotu cywilnego, obowiązującego na danej wyższej uczelni.

Po ukończeniu szkolenia i złożenia egzaminu z pomyślnym wynikiem, student zwolniony jest z odbywania zasadniczej służby wojskowej i mianowany oficerem (bez ukończenia oficerskiej szkoły wojskowej).

Nieukończenie szkolenia z winy studenta powoduje utratę wszystkich praw, lecz z zachowaniem ewentualnie nadanego stopnia podoficera.

Nieukończenie szkolenia wojskowego bez winy studenta pozwala na korzystanie z odroczenia zasadniczej służby wojskowej i zaliczenie odbytych ćwiczeń na poczet służby wojskowej.

Powyżej omówiona ustawa posiada duże znaczenie z punktu widzenia szkolenia kadr oficerów rezerwy.

Nie ulega wątpliwości, że powoduje ona znaczne ograniczenie swobody studenckiego życia, nagina do twardej dyscypliny wojskowej, zmusza do podwójnej pracy i zapewne wywołuje tarcia z władzami uniwersyteckimi, lecz równocześnie daje ona rozwiązanie trudnego problemu, a mianowicie problemu przyśpieszonego szkolenia oficerów rezerwy.

Praktyczne zastosowanie tej ustawy pozwala na wczesne uchwycenie narybku oficerskiego, przeprowadzenie pierwsze

selekcji, wyboru kadry dla poszczególnych broni w zależności od zapotrzebowania, wyeliminowanie elementu słabego fizycznie lub intelektualnie, wyrabianie charakteru w wieku najodpowiedniejszym.

Może budzić zastrzeżenia nominacja na podporucznika, uzyskana bez przejścia przez kilkumiesięczny pobyt w pułku. Wydaje się, że 30-dniowe wakacyjne ćwiczenia nie mogą dać doświadczenia, wymaganego od dowódcy, lecz wobec tego, że pierwsze ćwiczenia oficerów rezerwy trwają 4 miesiące, luki w wyszkoleniu dowódcy mogą być szybko wypełnione.

Ustawa o powszechnym obowiązku wojskowym [12])

Ustawa ta praktycznie mobilizuje wszystkie możliwości rezerw ludzkich państwa (mężczyzn od 20-50, kobiety od 18-40 lat) i przeprowadza wyszkolenie wszystkich bez wyjątku obywateli, nawet niezdolnych do noszenia broni (ci ostatni znajdą swoje miejsce w służbie zastępczej).

Służba wojskowa podzielona jest na:

a) zasadniczą służbę wojskową, która z kolei obejmuje:
- kadrową (dotychczasowe pojęcie zasadniczej służby wojskowej) 2-3 lat, zależnie od broni;
- terytorialną, okresowo w ciągu 4 lat, od 2-4 miesięcy w roku;
- zastępczą, która trwa 2 lata i polega na wykonywaniu pracy dla celów obrony państwa lub realizacji planów gospodarczych, przy równoczesnym odbywaniu wyszkolenia wojskowego;

b) służbę wojskową w rezerwie w formie:
- ćwiczeń wojskowych (2 miesiące dla szeregowych, 4 miesiące dla oficerów w ciągu roku; łącznie w okresie pozostawania w rezerwie 18 miesięcy dla szeregowych i 28 miesięcy dla oficerów);
- zebrań kontrolnych i służby wojskowej, zarządzonej w interesie obrony państwa.

Kobiety zostają powołane i przeszkolone w służbach: zdrowia, łączności, transportowej, wartowniczej, OPL i przeciwchemicznej.

Ponadto MON może powołać mężczyzn, pełniących zasadniczą służbę wojskową lub obowiązanych do służby wojskowej w rezerwie — do pełnienia służby zawodowej.

Uzupełnianie i administracja rezerwami personalnymi przechodzi w myśl ustawy pod jurysdykcję wojska (tylko przy współpracy czynnika cywilnego). W związku z tym, należy przypuszczać, że władze wojskowe wyciągną maksimum pod względem ilości i jakości rekruta.

Powyższa ustawa daje Naczelnemu Dowództwu olbrzymie możliwości:

---

12) Dz.U.R.P. Nr 6, 1950, poz. 46.

1) Powołanie i wyszkolenie wszystkich zdolnych do noszenia broni. Pozwala to na utrzymanie najwyższego stanu wojska pod bronią w czasie pokoju i szybkie wyszkolenie poważnych ilościowo rezerw na wypadek wojny.

2) Przedłużenie górnej granicy wieku, łącznie z przedłużeniem ilości miesięcy ćwiczeń, utrzymuje starszych rezerwistów w dobrej kondycji fizycznej i wojskowej.

3) Oparcie służby wojskowej na systemie kadrowo-terytorialnym pozwala na równoczesne istnienie pełnowartościowych Wielkich Jednostek stałych, a obok tego jednostek terytorialnych, których postawienie w stan gotowości bojowej i doszkolenie wymaga względnie krótkiego czasu.

4) Postawienie w stan częściowej gotowości mobilizacyjnej Sił Zbrojnych w drodze zwykłego rozporządzenia Ministerstwa Obrony Narodowej, albo przez zatrzymanie w służbie kadrowej ponad obowiązujący okres, albo przez powołanie rezerw do pełnienia wojskowej służby zawodowej.

5) W razie wojny — możność zastąpienia mężczyzn na tyłach przez wyszkolone kobiety, a co za tym idzie — zwiększenie szeregów bojowych.

Te trzy ustawy (i wynikające z nich rozporządzenia wykonawcze) wzajemnie się uzupełniają, jeśli chodzi o uzyskanie maksimum, jakie można wyciągnąć pod względem wojskowym ze społeczeństwa polskiego.

Ustawa o powszechnym obowiązku przysposobienia wojskowego bezapelacyjnie przejmuje pod swój wpływ całą młodzież męską i żeńską w wieku przedpoborowym i przygotowuje ją do służby wojskowej względnie pomocniczej.

Ustawa o organizacji szkolenia wojskowego studentów szkół wyższych narzuca szkolenie wojskowe całej przyszłej inteligencji polskiej i przekształca ją w kadry rezerwy oficerskiej.

Ustawa o powszechnym obowiązku wojskowym dokonywuje ostatecznego przesiewu, przetwarza urobioną wstępnie "masę" w zwarte jednostki wojskowe.

Trudno o wydatniejsze wyciągnięcie najwyższego ilościowo potencjału personalnego. Nikt nie zdoła prześlizgnąć się przez to misterne sito.

Organizacje paramilitarne, współpracujące z wojskiem

Zadaniem organizacji paramilitarnych jest niesienie pomocy wojsku przez rozwijanie sprawności fizycznej i kształcenie swych członków w wojskowych specjalnościach technicznych, lotniczych i morskich, szerzenie "kultu munduru" i zaznajamianie społeczeństwa z osiągnięciami wojska.

Do tego typu organizacji należy:

Liga Lotnicza, która ma krzewić zamiłowanie najszerszych warstw społeczeństwa do lotnictwa, objąć wydawnictwa lotni-

cze, organizować pomoc w zakładaniu instytutów i warsztatów doświadczalnych, popierać wynalazczość, tworzyć ośrodki sportu szybowcowego i lotniczego, organizować zawody i konkursy lotnicze, szkolić w modelarstwie i spadochroniarstwie I stopnia.

Liga Morska prowadzi pracę analogiczną do Ligi Lotniczej w zakresie morskim i urządzania wybrzeża.

Liga Przyjaciół Żołnierza, do której należy, niezależnie od organizacji wyszkolenia sportowego i techniczno-wojskowego, urzeczywistnianie idei współpracy społeczeństwa z wojskiem i opieka nad żołnierzem pod względem kulturalno-oświatowym (m. in. przez fundowanie sztandarów, urządzanie wspólnych imprez, zaopatrywanie w sprzęt świetlic żołnierskich, kursy dla analfabetów itp).

Te organizacje paramilitarne i najważniejsza z nich "Służba Polsce" (o której była już mowa) przygotowują społeczeństwo do realizacji celów wojskowych. Działają one jeszcze decentralistycznie, samodzielnie i z pewnym rozproszeniem wysiłków. Można jednak przypuszczać, że prace ich zostaną scentralizowane na wzór Rosji, w której pod koniec 1951 r. nastąpiła fuzja 3 organizacji paramilitarnych (Dosarm, Dosav i Dosjlot) i złączenie w jednej Dosaaf (Liga Ochotnicza dla Współpracy z Siłami Zbrojnymi). W tym wypadku organizacja "Służba Polsce" byłaby predestynowana do objęcia kierownictwa. Jest do tego przygotowana 3-letnim doświadczeniem.

III. WPROWADZENIE PARTII DO WOJSKA

Jak wiadomo, system komunistyczny stoi na stanowisku, że całe życie społeczeństwa, we wszystkich jego przejawach, musi być upolitycznione. Armia nie jest wyjątkiem. Wprost przeciwnie, jest terenem jeszcze bardziej wzmożonych wysiłków w tym kierunku. Jest to zrozumiałe, bo — po pierwsze, względne przynajmniej, poleganie na Armii posiada podstawowe znaczenie dla bezpieczeństwa i celów systemu; po drugie, Armia jest najlepszym — obok szkoły — instrumentem kształtowania człowieka.

Ograniczam się do tych ogólnych stwierdzeń, nie wchodząc w analizę powodów (doktrynalnych i innych) wprowadzenia partii do wojska. Analiza przesłanek i dążeń do upolitycznienia całego społeczeństwa w duchu komunistycznym występuje szeroko w innych pracach tej serii.

Muszę jednak dodać, że istniał jeszcze jeden ważny motyw wprowadzenia partii do wojska.

Przed wojną przysięga w Armii Polskiej była aktem o charakterze religijnym, wiążącym żołnierza wobec Boga z obowiązkiem służby i wierności wobec Rzeczypospolitej. Było to zobowiązanie, które angażowało najsilniejszy i najgłębszy nurt

wewnętrznego życia żołnierza. Naród Polski i żołnierz polski są głęboko wierzący. Przedwojenną rotę przysięgi zaczynał żołnierz od słów: "Przysięgam Panu Bogu Wszechmogącemu, w Trójcy Świętej Jedynemu..." — i kończył: "Tak mi dopomóż Bóg i Święta Syna Jego Męka. Amen". Ustawa Rokossowskiego z dn. 18 lipca 1950 r. o przysiędze wojskowej — całkowicie Boga z niej eliminuje. Moralne zobowiązania żołnierza wobec zbiorowości polskiej, sankcjonowane przysięgą o charakterze religijnym, zostały dziś zastąpione kanonami materialistycznej filozofii nienawiści. Wejście partii do Wojska ma właśnie na celu doktrynalne urobienie żołnierza w duchu tych kanonów.

Zadania i organizacja szkolenia politycznego w wojsku

Prezydent R.P. Bierut, konstytucyjny zwierzchnik Wojska Polskiego, jest równocześnie przewodniczącym PZPR. Do Centralnego Komitetu (KC) Partii, a więc najwyższego organu organizacyjnego, wybieranego przez kongres partyjny, wchodzą: gen. Ochab (dawny szef Urzędu Wychowania Politycznego w MON) — jako sekretarz, gen. Naszkowski (obecny szef Urzędu Politycznego w MON) i marszałek Rokossowski, minister Obrony Narodowej, jako członkowie.

W ten sposób został urzeczywistniony ideał współpracy kierowników partii z kierownikami wojska — oba kierownictwa stanowią mniej więcej te same osoby.

W centralnym organie MON, dzienniku "Żołnierz Wolności" z dn. 1 stycznia 1951 r., gen. J. Bardziłłowski precyzuje zadania politycznego wychowania żołnierza:

"Armia nowego typu służy interesom mas pracujących. Jakość zależy nie tylko i nie tyle od uzbrojenia i wyposażenia, ile od stanu moralno-politycznego. Podstawą wychowania żołnierza jest uświadomienie polityczne. Miłość do ludowej ojczyzny opiera się przede wszystkim na przekonaniu o wyższości jej ustroju społecznego w porównaniu z ustrojem kapitalistycznym. Wychowujemy żołnierzy obywateli bezgranicznie oddanych swojej ludowej ojczyźnie, swemu narodowi budującemu socjalizm, wychowujemy żołnierzy miłujących pokój, żywiących bratnie uczucia do Armii Radzieckiej — pogromcy faszyzmu i wyzwolicielki Polski, do armii krajów demokracji ludowej. Wychowujemy żołnierza, który się odznacza zaletami moralnymi, świadomością polityczną, niezwykłą wolą i inicjatywą, zdecydowaniem i odwagą — krótko mówiąc — tymi zaletami, które właściwe są żołnierzowi Armii Radzieckiej. Należy to osiągnąć w wyniku całokształtu pracy politycznej i wyszkolenia bojowego. Musimy walczyć z objawami kosmopolityzmu, z próbami mitu o rzekomej doskonałości tzw. techniki amerykańskiej. Zaszczepić miłość i zaufanie do własnego sprzętu bojowego, przodującego w świecie sprzętu radzieckiego".

W dzienniku "Żołnierz Wolności" z dn. 13 października

1950 r. znajdujemy przemówienie gen. Ochaba na Akademii z okazji Dnia Wojska Polskiego:

"Dzień Święta Polskich Sił Zbrojnych, to zarazem dzień manifestacji braterstwa broni i ideologii z Armią Radziecką, to dzień manifestacji wierności naszego wojska i naszego ludu pracującego dla wielkiej sprawy socjalizmu, dla dyktatury proletariatu, dla czerwonego sztandaru Marksa, Engelsa, Lenina i Stalina.

Partia nasza, która kieruje losami narodu, korpus oficerów politycznych, którzy z ramienia Partii kierują wychowaniem żołnierza, wszyscy dowódcy poszczególnych oddziałów i całego wojska będą nieustannie pracować, aby jeszcze bardziej pogłębiać i umacniać przyjaźń i braterstwo Armii Polskiej z Armią Radziecką, tak, aby Wielki Wódz Narodów, Towarzysz Stalin, mógł zawsze w każdej sytuacji polegać na bojowych dywizjach Wojska Polskiego równie niezawodnie, jak polega na dywizjach bohaterskiej Armii Radzieckiej".

Gen. Korczyc, szef Sztabu Generalnego, w artykule pt. "Siła Zbrojna państwa budującego socjalizm", zamieszczonym w dzienniku "Żołnierz Wolności" z dn. 12 października 1950 r., pisze:

"Wojsko Polskie jest wojskiem demokracji ludowej, wykonującej funkcje dyktatury proletariatu, jest wojskiem robotniczo-chłopskim. Wojsko Polskie jest obrońcą interesów mas pracujących przed zamachami imperialistów zagranicznych, którzy pod kierownictwem imperialistów amerykańskich usiłują zahamować nasz marsz do socjalizmu i zagrozić naszej niepodległości, którym marzy się rozniecenie nowej wojny światowej, wojny przeciw światowemu obozowi pokoju, wolności i socjalizmu, kierowanemu przez Wielki Związek Radziecki.

Dzięki oparciu budownictwa naszego Wojska o jedynie naukową teorię rozwoju społecznego — teorię marksizmu-leninizmu, mamy dziś nie tylko jasno sprecyzowane zadania, lecz również znamy drogi, które wiodą do wykonania tych zadań.

Na czoło wysuwa się walka o dalsze wzmożenie kierowniczej roli Partii w Wojsku. Spychalszczyzna usiłowała zwichnąć klasowy charakter naszego wojska, usiłowała zepchnąć je z jego proletariackich, internacjonalistycznych pozycji, przesączyć doń jad ideologii burżuazyjnej, hamować życie partyjne, osłabiać związek Wojska Polskiego z Armią Radziecką. Organizacje partyjne i aparat polityczny w wojsku są dziś czynnikiem decydującym nie tylko o wysokim poziomie ideowo-moralnym naszych jednostek i oddziałów, lecz również o stałym podnoszeniu na coraz wyższy poziom wyszkolenia bojowego".

W świetle tych wypowiedzi można przyjąć, że najgłówniejsze zadania, które stoją przed aparatem politycznym w wojsku, dotyczą:

a) szkolenia w duchu wychowania wojska w teorii marksizmu-leninizmu, czyli naukowego socjalizmu;

b) wpajania w wojsko przekonania, że głównym wrogiem nie-

podległości Polski i pokoju jest imperializm zagraniczny, kierowany przez imperializm amerykański;

c) lecz przede wszystkim pogłębiania przyjaźni i braterstwa Armii Polskiej z armią sowiecką, wychowania żołnierza polskiego w poczuciu nierozerwalnej łączności z żołnierzem sowieckim i najściślejszego związania Wojska Polskiego i Polski z ZSSR.

Przyjęto wytyczną, że szkolenie i wychowanie polityczne kadry i wojska jest zagadnieniem podstawowym, równorzędnym ze szkoleniem bojowym.

Ogniwa aparatu politycznego sięgają od najwyższego szczebla — Ministerstwa do najniższej komórki wojskowej — kompanii.

1) Na szczeblu Ministerstwa organem kierowniczym pracy politycznej w wojsku jest **Główny Zarząd Polityczny (GZP)**, a jego szefem i równocześnie wiceministrem O.N. — gen. Naszkowski, b. ambasador w Moskwie. Główne wytyczne działania ustala Komisja Centralna PZPR. Natomiast szef GZP jest łącznikiem między armią a PZPR, przedstawia potrzeby "ideologiczne" wojska; na podstawie wytycznych KC PZPR określa kierunek szkolenia i wychowania politycznego wojska oraz czuwa nad realizacją zadań Partii w wojsku.

2) Drugi szczebel stanowią Zarządy Polityczne Dowództw Wojsk (Lotnictwo, Marynarka Wojenna i Obrona Przeciwlotnicza) i Dowództw Okręgów.

3) Następnym organem są Komisje partyjne przy dywizjach, wprowadzone na wiosnę 1951 r. na skutek żądań zjazdów dywizyjnych.

4) Pierwsza, podstawowa komórka pracy w terenie istnieje na szczeblu pułku jako "Podstawowa Organizacja Partyjna". Na czele jej stoi sekretarz, wyszkolony oficer polityczny, równocześnie zastępca dowódcy pułku. Do obowiązków jego należy stałe kierowanie działalnością organizacji partyjnej, zwiększanie jej roli w wychowaniu żołnierza, dbałość o wzorową postawę członków partii pod względem dyscypliny oraz wyszkolenia bojowego i politycznego. Miejsce jego (podobnie, jak oficerów politycznych batalionu i kompanii) jest w polu, na ćwiczeniach, strzelnicy, sali wykładowej, świetlicy, jednym słowem — wszędzie tam, gdzie kształtuje się wartość bojową, świadomość polityczną i dyscyplinę. Jego organem doradczym jest Komitet Partyjny, organem wykonawczym — Sekcja Polityczna (lektor, instruktor propagandy, instruktor młodzieżowy, kierownik świetlicy i bibliotekarz).

5) Wewnątrz pułku istnieją oddziałowe organizacje na szczeblu batalionu i kompanii. W ostatnich czasach na czołowe miejsce pracy politycznej wysunęła się kompania. Oficer polityczny kompanii stoi najbliżej żołnierza, posiada najlepsze warunki podniesienia wyszkolenia żołnierza pod względem wojskowym kształtowania jego oblicza politycznego. Pracę swą prowadzi osobiście i przy pomocy, przeszkolonych na specjalnych kursach agitatorów kompanijnych (podoficerów).

To przesunięcie punktu ciężkości wychowania politycznego

z batalionu na kompanię, oparcie pracy na podoficerze, który bezpośrednio obcuje z szeregowym, stanowi istotę walki o ukształtowanie psychiki i poglądu na świat każdego żołnierza. Indywidualne szkolenie, poznawanie braków i zalet jednostki, usuwanie jej oporów wewnętrznych — to system pracy agitatora. W tym systemie żołnierz nie może zachować swojego "ja", staje się powolnym narzędziem w ręku wychowawcy politycznego.

Agitator nie jest przełożonym, ma być towarzyszem i przyjacielem, nie rozkazuje, lecz przekonywuje. Agitator nie ma swobody działania, pozostaje pod czujną opieką oficera politycznego, pracuje według "Notatnika Agitatora Sił Zbrojnych" (specjalne czasopismo wojskowe), w którym znajduje gotowe wzory rozmów z żołnierzami. Składa sprawozdanie oficerowi politycznemu kompanii, który dokładnie notuje wszystkie wynurzenia i wypowiedzi żołnierskie. W ten sposób każdy żołnierz jest indywidualnie rozpoznawany i urabiany. Nikt nie ma prawa wyłączyć się spod tej opieki.

Reasumując: zadaniem aparatu politycznego na szczeblu oddziałowym jest:

— w dziedzinie wyszkolenia bojowego — kształcenie wszystkich oficerów i szeregowych we wzorowym wykonywaniu zadań wyszkoleniowych, w niezawodnym, ścisłym spełnianiu rozkazów dowódcy oraz czuwanie nad realizowaniem programu wyszkoleniowego;
— w dziedzinie politycznej — pomoc dowódcy w uzyskaniu wysokiego poziomu ideowego oficera i szeregowego oraz jedności politycznej.

Ponadto, zadaniem tego aparatu politycznego jest oddziaływanie na świadomość i uczucia żołnierzy, budowanie fundamentów socjalizmu w duchu ludowego patriotyzmu, związanego nierozerwalnie z internacjonalizmem oraz ideowe upodobnienie żołnierza polskiego do żołnierza sowieckiego.

Równolegle do pracy nad szeregowym rozwija się praca nad oficerem. Doskonaleniu politycznemu podlegają wszyscy oficerowie oddziału (pułku). To powszechne szkolenie obejmuje:

1) Problemy Polski współczesnej, a więc:
   — klasowy charakter państwa i wojska
   — charakter państwa Demokracji Ludowej
   — gospodarka Demokracji Ludowej
   — czołowa rola klasy ludowej.
2) Wiadomości o świecie współczesnym:
   — układ sił klasowych w świecie
   — klasowa istota sojuszu ze Związkiem Radzieckim.

Wykonanie programu zapewnione jest w nowym systemie (zamiast dotychczasowych referatów) przy pomocy:

a) pracy samokształceniowej, przez podawanie zagadnień, które oficerowie opracowują indywidualnie;

b) kontroli nabytych wiadomości na seminariach i egzaminach.

Na treść seminariów składają się podstawowe zagadnienia z dziedziny: socjologii, ekonomii, polityki i geografii. Egzaminy obejmują znajomość (poza regulaminami) aktualnych zagadnień politycznych i gospodarczych.

Szkolenie oficerów aparatu politycznego. Warunkiem uzyskania funkcji oficera politycznego jest należenie do partii oraz ukończenie szkoły oficerów politycznych.

Istnieją 3 szkoły dla oficerów politycznych:

1) **Szkoła formowania.** Centralna Szkoła Oficerów Politycznych w Łodzi (2-letnia). Kandydaci na oficerów politycznych otrzymują w niej podstawowe przygotowanie wojskowe i polityczne w zakresie pracy plutonu i kompanii.

2) **Szkoła doskonaląca.** Wyższa Szkoła Oficerów Politycznych w Rembertowie. Absolwenci przygotowywani są do pracy na szczeblu batalionu i pułku.

3) **Akademia Wojskowo-Polityczna** im. Feliksa Dzierżyńskiego. Akademia ta, powołana do życia i pracy z inicjatywy i przy wszechstronnym poparciu KC PZPR, oparta na doświadczeniach Akademii Wojskowo-Politycznej im. Lenina, kreowana została ustawą z dn. 22 marca 1951 r.[13]) na Akademię Wojskowo-Polityczną. Dekretem z dn. 18 lipca 1951 r.[14]) uzupełniono jej nazwę dodatkiem: "im. Feliksa Dzierżyńskiego".

Ustawa określa jej zadania w sposób następujący:

"Szkolenie i przygotowanie żołnierzy do objęcia w wojsku stanowisk, wymagających wyższych studiów wojskowo-politycznych, oraz prowadzenie pracy naukowej w zakresie marksistowsko-leninowskiej wiedzy wojskowo-politycznej".

Akademia otrzymała prawa szkół akademickich. Zwierzchnią władzę nad Akademią sprawuje MON; bezpośrednio podlega ona Głównemu Zarządowi Politycznemu.

Do Akademii mogą być przyjmowani w charakterze słuchaczy: oficerowie zawodowi, którzy ukończyli bądź zasadniczą szkołę oficerską, bądź szkołę niewojskową, uprawniającą do studiów w szkołach wyższych, oraz żołnierze zawodowi i odbywający zasadniczą służbę wojskową. Ta druga kategoria musi złożyć zobowiązanie, że po ukończeniu studiów w Akademii będzie pełnić wojskową służbę zawodową w charakterze oficerów zawodowych.

O wadze, jaką władze naczelne państwa przywiązują do Akademii, świadczy obecność na inauguracji (dn. 5 grudnia 1951 r.): Bieruta, Rokossowskiego, gen. Naszkowskiego, gen. Korczyca i gen. Popławskiego. Ponadto w uroczystościach wzięli udział członkowie Rady Państwa, Biura Politycznego KC PZPR oraz członkowie Rządu i rektorzy wyższych uczelni.

---

13) Dz.U.R.P. Nr 17, 1951 r., poz. 135.
14) Dz.U.R.P. Nr 39, 1951, poz. 295.

Pierwszy komendant Akademii, płk. M. Stankiewicz, zagajając uroczystość, powiedział:

"Pracując nad utworzeniem wyższej wojskowo-politycznej uczelni Wojska Polskiego, opieraliśmy się na doświadczeniach Akademii wojskowo-politycznej im. Lenina, Armii radzieckiej, jak również na doświadczeniach naszych uczelni politycznych w kraju. Chcemy uczyć i szkolić nasze kadry oficerów politycznych tak, aby swym hartem politycznym, umiłowaniem ludowej Ojczyzny, głębokością przekonań marksistowsko--leninowskich i praktycznym przygotowaniem do prowadzenia i kierowania pracą partyjno-polityczną w Wojsku Polskim zbliżały się coraz bardziej do poziomu kadry oficerów politycznych bratniej nam, niezrównanej Armii Radzieckiej".[15])

Na tejże uroczystości gen. Marian Naszkowski stwierdził:

"Uroczystość dzisiejszą odczuwają z radością i dumą nie tylko wykładowcy i słuchacze Akademii, lecz cały aparat polityczny naszego ludowego wojska. Powstanie Akademii Wojskowo-Politycznej im. Feliksa Dzierżyńskiego jest bowiem świadectwem, że Rząd i Partia doceniają w pełni wagę pracy partyjno-politycznej w Wojsku. Stworzenie wyższego ośrodka studiów wojskowo-politycznych otwiera nową perspektywę rozwoju naszej młodej, ludowej kadry politycznej. Jest to równocześnie wyraz dojrzałości naszego Wojska i naszego aparatu politycznego...

Opierając się na doświadczeniach Armii Radzieckiej i na doświadczeniach własnych, uogólniając je, przystosowując umiejętnie do warunków Wojska wskazania naszej Partii i nauki płynące z obecnego etapu walki klasowej w kraju, winniśmy doskonalić ustawicznie metody i środki kształtowania świadomości politycznej żołnierzy, pogłębiania patriotyzmu i internacjonalizmu, mobilizowania tych uczuć dla świętej sprawy obrony Ojczyzny, pobudzanie nienawiści wobec wrogich sił imperializmu, budzenie czujności rewolucyjnej...
Pamiętajcie towarzysze, że kształtując typ oficera politycznego — wychowawcy; inżyniera dusz żołnierskich, ofiarnego, oddanego bez reszty sprawie Żołnierza Ludowego Wojska i Żołnierza Partii, patrioty i internacjonalisty, doskonaląc metody wychowania i szkolenia żołnierzy na świadomych obywateli i obrońców Ojczyzny, przyczyniać się będziecie do umacniania zdolności bojowej naszego Wojska w obliczu zakusów amerykańskich imperialistów, do umacniania siły obronnej Polski w walce o pokój, do dalszego pomyślnego naszego marszu ku socjalizmowi"[16]).

Związek Młodzieży Polskiej w wojsku

Dużą pomoc w uświadamianiu i wychowywaniu wojska daje aparatowi politycznemu Związek Młodzieży Polskiej (ZMP). Związek ten, zorganizowany na Kongresie Jedności Młodzieży

15) "Sztandar Młodych", organ Zarządu Głównego ZMP. Warszawa, 6.XII.1951, Nr 291.
16) "Sztandar Młodych" Nr 292, 7.XII.1951.

Polskiej we Wrocławiu w dn. 21-22 lipca 1948 r. (w czwartą rocznicę reżimowego Święta Odrodzenia Polski), oparł się pod względem ideowym na tradycjach Komunistycznego Związku Młodzieży Polskiej w okresie przedwojennym (KZMP) i jego kontynuatora — Związku Walki Młodych oraz radykalnego ruchu młodzieżowego "Wici"; pod względem organizacyjnym — na doświadczeniach i wzorze komsomołu, tej "rewolucyjnej, przodującej organizacji młodzieży państwa, które zbudowało socjalizm".

Na Kongresie we Wrocławiu nastąpiło połączenie: Związku Walki Młodych, Organizacji Młodzieży TUR, Związku Młodzieży Wiejskiej "Wici" i Związku Młodzieży Demokratycznej w jednolitą organizację ideowo-wychowawczą, a mianowicie Związek Młodzieży Polskiej.

"ZMP jest organizacją klasową, organizacją walki i to jest jego zasadnicza cecha...

W naszej pracy... dla naszej partii jest jedyny kierunek działania — kierunek wytyczony przez Lenina i rozwinięty przez Towarzysza Stalina. Jest to też jedyna droga, po której może kroczyć ZMP. I we wszystkich dziedzinach walki, pracy, wychowania młodzieży, ZMP musi kierować się nauką marksizmu-leninizmu, generalną linią naszej partii...

Każdy nowy członek partii będzie przychodził do partii z ZMP, wychowany przez ZMP. I tym samym ZMP stanie się pierwszym pomocnikiem partii..." 17).

ZMP został wprowadzony do Wojska oficjalnym rozkazem Ministra Obrony Narodowej 18). Rozkaz ten zezwala oficerom i szeregowym na należenie do ZMP, poleca wszystkim dowódcom udzielenie ZMP w wojsku "wszechstronnej pomocy i otoczenie go należytą opieką" oraz oddaje do użytku wojska regulamin, specjalnie uchwalony przez Zarząd Główny ZMP. W szczególności, rozkaz ten precyzuje w pkt. III cel, zadania i rolę ZMP w wojsku:

"Związek Młodzieży Polskiej w Wojsku Polskim winien stać się potężną dźwignią wychowania żołnierzy w duchu wierności dla ustroju demokracji ludowej, wiodącego do socjalizmu, w duchu przodownictwa w wyszkoleniu politycznym, dyscyplinie i wyszkoleniu liniowym".

Regulamin ZMP w wojsku rozwija ogólne cele i zadania ZMP. Stwierdza, że ZMP wychowuje swych członków w poczuciu braterstwa broni Wojska Polskiego i Armii Radzieckiej, w duchu przyjaźni Narodu Polskiego z narodami ZSSR i krajów demokracji ludowej, z masami pracującymi całego świata; w duchu międzynarodowej solidarności sił postępu i wolności

17) Franciszek Mazur. **Droga, po której winien kroczyć ZMP.** (Z przemówienia tow. F. Mazura na Plenum Rady Naczelnej Związku Młodzieży Polskiej w dniach 31 lipca—2 sierpnia 1950 r.). "Nasze Koło pracuje" Nr 9 (25), Warszawa, wrzesień 1950.

18) "Polska Zbrojna" z dn. 17.X.1948, Warszawa.

przeciw imperializmowi i wszelkiemu uciskowi społecznemu; na wzorach wspaniałych osiągnięć Wszechświatowego Leninowskiego Komunistycznego Związku Młodzieży, a w szczególności jego pracy w Armii Radzieckiej.

Wśród wyznaczonych zadań znajduje się również konieczność sumiennego wykonania przysięgi wojskowej, nieustannego zwiększania obronności państwa przez podnoszenie świadomości politycznej, dyscypliny wojskowej, wyszkolenia liniowego oraz opieki nad sprzętem wojskowym.

Pod względem organizacyjnym ZMP pracą w wojsku kieruje Szef Głównego Zarządu Politycznego MON, którego organem jest Wydział Młodzieżowy w tymże Zarządzie; w poszczególnych jednostkach wojskowych — zastępcy dowódców do spraw politycznych. A więc, pracą ZMP w pułkach kieruje pułkowy Zarząd ZMP, nadzór sprawuje zastępca dowódcy pułku od spraw politycznych, a organem jego pracy jest instruktor młodzieżowy, który z reguły powinien być przewodniczącym pułkowego zarządu ZMP.

Zasadniczą jednak komórką jest koło ZMP na szczeblu kompanii, podobnie, jak głównym ogniwem pracy politycznej jest ośrodek kompanijny. Koło kompanijne (będąc w bezpośredniej, najściślejszej styczności z żołnierzem):

"a) prowadzi pracę ideowo-wychowawczą i polityczną w myśl założeń ideowych ZMP;
b) aktywizuje swych członków w sprawie przodownictwa w wyszkoleniu politycznym, dyscyplinie, wyszkoleniu liniowym oraz w dbałym stosunku do mienia społecznego;
c) na swych zebraniach omawia braki i niedociągnięcia w stanie wyszkolenia politycznego, dyscypliny i wyszkolenia liniowego, ustala konkretne sposoby usunięcia stwierdzonych zaniechań i niedociągnięć;
d) dba o przodownictwo całej kompanii w wyszkoleniu politycznym, w dyscyplinie i wyszkoleniu liniowym, oddziaływując w tym kierunku na żołnierzy nie będących członkami ZMP".

Z powyższego wynika, że praca ZMP w wojsku została najściślej powiązana z pracą aparatu politycznego.

Praca ZMP idzie więc równolegle w dwóch kierunkach:

1) jego członkowie są pomocnikami zastępcy dowódcy pułku, odpowiedzialnego za wyszkolenie i wychowanie polityczne;

2) i są równocześnie pomocnikami dowódcy pułku, odpowiedzialnego za dyscyplinę, ogólną postawę i wyszkolenie bojowe:

"Miarą wartości danego Koła ZMP jest gotowość bojowa Kompanii, pomoc, jaką dowódca otrzymuje od organizacji młodzieżowej na odcinku wychowania ogółu żołnierzy i wykonania rozkazów" [19]).

---

19) Ppłk. Bednarz. **ZMP w wojsku.** "Nasze Koło pracuje" Nr 10 (15), Warszawa, październik 1949.

IV. ORGANIZACJA WŁADZ NACZELNYCH

Ministerstwo Obrony Narodowej w Związku Sowieckim. Ministerstwo Obrony Narodowej w Związku Sowieckim zostało przeorganizowane w 1950 r. Po tej reorganizacji Sztab Generalny z siedmioma oddziałami (1. operacyjny, 2. wywiadowczy — wspólny dla armii lądowej, morskiej i lotniczej, 3. organizacyjno-mobilizacyjny, 4. łączności, 5. obszarów umocnionych, 6. topograficzny, 7. historyczny) otrzymał główną rolę — kierowniczą i koordynują — w stosunku do wszystkich członków ministerstwa.

Równolegle do Sztabu Generalnego występuje:

— Główny Inspektorat Wyszkolenia Bojowego i Służb;
— Główny Zarząd Polityczny, włączony wprawdzie do MON, lecz zachowujący pełną samodzielność i pracujący na podstawie wytycznych, otrzymywanych bezpośrednio od Centralnego Komitetu Partii;
— Główny Zarząd Informacji (prawdopodobnie kontrwywiad), włączony również do MON, niezależny od oddziału wywiadowczego Sztabu, współpracujący z Gł. Zarz. Polit., zależy w rzeczywistości od Ministerstwa Bezpieczeństwa.

Następnymi członami są:

— Wspólne Dowództwo sił lądowych i lotniczych (lotnictwo taktyczne);
— Dowództwo Lotnictwa dalekiego zasięgu (lotnictwo strategiczne);
— Dowództwo Obrony Przeciwlotniczej;
— Kwatermistrzostwo.

Ministerstwo Obrony Narodowej w Polsce. Ministerstwo Obrony Narodowej w Polsce posiada strukturę wewnętrzną, zbliżoną do struktury MON w Związku Sowieckim. Różnice polegają na innej hierarchii zadań i wynikającego z niej powiązania poszczególnych członów.

Organizacja MON została dostosowana do:

1) nowej ustawy z 1950 r. o powszechnym obowiązku wojskowym (omówionej na str. 77 i 78), wprowadzającej podział na wojska: lądowe, lotnicze, obrony przeciwlotniczej, wewnętrzne (ochrony pogranicza i bezpieczeństwa wewnętrznego) i marynarkę wojenną; należy zaznaczyć, że wojska wewnętrzne nie podlegają MON;

2) nowego dekretu z dn. 19 kwietnia 1951 r.[20]) o służbie wojskowej oficerów i generałów Sił Zbrojnych, wprowadzającego podział na następujące korpusy osobowe oficerów: dowódców, ofic. politycznych, ofic. technicznych, służb: intendenckiej, zdrowia, weterynarii, sprawiedliwości, administracyjnej.

Wewnątrz MON istnieją 4 główne człony. Wydaje się, że jest

20) Dz.U.R.P. Nr 22, 1951, poz. 172.

w trakcie tworzenia, na wzór sowiecki, trzon 5-ty: Główny Zarząd Informacji, który dotychczas wchodził w skład II Oddziału Sztabu Generalnego. W tym wypadku II Oddział Szt. Gen. ograniczałby się tylko do prowadzenia ewidencji.

Sztab Generalny. Szefem Sztabu i równocześnie I wiceministrem jest gen. broni Korczyc, oficer sowiecki. Sztab Gen. składa się (podobnie jak polski Sztab Generalny przed wojną) z 5 oddziałów: 1. organizacyjno-mobilizacyjny, 2. wywiadowczy, 3. operacyjny, 4. komunikacyjny, 5. personalny (do spraw oficerów dyplomowanych).

Główny Zarząd Polityczny: II wiceminister gen. brygady Marian Naszkowski, Polak. Główny Zarząd Polityczny podlega bezpośrednio MON, wytyczne działania otrzymuje od KC PZPR.

Główny Inspektorat Wyszkolenia Bojowego: III wiceminister, gen. broni Popławski, oficer sowiecki. Gł. Insp. Wyszk. Boj. powstał z dawnego D-twa Wojsk Lądowych, wydaje się więc logiczne, że podlegają mu:

D-two Artylerii — gen. dyw. Bewziuk, of. sow.
D-two Wojsk Pancernych — gen. dyw. Suchow, of. sow.
D-two Wojsk Inż.-Sap. — gen. dyw. Bardziłłowski, of. sow.
Szefostwo Wojsk Zączn. — gen. bgdy Malinowski, of. sow.

Kwatermistrzowstwo: IV wiceminister, gen. bgdy Komar, of. sow., b. szef II Oddz. Szt. Gen.

Niezależnie od powyższych członów podlegają bezpośrednio Ministrowi:

D-two Wojsk Lotniczych, gen. Turkiel, of. sow.
D-two Wojsk Obrony Przeciwlotn. gen. Michałkin, of. sow.
D-two Marynarki Wojennej, kontradmirał Czerokow, of. sow.
Naczelny Prokurator i Prezes Najwyższego Sądu Wojskowego,
Generalny Dziekan.

Organami pracy Ministra są departamenty: Organizacji i Planowania, Personalny i Biuro Kontroli Wojskowej.

Organami pracy III wiceministra (Gł. Insp. Wyszk.) i Dowództw poszczególnych Wojsk są departamenty: Piechoty, Artylerii, Wojsk Panc., Wojsk Inż.-Sap., Łączności.

Organami pracy IV wiceministra (Kwatermistrzostwo) są departamenty: Organizacji i Planowania Zaopatrzenia Wojsk, Finansowo-Budżetowy, Intendentury, Mundurowo-Żywnościowy, Kwaterunkowo-Budowlany, Uzbrojenia, Poboru i Uzupełnień, Woisk Samochodowych oraz Służb: Zdrowia, Weterynarii, Sprawiedliwości.

D-two Wojsk Lotniczych, Obrony Plt. i Marynarki Wojennej, podlegające bezpośrednio ministrowi, posiadają własne sztaby, biura i wydziały.

W skład MON wchodzą ponadto instytucje: Biuro Historyczne, Muzeum Wojska, Instytut Geograficzny, Instytut Naukowo-Wydawniczy, Prasa Wojskowa. Podlegają oni ministrowi przez Szefa Sztabu Gen., względnie Gł. Zarz. Polityczny.

V. ORDRE DE BATAILLE

Okręgi Wojskowe (O.W.). Po reorganizacji, przeprowadzonej przez Rokossowskiego, całość Sił Zbrojnych została ujęta w 4 Okręgi Wojskowe o zmiennej ilości Dyw. Piech. (razem 16 DP) i jednostek dyspozycyjnych MON.

Okręg Wojskowy Nr 1. — Warszawa, Dca gen. dyw. Rotkiewicz, of. sow., 4 DP Nr: 1., 3., 15., 18.
Okręg Wojskowy Nr 2. — Bydgoszcz, Dca gen. dyw. Połturzycki, of. sow., 4 DP Nr: 8., 12., 14., 16.
Okręg Wojskowy Nr 4. — Wrocław, Dca gen. dyw. Strażewski, of. sow., 5 DP Nr: 4., 5., 7., 10.,11.
Okręg Wojskowy Nr 5. — Kraków, Dca gen. dyw. Kieniewicz, of. sow., 3 DP Nr: 2., 6., 9.

W każdym Okręgu Wojskowym istnieją:
— Baony: łączności, saperów, wartowniczy,
— Dyon art. przeciwlotniczej,
— Dyon art. ciężkiej,
— Kompania samochodowa,
— Kompania pchor. broni spec. (techniczna),
— Warsztaty szybowcowe, samochodowe, uzbrojenia,
— Składnice mundurowe, żywnościowe itd.
Przy jednej z Dyw. Piech. w każdym O.W. zorganizowane są:
— Komp. pchor. rez. piech.
— Baony lub Komp. Akademickie.

Każdy O.W. posiada swój obóz letni dla przeprowadzania ćwiczeń letnich i koncentracji jednostek. Ponadto istnieją obozy specjalne dla wojsk inż.-sap., szkół wszystkich broni (prócz art. plt.) i poligony dla art. ciężkiej i art. plt.
Każdy O.W. posiada własną gazetę okręgową:
"Żołnierz Ludu" — O.W. 1.
"Żołnierz Polski Ludowej" — O.W. 2.
"Za Polskę Ludową" — O.W. 4.
"Na Straży Wolności" — O.W. 5.

Wojska Lądowe

a) **Dywizje Piechoty.** Reorganizacja i rozbudowa Dyw. Piech. poszła w kierunku: zwiększenia siły ognia, zwiększenia możliwości manewru, stopniowej motoryzacji, ujednolicenia częściowego pod względem organizacji i całkowitego pod względem wyszkolenia i uzbrojenia z armią sowiecką.
Etatowa Dywizja Piechoty składa się z:
— 3 pułków piech.,
— 1 pułku art. pol.,
— Baony: saperów, miotaczy ognia i łączności,
— Dyon art. ppanc.

Nie wszystkie jednak Dywizje posiadają baon miotaczy ognia.

Stan etatowy wynosi ok. 10.500 ludzi (Dyw. sow. — ok. 12 tysięcy).

Stan uzbrojenia pułku art.: 36 dział (armaty 76,2m/m i haubice 122m/m).

Stan uzbrojenia dyonu ppanc.: 12-15 dział 45 i 57m/m (sprzęt typowy); niektóre dyony ppanc. uzbrojone są w działa 76,2m/m.

Kompania fizylierska posiada 4 rusznice ppanc. 14m/m.

Dyw. Piech. Nr 1, "Warszawska" im. T. Kościuszki[21]) zmotoryzowana, m.p. Warszawa. Pułki piech.: Nr 1 "Praski", Nr 2 i 3 "Berlińskie".
Dyw. Piech. Nr 2, "Warszawska" im. H. Dąbrowskiego, m.p. Kielce.
Dyw. Piech. Nr 3, "Pomorska" im. R. Traugutta, m. p. Lublin.
Dyw. Piech. Nr 4, "Pomorska" im. J. Kilińskiego, m.p. Kalisz.
Dyw. Piech. Nr 5, "Saska", m. p. Poznań.
Dyw. Piech. Nr 6, "Pomorska", **prawdopodobnie zmotoryzowana,** m. p. Kraków.
Dyw. Piech. Nr 7, "Łużycka", m.p. Bytom.
Dyw. Piech. Nr 8, "Drezdeńska" im. B. Głowackiego, **prawdopodobnie zmotoryzowana,** m.p. Łódź.
Dyw. Piech. Nr 9, "Drezdeńska", m.p. Przemyśl.
Dyw. Piech. Nr 10, "Sudecka", **prawdopodobnie zmotoryzowana,** m.p. Wrocław.
Dyw. Piech. Nr 11, m.p. Zary (Sorau).
Dyw. Piech. Nr 12, "Szczecińska", m.p. Szczecin.
Dyw. Piech. Nr 14, "Pomorska", m.p. Bydgoszcz.
Dyw. Piech. Nr 15, m.p. Olsztyn.
Dyw. Piech. Nr 16, "Kaszubska", **prawdopodobnie zmotoryzowana,** m.p. Gdańsk.
Dyw. Piech. Nr 18, m.p. Białystok.

b) **Artyleria dyspozycyjna.** Reorganizacja poszła w kierunku powiększenia ilości pułków art. ciężkiej (z 8 na 12) oraz stworzenia wojsk przeciwlotniczych i pułków art. panc.

— **Art. ciężka:** 3 bgdy art. ciężk., 12 pułków, wszystkie zmotoryzowane.
— **Art. przeciwlotnicza:** 6 pułków art. plt., wszystkie zmotoryzowane.
— **Art. szturmowa** (pancerna): 4 pułki — "Warszawski", "Drezdeński", "Sudecki" i "Saski".
— **Art. obrony brzegowej:** samodzielny dyon art. nadbrzeżnej.
— **Art. różne:** 1 pułk art. manewrowej (Toruń), 1 pułk art. pomiarowej (Toruń).

c) **Wojska pancerne.** Istnieje 12 pułków czołgów, w tym 4 puł-

21) Nazwy dywizji i pułków pochodzą z okresu działań wojennych.

ki czołgów ciężkich. Stan uzbrojenia pułków: ok. 40 czołgów typu "T-34".

d) **Saperzy:**
5 pułków sap. i 1 pułk zmot. saperów pontonowych,
1 samodzielny baon pontonowy,
1 samodzielny baon dla budowy lotnisk,
1 samodzielny baon sap. kolejowych.

e) **Łączność:**
2 pułki samochod.
Szkolny pułk telef.-telegr. (w ramach ofic. szkoły łączności),
Szkolny pułk radiowy,
Baon łączności Sztabu Gen.

f) **Wojska samochodowe:**
2 pułki samochod.
Szkolny pułk samochod.
2 samodzielne baony samochod.

Lotnictwo. Brak jest dywizji lotniczych i lotnictwa dalekiego zasięgu. Reorganizacja poszła w kierunku wymiany samolotów starego typu na nowe, o większych szybkościach i silniejszym uzbrojeniu oraz wprowadzeniu samolotów odrzutowych.

Lotnictwo myśliwskie: 3 pułki po ok. 50 samolotów.

Lotnictwo szturmowe: 3 pułki
1 pułk lotn. bomb.-nurkowego (ok. 30 samolotów)
1 pułk transportowy
3 eskadry wodnopłatowców
1 brygada spadochronowa.

Marynarka Wojenna. Dca Floty — kontradmirał Szelingowski, oficer sowiecki.

Okręty przedwojenne:
1 kontrtorpedowiec "Błyskawica",
3 łodzie podwodne: "Ryś", "Żbik", "Sęp".

Ponadto ok. 50 drobniejszych okrętów nawodnych: trawlery, kanonierki, stawiacze min, ścigacze itd.

Jednostki ziemne:
Kołobrzeski Baon Strzelców, m.p. Kołobrzeg,
Morski Baon Saperów, m.p. Gdynia,
Morski Baon Łączności, m.p. Gdynia.

Porty wojenne: Gdynia, Kołobrzeg, Hel i Szczecin.

Pokojowe Ordre de Bataille zamykają sądy i szpitale.

Sądy:
Najwyższy Sąd Wojskowy i Nacz. Prokuratura w W-wie.
Wojskowy Sąd Marynarki Woj. w Gdyni.
Wojskowe Sądy i Prokuratury Okręgowe i Rejonowe.

Szpitale Centralne:
Szpital, Centralna Przychodnia i Centralny Instytut Badań Lotniczo-Lekarskich w Warszawie,
Szpital kliniczny w Łodzi i Gdyni.
Szpitale Okręgowe.

Wojskowe domy wypoczynkowe: Krynica, Sopot, Między-Zdrój, Szklarska Poręba, Elk, Zielona Góra, Jurata, Zakopane.

VI. ORGANIZACJA SZKOLNICTWA WOJSKOWEGO

Reorganizacja wojska, przeprowadzana od 1950 r., i idące w ślad za tym zapotrzebowanie na kadrę oficerską, jej doskonalenie i "utechnicznienie" wzmogło rozbudowę szkolnictwa, przede wszystkim w zakresie szkolenia specjalnego i szkolenia wyższego. W obecnym etapie reorganizacji można przeprowadzić podział na następujące typy szkół:

— Formowania oficerów dla poszczególnych wojsk i służb, tj. 3-letnie szkoły zasadnicze, kształcące na oficerów zawodowych.

— Doskonalenia oficerów, przechodzących na wyższe funkcje dowódcze, techniczne lub służb.

— Szkoły akademickie, kształcące dowódców i oficerów sztabów, inżynierów wojskowych, kierowników szkolenia politycznego.

1) **Armia lądowa**

Piechota. Szkoły formowania: 3 Oficerskie Szkoły Piechoty we: Wrocławiu, Jeleniej Górze i Elblągu.

Szkoły doskonalenia: Wyższa Szkoła Piechoty w Rembertowie dla dowódców baonów i pułków oraz ich oficerów sztabowych. Ponadto Centrum Wyszkolenia Piechoty w Rembertowie, o typie doświadczalnym taktyki połączonych broni i kursów specjalnych.

Artyleria. Szkoły formowania: 3 Oficerskie Szkoły Art. i 1 Oficerska Szkoła Art. Przeciwlotniczej.

Szkoły doskonalenia: Wyższa Szkoła Artylerii w Toruniu dla dowódców dyonów i pułków.

Szkoły specjalne: Oficerska Szkoła Topografów i Oficerska Szkoła Uzbrojenia.

Wojska Pancerne. Oficerska Szkoła Wojsk Panc. w Poznaniu, przy tejże szkole — kurs dla of. art. panc. (szturmowej).

Łączność, Wojska Samochodowe, Saperów. Oficerska Szkoła Łączności w Sieradzu, Oficerska Szkoła Samochodowa w Pile, Oficerska Szkoła Inż.-Sap. we Wrocławiu. Przy każdej z tych szkół istnieją kursy doskonalące dla oficerów zawodowych i szkoły dla oficerów rezerwy.

Służby: Zdrowia i Weterynarii. Centrum Wyszkolenia Sanitarnego w Łodzi, przy nim Oficerska Szkoła Instruktorów Sanitarnych; Centrum Wyszkolenia i Badań Weterynarii w Zamieniu, przy nim — Oficerska Szkoła Instruktorów Weterynaryjnych.

Intendentury. Centrum Wyszkolenia Kwatermistrzów w Warszawie, przy nim Oficerska Szkoła Kwatermistrzów; Wyższy Kurs Kwatermistrzów.

2) **Marynarka Wojenna.** Oficerska Szkoła Marynarki Wo-

jennej w Gdyni oraz Szkoła Specjalistów Morskich (dla podoficerów).

3) **Lotnictwo.** Szkolnictwo w zakresie lotnictwa wymaga specjalnego omówienia. Szkolnictwo ściśle wojskowe obejmuje:

— Oficerską Szkołę Lotniczą w Dęblinie, w skład której wchodzą:
  a) Szkoła dla ofic. pilotów i obserwatorów (nawigatorów),
  b) Kurs doskonaląco-taktyczny dla oficerów,
  c) Szkoła dla podof.-strzelców pokładowych, radio-telegrafistów oraz wszelkich specjalności personelu latającego,
  d) Kursy spadochronowe.

— Oficerska Szkoła Wyższego Pilotażu w Radomiu.

— Techniczna Szkoła Lotnicza w Boernerowie dla ofic. i podoficerów, która szkoli techników lotniczych, mechaników, techników i mechaników uzbrojenia lotniczego, urządzeń pokładowych, przyrządów specjalnych, radiowych, fotograficznych i specjalistów służby meteorologicznej.

Szkolnictwo cywilne w zakresie konstrukcyjnym zostało rozwinięte na wyższych uczelniach. Utworzono oddziały lotnicze w następujących szkołach akademickich:

Politechnika w Warszawie, przy Wydziale Mechanicznym.
— 1. i 2. rok wspólny, objęty ogólnym programem.
— 3. i 4. rok poświęcony jest specjalizacji w zakresie wykształcenia inżyniera lotniczego o trzech ściślejszych kierunkach, a więc: samolotowy, silnikowy, wyposażeniowo-nawigacyjny.

Politechnika w Łodzi — struktura szkolenia lotniczego taka sama, jak w Warszawie.

Akademia Górnicza w Krakowie. Oddział Lotniczy utworzony przy Wydziale Komunikacyjnym.

Szkoła Inż. im. Wawelberga i Rotwanda w Warszawie.
— 1. rok w ramach Wydziału Mechanicznego.
— 2. rok poświęcony technice lotniczej.

Szkoła Inż. w Poznaniu. Specjalizacja w dziale silników na ostatnim roku.

Politechnika Wrocławska. Na Wydziale Elektro-Mechanicznym. 3. i 4. rok poświęcony specjalizacji silnikowej i budowie płatowców.

Politechnika Gdańska. Na Wydziale Mechanicznym dwa końcowe lata specjalizacji silnikowej.

Uniwersytet Warszawski. Przy Wydziale Prawa utworzono Instytut Prawa Lotniczego i Zagadnień Gospodarczych Lotnictwa.

4) **Akademie**

Akademia Sztabu Generalnego im. Gen. broni Karola Świerczewskiego, powołana do życia ustawą z dn. 22 marca 1951 r.[22]) otrzymała jako zadanie "szkolenie i przygotowanie słuchaczy do objęcia w wojsku stanowisk, wymagających wyższych stu-

22) Dz.U.R.P. Nr 17, 1951, poz. 134.

diów wojskowych, oraz prowadzenie prac naukowych w zakresie wiedzy wojskowej".

Wojskowa Akademia Techniczna im. Jarosława Dąbrowskiego, powołana do życia ustawą z dn. 22 marca 1951 r.[23]) i dekretem z dn. 18 lipca 1951 r.[24]), otrzymała zadanie "szkolenia i przygotowania słuchaczy do objęcia stanowisk technicznych w wojsku i do prowadzenia prac naukowo-badawczych w dziedzinie techniki wojskowej w oparciu o przodującą naukę marksizmu-leninizmu i doświadczenia nauki radzieckiej oraz wychowanie ich na ideowych i aktywnych budowniczych Polski socjalistycznej i jej Sił Zbrojnych".

Pod względem organizacyjnym obie Akademie podlegają szefowi Sztabu Gen. Komendantów, profesorów zwyczajnych i nadzwyczajnych mianuje Prezydent R.P.

Akademia Wojskowo-Polityczna i Szkoły Polityczne zostały już omówione w rozdziale III.

VII. UWAGI KOŃCOWE

Zasadniczą cechą dowodzenia (ministrowania) Żymierskiego był brak dowodzenia. Reprezentował wojsko wobec zagranicy i społeczeństwa polskiego, lecz wojskiem w ścisłym tego słowa znaczeniu nie dowodził. Wiceministrowie i dowódcy wojsk, generałowie sowieccy, podlegali mu teoretycznie, w rzeczywistości jednak każdy z nich działał samodzielnie, kierując się bądź wytycznymi partii, bądź bezpośrednimi instrukcjami naczelnego dowództwa sowieckiego. Rokossowski wniósł osobiste zaufanie Kremla, wysoki autorytet zwycięskiego dowódcy frontu, fachową wiedzę wojskową. Przywrócił we władzach naczelnych prawidłową hierarchię rozkazodawczą, scentralizował w swych rękach kierownictwo najistotniejszych zagadnień organizacyjnych i wyszkoleniowych, stał się rzeczywistym ministrem Obrony Narodowej i Naczelnym Dowódcą Wojska. Reorganizację rozpoczął od usunięcia Bezpieki z wojska, wprowadził poprawny stosunek oficera sowieckiego do żołnierza, dostarczył wojsku przyzwoitego umundurowania i wyżywienia; w ten sposób podniósł zewnętrznie jego wygląd, polepszył samopoczucie żołnierza.

Jaką wartość przedstawia Wojsko Polskie na wypadek ewentualnego konfliktu? Reorganizacja jest w toku. Przezbrojenie, uzupełnienie brakujących jednostek, zmotoryzowanie, wyszkolenie rezerw, ujednolicenie wyszkolenia, opartego na regulaminach sowieckich — jest zagadnieniem lat nie miesięcy. Pewne wnioski można wyciągnąć na okres końcowy.

Armia radziecka nie przewiduje w organizacji wojennej tworzenia korpusów. Można przyjąć z pewnym prawdopodobieństwem, że 4 Okręgi Wojskowe przygotowują się mobilizacyjnie

23) Dz.U.R.P. Nr 17, 1951, poz. 136.
24) Dz.U.R.P. Nr 39, 1951, poz. 296.

do przekształcenia w 4 armijne związki operacyjne, a pierwszym etapem organizacyjnym będzie utworzenie 4 Armii polskich.

Artyleria ciężka. Jej obecna ilość (3 Bgdy, 12 pułków), wobec braku artylerii ciężkiej organicznej w Dywizjach, wystarcza zaledwie na pokrycie zapotrzebowania jednej armii.

Wojska pancerne. Istnieje obecnie 12 pułków czołgów (w tym 4 ciężkie) i 4 pułki artylerii szturmowej. Ilość dokładnie wystarczająca na stworzenie 4 Dyw. Pan. (według organizacji sowieckiej w skład Dyw. Panc. wchodzą: 3 pułki czołgów, w tym 1 ciężki, 1 pułk art. szturmowej). Dywizje pancerne mogą być albo przydzielone do armii albo zorganizowane w samodzielną Armię Panc.

Może istnieć inna koncepcja — tworzenia Dywizji zmechanizowanych (Dyw. zmech. = 2 pułki zmot. piech., 1 pułk czołgów, 1 pułk zmot. art.), lecz wydaje się, że w tym pierwszym etapie ważniejsze jest skoncentrowanie wysiłku na Dyw. Panc.

Dywizje Piechoty. Nie wydaje się celowe powiększenie ilości istniejących 16 Dyw. Piech., dopóki nie zostaną całkowicie uzbrojone, uzupełnione i wyszkolone. Mogą one wejść w skład każdej z Armii po cztery lub po pięć; w tym drugim wypadku D-two 4. O.W. przekształciłoby się w D-two Armii Panc.

Kiedy armie te mogą być gotowe? Ilość, lecz przede wszystkim jakość, Wlk Jednostek (Dyw. Piech., Dyw. Panc., Dyw. Zmech., Bgdy Art.) zależy od posiadanego sprzętu uzbrojeniowego, przygotowanych sztabów, wyszkolonej kadry oficerów i podoficerów — zarówno zawodowej, jak i rezerwy — oraz wyszkolonych rezerw żołnierskich. W 1939 r. Polska przygotowała mobilizacyjnie 39 Dywizji Piechoty (wystawiła tylko 28, gdyż mobilizację powszechną sparaliżowała ofensywa niemiecka), lecz posiadała ponadto nadmiar wyszkolonych rezerw w ilości 600.000, których nie można było ująć w organizacyjne związki Wielkich Jednostek, ponieważ brakło dla nich uzbrojenia i wyszkolonej kadry.

Przyjmuję za pukt wyjścia, że 1°, prawdziwa praca nad przygotowaniem Wojska Polskiego do ewentualnego konfliktu rozpoczęła się z początkiem 1950 r.; 2°, że uzbrojenie może być dostarczone przez Rosję w każdej potrzebnej ilości. Pozostaje zagadnienie wyszkolenia rezerw, kadry i sztabów. Przy zastosowanym ustawodawczo systemie wykorzystania wszystkich rezerw personalnych państwa dla celów wojskowych i intensywnym ich szkoleniu, do końca 1953 r. Polska powinna mieć wystarczającą ilość szeregowych i młodszych oficerów dla zmobilizowania wyżej podanych Wlk Jednostek i wszystkich jednostek pozadywizyjnych, służb i urządzeń tyłowych. Znacznie trudniej przedstawia się zagadnienie oficerów sztabowych (d-ców baonów, pułków i równorzędnych), oficerów dyplomowanych i pewnych kategorii specjalistów. Pobieżne obliczenie

prowadzi do wniosku, że w tej dziedzinie osiągnie się pokrycie najniezbędniejszego zapotrzebowania nie wcześniej jak z końcem 1955 r. Nie ulega wątpliwości, że proces ten może być przyśpieszony przez "odkomenderowanie" do Wojska Polskiego kadry i specjalistów sowieckich [25]).

Józef JAKLICZ

25) Muszę zaznaczyć, że zarówno w tym obliczeniu, jak i w innych rozważaniach w toku tej pracy, nie brałem pod uwagę wojsk wewnętrznych, nie podlegających ministrowi Obrony Narodowej.

BIBLIOGRAFIA

1. Alexander W. D. Polskie Siły Zbrojne w dyspozycji Sowietów. "Bellona", zeszyt IV, Londyn, 1951.

2. "Bellona", miesięcznik wojskowy. Rok II, Łódź, 1946.

3. Bierut Bolesław. Podstawy ideologiczne Zjednoczonej Partii. "Nowe Drogi". Rok III, Nr 1 (13), Warszawa, 1949.

4. Deklaracja ideowa PZPR. "Nowe Drogi", Rok III, Nr 1 (13), Warszawa, 1949.

5. Kaja. Polskie Siły Zbrojne w kraju. "Orzeł Biały" Nr Nr 19, 20, 31-32, 40. Londyn, 1951.

6. Kalendarz Żołnierza na rok 1950, Warszawa, 1950.

7. "Nasze Koło pracuje". Miesięcznik Instrukcyjny Związku Młodzieży Polskiej. Warszawa, lata 1949-1952.

8. "Polska Zbrojna", Warszawa, lata 1946-1950.

9. Rocznik Polityczny i Gospodarczy 1498, Warszawa, 1948.

10. "Skrzydlata Polska", Warszawa, lata 1946-1947.

11. Smogorzewski Kazimierz. Janczary Stalina, "Wiadomości", Rok VI, Nr 18 (267), Londyn, 1951.

12. "Sztandar Młodych", organ Zarządu Głównego ZMP, Warszawa, 1950-1952.

13. "Trybuna Ludu", Warszawa, lata 1950-1952.

14. Zych J. Rosja wobec Powstania Warszawskiego, Londyn, 1947.

15. "Żołnierz Polski", Kraków-Warszawa, lata 1946-1952.

16. "Żołnierz Wolności", Warszawa, lata 1950-1951.

WYKAZ TEKSTÓW PRAWNYCH

1. Ustawa z dn. 21 lipca 1944 r. o przejęciu zwierzchnictwa nad Armią Polską w ZSSR i o scaleniu Armii Ludowej i Armii Polskiej w ZSSR w jednolite Wojsko Polskie. Dz.U.R.P. Nr 1, 1944 r., poz. 2.

2. Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dn. 24 sierpnia 1944 r. o rozwiązaniu tajnych organizacji wojskowych na terenach wyzwolonych. Dz.U.R.P. Nr 3, 1944 r., poz. 12.

3. Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dn. 15 sierpnia 1944 r. o częściowej mobilizacji i rejestracji ludności do służby wojskowej. Dz.U.R.P. Nr 2, 1944 r., poz. 5.

4. Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dn. 30 października 1944 r. o dalszej częściowej mobilizacji do służby wojskowej. Dz.U.R.P. Nr 10, 1944 r., poz. 51.

5. Dekret z dn. 22 marca 1945 r. o częściowej mobilizacji do służby wojskowej. Dz.U.R.P. Nr 11, 1945 r., poz. 55.

6. Dekret z dn. 30 marca 1945 r. o mobilizacji kobiet do pomocniczej służby wojskowej. Dz.U.R.P. Nr 11, 1945 r., poz. 56.

7. Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dn. 31 sierpnia 1944 r. o ustanowieniu przysięgi Wojska Polskiego. Dz.U.R.P. Nr 3, 1944 r., poz. 13.

8. Ustawa z dn. 3 lipca 1947 r. o rocie przysięgi Wojska Polskiego. Dz.U.R.P. Nr 52, 1947 r., poz. 267.

9. Ustawa z dn. 18 lipca 1950 r. o przysiędze wojskowej. Dz.U.R.P. Nr 36, 1950 r., poz. 328.

10. Dekret z dn. 7 października 1950 r. o ustanowieniu dnia 12 października Dniem Wojska Polskiego. Dz.U.R.P. Nr 45, 1950 r., poz. 411.

11. Dekret z dn. 16 stycznia 1946 r. o powszechnym obowiązku wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego. Dz.U.R.P. Nr 31, 1946 r., poz. 195.

12. Ustawa z dn. 25 lutego 1948 r. o powszechnym obowiązku przysposobienia zawodowego, wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego młodzieży, oraz o organizacji spraw kultury fizycznej i sportu. Dz.U.R.P. Nr 12, 1948 r., poz. 90.

13. Ustawa z dn. 7 kwietnia 1949 r. o ulgach w odbywaniu służby wojskowej przez studentów szkół wyższych. Dz.U.R.P. Nr 25, 1949 r., poz. 173.

14. Rozporządzenie Ministra Obrony Narodowej z dn. 12 września 1949 r. w sprawie organizacji studium wojskowego oraz programu, porządku wykładów i zajęć praktycznych w czasie wojskowego szkolenia studentów szkół wyższych. Dz.U.R.P. Nr 51, 1949 r., poz. 391.

15. Ustawa o powszechnym obowiązku wojskowym z dn. 4 lutego 1950 r. Dz.U.R.P. Nr 6, 1950 r., poz. 46.

16. Dekret z dn. 19 kwietnia 1951 r. o służbie wojskowej oficerów i generałów Sił Zbrojnych. Dz.U.R.P., Nr 22, 1951 r., poz. 172.

17. Ustawa z dn. 22 marca 1951 r. o utworzeniu Akademii Wojskowo-Politycznej. Dz.U.R.P. Nr 17, 1951 r., poz. 135.

18. Dekret z dn. 18 lipca 1951 r. o nazwie Akademii Wojskowo-Politycznej. Dz.U.R.P. Nr 39, 1951 r., poz. 295.

19. Ustawa z dn. 22 marca 1951 r. o Akademii Sztabu Generalnego imienia Generała Broni Karola Świerczewskiego. Dz.U.R.P. Nr 17, 1951 r., poz. 134.

20. Ustawa z dn. 22 marca 1951 r. o utworzeniu Wojskowej Akademii Technicznej. Dz.U.R.P. Nr 17, 1951 r., poz. 136.

21. Dekret z dn. 18 lipca 1951 r. o nazwie Wojskowej Akademii Technicznej. Dz.U.R.P. Nr 39, 1951 r., poz. 296.

Reglamentacja i kształtowanie twórczości artystycznej

I. CZĘŚĆ OGÓLNA

Zakres pracy, charakterystyka ogólna

Przedmiotem niniejszej pracy jest rola, jaką odegrało państwo i partia komunistyczna w sprawach twórczości artystycznej w Polsce w czasie od połowy 1944 r. do czerwca 1951 r.

Omawiany okres interwencji państwowej i partyjnej rozpada się bardzo widocznie na dwa etapy.

Pierwszy obejmuje lata 1944 — 1948, to jest okres od tzw. Manifestu Lipcowego i utworzenia Rządu Tymczasowego przez Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego — do zjednoczenia partii robotniczych, tj. do Kongresu P.Z.P.R. (15. XII. 1948 r.). Jest to okres silnej, ale defensywnej reglamentacji (z wyjątkiem filmu), polegającej głównie na kontroli zjawisk żywiołowych przy pomocy aparatu państwowego.

Po zjednoczeniu partii robotniczych w P.Z.P.R., partia ta przez swe aktywy w organizacjach literackich i artystycznych przystępuje do uchwycenia poszczególnych dziedzin literatury i sztuki, a następnie, dokonawszy tego, rozpoczyna planowanie i kształtowanie twórczości artystycznej. Rola państwa ogranicza się teraz do kontynuowania czynności reglamentacyjnych oraz do finansowania i nadawania form instytucjonalnych treściom ideologiczno-intelektualnym, wypracowanym przez Partię.

Etap reglamentacji

Manifest Lipcowy P.K.W.N. głosi między innymi, że: "Polska inteligencja zdziesiątkowana przez Niemców, a zwłaszcza ludzie nauki i sztuki, zostaną otoczeni specjalną opieką".

Manifest ten ogłoszono w Dzienniku Ustaw jako załącznik do ustawy z dn. 21. VII. 1944 r. o utworzeniu Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego [1]), która, jako 11. resort rządowy,

---

1) Dz.U.R.P. Nr 1, 1944, poz. 1.

powołała do życia Resort Kultury i Sztuki. Dekretem P.K.W.N. z dn. 15. IX. 1944 r.[2]) zakres działania i organizację Resortu Kultury i Sztuki określono jak następuje:

"Do zakresu działania Resortu Kultury i Sztuki należą: a) piecza nad twórczością oraz sztuką odtwórczą w dziedzinie literatury, teatru, muzyki, choreografii, sztuk plastycznych i zdobniczych, fotografii, cyrku; b) krzewienie kultury i sztuki w kraju; c) propaganda polskiej kultury i sztuki za granicą; d) piecza nad muzeami i ich zakładanie, oraz ochrona zabytków; e) szkolnictwo artystyczne (...) Resort Kultury i Sztuki dzieli się na następujące wydziały: 1) ogólny, 2) szkolnictwa artystycznego, 3) teatralny, 4) muzyczny, 5) sztuk plastycznych, 6) muzeów i konserwacji zabytków, 7) literatury, 8) fotografiki oraz na następujące samodzielne referaty: 1) estrady i cyrku, 2) radia, kina i płyt. Nadto Resort Kultury i Sztuki obejmuje Centralny Ośrodek Krzewienia Kultury i Sztuki".

Kierownik resortu Kultury i Sztuki rozbudował niezwłocznie swą sieć administracyjną, tworząc przy urzędach wojewódzkich, powiatowych i grodzkich wydziały i referaty kultury i sztuki, powołane do spełniania na swych obszarach wszystkich zadań, wynikających z zakresu działania swego resortu, a w szczególności do zakładania i nadzorowania teatrów, orkiestr, chórów, galerii sztuki, zbiorów i muzeów, studiów dramatycznych, instytutów i szkół muzycznych, choreograficznych i sztuk plastycznych itd.[3])

Z chwilą przekształcenia P.K.W.N. na Rząd Tymczasowy, Resort Kultury i Sztuki stał się Ministerstwem Kultury i Sztuki, zachowując wszystkie dotychczasowe kompetencje.

W 1947 r. Ministerstwu Kultury i Sztuki powierzono ponadto sprawy produkcji filmowej i kinematografii, wydawnictw informacyjnych i propagandowych w kraju oraz nadzór nad przedsiębiorstwem państwowym "Polskie Radio" w sprawach repertuaru kulturalnego i artystycznego.[4])

Do połowy 1946 r. cenzurę polityczną i obyczajową wykonywano w Polsce według przepisów przedwojennych, które jednak uznano za niewystarczające i dekretem z dn. 5. VII. 1946 r. powołano do życia Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk, który, niezależnie od wykonywanych zadań cenzury prasowej, stał się — wraz z podległymi sobie wojewódzkimi i grodzkimi urzędami kontroli — potężnym, podległym bezpośrednio Prezesowi Rady Ministrów, instrumentem reglamentacji literatury i sztuki. Do G.U.K.P.P. i W. należy kontrola rozpowszechniania wszelkiego rodzaju utworów za pomocą druku i żywego słowa, udzielanie zezwoleń na wydawanie czasopism i kontrola zakła-

2) Dz.U.R.P. Nr 5, 1944, poz. 25.
3) Dz.U.R.P. Nr 7, 1944, poz. 37.
4) **Dekret P.K.W.N. z dn. 7.IX.1944 r. o zakresie działania i organizacji Resortu Informacji i Propagandy.** Dz.U.R.P. Nr 4, 1944, poz. 20.
Dekret z dn. 11.IV.1947 r. o zniesieniu Urzędu Ministra Informacji i Propagandy. Dz.U.R.P. Nr 32, 1947, poz. 147.

dów poligraficznych. Kontrola ma na celu zapobieganie godzeniu w ustrój Państwa Polskiego, ujawnianiu tajemnic państwowych, naruszaniu prawa lub dobrych obyczajów i wprowadzaniu w błąd opinii publicznej przez podawanie wiadomości niezgodnych z rzeczywistością [5]).

W okresie reglamentacyjnym Ministerstwo Kultury i Sztuki rozwija nieśpieszną działalność o typie urzędowym, polegającą m.in. na utworzeniu w dn. 8. XII. 1945 r. Komitetu Kulturalnego Rady Ministrów (złożonego z ministrów: oświaty, informacji i kultury), i na powołaniu do życia Centralnego Instytutu Kultury [6]), który nie wykazuje większej aktywności, na utworzeniu Wojewódzkich Rad Kultury w Krakowie (3. II. 1947 r.), w Gdańsku (26. II. 1947 r.), w Dąbrowie Górniczej i w Katowicach, oraz Instytutu Artystycznego (uczelni typu licealnego). Ponadto Ministerstwo zwołuje swych naczelników z województw, urządza konferencję z przedstawicielami związków kulturalnych w sprawie ochrony zabytków, w sprawach teatrów, literatury i muzyki (Kraków, 21 — 22. X. 1947 r.) itp. imprezy. Od dn. 1. VIII. 1947 r. powstaje przy Ministerstwie departament przedsiębiorstw, który ma na celu nadzorowanie "Filmu Polskiego", Polskiego Instytutu Wydawniczego, Zakładów Przemysłu Muzycznego, Naczelnej Dyrekcji Widowisk Rozrywkowych, Polskiego Wydawnictwa Muzycznego i Centralnych Zakładów Graficznych.

Działalność istotniejszą od działalności Ministerstwa rozwija w tym czasie Partia za pośrednictwem Komitetu Centralnego Związków Zawodowych i, działającego w jego imieniu, Włodzimierza Sokorskiego. Zwołany przez niego do Warszawy (4. XI. 1947 r.) zjazd przedstawicieli wszystkich związków i stowarzyszeń artystycznych powołuje do życia Radę Związków Artystycznych przy K.C.Z.Z., której celem jest m.in. zespolenie artystycznych organizacji zawodowych przy K.C.Z.Z. i zorganizowanie ich współpracy przy odbudowie i pogłębianiu polskiej kultury artystycznej oraz rozpowszechnianiu twórczości polskiej w kraju i za granicą. To wystąpienie rozpoczyna okres wielkiej aktywności W. Sokorskiego, który od połowy 1948 r. działa już jako wiceminister Kultury i Sztuki i jest do dziś eksponentem wszy-

---

5) **Dekret z dn. 5.VII.1946 r. o utworzeniu G.U.K.P.P. i W.** Dz.U.R.P. Nr 34, 1946, poz. 210.
Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dn. 9.V.1949 r. w sprawie organizacji i właściwości G.U.K.P.P. i W. oraz urzędów podległych. Dz.U.R.P. Nr 32, 1949, poz. 241; zmiana: Nr 36, 1948, poz. 257.

6) Cele naukowo-badawcze i poradniczo-instruktorskie, uzupełnianie pracy Ministerstwa przez wciągnięcie twórczej inicjatywy społecznej w dziedzinę odbudowy spustoszeń oraz kształtowanie form organizacyjnych akcji upowszechniania kultury — patrz **Diariusz Kultury Polskiej, 1945 r.**, "Twórczość" Nr 2, 1946, str. 196. Inne pozycje, dotyczące działalności Min. K. i Szt. w tym okresie — patrz **Diariusze Kultury Polskiej za lata 1946 i 1947**, "Twórczość" Nr 5, 1947 i Nr 12, 1948.

stkich centralnych posunięć Partii w sprawach kultury i sztuki.[7])

Ówczesną linię partyjną kokietowania inteligencji twórczej dobrze charakteryzuje — rozpoczęty entuzjastycznym pasusem o humaniźmie i opatrzony tytułem "Twórca — budowniczym nowej kultury w Polsce" — referat W. Sokorskiego na wspomnianym zjeździe organizacyjnym Rady Związków Artystycznych przy K.C.Z.Z.

W referacie tym W. Sokorski twierdzi, że trudna droga radykalizowania się polskiej inteligencji wymaga czasu, historycznego spojrzenia, ale: "Proces (ten) istnieje, pogłębia się i staje się coraz wyraźniejszy i (...) w naszych warunkach rewolucji w majestacie prawa nie może być rewolucyjny, a musi być raczej ewolucyjny".[8])

Poddawszy surowej krytyce sytuację w dziedzinie kulturalnej (przypadkowość, brak twórczej, jasnej, generalnej koncepcji, brak ośrodka koncepcyjnego i brak aktywności tych ośrodków, które są bezpośrednio predystynowane do działalności kulturalnej, brak sharmonizowania procesów twórczych z procesami odbiorczymi) — Sokorski stwierdza:

"Jest rzeczą bezsporną, że Ministerstwo Kultury i Sztuki nie posiada dotąd jasno sprecyzowanej koncepcji polityki kulturalnej (...) Co gorsze, sądzę, że ta koncepcja nie zrodzi się tak łatwo" — po czym konkluduje: "Zagadnienie zorganizowania ewolucji kulturalnej winno przejść w ręce tych, którzy tę kulturę bezpośrednio tworzą, w ręce autorów i działaczy kulturalnych, a więc przede wszystkim w ręce artystycznych związków zawodowych".[9])

Gdy się wie, że powyższe wystąpienie W. Sokorskiego poprzedziła odbyta w Bydgoszczy (2. IV. 1947 r.) konferencja inteligerencji P.P.R. z referatem Jakuba Bermana pt. "Zagadnienie pracy partyjnej wśród inteligencji",[10]) oraz ostre ataki "Kuźnicy" na Ministerstwo Kultury i Sztuki,[11]) wówczas staje się jasne, że administracja państwowa nie zdołała opanować żywiołowych procesów w kulturze i, że Partia w 1947 r. zaczyna szukać dróg skuteczniejszej reglamentacji.

Tzw. "przełom" i kulisy przełomu

Pierwszą jaskółką zbliżającego się przełomu w polityce kulturalnej P.P.R. i państwa jest przemówienie B. Bieruta na otwarciu rozgłośni wrocławskiej (16. XI. 1947 r.). Jest to wypo-

---

7) **Diariusz Kultury Polskiej za rok 1947**, poz. 930 i 1099. "Twórczość" Nr 12, 1948.
8) W. Sokorski. **Twórca — budowniczym nowej kultury w Polsce.** "Kuźnica" Nr 47, 1947.
9) W. Sokorski. **Twórca... itd.**
10) "Nowe Drogi" Nr 2, 1947, str. 136.
11) M. in. Julian Przyboś. **Czas na rewolucję kulturalną.** "Kuźnica" Nr 11, 1947.

wiedź przejściowa, zawierająca elementy kompromisowe (z punktu widzenia Partii), ale już zapowiadająca ofensywę.

Wskazawszy na konieczność upowszechnienia i uwspółcześnienia twórczości kulturalnej przez uwolnienie jej od starych przesądów oraz na potrzebę nawiązywania do najcenniejszych walorów naszej spuścizny kulturalnej, B. Bierut powiedział:

"... twórczość artystyczna i kulturalna winna być odzwierciedleniem wielkiego przełomu, jaki naród przeżywa. Winna być — choć jeszcze nie jest, ponieważ wyraźnie nie nadąża za szybkim i potężnym nurtem dzisiejszego życia".

"... naród ma prawo stawiać swoje wymagania twórcom, a jednym z podstawowych wymagań jest, aby głębszy nurt utworu, jego cel, jego zamierzenia odpowiadały potrzebom ogółu, aby nie budziły zwątpienia, gdy potrzeba zapału i wiary w zwycięstwo, aby nie apoteozowały depresji, gdy naród chce żyć i działać".

"... w dziedzinie twórczości kulturalnej niezbędne są również elementy planu i kontroli społecznej". [12])

Byłoby błędem sądzić, że pogląd Partii na sposoby kształtowania życia kulturalnego i twórczości artystycznej uformował się gładko i bez poważnych tarć wewnętrznych. Sprawa ta łączy się z tzw. prawicowym i nacjonalistycznym odchyleniem tow. "Wiesława" — Gomułki i jego zwolenników. Do nich należał Wł. Bieńkowski, który w styczniu 1948 r. zamieścił w organie P.P.R. "Nowe Drogi" krytyczną analizę dotychczasowej polityki kulturalnej Ministerstwa Kultury i Sztuki i postulował skuteczniejsze upowszechnienie kultury oraz jej planowanie, ale tylko w dziedzinie organizacyjnej, materialnej i instytucjonalnej.

"Inaczej jest — pisał — w dziedzinie dotyczącej wewnętrznej zawartości kultury, jej (naukowej czy artystycznej) treści, jej treści społecznej. W tej dziedzinie planowanie nasze ma ograniczony zasięg. Tutaj mamy tylko środki oddziaływania, współdziałania z naturalnym, zdeterminowanym przez cały zespół warunków ustrojowych procesem burzenia starej ideologii i kształtowania się nowej, możemy ten proces w ograniczonej mierze przyśpieszyć". [13])

Ten pogląd, bynajmniej nie odosobniony, został przezwyciężony i Wł. Bieńkowski, zaliczony do prawicowego i nacjonalistycznego odchylenia, dokonał ostrej samokrytyki na plenum K.C.P.P.R. (31. VIII. — 3. IX. 1948 r.) mówiąc m.in.:

"Ważnym odcinkiem, na którym przejawiały się moje błędy, był stosunek do drogi wewnętrznego rozwoju Polski od demokracji ludowej do socjalizmu (...) oportunistyczny stosunek do drobnomieszczańskich i burżuazyjnych pozostałości ideologicz-

---

12) Bolesław Bierut. **O upowszechnienie kultury.** Kraków, luty 1948 r. Radiowy Instytut Wydawniczy. Cytowane z "Nowych Dróg" Nr 7, 1948 i z "Życia Nauki" Nr 5/6, 1951.

13) "Nowe Drogi" Nr 7, 1948.

nych. W poważnej mierze zaciążył (on) nad moją pracą w dziedzinie organizowania życia kulturalnego; błędy te były tym niebezpieczniejsze, że popełniłem je na odpowiedzialnym stanowisku w aparacie K.C.".[14])

Łagodniejszą samokrytykę przeprowadził Stefan Żółkiewski, stwierdzając m.in., że zespół redagowanej przez niego "Kuźnicy" cechowały: postawa defensywna, unikanie zdecydowanego ataku, mętność ideologiczna, próby przerzucania mostów pomiędzy stanowiskiem marksistowskim a stanowiskiem pozytywistycznym czy neopozytywistycznym w filozofii, a także tendencja do przeceniania tego wszystkiego, co było wypracowane na Zachodzie, a niedocenianie tego, co zostało osiągnięte w kulturze Związku Radzieckiego.[15])

Treść referatu B. Bieruta, licznych krytyk i samokrytyk na wspomnianym plenum K.C.P.P.R. (m.in. J. Borejszy), rezolucja i zamknięcie dyskusji — to wszystko przesądziło o dalszej linii polityki partyjnej w ogóle, a w dziedzinie literatury i sztuki w szczególności.

"Zjednoczenie Partii Robotniczych" było następnym etapem "przełomu". Na Kongresie Zjednoczeniowym (15. XII. 1948 r.) uchwalono deklarację ideową, która nie tylko mówi o konieczności dokonania "zasadniczych przemian w dziedzinie kulturalnej", ale także ustala metody postępowania. Czytamy tam że "krytyka i samokrytyka — to potężny oręż wychowywania mas członkowskich Partii, oręż walki o słuszną linię Partii. Partia jest rozumem, honorem i sumieniem klasy robotniczej".[16])

Zjednoczona i wzmocniona Partia w niespełna rok później będzie mogła — ustami tow. J. Albrechta — przywołać do porządku opornych plastyków-komunistów, sprzeciwiających się realizmowi socjalistycznemu w sztuce:

"Jeśli stoi się na gruncie ideologii marksizmu i podziela pogląd, że Partia jest przodowniczką życia w każdej dziedzinie, trzeba z całą ufnością odnosić się do oceny Partii we wszystkich dziedzinach, a więc i w dziedzinie kultury. Zerwać należy z poglądem, że artysta jedynie może być sędzią sztuki, trzeba chcieć uczyć się od ludzi, którzy oceniają twórczość waszą, zerwać z poglądem, jakoby klasa robotnicza nie mogła być sędzią twórczości artystycznej".[17])

Początki etapu kierowania

Po uchwale zjednoczeniowej (21. IV. 1948 r.) i po Kongresie P.Z.P.R. (13 — 15. XII. 1948 r.) przyszła w prasie codziennej i

---

14) **Protokół z Plenum.** "Nowe Drogi" Nr 11, 1948, str. 98.
15) **Protokół z Plenum.** "Nowe Drogi" Nr 11, 1948, str. 104 i nast.
16) **Protokół itd.** "Nowe Drogi" Nr 1, 1949, str. 14.
17) Juliusz Krajewski. **Narada partyjna plastyków.** "Nowe Drogi" Nr 4, 1949. Narada ta odbyła się w Katowicach dn. 26. VI. 1949 r.

periodycznej fala instruktywnych wypowiedzi czołowych eksponentów Partii w dziedzinie kulturalnej.[18]

W. Sokorski już nie mówi o "ewolucji kulturalnej". W artykule jego, zamieszczonym w "Kuźnicy" w dn. 7. XI. 1948 r., czytamy:

"Przechodząca obecnie przez kraj rewolucja kulturalna postawiła przed nami konieczność wypracowania nowych zadań, nowych celów i nowych metod pracy. Przede wszystkim musimy przewartościować w oparciu o naukową metodę dialektycznego myślenia nasze podstawowe pojęcia ideologiczne, naukowe, kulturalne, estetyczne i moralne. Po drugie — klasa robotnicza w sojuszu z biedotą chłopską musi stać się w pełnym słowa tego znaczeniu bezpośrednim twórcą nowej socjalistycznej kultury w Polsce".[19]

Nowy statut Ministerstwa Kultury i Sztuki

Z chwilą, gdy wiceministrem Kultury i Sztuki został W. Sokorski, resort ten nie tylko nie opóźnia się w stosunku do inicjatywy społecznej, ale wyprzedza (i to znacznie) działania eksponentów Partii w terenie.

W połowie 1948 r. Rada Ministrów uchwaliła nowy statut organizacyjny Ministerstwa Kultury i Sztuki.[20]

Nowa organizacja ministerstwa wprowadza "podział poziomy" w miejsce "pionowego". Znosi mianowicie departamenty: literatury, muzyki, teatru i plastyki, a sprawy ich przekazuje gabinetowi ministra, departamentowi administracyjnemu, departamentowi twórczości artystycznej, departamentowi przedsiębiorstw artystycznych i rozrywkowych. Utworzono ponadto Naczelną Dyrekcję Muzeów i Ochrony Zabytków, biuro współpracy kulturalnej z zagranicą, biuro dla spraw ruchu amatorskiego i biuro inspekcji i kontroli. Statut ten nie wytrzymał próby czasu i został w dn. 1. VIII. 1951 r. gruntownie przerobiony w kierunku dwóch pionów organizacyjnych: 1) czynnego upowszechnienia kultury i 2) sztuki.[21]

Komisja Główna do Spraw Kultury

W celu "skoordynowania w oparciu o najwyższy czynnik państwowy pracy wszystkich organizacji kulturalno-oświatowych, zarówno o charakterze społecznym, jak i państwowym",

---

18) M. in. **Rezolucja literatów — członków P.P.S. i P.P.R.**, witająca zjednoczenie. "Kuźnica" Nr 21, 1948. Wypowiedzi 16 pisarzy. "Kuźnica" Nr 51, 1948.

Stefan Żółkiewski. **Moment przełomowy w rozwoju kultury polskiej.** "Kuźnica" Nr 1, 1949.

19) W. Sokorski. **W obliczu nowych zadań w pracy kulturalno-oświatowej.** "Kuźnica" Nr 45, 1948.

20) Zygmunt Mycielski. **Nowy Statut Ministerstwa Kultury.** "Odrodzenie" Nr 23, 1948.

21) Jerzy Kuryluk. **Życie kulturalne.** "Wiedza i Życie" Nr 10, 1951.

w końcu 1948 r. powołano do życia Komisję Główną do Spraw Kultury przy Komitecie Ministrów dla Spraw Kultury. W skład jej weszli, obok zainteresowanych ministrów, przedstawiciele podstawowych organizacji społecznych, a więc: K.C.Z.Z., Samopomocy Chłopskiej, Związku Młodzieży Polskiej i in. Komisja ta także ma na celu powiązanie akcji, podejmowanych przez organizacje masowe, z pracą Ministerstw Kultury i Sztuki i Oświaty.[22])

Kierowanie związkami artystów

Niezwłocznie po "zjednoczeniu partii robotniczych" przystąpiono do uchwycenia i pokierowania ogólnopolskimi związkami artystów, których prezesami w okresie reglamentacji byli często niekomuniści.

Od 1949 r. Partia wprowadza do polskiego życia artystycznego bolszewicką, specyficzną metodę krytyki i samokrytyki. Samokrytykę rozpoczęli wybitni eksponenci Partii (St. Żółkiewski, L. Kruczkowski, S. Albrecht i in.) od siebie samych i następnie rozszerzyli na wszystkie prawie zjazdy literackie i artystyczne, oraz na łamy prasy. Teorii samokrytyki poświęcono specjalne artykuły w prasie literackiej.

Nieznanym na Zachodzie sposobem wpływania na artystów i kierowania ich twórczością są w Polsce różnego rodzaju konkursy i festiwale. Organizuje je Ministerstwo Kultury i Sztuki (bezpośrednio lub przez kierowane przez Partię związki), narzucając tematy, sposoby ujęcia, a w festiwalach teatralnych także utwory do wystawienia. Jeśli chodzi o teatr i muzykę, to zakwalifikowane w eliminacjach konkursowych zespoły są wykonawcami festiwalów. Konkursy zamknięte ograniczają celowo krąg osób uprzywilejowanych i zapewniają eliminację tych artystów, którzy nie przyswoili sobie dostatecznie zasad realizmu socjalistycznego lub nie są dość utalentowani, by spełnić jego wymagania. Nagrody wszelkiego rodzaju są wytyczaniem kierunku twórczości dla wszystkich artystów w danej dziedzinie, co silnie podkreślają przy tych okazjach oficjalni przedstawiciele reżimu.

Inną metodą kierowania stają się od 1951 r. tzw. ośrodki dyskusji marksistowskich i odbywające się w nich dyskusje po imprezach artystycznych. Najbardziej typowy przykład stanowią dyskusje w Centralnej Szkole P.Z.P.R. (uczelnia dla działaczy partyjnych) po premierach teatralnych. Referentami są tam reżyserzy i aktorzy, w dyskusji zaś zabierają głos słucha-

---

22) W. Sokorski. **W obliczu nowych zadań w pracy kulturalno-oświatowej.** "Kuźnica" Nr 45, 1948.
Jadwiga Siekierska. **O pracach Komisji Głównej do Spraw Kultury,** "Wiedza i Życie" Nr 8/9, 1949.

cze szkoły, przeważnie sekretarze powiatowych komitetów partyjnych z całej Polski. [23])

Centralne instytuty naukowo-badawcze

W latach 1948 i 1949 powołano do życia instytuty naukowo-badawcze: Instytut Badań Literackich, Instytut Urbanistyki i Architektury i Państwowy Instytut Sztuki. Ograniczymy się tu do krótkiego omówienia Państwowego Instytutu Sztuki (P.I.S.).

P.I.S. jest samodzielną placówką naukowo-badawczą z siedzibą w Warszawie. Może posiadać oddziały oraz placówki pomocnicze w innych miejscowościach Rzeczpospolitej Polskiej. Do zadań Instytutu należy organizowanie, prowadzenie i popieranie prac naukowo-badawczych nad zagadnieniami twórczości artystycznej ze szczególnym uwzględnieniem jej związków z życiem oraz z bieżącymi potrzebami państwa i społeczeństwa. Nadzór nad Instytutem sprawuje minister Kultury i Sztuki. Budżet Instytutu objęty jest budżetem Ministerstwa Kultury i Sztuki. [24])

P.I.S. współpracuje m.in. ze Stow. Pol. Artystów Teatru i Filmu i z instytucjami wydawniczymi tego typu, co Polskie Wydawnictwo Muzyczne lub "Ossolineum". Większość badań nad twórczością ludową, prace nad plastyką polską XIX i XX w., prace nad teorią sztuki i historią krytyki artystycznej prowadzone są bezpośrednio przez kolektywy pracowników naukowych P.I.S. Instytut dzieli się na cztery sekcje: sztuk plastycznych, muzyki, teatru i filmu. [25])

Kształtowanie treści: realizm socjalistyczny

Partia nie poprzestała na uchwyceniu formalnym związków artystycznych. Jednocześnie we wszystkich dziedzinach sztuki rzucono hasło realizmu socjalistycznego, a raczej sformułowano odpowiednie instrukcje. Jest to nie mniej i nie więcej, jak zamiar uchwycenia procesu twórczego w samym zarodku. Gdy zamysł ten udaje się wcielić w życie, Partia staje się współtwórcą sztuki: tworzy za pośrednictwem artystów.

Według urzędowego (partyjnego) sformułowania W. Sokorskiego:

"... realizm socjalistyczny jest nie tylko dialektycznym przeciwieństwem formalizmu w sztuce, lecz równocześnie przezwyciężeniem mieszczańskiego realizmu (...) Realizm socjalistyczny jest twórczym widzeniem każdego zjawiska w jego procesie rozwojowym, w jego prawdzie artystycznej, przełamanej przez pryzmat indywidualnego przeżycia twórcy. Realizm so-

---

23) Leon Schiller. **Współpraca dramatopisarza z artystami teatru.** "Teatr" Nr 6, 1951.

24) **Rozporządzenie Rady Ministrów z dn. 30. XI. 1949 r. o utworzeniu Państwowego Instytutu Sztuki.** Dz. U.R.P. Nr 61, 1949, poz. 479.

25) Juliusz Starzyński. **Badania naukowe nad sztuką polską.** "Teatr" Nr 6, 1951.

cjalistyczny jest więc nie naturalistyczną kopią, nie deformacją rzeczywistości, lecz jej prawdziwym, twórczym obrazem świadomie ukształtowanym przyczynowo i historycznie".[26])

W tym samym artykule W. Sokorski, słowami Jakuba Bermana i własnymi, sformułował również strategię realizmu socjalistycznego. Oto słowa Bermana:

"Bez włączenia się literatury i sztuki do walki o socjalizm niepodobna przeobrazić świadomości ludzkiej. Musimy zdawać sobie z tego sprawę, że sztuka we wszystkich jej odmianach jest instrumentem sięgającym niezmiernie głęboko i że bez tego instrumentu, bez mobilizacji jej sił, nie możemy odnieść pełnego zwycięstwa".

Osiągnięcia, etapy dalszej drogi

Parę uszeregowanych chronologicznie wyjątków z wypowiedzi najważniejszych eksponentów Partii zilustruje w sposób ogólny uzyskane przez Partię osiągnięcia i kierunek dalszej drogi. Szczegółowiej temat ten omówimy w dalszych rozdziałach.

Koniec 1949 r., J. Albrecht na III Plenum K.C. P.Z.P.R.:

"W walce o postawę realizmu socjalistycznego wśród naszych twórców jesteśmy bardzo zapóźnieni, dzisiaj dopiero sięgamy w całej pełni do znakomitych wzorów i doświadczeń radzieckich w dziedzinie oświaty, nauki i kultury. Odkrywamy w tej dziedzinie coraz to nowe skarby, coraz to nowe przykłady i wzory dla nas. Do tych przykładów nie sięgało się u nas niemal przez lata, co było wyrazem podporządkowania się nastrojom najbardziej wstecznej inteligencji i drobnomieszczaństwa".[27])

Luty 1950 r., J. Cyrankiewicz w exposé sejmowym:

"Wiemy, że procesy zachodzące w nadbudowie kulturalnej zachodzą z natury rzeczy wolniej i przebiegają w sposób bardziej złożony, aniżeli przemiany gospodarcze, społeczne i polityczne. Ale wiemy równocześnie, że bez pełnego zrealizowania rewolucji kulturalnej nie może być mowy o urzeczywistnieniu w pełni rewolucji socjalistycznej, która odbywa się w Polsce".
"(...) Nie mamy wątpliwości, jaką drogę wybiorą umysły prawdziwie twórcze naszego świata artystycznego. Prawdziwy twórca pójdzie z tymi, którzy tworzą wielkie rzeczy, którzy budują Socjalizm".
"My ze swej strony czynimy wszystko, by takiemu twórcy stworzyć właściwe i najlepsze warunki kształtowania swego talentu. Państwo otacza też opieką narastające rzesze nowych twórców kultury. Rozwija się szkolnictwo artystyczne. Stwarzamy warunki właściwej selekcji talentów".[28])

W maju 1950 r., W. Sokorski wzywa do dalszego świadomego

---

26) Wł. Sokorski. **O sztukę realizmu socjalistycznego** (na marginesie konferencji aktywu partyjnego w dn. 30 maja 1949 r.). "Nowe Drogi" Nr 4, 1949, str. 129 i nast.
27) Krp. **Przegląd zagadnień kulturalnych.** "Wiedza i Życie" Nr 1, 1950.
28) Józef Cyrankiewicz. **O osiągnięciach i planowaniu w oświacie, nauce i kulturze.** "Odrodzenie" Nr 7, 12. II. 1950.

organizowania twórczych procesów w nauce i w sztuce w oparciu o zasady marksistowskiego myślenia i do dalszego praktycznego pogłębiania procesu kształtowania się sztuki realizmu socjalistycznego w ostrej klasowej walce z nacjonalizmem, kosmopolityzmem, formalizmem i naturalizmem. 29)

Wreszcie dn. 17. II. 1951 r. B. Bierut na VI Plenum K.C. P.Z. P.R.:

"Dumni jesteśmy z tego, że nie stoimy w miejscu, że dzięki żarliwości i twórczym poszukiwaniom — mamy, mimo wahań i popełnionych błędów, pewne osiągnięcia w nauce i literaturze, w teatrze i malarstwie, w muzyce i filmie.

"Nie wolno się nam zadawalać dotychczasowymi osiągnięciami (...) Nie szczędźmy więc krytyki, zachęcajmy do śmiałych poszukiwań twórczych w naszym przebogatym, pulsującym, nowym życiu. Jeszcze głębiej sięgnijmy do naszej wspaniałej puścizny kulturalnej. Jeszcze usilniej czerpać winniśmy z nieocenionego dorobku uczonych i artystów Kraju Socjalizmu". 30)

II. FILM

Monopol filmowy (ramy ustawowe)

Reglamentacja filmu w Polsce ma formę monopolu państwowego. Dekret z dn. 13. XI. 1945 r. o utworzeniu przedsiębiorstwa państwowego "Film Polski" 31) stanowi, że przedmiotem działania przedsiębiorstwa jest zakładanie i prowadzenie na prawach wyłączności wytwórni taśmy filmowej i papierów fotograficznych, zakładanie i prowadzenie wytwórni filmów, wyłączna sprzedaż i wyłączny wynajem filmów polskich w kraju i za granicą oraz wyłączne kupno i wynajem filmów zagranicznych dla kraju, wyłączne zakładanie i prowadzenie wytwórni sprzętu kinotechnicznego, oraz zakładanie i prowadzenie na zasadach wyłączności teatrów świetlnych i wyłączne publiczne wyświetlanie filmów.

Ponadto do zadań "Filmu Polskiego" należy stosowanie filmu jako środka informacji i wychowania społecznego oraz upowszechnianie oświaty i kultury, szerzenie kultury filmowej w społeczeństwie, współpraca z ośrodkami kinematografii za granicą oraz kształcenie fachowców filmowych.

Poza przedsiębiorstwem "Film Polski" — po uzyskaniu koncesji — mogą zakładać i prowadzić teatry świetlne, oraz publicznie wyświetlać filmy — związki samorządu terytorialnego, organizacje polityczne, związki zawodowe oraz instytucje społeczne i kulturalne.

Przedsiębiorstwo "Film Polski" jest osobą prawną z siedzibą

---

29) W. Sokorski. **O funkcji kulturalno-wychowaczej państwa demokratycznego.** "Wiedza i Życie" Nr 5, 1950.

30) B. Bierut. **Referat na VII Plenum K.C. P.Z.P.R.** "Życie Nauki" Nr 5/6, 1951.

31) Dz. U.R.P. Nr 55, 1945, poz. 308.

władz naczelnych w Warszawie. Dla nadawania mu ogólnego kierunku programowego powołano Radę Filmową złożoną z przedstawicieli nauki, literatury i sztuki, organizacji społecznych i politycznych oraz związków zawodowych.

Dla wykonywania zadań informacyjnych i społecznych (wychowanie społeczne, upowszechnienie oświaty i kultury) oraz dla szerzenia kultury filmowej i dla współpracy z ośrodkami kinematografii zagranicznej, jak również dla kształcenia fachowców filmowych, został utworzony Instytut Filmowy (w ramach przedsiębiorstwa "Film Polski").

Artykułami 20 i 21 dekret zlikwidował za jednym zamachem inicjatywę prywatną w filmie. Mianowicie art. 20 zobowiązuje osoby fizyczne i prawne do zgłoszenia, a art. 21 do sprzedaży "Filmowi Polskiemu" wszystkich wytwórni taśmy filmowej i papieru fotograficznego, sprzętu i materiałów filmowych, oraz budynków i sal o przeważającym charakterze teatrów świetlnych.

Artykuły 23 i 24 dekretu przewidują karę aresztu do roku i grzywny za łamanie przepisów o monopolu filmowym.

Odbudowa przemysłu i aparatu rozdzielczego

W pierwszych latach powojennych "Film Polski" skoncentrował się na odbudowie zniszczeń wojennych, na rozbudowie przemysłu i na działalności informacyjno-propagandowej (kroniki filmowe).

Jak twierdzi przedstawiciel "Filmu Polskiego", Aleksander Ford, film w Polsce był dziedziną życia kulturalnego, która najwięcej ucierpiała w okresie okupacji. Nie uchowało się ani jedno z pięciu przedwojennych atelier filmowych, ani jedna aparatura dźwiękowa, ani jedno z sześciu warszawskich laboratoriów filmowych. Filmowcy polscy musieli budować na nowo, od podstaw. Część sprzętu technicznego polscy operatorzy wojskowi zdobyli na Niemcach na froncie, resztę zaczęła dostarczać uruchomiona w parę miesięcy własna fabryka. W ciągu pół roku stworzono i wykonano prototyp polskiego oryginalnego aparatu projekcyjnego. W końcu 1946 r. "Film Polski" rozporządzał już 200-ma reflektorami z soczewkami Frenella (w porównaniu z kilkoma zaledwie, posiadanymi przez polski przemysł filmowy przed wojną), posiadał zbudowane specjalne atelier i laboratorium.[32])

Według sprawozdania Ministra Kultury i Sztuki za rok 1948, w roku tym czynne były w Polsce 522 kina stałe (w porównaniu z 743 przed wojną) i 151 kin ruchomych. Ilość widzów kinowych wyniosła w 1948 r. — 86 milionów w porównaniu z 48 milionami w 1937 r.[33])

---

32) Aleksander Ford. **O filmie polskim i jego krytykach.** "Kuźnica" Nr 8, 1946.
33) J. Korpała. **Kronika kulturalna.** "Wiedza i Życie" Nr 11, 1949.

Charakterystyka działalności "Filmu Polskiego"

O ile można się zorientować z ułamkowego i częściowo tendencyjnego materiału, "Film Polski", mimo pewnych przerostów administracyjnych, charakterystycznych dla przedsiębiorstw państwowych, potrafił w krótkim czasie zbudować przemysł i uruchomić sieć kinoteatrów oraz rozwinąć działalność, polegającą na produkcji filmów długometrażowych, krótkometrażowych, oświatowych i dokumentarnych, oraz kronik aktualności (do 1950 r. nakręcono około 16 filmów długometrażowych fabularnych), na urządzaniu konkursów (otwartych i zamkniętych) na scenariusze i nowele filmowe, na ich zakupywaniu, na zwoływaniu konferencji z pisarzami i przedstawicielami plastyki i muzyki itp. Zdaje się, że sporo pieniędzy wydatkowano niecelowo (np. na zakup scenariuszy, których nie realizowano), ale należy to przypisać, w pewnej przynajmniej mierze, brakowi kwalifikacji i wprawy ze strony samych pisarzy w dziale pracy dla filmu. Warto dodać, że "Film Polski" eksperymentował w dziale filmów rysunkowych (pierwszy taki film zapowiedziano na rok 1951). Prócz tego "Film Polski" inicjował lub popierał powstawanie klubów i robotniczych kół filmowych i prowadził własną, niezbyt ożywioną, działalność wydawniczą. "Film Polski" urządził cztery doroczne festiwale filmów sowieckich, w 1950 r. "Dnie Filmu Czechosłowackiego itp.[34])

Pod koniec 1948 r. "Film Polski" posiadał do swej dyspozycji olbrzymią większość sal, nadających się na imprezy publiczne, co nawet utrudniało urządzanie popularnych koncertów na prowincji.[35])

Krytyka i samokrytyka "Filmu Polskiego"

Mimo upaństwowienia i zmonopolizowania filmu, w latach 1945 — 1949 przedsiębiorstwo "Film Polski" nie wyprodukowało ani jednego filmu fabularnego, z którego krytyka marksistowska byłaby zadowolona. Obok nieprzychylnych recenzji, omawiających bieżącą produkcję od strony ideologicznej i artystycznej, stawiano "Filmowi Polskiemu" liczne zarzuty natury organizacyjnej. Z drugiej strony czynni filmowcy zabierają też głos, wysuwając propozycje i projekty naprawy.[36])

Punktem kulminacyjnym tej akcji, prowadzonej przez Partię

---

34) **Oświadczenie Jana Kotta i Wandy Żółkiewskiej.** "Odrodzenie" Nr 2, 1948; **ogłoszenie "Filmu Polskiego" o rozstrzygnięciu konkursu.** "Odrodzenie" Nr 48, 1948; inne artykuły wymienione w bibliografii pod poz.: 71, 96, 100, 101, 175.

35) Zbigniew Soja. **Z zagadnień działalności muzycznej.** "Ruch Muzyczny" Nr 12, 1948.

36) **Materiały do studiów i dyskusji z zakresu teorii i historii sztuki, krytyki artystycznej oraz metodologii badań nad sztuką.** Tom 5, Warszawa, 1951, Państwowy Instytut Sztuki, oraz artykuły wymienione w bibliografii pod poz.: 10, 11, 12, 71, 201, 208.

w ramach generalnej ofensywy o realizm socjalistyczny w sztuce, był zjazd filmowców, organizatorów kultury i sztuki, oraz współpracujących z filmem muzyków, krytyków i pisarzy, który odbył się w Wiśle (17—20. XI. 1949 r.) pod przewodnictwem wiceministra W. Sokorskiego. Na tle referatu zasadniczego dyr. St. Albrechta pt. "Walka o film realizmu socjalistycznego" doszło tam do tak surowej samokrytyki ludzi filmu, że W. Sokorski i "gość radziecki", reżyser G. Aleksandrow, "uważali za słuszne" ją łagodzić.37)

Po zjeździe W. Sokorski zamieścił w "Kuźnicy" instruktywny artykuł pt. "Przeciwko formalizmowi i naturalizmowi w filmie", w którym dotychczasowy etap pracy filmowej scharakteryzował jako "poważnie zapóźniony ideologicznie", gdyż "dominował w produkcji polskiego filmu realizm krytyczny, niejednokrotnie spełzający coraz bardziej na pozycje formalistyczne".

Zaliczywszy do tej kategorii takie (nagrodzone na konkursach zagranicznych) filmy, jak "Ostatni etap" i "Ulicę Graniczną", Sokorski orzekł, iż inne filmy, jak "Dom na pustkowiu", a nawet "Robinson Warszawski", "na skutek nieprzezwyciężenia do końca tendencji nacjonalistyczno-prawicowych (...) są nie tylko filmami czasowo opóźnionymi, lecz posiadają również fałszywy wydźwięk ideologiczno-artystyczny".

Zaatakowawszy bardzo ostro reżysera A. Bohdziewicza, Sokorski wystąpił przeciwko formalizmowi i naturalizmowi w filmie i zakończył wezwaniem filmowców do uczenia się na osiągnięciach radzieckich.38)

Kształcenie narybku: Wyższa Szkoła Filmowa

Upaństwowienie Wyższej Szkoły Filmowej w Łodzi nastąpiło w 1949 r. i niewątpliwie było jednym z fragmentów ofensywnej polityki kulturalnej Partii.

W 1950 r. szkoła posiadała około 200 słuchaczy. Zadaniem jej jest nie tylko szkolenie twórców filmowych na wyższym poziomie artystycznym, ale także polityczne ich wychowanie, aby tworzyli filmy zgodnie z zasadami realizmu socjalistycznego. Studia trwają 4 lata. Charakter uczelni jest pośredni pomiędzy typem akademii sztuk pięknych a politechniką. Specjalizacja rozpoczyna się na trzecim roku. Brak sił pedagogicznych utrudnia działanie uczelni — jej program pod koniec 1950 r. nie był jeszcze ostatecznie skrystalizowany.39)

Osiągnięcia, zamiary

Jak zapewnia Jerzy Giżycki w artykule z dn. 23. IV. 1950 r.

---

37) Wilhelm Mach. **Zjazd w Wiśle.** "Twórczość" Nr 12, 1950.

38) W. Sokorski. **Przeciwko formalizmowi i naturalizmowi w filmie.** "Kuźnica" Nr 49, 1949.
Por. w tymże numerze: Stanisław Albrecht. **Walka o film.**

39) Mirosław Dąbrowski. **Reforma szkolnictwa artystycznego.** "Myśl Współczesna" Nr 10, 1950, str. 166.

— w 1949 r. w dyspozycji "Filmu Polskiego" znajdowały się już sprawnie działające i w pełni produkcji Zakłady Kinotechniczne, fabryki fotochemiczne i laboratoria do obróbki taśmy filmowej, zarówno szerokiej jak i wąskiej.

Gdy w latach 1945 — 1949 potrzeby wsi zaspakajały wyłącznie kina objazdowe, a w miastach w 1949 r. czynne były 503 kina stałe — na wiosnę 1950 r. było już 600 stałych kin miejskich, działało już 94 kin wiejskich stałych (niezależnie od 180 kin ruchomych). Planowano uruchomienie do końca 1950 r. 600 stałych kin wiejskich, podniesienie liczby kin ruchomych do 200 i otwarcie prócz tego 200 kin stałych w sieci społecznej, to znaczy w klubach, świetlicach fabrycznych, związkowych etc. 40)

Na początku 1950 r. wszedł na ekrany pierwszy film socrealistyczny pt. "Czarci żleb", który uzyskał placet krytyki partyjnej.

Na 1951 r. zapowiedziano wypuszczenie czterech nowych filmów fabularnych pod tytułami: "Załoga", "Opowieść o młodym Chopinie", "Gromada" i "Na przykład Plewa".

Przynajmniej jeden z tych filmów (ostatni) będzie napewno odpowiadał dokładnie receptom realizmu socjalistycznego, bo scenariusz oparto na nagrodzonej ostatnio powieści (pod tym samym tytułem) młodego pisarza Hamery.

III LITERATURA

Okres reglamentacji defensywnej: krótka charakterystyka

Lata 1945-48 cechują w literaturze bogate procesy żywiołowe. A więc, odbywają się walne zebrania kół lokalnych Związku Zawodowego Literatów Polskich, potem ogólnopolskie zjazdy delegatów tejże organizacji; nieznane dawniej zjazdy "pisarzy chłopskich" wiodą długie dyskusje; jako oddział Ludowego Instytutu Oświaty (kierowanego przez prof. St. Pigonia) powstaje w 1945 r. Instytut Literatury Ludowej, o którym później nie będzie słychać. W różnych miejscowościach zakłada się kluby, bractwa literackie, organizuje się środy literackie itp.; powstają studia literackie i przekładowe przez Z.Z.L.P. (rok 1946, Kraków, Warszawa). We władzach związków zasiadają takie osoby, jak: J. Iwaszkiewicz, J. Parandowski, K. Czachowski itp. Ministerstwo Kultury i Sztuki nagradza w 1945 r. m.in. T. Boya-Żeleńskiego, Czesława Miłosza i J. Wiktora, a Klub Literacki "Odrodzenie" w 1947 r. przyznaje nagrodę J. Iwaszkiewiczowi za formalistyczne "Nowele włoskie"; wreszcie z rzadka — jak np. 14. IV. 1947 r. — odbywają się w ministerstwie Kultury i Sztuki konferencje z przedstawicielami Z.Z.L.P. 41)

40) Jerzy Giżycki. **Film rozpoczął ofensywę.** "Nowa Kultura" Nr 4 1950.

41) M. in. **Diariusze Kultury Polskiej za lata 1945-47.** "Twórczość"

Jednocześnie rząd wydaje szereg aktów prawnych o charakterze reglamentacyjnym.[42])

Trzy pierwsze zjazdy Związku Zawodowego Literatów Polskich

Pierwsze zjazdy ogólnopolskie Związku Zawodowego Literatów Polskich — centralnej organizacji pisarzy, która wznowiła zaraz po wojnie swą działalność — odbywały się w atmosferze dość dużej swobody wypowiedzi. Rezolucje uchwalane na tych zjazdach mają charakter ogólnikowy, tzw. "postępowy", lecz nie wiążący nikogo ostrością sformułowań.

Na pierwszym Zjeździe w Krakowie (1 — 3. IX. 1945 r.) postanowiono m. in. roztoczyć specjalną opiekę nad młodzieżą literacką i zorganizować kluby literackie i studia dla inteligentnych samouków.

Drugi po wojnie zjazd delegatów Z.Z.L.P. odbył się w Łodzi (26 — 27.X. 1946 r.). W tym czasie Związek liczy już 500 członków, zgromadzonych w 9 oddziałach. Aktyw partyjny występuje tym razem zwarcie (referaty L. Kruczkowskiego i St. Żółkiewskiego, przemówienie przedstawiciela Związków Zawodowych Sokorskiego).

W zamieszczonym w "Kuźnicy" sprawozdaniu ze zjazdu Paweł Hertz pisze, że ujawniły się na nim trzy ugrupowania: blok lewicy intelektualnej, złożony z członków P.P.R. i P.P.S. oraz z licznych bezpartyjnych, ale związanych z "obozem laickiego postępu", prawie tak samo liczne ugrupowanie radykalnych pisarzy katolickich, "pragnących idee postępu realizować innymi metodami, które zaleca doktryna chrześcijańska" i wreszcie najmniej liczna grupa pisarzy, nastrojonych opozycyjnie wobec obu poprzednich, którą Hertz określa jako zwolenników "peeselowskiej", fałszywej koncepcji kulturalnej (Maria Dąbrowska, J. N. Miller i in.).[43])

Trzeci zjazd delegatów Z.Z.L.P. odbył się we Wrocławiu (17 — 19. XI. 1947 r.) i stał pod znakiem wygłoszonej w tym czasie mowy B. Bieruta na otwarciu radiostacji wrocławskiej.

Przemówienia powitalne wygłosili: minister Kultury i Sztuki Stefan Dybowski i poseł W. Sokorski, którzy skrytykowali zbyt słabe związki literatury polskiej z życiem współczesnym. W referacie głównym St. Żółkiewski zaatakował "niedostatki ideologiczne", które określił wspólnym mianem "fałszywego humanizmu" i wysunął postulat wielkiej ogólnonarodowej sztuki dla ludu.

Nad referatem tym wywiązała się ożywiona dyskusja, w czasie

Nr 2, 1946; Nr 5, 1947; Nr 12, 1948 oraz artykuły, wymienione w bibliografii: poz. 76 i 185.

42) Akty prawne, wyliczone w "Wykazie tekstów prawnych", poz.: 8, 9, 11, 14, 17 i 20,

43 Paweł Hertz. **Dwa sojusze.** "Kuźnica" Nr 45, 1946.

której silny atak na marksistów poprowadzili katolicy (J. Zawieyski, J. Turowicz, St. Kisielewski, J. Dobraczyński), apelując o wzajemną tolerancję dwóch obozów ideologicznych.

Do nowego zarządu pod przewodnictwem J. Iwaszkiewicza weszło — obok wiceprezesa J. Zawieyskiego — trzech komunistów (St. Żółkiewski, J. Żuławski, K. Wyka).[44]

Wynik III zjazdu St. Żółkiewski scharakteryzował ujemnie, stwierdzając, że "zainteresowanie ideologiczne, aktywność społeczna, czynne reagowanie na współczesność, a zwłaszcza jej przemiany polityczne — nie tkwią mocno w świadomości znacznej części przedstawicieli literatury polskiej".[45]

Początek ofensywy Partii: IV Zjazd Związku Literatów Polskich

W dn. 20 — 23 stycznia 1949 r. odbył się w Szczecinie czwarty po wojnie zjazd Związku Literatów Polskich. Zjazdowi temu nadano charakter galowy: brały w nim udział delegacje zagraniczne: Czechów, Słowaków, Węgrów, Rumunów i Bułgarów; przybyło sześciu pisarzy sowieckich.

Zasadnicze, instruktywne referaty wygłosili: wiceminister Kultury i Sztuki W. Sokorski i St. Żółkiewski. Zanim streścimy ich tezy, trzeba sobie jasno uprzytomnić, co stało za tymi ludźmi, gdy przyszli do literatów polskich ze swymi "propozycjami" kształtowania twórczości literackiej według zasad realizmu socjalistycznego. Stały za nimi: zjednoczona i oczyszczona z odchylenia prawicowo-nacjonalistycznego partia komunistyczna i obecni na sali jej rosyjscy przedstawiciele, rządzone przez Partię państwo z Urzędem Bezpieczeństwa, z Głównym Urzędem Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk, z potężnym aparatem spółdzielni wydawniczej "Czytelnik" i innych wydawnictw, z licznymi drukarniami, z całym budżetem i machiną państwową, nastawioną m.in. na upowszechnianie kultury i sztuki. A trzeba pamiętać, że w tym czasie skończyły się już koniunkturalne, wydęte po zastoju okupacyjnym, nakłady książek i ich zbyt powracał do przedwojennej, bardzo ubogiej normy. Tylko państwo miało możność rozszerzyć pojemność rynku czytelniczego.

St. Żółkiewski w swym referacie dał szczegółowy, bardzo ujemny bilans osiągnięć prozy powojennej, zarażonej obcą ideologią, przejawiającą się w formie naturalizmu, psychologizmu, estetyzmu i jego przeciwieństwa — antyestetyzmu oraz reportażowości. Osobno omówił "agnostycyzm fideistyczny" (katolicy). **Pro futuro** powiedział m.in., że literatura ma konkretne zadanie pomagania w budowie socjalizmu w Polsce, a spraw-

44) St. Żółkiewski. **Przed nowym etapem w polityce kulturalnej.** "Kuźnica" Nr 50, 1947, oraz poz.: 2, 35, 73, 74, 102, 132, 170, 183, 189, 197 bibliografii.

45) St. Żółkiewski. **Wrocławski zjazd literatów.** "Nowe Drogi" Nr 7, 1948, str. 253.

dzianem wartości dzieła literackiego będzie jej umiejętność wywiązania się z tego zadania. Dodał jednak, że chodzi o tworzenie dzieł doskonałych artystycznie, pięknych, oryginalnych i nowatorskich.[46])

Po referatach rozwinęła się dyskusja, w której tylko pisarze katoliccy (Zawieyski i Turowicz) zajęli stanowisko zasadniczo opozycyjne. Treść rezolucji zjazdowej jest dowodem przynajmniej formalnego zwycięstwa ideologicznego Partii, choć jeszcze nie pełnego zwycięstwa realizmu socjalistycznego.[47])

Ponieważ w związku z powstaniem Rady Związków Artystycznych przy K.C.Z.Z. (do której weszli przedstawiciele Z.Z. L.P.), interesy zawodowe literatów miała przejąć ta Rada, uchwalono na zjeździe zmianę statutowej nazwy związku przez wykreślenie z niej słowa "zawodowy". Jak się później okaże, szło to po linii generalnej polityki Partii.

Prezesem związku wybrano Leona Kruczkowskiego — mimo (czy może z powodu) pierwszej na zjeździe literackim samokrytyki, jaką przeprowadził w imieniu własnym i pisarzy lewicy. Do zarządu wybrano większość komunistów. Organizacyjne opanowanie Z.L.P. stało się faktem.

Instytut Badań Literackich

Instytut Badań Literackich jest formalnie tylko placówką naukowo-badawczą, ale ponieważ — zgodnie z doktryną marksistowską — nie ma ścisłej linii podziału pomiędzy historią literatury i krytyką bieżącą oraz z uwagi na silną indywidualność i charakter swego twórcy i dyrektora Stefana Żółkiewskiego — I.B.L. wywiera duży wpływ na kształtowanie twórczości literackiej.

Według tekstu rozporządzenia Rady Ministrów z dn. 24.VII. 1948 r. o utworzeniu Instytutu Badań Literackich (z późniejszą zmianą), Instytut ten jest podstawową, samodzielną placówką naukowo-badawczą, podległą Ministrowi Oświaty i ma siedzibę w Warszawie. Do zadań Instytutu należy: 1) organizowanie, prowadzenie i popieranie prac badawczych i publikacji z dziedziny nauki o literaturze i 2) opracowywanie wzorowych wydań tekstów i komentarzy do użytku szkolnego i oświatowego.[48])

Instytut rozpoczął pracę dn. 6.XI.1948 r., a w grudniu 1948 r. dysponował już jednym z najlepszych zbiorów polonistycznych Jana Michalskiego i, czekając na odbudowanie części własnego domu przy ul. Śniadeckich, pracował w gościnie u ministerstwa Kultury i Sztuki, prowadząc prace w czterech sekcjach: 1) zakład historii literatury polskiej, 2) zaklad teorii literatury i metodologii badań literackich, 3) zakład bibliografii i 4) pracownia podręcznika szkolnego historii literatury.

---

46) S. Żółkiewski. **Aktualne zagadnienia powojennej prozy polskiej** (referat zjazdowy). "Kuźnica" Nr 4, 1949.

47) R. Matuszewski. **Szczecińskie dyskusje.** "Kuźnica" Nr 4, 1949.

48) Dz. U.R.P. Nr 37, 1948, poz. 266 i Dz. U.R.P. Nr 34, 1949, poz. 246.

W tym początkowym okresie swego istnienia I.B.L. zatrudniał stale 12 samodzielnych pracowników naukowych i 11 adiunktów i asystentów, stawiając sobie za główne zadanie w pierwszym etapie pracy opracowanie nowego uniwersyteckiego podręcznika historii literatury polskiej. Stworzono od razu trzy kilkuosobowe pracownie w Poznaniu, Krakowie i Warszawie. Nadto I.B.L. przystąpił do opracowania podręcznika historii literatury polskiej dla wyższych klas szkoły średniej. Przynajmniej dwa (zbadane przez autorów) tomy tego podręcznika noszą datę wydania 1950 r. Ogółem I.B.L. w początkach swego istnienia zatrudniał ponad 108 osób (stale, lub częściowo — prace zlecone), oczywiście samych marksistów. Wielki nacisk w pracach I.B.L. kładzie się na prace kolektywne, które niekiedy ukazują się nawet bezimiennie pod firmą I.B.L.

W pierwszej połowie 1951 r. I.B.L. miał już w swym dorobku kilkanaście pozycji wydawniczych, z których przynajmniej jedna dotyczyła twórczości bieżącej, gdyż zawierała prace o pisarzach współczesnych i żyjących.49)

Zjazdy i prace polonistów

Z uniwersyteckich kół polonistów rekrutują się kadry przyszłych pisarzy, na ich zjazdach formuje się od kilku lat marksistowska metoda krytyki literackiej i z ich szeregów wyławia I.B.L. swych młodych, podatnych na wpływy, pracowników naukowych.

Do 1951 r. odbyło się pięć zjazdów Naukowego Związku Kół Polonistycznych. I-szy wypełniony był walką o metodę badań literackich, II-gi poświęcony pozytywizmowi, III-ci i IV-ty — literaturze "dwudziestolecia", wreszcie V-ty (1951 r.) — romantyzmowi. Na pierwszych trzech zjazdach rozgrywała się ostra walka pomiędzy coraz liczniejszą grupą młodych marksistów a opozycją, którą sprawozdawca "Pamiętnika Literackiego" określa kolejno jako zwolenników filologicznej metody badań, formalistów i eklektyków. Na czwarty zjazd (Warszawa, grudzień 1949 r.) zgłoszono już tylko marksistowskie referaty, z których część drukowano następnie w "Twórczości".50)

Zjazdów i prac młodych polonistów nie należy mylić z odbywającymi się równolegle zjazdami zawodowych polonistów. Najważniejszy i najliczniejszy z nich (paruset uczestników od profesorów do studentów włącznie) zorganizowany został (8-12.V. 1950 r.) w Warszawie przez Podsekcję Badań Literackich Pierwszego Kongresu Nauki Polskiej, Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza oraz Instytut Badań Literackich. Wybór

---

49) St. Żółkiewski. **Instytut Badań Literackich.** "Kuźnica" Nr 51, 1948, oraz poz.: 16, 92, 78, 192 i 196 bibliografii.

50) Zbigniew Wasilewski. **Na otwarcie IV zjazdu polonistów.** "Twórczość" Nr 2, 1950, oraz poz.: 51, 66, 168 i 188 bibliografii.

referatów, wygłoszonych na tym zjeździe, wydano w formie książki.[51])

Impas w twórczości literackiej. Dyskusje, samokrytyki, narady.

Mimo uchwalenia na IV zjeździe Z.L.P. w Szczecinie bardzo wyraźnej, "pozytywnej" deklaracji ideowej, sezon 1949/50 nie przynosi w literaturze żadnych poważniejszych osiągnięć. Związek Literatów Polskich nie widzi możności przyznania w 1950 r. żadnej nagrody literackiej i ogłasza w "Kuźnicy" z dn. 4.I.1950 r., że żadna z nadesłanych prac nie posiada dostatecznej dojrzałości ideowo-artystycznej. W prasie pada nawet słowo "kryzys".

Wobec tego sięga Partia do nowych środków kształtowania twórczości. Organizuje się studia pisarzy w terenie, na łamach prasy literackiej odbywa się wielka, połączona z surową samokrytyką dyskusja o poezji, stawia się przed oczy literatów gotowe wzory sowieckie; ba, pojawiają się nawet dyskretne i mniej dyskretne zachęty do reportażu. Punktem kulminacyjnym tej ofensywy jest zorganizowana przez Ministerstwo Kultury i Sztuki i Z.L.P. i odbyta (18-19.II.1950 r.) w Warszawie wielka narada pisarzy i kierowników życia politycznego (Jakub Berman, S. Jędrychowski), gospodarczego i społecznego. Otwierając ją, Leon Kruczkowski stwierdza "fakt bezsporny", że twórczość polska w ciągu 5 lat nie zdołała w sposób widoczny i sprawdzalny wyjść poza deklaratywny stosunek do nowego życia. "Większość z nas — mówi Kruczkowski — żyje w izolacji od tego, co jest treścią tych przełomowych lat. Obserwujemy u naszych pisarzy jakby paraliż woli twórczej".[52])

V Zjazd Z.L.P., reorganizacja Związku

Piąty Zjazd Z.P.L., który odbył się we własnej siedzibie Związku w odbudowanej w ramach Trasy W—Z kamienicy na Krakowskim Przedmieściu w Warszawie (24-27.VI.1950 r.) poprzedziły dwie ważne wypowiedzi: wywiad z pisarzem sowieckim Anatolem Sofronowem w sprawie organizacji Związku Pisarzy Radzieckich[53]) i instruktywny a zarazem samokrytyczny artykuł eksponenta Partii, członka zarządu głównego Z.L.P., Juliusza Żuławskiego, pt. "Przed piątym zjazdem pisarzy".[54])

Realizacja tez zawartych w tych wypowiedziach nastąpiła na zjeździe. Ogólnie zjazd ten można scharakteryzować jako szczyt

---

51) **O sytuacji w historii literatury polskiej — wybór referatów wygłoszonych na Zjeździe Polonistów w dn. od 8 do 12 maja 1950 r.** Kraków, 1950, Państwowy Instytut Wydawniczy, stron 321.
Por. także poz.: 54, 186 i 195 bibliografii.
52) Krp. **Kronika kulturalna.** "Wiedza i Życie" Nr 4, 1950, oraz poz.: 4, 25, 46, 62, 76, 103, 148, 151, 173 i 178 bibliografii,
53) **Rozmowa z Anatolem Sofronowem.** "Nowa Kultura" Nr 8, 1950.
54) Juliusz Żuławski. **Przed piątym zjazdem pisarzy.** "Nowa Kultura" Nr 13, 1950.

samokrytyki literackiej w okresie powojennym. Silne akcenty osobistej samokrytyki zawierała zbiorowa samokrytyka literatury, wypowiedziana w głównym referacie Adama Ważyka.[55]) Samokrytykę w dziedzinie organizacyjnej oraz program reform przyniósł referat prezesa Leona Kruczkowskiego.[56])

Dyskusję w zachodnio-europejskim tego słowa znaczeniu zastąpiły liczne wystąpienia poszczególnych pisarzy i wymiana, w zasadzie zgodnych i tylko formułujących szczegóły, wypowiedzi pisarzy "obozu lewicy".[57])

Jedynym przemówieniem zjazdowym wolnym od samokrytyki był obszerny referat poety radzieckiego Aleksego Surkowa. Po przestrzeżeniu pisarzy polskich przed trzema pokusami, którymi "bezzębny, łysy szatan starego świata natrętnie usiłuje skusić budowniczych nowej literatury ponętnymi mirażami i bajkami, zrodzonymi przez chorą fantazję jego spróchniałego mózgu", a mianowicie, przed bezgraniczną wolnością twórczej woli pisarza, przed "czystą sztuką" i przed pokusą "samego tylko mistrzostwa formalnego i formalnego nowatorstwa" — Surkow wezwał pisarzy polskich do sharmonizowania twórczości z planem sześcioletnim, pouczył ich o wielkiej roli społecznej socjalistycznej liryki, po czym, powoławszy się na zbawienną rolę, jaką odegrała w literaturze radzieckiej krytyka i samokrytyka, powiedział:

"Niełatwa, lecz heroiczna jest nasza wspólna droga, droga poszukiwaczy niewyczerpanych bogactw przyszłej literatury bezklasowego, komunistycznego społeczeństwa. Na tej trudnej drodze pozostaną słabi, odejdą na bok neutralni. Z drogi tej zrzucimy wspólnymi siłami tych, którzy będą usiłowali cofnąć koło historii".[58])

Uchwalony na zjeździe nowy statut poszedł po linii wskazań eksponentów Partii. Związek stał się "twórczym ośrodkiem ideologicznym kształtowania świadomości ideologicznej pisarzy w duchu walki o postęp społeczny oraz rozwijania jak najpomyślniejszych warunków moralnych i materialnych dla ich pracy, pojętej nie tylko jako zawód, ale i jako wysoka funkcja społeczna" (L. Kruczkowski).

Nowy statut stwarza komisje i sekcje twórcze, odciąża zarząd główny od tzw. spraw bytowych, wyposaża go w większą władzę i wprowadza postanowienia, które "otwierają podwoje dla rokujących nadzieję młodych pisarzy, umożliwiają oczyszczenie

55) Adam Ważyk. **Perspektywy rozwojowe literatury polskiej.** "Nowa Kultura" Nr 14, 1950.

56) Leon Kruczkowski. **O roli i zadaniach Związku Literatów Polskich.** "Nowa Kultura" Nr 16, 1950.

57) Roman Karst. **Po zjeździe.** "Nowa Kultura" Nr 15, 1950.

Dowodem, jak wielką wagę przywiązuje Partia do samokrytyki jest fakt, że słynna samokrytyka J. Andrzejewskiego pt. "Wyznania i rozmyślania pisarza" ukazała się w podręczniku szkolnym. Patrz poz. 16 bibliografii, tom II, str. 214.

58) Aleksy Surkow. **Literatura w służbie socjalizmu.** "Nowa Kultura" Nr 15, 1950.

związku od balastu nietwórczych i nieaktywnych lub wręcz grafomańskich elementów (...i) powołują do życia doroczne plenarne zebrania zarządu powiększonego o aktyw pisarski".[59])

Przewodniczącym Zarządu Głównego wybrano ponownie Leona Kruczkowskiego, sekretarzem generalnym — Jerzego Putramenta. Do znacznie liczniejszego teraz zarządu nie wszedł żaden pisarz opozycyjny.

Wyjazdy w teren, sekcje twórcze

Okres po piątym zjeździe Z.L.P. aż do połowy 1951 r. cechują wyjazdy pisarzy w teren i prace sekcji twórczych, powołanych przez Zarząd Główny w myśl uchwał zjazdowych i nowego statutu. Odbywają się także tzw. "żywe recenzje", w czasie których autor opowiada jak tworzył książkę i gdzie szukał do niej materiału, a słuchacze (zazwyczaj ze środowiska opisanego) zabierają głos i krytykują.

Kształtowanie twórczości artystycznej uchwycono w dwóch stadiach: zbierania materiału i samego tworzenia. Sekcje twórcze, wzorowane ściśle na statucie i praktyce sowieckiego Związku Pisarzy, mają na celu — jak głosi sowiecki oryginał — twórcze współzawodnictwo pisarzy, wzajemną pomoc, dbałość o wzrost sił artystycznych i rozwój form artystycznych na gruncie realizmu socjalistycznego. Innymi słowy, jest to próba stworzenia zbiorowej świadomości twórczej z jednoczesnym pchnięciem jej w określonym kierunku.

W Związku Literatów Polskich działają następujące sekcje twórcze: prozy, poezji, dramatu, literatury dla dzieci, satyry. Brak danych, by istniała sekcja krytyki; najprawdopodobniej nie istnieje, gdyż było by to niezgodne z praktyką sowiecką. Posiedzenie sekcji rozpoczyna się zwykle referatem autora lub krytyka, po czym następuje krytyka, a następnie zazwyczaj samokrytyka autora. Bywają też posiedzenia wspólne różnych sekcji i spotkania sekcji z młodymi adeptami sztuki pisarskiej.[60])

Akcja wyjazdów pisarzy i krytyków w teren w celu poszukiwania materiałów (przeważnie na dłuższe pobyty) rozpoczęła się już wiosną 1950 r. Około 80 pisarzy wyjechało do ośrodków przemysłowych, spółdzielni produkcyjnych, państwowych gospodarstw rolnych, uniwersytetów ludowych, szpitali etc. Tadeusz Borowski w "Nowej Kulturze" zapewnia (w lutym 1951 r.), że wyjazdy dały już rezultaty i "przyczyniły się do zasadniczego zwycięstwa realizmu socjalistycznego". Jak podaje Borowski (powołując się na bliżej nie sprecyzowaną statystykę), w wy-

59) Roman Karst. **Po zjeździe.** "Nowa Kultura" Nr 15, 1950.

60) Józef Spinc. **O pracy sekcji twórczych Związku Pisarzy Radzieckich ZSRR.** "Twórczość" Nr 8, 1951 r. oraz poz.: 21 i 24 bibliografii, oraz kroniki tygodniowe w "Nowej Kulturze", 1951.

niku wyjazdów można spodziewać się w 1951 r. 38 powieści, 16 tomów opowiadań, 6 tomów poetyckich i 4 sztuk teatralnych.[61])

Ostatni bilans i spojrzenie w przyszłość

W 1951 r., w lutowym zeszycie przejętego przez Z.L.P. miesięcznika "Twórczość" ukazał się, wygłoszony na I Rozszerzonym Plenum Zarządu Głównego Z.L.P., referat sekretarza generalnego J. Putramenta pt. "Zadania literatury w okresie Planu Sześcioletniego i walki o pokój". Jest to ostatni bilans literatury polskiej w kraju, jaki może być tutaj omówiony.

W części analitycznej swego referatu J. Putrament powiedział, że przytłaczająca większość pisarzy przyjęła metodę realizmu socjalistycznego, ale są i tacy, którzy opierają się lub pozostają na uboczu. Długotrwała bitwa z formalistami, metafizykami, psychologistami, naturalistami i "eksperymentami sartretyków" została w zasadzie wygrana, choć:

"(...) mamy i będziemy mieli jeszcze do czynienia z próbami przedstawienia jako dzieł realistycznych utworów nic wspólnego z tym nie mających (...), z wypaczeniami realizmu socjalistycznego przez przedstawienie i pojmowanie go w ciasny, wulgarny, doktrynerski sposób. (...) Rozproszeni dotąd i niezdecydowani przedstawiciele realizmu socjalistycznego mogli teraz przejść do ofensywy ideologicznej, zdobywając dla sprawy realizmu socjalistycznego całą młodzież literacką i znaczną część literatów przedwojennych, ideologów zaś formalizmu zmuszając do rewizji swoich błędnych pojęć o literaturze".[62])

Część instruktywną rozpoczął Putrament od obszernego nawiązania do 400-letniej tradycji narodowej literatury polskiej, po czym podał precyzyjnie shierarchizowany spis tematów, które należy poruszać w dziełach i omówił w szczegółach metody pogłębiania zrozumienia socrealizmu przez pisarzy, co ma doprowadzić do lepszej jakości ich prac.

Z części organizacyjno-sprawozdawczej referatu dowiadujemy się, że sekcje twórcze Z.L.P. pracowały w 8 ośrodkach. Prócz tego działały uruchomione przez Zarząd Główny Komisje, wśród których na szczególną uwagę zasługuje komisja kwalifikacyjna. W miesiącach od września do listopada 1950 r. przeprowadziła ona wizytację wszystkich ośrodków i skreśliła z listy 29 członków rzeczywistych i 43 kandydatów, 49 zaś kandydatów uczyniła członkami rzeczywistymi. Jako powód skreśleń podał Putrament brak aktywności literackiej w ostatnich latach lub nieliteracki charakter twórczości.

W momencie składania sprawozdania (luty 1951 r.) Z.L.P. liczył 480 członków rzeczywistych i 270 kandydatów.

---

61) Tadeusz Borowski. **Pisarz w terenie.** "Nowa Kultura", Nr 7, 1951, i poz. 77 bibliografii.

62) Jerzy Putrament. **Zadania literatury w okresie Planu Sześcioletniego i walki o pokój.** "Twórczość" Nr 2, 1951.

Aby powiększyć dopływ nowych talentów, Zarząd Główny postanowił uruchomić przy Warszawskim Kole Młodych Centralną Poradnię Literacką, która — współpracując z redakcjami największych gazet — będzie ściągać do Warszawy i umieszczać w internacie uzdolnionych kandydatów na pisarzy oraz zapewniać im szkołę ogólnokształcącą lub uniwersytet.

Tytułem eksperymentu stworzono instytucję tzw. aspirantury, która polegać będzie na tym, że starsi, doświadczeni literaci mają przyjmować pod bezpośrednią opiekę jednego lub dwóch członków Koła Młodych. Projektuje się stworzenie Instytutu Literackiego, który będzie miał za zadanie szkolenie literackie i ogólne utalentowanej młodzieży, głównie robotniczej i chłopskiej.

IV. TEATR

Chaos i pierwszy okres organizacji (1945-48)

W sierpniu 1944 r. odbyła się w Lublinie pierwsza po wojnie publiczna premiera "Moralności Pani Dulskiej" G. Zapolskiej. Otwiera ona okres reglamentacji defensywnej teatru i pierwszych prób organizowania życia teatralnego przez Ministerstwo Kultury i Sztuki. Jest to zarazem okres przypadkowej i chaotycznej gospodarki w teatrach.

Pierwszą próbą stabilizacji stosunków teatralnych w skali ogólnopolskiej było utworzenie Departamentu Teatru w Ministerstwie Kultury i Sztuki (5.III.1945 r.). Sezon 1945/46 r. stoi pod znakiem powstawania placówek teatralnych w każdym większym mieście oraz szkół dramatycznych przy każdym większym teatrze. Polityka Ministerstwa Kultury i Sztuki, pragnąca "umasowić" teatr w Polsce, popiera ten stan rzeczy mimo braku aktorów, sal i środków technicznych. Dyrektorami teatrów są przedwojenni dyrektorzy i aktorzy, a w mniejszych środowiskach osoby zupełnie przypadkowe.

Wznawia swoją działalność zawodowy Związek Artystów Scen Polskich (ZASP), organizując swój pierwszy zjazd ogólnopolski (6.VIII.-9.VIII.45 r., Warszawa). Wśród uchwał zjazdu znajdujemy postulat upaństwowienia teatrów lub nadania im formy spółdzielni, albo zrzeszenia.[63])

Dn. 6.VI.1945 r. Rada Ministrów powołuje na stanowisko podsekretarza stanu w Ministerstwie Kultury i Sztuki dramaturga Leona Kruczkowskiego (członka P.P.R.), który w wywiadzie prasowym oświadczył m.in., że przy Ministerstwie powstała Komisja Repertuarowa, która ocenia wszystkie sztuki i rozsyła je teatrom, że Ministerstwo nie zamierza narzucać teatrowi form pracy i oczekuje współpracy związków artystycznych. Zapowiedział ponadto upaństwowienie teatrów.[64])

63) **Diariusz Kultury Polskiej za rok 1945.** "Twórczość" Nr 2, 1946.
64) **Diariusz Kultury Polskiej za rok 1945.** "Twórczość" Nr 2, 1946.

Dn. 6.VI.1946 r. powstaje przy Ministerstwie Kultury i Sztuki Rada Teatralna, w skład której wchodzą przedstawiciele czterech państwowych teatrów w większych miastach, reprezentanci władz i szkolnictwa teatralnego, delegaci Z.A.S.P., Z.Z.L.P., C.K.Z.Z., TUR-u i "Wici" oraz zasłużeni artyści i teatrolodzy. Przewodniczącym Rady został L. Schiller.

Zadaniem Rady Teatralnej było przedstawianie Ministrowi Kultury i Sztuki wniosków w sprawie potrzeb sztuki teatralnej i zasad organizacji życia teatralnego, opiniowanie rządowych projektów ustawodawczych dotyczących teatru i wskazywanie środków upowszechnienia i pogłębienia kultury teatralnej.[65])

W sezonie 1946/47 r. upaństwowiono 5 teatrów w: Warszawie, Łodzi, Poznaniu, Wrocławiu i Katowicach (na ogólną liczbę 38 scen zawodowych) i jeden teatr muzyczny (na ogólną liczbę 9).

System kontroli repertuaru, wprowadzony przez Departament Teatru, nie był skuteczny. Ministerstwo zasadniczo mogło cofnąć subwencję teatrowi, który nie złożył z początkiem sezonu planu repertuaru, ponieważ jednak teatry uzależnione były finansowo od frekwencji i gustu widzów, dyrektorzy — wbrew planom i zobowiązaniom — wprowadzali inne pozycje repertuarowe.

Dalsza ingerencja Ministerstwa Kultury i Sztuki objawiła się m.in. w następujących zarządzeniach: kierowników artystycznych i administracyjnych teatrów zatwierdza Ministerstwo w porozumieniu z organami samorządu artystycznego lub z zainteresowanymi związkami; w 1946 r. wprowadzono zasadę, że każdy teatr zawodowy obok dyrektora artystycznego i administracyjnego powinien zatrudniać dramaturga, do którego obowiązków należy m.in. uzgadnianie z reżyserem i dyrektorem teatru poglądu na ideologię i formę wystawianych sztuk oraz zdobywanie nowych utworów i materiałów literackich. Wprowadzono sztywną zasadę, że repertuar ma się składać w 3/5 ze sztuk polskich, a w 2/5 ze sztuk obcych, przy czym po 1/5 w każdym dziale ma przypadać na sztuki nowe.

W ciągu dwóch pierwszych lat swego istnienia Komisja Repertuarowa, pracując kolektywnie, oceniła 611 nadesłanych sztuk polskich, z czego 142 sztuki zakwalifikowała do wystawienia.[66])

Zapowiedzi ofensywy partyjnej

Liberalna w praktyce polityka Departamentu Teatralnego nie atakowała panującego w tych latach (jak i przed wojną) "eklektycznego teatru repertuarowego". Wielka swoboda, pozostawiona dyrektorom teatrów w dobieraniu pozycji repertuarowych i ich inscenizacji wywołała ostre ataki prasy marksistowskiej.

---

65) **Diariusz Kultury Polskiej za rok 1946.** "Twórczość" Nr 5, 1947., oraz poz. 40 i 118 bibliografii.

66) **M. Rusinek. Teatr powstający na ruinie.** "Odrodzenie" Nr 44, 1947.

"Nie prowadzi się żadnej polityki repertuarowej — pisał Ważyk — Departament, dumny z umasowienia teatru w Polsce, ogranicza się do zalecania "arcydzieł literatury europejskiej". Wielka mi nowość!" [67]

Wrocławska mowa Bieruta (16.XI.1947 r.) oraz sierpniowe Plenum K.C. P.P.R. otwierają nowy etap polityki kulturalnej Partii. Bierut w mowie swej żądał od teatru, by dążąc do jak najwyższego poziomu artystycznego, był tani i nastawiony swą treścią nie na elitę, lecz na szerokie masy. Problemy organizacji widowni, repertuaru i kadr artystycznych, "świadomie realizujących wiedzę o życiu współczesnym ukazaną w sztuce" (typowy termin partyjny) zajmowały łamy marksistowskich pism fachowych i literackich, jak: "Teatr", "Kuźnica", "Odrodzenie" i inne.[68]

Wśród powodzi tych artykułów największą wymowę ma wywiad wiceministra Kultury i Sztuki, W. Sokorskiego, pt. "Teatr i widz", najpełniej formułujący zagadnienia polityki kulturalnej i teatralnej Partii. Nową drogę do upowszechnienia teatru widzi Sokorski w normach biletów ulgowych dla świata pracy (od 60% do 80% ogólnej liczby). Zapowiada rychłe upaństwowienie 24 teatrów oraz otoczenie szczególną opieką ministerstwa teatrów dziecięcych i młodzieżowych. Zasada długofalowości polityki teatralnej będzie realizowana przez organizowanie stałych zespołów teatralnych i ustanowienie kierownictwa teatrów na czas nieograniczony. Na plan pierwszy wysuwa W. Sokorski walkę o repertuar, obrazujący przemiany polskiej rzeczywistości, ideowo związany z programem politycznym Partii, wcielający w życie zasady realizmu socjalistycznego.[69]

1949 — rok "przełomu"

Rok 1949 rozpoczął się odznaczeniem państwową nagrodą teatralną Leona Schillera, którego uczczeniem — według słów premiera Cyrankiewicza — państwo dało wyraz swemu stosunkowi do postępowych tradycji teatralnych — "do rewolucyjnego nurtu w teatrze, którego Schiller był zawsze uosobieniem".[70]

W 1949 r. mamy jeszcze dwa zdarzenia o charakterze zasadniczym: czerwcową naradę w Oborach i październikowy zjazd wyższych szkół teatralnych w Poznaniu. Tenże rok zamknięty został w całym kraju przedstawieniami, zorganizowanymi przez teatry w ramach festiwalu sztuk radzieckich.

"W Polsce Ludowej — pisał krytyk J. A. Szczepański — byli

67) Adam Ważyk. **Teatr a literatura.** "Głos Robotniczy" Nr 309, 1947 i poz. 18 bibliografii.
68) Kazimierz Rudzki. **Nieporozumienia teatralne.** "Kuźnica" Nr 5, 1946, oraz poz.: 26, 37, 40, 95, 98, 120, 121, 123, 132, 134, 167 i 182 bibliografii.
69) "Trybuna Dolno-Śląska" Nr 113, 1948.
70) "Teatr" Nr 2/3, 1949.

z początku w teatrze ludzie, którzy opierali się przebudowie teatru w duchu służenia prawdziwemu postępowi. Ci ludzie przegrali. W Polsce Ludowej teatr w roku 1949 wszedł wreszcie w krok społeczeństwa idącego do socjalizmu. Dlatego wolno nam mówić: rok przełomu".[71])

Narada teatralna w Oborach

Pierwsza krajowa narada teatralna, odbyta w Oborach (18-19 czerwca 1949 r.) przez pisarzy dramatycznych, ludzi teatru i krytyków teatralnych, zapoczątkowała szereg zjazdów i narad, które służyły i służą do kierowania polityką teatralną w Polsce i kształtują pracę artystyczną teatru.

Punktem wyjściowym narady był wstępny referat W. Sokorskiego, w którym poruszył on fakt przekształcenia się widowni z drobnomieszczańsko-inteligenckiej na inteligencko-robotniczą, którą rozszerzy się niedługo na środowisko wiejskie. Stwierdzając coraz to większą rozpiętość między potrzebami artystycznymi nowej widowni a dotychczasowym repertuarem teatru, przypisał ją Sokorski złemu stanowi kadr artystycznych oraz dramaturgii polskiej, która — jak dotychczas — nie podążała ani za potrzebami teatru i nowego widza, ani za tempem przemian kraju.

Przedmiotem dyskusji były: konieczność ożywienia polskiej twórczości dramatycznej, pozytywne podejście dramaturga do "prawdziwych konfliktów dramatycznych epoki budowy socjalizmu", konieczność stworzenia bohatera pozytywnego w utworze dramatycznym, postulat podniesienia poziomu krytyki teatralnej i dynamiczność pedagogiki teatralnej. Zamieszczone w "Teatrze" sprawozdanie ze zjazdu przyznaje, że niewymieniona co do liczebności grupa uczestników sprzeciwiała się marksistowskiej tezie o polityczności teatru. Były prezes Z.A.S.P.-u, D. Damięcki, wyraził pogląd, że "inne jest widzenie rzeczywistości przez polityka, a inne przez człowieka sztuki". Samokrytykę — po raz pierwszy na zjeździe teatralnym — przeprowadzili pisarze dramatyczni: A. Ważyk, M. Rusinek i L. Kruczkowski.[72])

Związek Zawodowy Pracowników Kultury i Sztuki

W międzyczasie stworzono Związek Zawodowy Pracowników Kultury i Sztuki, do którego weszli wszyscy pracownicy teatralni, zarówno artyści, jak i personel techniczny. Jest to organizacja, licząca około 30.000 członków, oparta o autorytet Centralnej Rady Związków Zawodowych.

Upaństwowienie teatrów, likwidacja sezonowości

Upaństwowienie teatrów i rozszerzenie ich sieci (ogółem w

71) Jan Alfred Szczepański. **Rok przełomu w teatrze polskim** "Teatr" Nr 1, 1950.
72) W. Sokorski. **Z problemów polskiej dramaturgii.** "Odrodzenie" Nr 27, 1949 oraz "Teatr" Nr 9, 1949.

1949 r. pracuje w Polsce 45 teatrów dramatycznych, 7 teatrów dla młodzieży, 9 teatrów muzycznych, 14 teatrów lalek) — oto dalsze posunięcia reżimu. Utworzono Generalną Dyrekcję Teatrów, Oper i Filharmonii, "co — mówiąc słowami jej naczelnego dyrektora Piotra Borowego — pozwala teatrom na bardziej szerokie planowanie artystyczne i gospodarcze, reformę płac i reorganizację oraz zmniejszy rozrzutność i bezmyślność w ich gospodarce".[73])

Rewolucyjną inowacją była likwidacja sezonowości w teatrach i zniesienie konwencji artystycznej Z.A.S.P.-u w celu skasowania sezonowych kontraktów z dyrekcjami i aktorami. Od 1950 r. rok teatralny pokrywa się z rokiem kalendarzowym.[74])

Festiwal Poznański, reforma szkolnictwa artystycznego

W ostatnim tygodniu października 1949 r. odbyły się w Poznaniu międzyszkolne popisy państwowych wyższych szkół artystycznych, zorganizowane przez Ministerstwo Kultury i Sztuki. Równolegle toczyły się obrady, w których brali udział pedagodzy i młodzież. Referat ideologiczny w dniu otwarcia obrad wygłosił wiceminister Sokorski, a projekt reformy szkolnictwa teatralnego przedstawił dyrektor programowy Gen. Dyrekcji T.O. i F.E. Csato. W referacie swoim, obok ogólnego planu uspołecznienia teatru i włączenia jego działalności do Planu Sześcioletniego, Csato podkreślił dwa postulaty, których realizowaniem zajmą się energicznie czynniki oficjalne w latach 1950-51: sprawę tzw. warsztatu realistycznego aktora oraz konieczność klasowego odświeżania kadr aktorskich przez napływ nowych ludzi, rekrutujących się spośród "niedopuszczanych dotychczas do szkół teatralnych" młodych robotników i chłopów.

Następnie "entuzjastycznie" uchwalono upaństwowienie wszystkich wyższych uczelni artystycznych oraz przestawienie szkolnictwa teatralnego na dwustopniowe, z wprowadzeniem nowej instytucji tzw. aspirantury.[75])

Festiwal Sztuk Radzieckich

Ostatnie miesiące 1949 r. stały pod znakiem zorganizowanego przez Ministerstwo Kultury i Sztuki konkursu na wystawienie sztuk klasyków rosyjskich i współczesnych dramaturgów radzieckich. Po konkursie odbył się w Warszawie (15.X.—1.XI. 1949 r.) festiwal przedstawień nagrodzonych i wyróżnionych.

Pisząc o festiwalu, Bohdan Butryńczuk zaznaczył, że wzbogaca on repertuar teatrów polskich pozycjami realistyczno-socjalistycznymi, powoduje wniknięcie w naturę tego nowego stylu w obliczu publiczności i jest szkołą prawdy o Z.S.R.R. "Wygra-

73) Piotr Borowy. **Teatr, ale jaki?** "Teatr" Nr 12, 1949.
74) Borowy. **Teatr ale jaki?**, oraz poz. 187 bibliografii.
75) Juliusz Kydryński. **Młodzież teatralna w Poznaniu.** "Twórczość" Nr 12, 1949, oraz poz. 22 bibliografii.

na została walka z kułactwem kulturalnym" — konkluduje Butryńczuk.[76])

Stowarzyszenie Polskich Artystów Teatru i Filmu (SPATiF)

"W trosce o przekształcenie politycznej i artystycznej świadomości polskich artystów teatru i filmu" zwołano w dniach 11-12.VII.1950 r. zjazd organizacyjny SPATiF, w którym wzięli udział przedstawiciele ośrodków teatralnych i filmowych, przedstawiciele K.C. P.Z.P.R., Ministerstwa Kultury i Sztuki, zarządu głównego Związków Zawodowych Pracowników Sztuki i Kultury, Generalnej Dyrekcji T.O. i F., Dyrekcji "Filmu Polskiego", Z.L.P., Związku Historyków Sztuki i delegacje studentów Państwowej Wyższej Szkoły Teatralnej i Państwowej Wyższej Szkoły Filmowej. Referaty wygłosili: W. Sokorski, Wł. Daszewski i P. Borowy.

Najważniejsze założenia SPATiF są następujące: Stowarzyszenie nie jest kontynuacją dawnego ZASP-u, ani jego restytucją. Zrzesza ono reżyserów, aktorów, autorów, scenografów, dramaturgów, operatorów filmowych i teoretyków twórczości teatralnej i filmowej. Jak głosi uchwalona na zjeździe deklaracja ideowa, SPATiF nie będzie zajmować się sprawami bytowo-profesjonalnymi artystów teatru i filmu, gdyż sprawy te należą do zakresu działania Związku Zawodowego Pracowników Sztuki i Kultury. W przeciwieństwie do ZASP-u nie będzie SPATiF organizacją apolityczną, lecz zamierza czynnie współpracować w budowie socjalizmu w Polsce. Organizacja ta nie będzie obracać się "wśród ciasnych, rzemieślniczo-artystycznych zainteresowań", ale "włączając się w nurt życia społecznego, obejmie swym oddziaływaniem najszersze masy społeczeństwa, rozumiejąc, że sztuka jest zjawiskiem społecznym ogólnonarodowym i niepomiernie przerastającym problematykę takiego, czy innego warsztatu artystycznego" (w związku z tym teatr zawodowy objął patronat nad lokalnymi zespołami amatorskimi).[77])

Konferencja Warszawska

W dniach 17-19.IX.1950 r. odbyła się w Warszawie konferencja teatralna, w obradach której po raz pierwszy wzięli udział sekretarze podstawowych organizacji partyjnych i kierownicy wojewódzkich wydziałów Kultury i Sztuki. Konferencja obradowała w atmosferze dużo bardziej optymistycznej niż zjazd w Oborach.

Wiele czasu poświęcono zagadnieniu polityki oszczędnościowej w teatrach. Postanowiono utworzyć centralne pracownie

76) Bohdan Butryńczuk. **Przed podniesieniem kurtyny.** "Teatr" Nr 10, 1949.
Por. K. Puzyna, **Milowy kamień.** "Twórczość" Nr 4/5, 1950, oraz poz. 15, 19, 58, 72 (artykuł J. Kreczmara), 128, 129, 164 i 165 bibliografii.
77) **Stowarzyszenie Polskich Artystów Teatru i Filmu.** "Teatr" Nr 7, 1950.

warsztaty i magazyny teatralne, wprowadzić oszczędności materiałowe, ochronę narzędzi, współzawodnictwo i socjalistyczną dyscyplinę pracy.

Zamykając konferencję, wiceminister W. Sokorski zwrócił uwagę na konieczność aktywizacji i usamodzielnienia się teatrów zarówno w sensie programowo-artystycznym (własny profil artystyczny), jak i gospodarczym.

"Jesteśmy teatrem Polski Ludowej — powiedział Sokorski. — Stanęliśmy przed nowym zadaniem (...) musimy stać się teatrem socjalistycznym".78)

Festiwal Polskich Sztuk Współczesnych

Przeprowadzony w 1951 r. Festiwal Polskich Sztuk Współczesnych poprzedzony był przez konkurs na współczesną sztukę polską, na który nadesłano kilkadziesiąt utworów, poruszających zagadnienia aktualne i obrazujących "współczesny etap walki o socjalizację życia polskiego". Z materiału tego zakwalifikowano do wystawienia około 40%, co — zdaniem Sokorskiego — świadczy, że udało się przełamać kryzys w polskiej dramaturgii i, wprowadzając do teatru problematykę współczesną, "uczynić z niego trybunę walki o budowę socjalizmu w Polsce, o pokój i sprawiedliwość społeczną".

Dominującym hasłem festiwalu, którego finał odbył się w lipcu 1951 r. w Warszawie, była walka o "udoskonalenie teatralnego wykonawstwa", "o oparcie odtwórczości scenicznej na zasadach socjalistycznego realizmu".79)

Organizacja badań nad teatrem

W 1949 r. powstał pod kierownictwem M. Rulikowskiego Instytut Teatrologiczny, który miał prowadzić prace konserwatorskie i naukowo-badawcze w zakresie przeszłości teatru w Polsce. Instytut ten przekształcił się w czerwcu 1949 r. na studium teatrologiczne, przenosząc ciężar swej działalności na praktyczną pomoc w realizowaniu polityki repertuarowej, a w szczególności na "przewartościowanie twórczości" autorów polskich i obcych, zwłaszcza klasyków. Po kilku miesiącach pracy studium teatrologiczne przekształciło się w Sekcję Teatru w Państwowym Instytucie Sztuki.

Sekcja ta zapoczątkowała gromadzenie zbiorów archiwalnych, bibliotecznych i muzealnych. Postanowiono utworzyć centralną bibliotekę teatralną i w związku z tym zapoczątkowano pracę nad katalogiem centralnym wszystkich teatraliów polskich. Podjęto szeroko zakreślone prace bibliograficzne oraz szereg tłumaczeń z języków obcych (głównie z rosyjskiego), które mają po-

78) W. Sokorski. **Problematyka współczesnego teatru.** "Nowa Kultura" Nr 27, 1950., oraz poz. 18 i 177 bibliografii.
79) W. Sokorski. **Pofestiwalowe wnioski.** "Teatr" Nr 7, 1951., oraz poz. 19 i 99 bibliografii.

móc w dopełnieniu wykształcenia aktorów i reżyserów. W pracach naukowo-badawczych zastosowano metodę kolektywną.

SPATiF nakreśliło sobie szeroki plan działania w zakresie gromadzenia dokumentacji bieżącej twórczości teatralnej. SPATiF zorganizowało także cykl wykładów z zakresu przewartościowania dorobku dramatu i teatru polskiego.[80])

V. SZTUKA LUDOWA

Państwowy Instytut Badania Sztuki Ludowej

Państwowy Instytut Badania Sztuki Ludowej powstał w 1946 r. na mocy zarządzenia Ministra Kultury i Sztuki, ogłoszonego w Dzienniku Urzędowym Ministerstwa Kultury i Sztuki Nr 1 z tegoż roku. Program pracy IBSL obejmował planowanie, inicjowanie, organizowanie, przeprowadzanie i wspomaganie badań, dotyczących sztuki ludowej we wszystkich jej przejawach, a więc w budownictwie, zdobnictwie, malarstwie, rzeźbie, muzyce, tańcu, literaturze i obrzędach. Instytut miał być również opiekunem i centralą archiwalną dla wszystkich prac ze swego zakresu. Placówki PIBSL działały przy muzeach, szkołach artystycznych i przy instytucjach pokrewnych. Instytut posiadał też sieć informatorów-korespondentów, oraz odrębne zespoły badawcze, działające samodzielnie, chociaż w oparciu o Instytut.

PIBSL dzielił się na sekcje: literatury i obrzędu, muzyki (działająca w Poznaniu), zdobnictwa (Kraków), tańca, malarstwa i rzeźby, budownictwa (działająca w ścisłej współpracy z Zakładem Architektury Polskiej Polit. Warszawskiej). Ponadto istniała sekcja wydawnicza (która wydawała miesięcznik pt. "Polska Sztuka Ludowa"), archiwum materiałów do badań sztuki ludowej, biblioteka i pracownia fotograficzna. Centrala Instytutu mieściła się w Warszawie.

Praca PIBSL prowadzona była w oparciu o młodzież szkół artystycznych i akademickich, która tą drogą nie tylko stykała się bezpośrednio ze sztuką ludową, lecz również zarobkowała.[81])

W 1949 r. nastąpiły zmiany w pracy Instytutu. Sprawozdanie za ten rok podaje, że "pierwszoplanowym zagadnieniem roku sprawozdawczego było zapoczątkowanie prac nad metodą badania sztuki ludowej opartą na naukowych podstawach filozofii marksistowsko-leninowskiej".

Z dniem 1.I.1950 r. na podstawie zarządzenia Ministra Kultury i Sztuki, Państwowy Instytut Badania Sztuki Ludowej został

80) Wanda Padwa. **O organizacji badań nad teatrem. Materiały do studiów i dyskusji. Tom 5, Warszawa, 1951. P. Inst. Sztuki**, str., 363; tamże Dr Bohdan Korzeniewski. **Zagadnienia nauki o teatrze**, str. 288; Leon Schiller. **Tradycje realizmu w teatrze polskim**, — tamże, str. 219; Juliusz Starzyński. **Badania naukowe nad sztuką polską.** "Teatr" Nr 6, 1951.

81) "Polska Sztuka Ludowa". Dział informacyjny. Nr 1/2, 1947.

włączony w ramy organizacyjne Państwowego Instytutu Sztuki, jako Sekcja Sztuki Ludowej Wsi i Miasta.[82])

Wystawy sztuki ludowej

Z inicjatywy Ministerstwa Kultury i Sztuki wydziały wojewódzkie Kultury i Sztuki, oddziały Związku Samopomocy Chłopskiej i inne organizacje oficjalne urządzają (na wielką skalę dopiero od 1948 r.) liczne wystawy krajowe oraz przeznaczone dla zagranicy. Wystawy te — zdaniem organizatorów — wykazały, że twórczość ludowa, związana z życiem i pracą chłopa, nie jest sztuką ani konserwatywną, ani tradycyjną, lecz ulega ciągłym zmianom zależnie od stanu kultury materialnej wsi. Pilną uwagę zwrócono na dobieranie eksponatów o wartościach czysto plastycznych, zdolnych inspirować twórców sztuki współczesnej.[83])

Od 1950 r. w wystawach urządzanych pod egidą Państwowego Instytutu Sztuki silny nacisk kładzie się na śledzenie rozwoju historycznego i wychwytywanie różnic istniejących w kulturze wsi na skutek podziału klasowego jej mieszkańców.

Konkursy

Konkursy — jest to inna forma działalności, ściśle mówiąc kształtowania tej dziedziny sztuki przez Ministerstwo Kultury i Sztuki. Nagrody pieniężne wraz z zakupami ministerstwa stanowią pokaźną pomoc dla artystów ludowych, a "nagrody honorowe wszelkiego typu, wyróżnienia i dyplomy wzmagają współzawodnictwo między poszczególnymi ośrodkami".[84])

Wiele konkursów terenowych poprzedziły badania etnograficzne, dokonane na zlecenie ministerstwa przez ekipy złożone z badaczy PIBSL (np. badania tzw. "malowanek dąbrowskich"). W wyniku innych konkursów organizuje się kursy reaktywizujące zamierające dziedziny twórczości ludowej — np. kurs malarstwa na szkle w Zakopanem lub kursy przeszkalające hafciarki kaszubskie. Kursy te są organizowane przez Departament Twórczości Artystycznej Ministerstwa Kultury i Sztuki.

Charakterystyczną rzeczą jest zachęcanie artystów ludowych do odzwierciedlania w ich utworach rzeczywistości Polski współczesnej. Stąd np. tematyka wycinanki łowickiej (tzw. kodry) — "walka z analfabetyzmem", "akcja H", "walka o pokój" i in. Artysta ludowy przestaje być uważany za twórcę anonimowego, życiorysy jego publikuje się z okazji wystaw.[85])

---

82) **Sprawozdanie z działalności PIBSL za rok 1949**, "Polska Sztuka Ludowa" Nr 11/12, 1949.
83) A. Wojciechowski. **Sztuka wsi polskiej w latach 1945-50.** "Myśl Współczesna " Nr 10, 1950, oraz poz. 43 bibliografii.
84) A. Wojciechowski. **Sztuka wsi polskiej w latach 1945-50.** "Myśl Współczesna Nr 10, 1950, oraz poz. 43 bibliografii.
85) A. Wojciechowski. **Sztuka wsi polskiej w latach 1945-50.** "Myśl Współczesna" Nr 10, 1950 oraz poz.: 43, 44, 45 i 166 bibliografii.
Patrz też reprodukcje w "Polskiej Sztuce Ludowej" Rocznik 1949 i 1950.

Centrala Przemysłu Ludowego i Artystycznego

Centrala Przemysłu Ludowego i Artystycznego współpracuje z ośrodkami wytwórczymi w terenie, zajmuje się dostawą surowców i zakupem wyprodukowanych już przedmiotów. Instytucja ta centralizuje sprawy sztuki ludowej i przemysłu artystycznego, podejmując także akcję propagowania wśród społeczeństwa sztuki ludowej. W ten sposób łączy w sobie funkcje gospodarcze z zadaniem kulturalnym.

Przenikanie wzajemne sztuki ludowej i przemysłu artystycznego konieczne jest — mówiąc językiem prasy krajowej — ze względu na to, że "przemysł artystyczny boryka się z wieloma naleciałościami formalistycznymi. W sztuce ludowej znajdzie on niewyczerpane źródło realistycznej i narodowej sztuki".86)

Praca w zespołach świetlicowych

Praca w teatralnych zespołach świetlicowych ma być ośrodkiem rozwoju nowej sztuki ludowej. Zespoły świetlicowe związane są ściśle z Samopomocą Chłopską i Związkami zawodowymi "uzyskując w ten sposób oparcie ideologiczne i podstawę materialną". W inscenizacjach świetlicowych — zdaniem czynników oficjalnych — "należy położyć nacisk na moment społeczny, na moment różnic klasowych (...) należy otworzyć przed nimi nowe drogi poszukiwań, wzbudzić zainteresowanie przejawami twórczości socjalistycznej".87)

Kształtowanie twórczości ludowej i planowanie badań

Hasło nowej kultury — "socjalistycznej w treści, a narodowej w formie" spowodowało, że na kulturę ludową — zdaniem eksponentów Partii najmniej dotkniętą chorobą kosmopolityzmu — zaczęto zwracać wielką uwagę, dostrzegając w niej możliwość szukania punktów wyjściowych dla tego, co określano mianem "narodowej formy sztuki".

W poszukiwaniu tych "najbardziej pozytywnych osiągnięć polskiej sztuki ludowej oraz w walce ze starymi nawykami myślowymi i starymi metodami, wywodzącymi się z błędnego, idealistycznego poglądu na świat" Włodzimierz Sokorski wygłosił referat programowy w czasie konferencji w Warszawie (28.V. 1949 r.), omawiających Festiwal Polskiej Muzyki Ludowej.

Sztukę ludową określił Sokorski jako zjawisko społeczeństwa klasowego, powstałe niby antyteza szlacheckiej, dworskiej kultury, tym samym sięgające korzeniami społeczeństwa opartego na pańszczyźnianej pracy najszerszych mas chłopskich.

"Dialektyczna jedność treści i formy — pisze Sokorski —

---

86) A. Wojciechowski. **Sztuka wsi polskiej w latach 1945-50.** "Myśl Współczesna" Nr 10, 1950.

87) Jadwiga Siekierska. **Ludowość i pseudoludowość.** "Kuźnica" Nr 24, 1949., oraz poz. 72 bibliografii (art. prof. E. Frankowskiego).

może nigdzie indziej nie jest tak ostro zarysowana i uwypuklona, jak właśnie w sztuce ludowej. Jest to bezpośredni rezultat jej związania z podglebiem życia, jest to rezultat bezpośredniego przerzutu codziennych przejawów bytu w sferę tańca, pieśni, rzeźby, ubioru, wzoru, tkaniny i architektury".[88])

Sztuka ludowa jest — zdaniem Sokorskiego — określoną zupełnie kategorią historyczną, wkraczającą w nową epokę jako zjawisko nowe, twórcze i kształtujące się wciąż na nowo. Festiwal Polskiej Muzyki Ludowej odbyty wiosną 1949 r. w Warszawie (zainicjowany przez Polskie Radio przy współpracy Ministerstwa Kultury i Sztuki i Związku Samopomocy Chłopskiej) ujawnił wielkie możliwości i perspektywy rozwojowe sztuki ludowej, związane w treści i formie z "wiekową, historyczną walką klasową wsi polskiej".

W dalszym ciągu referatu Sokorski wymienił zadania, które stoją przed twórcami i kierownikami zespołów ludowych. Są to: przestawienie prac ludowych zespołów świetlicowych z toru "bezdusznej obrzędowości" na tor "żywej, twórczej, koncepcyjnej pracy poszukiwania nowych rozwiązań inscenizatorskich i reżyserskich w oparciu o całe bogactwo antydworskiej, antykapitalistycznej i antykułackiej sztuki ludowej"; oczyszczenie sztuki ludowej z fałszywej stylizacji formalnej, sięgającej korzeniami kabaretu i "drobnomieszczańskiej, zwyrodniałej kultury"; zagwarantowanie ideologicznego, repertuarowego i szkoleniowego kierownictwa zespołów ludowych przez Główną Komisję do Spraw Kultury przy Radzie Ministrów i Ministerstwie Kultury i Sztuki. Dla wykształcenia nowych form organizacyjnych będzie powołany do życia Naczelny Komitet do Spraw Sztuki Ludowej, na czele którego stanie Minister Kultury i Sztuki; przy ministerstwie Kultury i Sztuki zorganizowane zostanie Biuro Twórczości Samorodnej, obejmujące działy programowo-repertuarowy i świetlicowo-widowiskowy. Zorganizuje się także Centralę Teatrów Amatorskich-widowiskowych (z własnym centralnym "teatrem-studio"), jako podstawową bazę, wzorzec i rezerwuar kadr instruktorskich.

Po konferencji warszawskiej prasa fachowa coraz to częściej podaje osiągnięcia sowieckie jako wzory do naśladowania. Zaraz po wydrukowaniu kwestionariuszy, używanych podczas badań terenowych, opublikowano instrukcje i plan badań, opracowany przez badacza sowieckiego O. A. Korbego, przeznaczony do użytku na terenie Kazachstanu. Wzorzec sowiecki przesuwa centralny punkt zainteresowań z zagadnień historycznych na przemiany dokonywujące się w kulturze tradycyjnej w czasach najnowszych w związku z realizacją ustroju socjalistycznego.[89])

---

88) W. Sokorski. **O właściwy stosunek do sztuki ludowej,** "Polska Sztuka Ludowa", Nr 5, 1949.

89) **Instrukcje i kwestionariusze dla badaczy polskiej kultury ludowej.** "Polska Sztuka Ludowa" Nr 1/6, 1950, oraz poz.: 47, 79 i 91 bibliografii.

Badania sztuki ludowej w ramach Państwowego Instytutu Sztuki

Jako jeden z etapów przygotowawczych przed Kongresem Nauki zorganizowana została przez Podsekcję Badań Sztuki oraz kierownictwo Państwowego Instytutu Sztuki pierwsza ogólnopolska konferencja naukowa w sprawie badań nad sztuką, której obrady odbyły się na Wawelu (11—17.XII.1950 r.).

W ramach prac sekcji sztuki ludowej wygłoszone zostały dwa referaty. W pierwszym z nich prof. dr Eugeniusz Frankowski powiedział m.in., że między sztuką ludową a nieludową nie ma różnic jakościowych, tylko ilościowe, które są następstwem podziału społeczeństwa na klasy i następstwem różnego tempa rozwoju historycznego. Po dłuższym omówieniu badań sowieckich oraz przemian, jakim twórczość ludowa ulega w społeczeństwie socjalistycznym, referent wskazał na konieczność opracowania podłoża historycznego sztuki ludowej i powiązania go z pracami historyków, zmierzającymi do ustalenia nowej periodyzacji historii polskiej, opartej o przełomowe momenty przemian formacji społecznych.[90])

Na konferencji w Jadwisinie, zorganizowanej w dn. 13—15.VI. 1951 r. przez Państwowy Instytut Sztuki dla omówienia spraw polskiej plastyki ludowej, powzięto konkretne uchwały w sprawie metod i techniki prac badawczych, a w sprawach dotyczących kształtowania sztuki ludowej postanowiono: 1) starać się o utrzymanie w terenie punktów wzorcowych, w których istnieje dotąd twórcza praktyka i żywe tradycje ludowej twórczości; 2) umożliwić bezpośrednią współpracę artystów ludowych i zawodowych na zasadach równorzędności wzajemnej wymiany doświadczeń i umiejętności; 3) umożliwić szerszą pracę spółdzielni, zrzeszających twórców ludowych, m.in. przez zrównanie stopy podatkowej zrzeszonych wytwórców ludowych z zawodowymi artystami plastykami; 4) wprowadzić studium sztuki ludowej do wszystkich szkół oraz wydziałów uczelni artystycznych.[91])

VI. PLASTYKA

Rejestracja i zakaz wywozu dzieł plastycznych

Jednym z pierwszych dowodów zainteresowania reżimu plastyką był dekret z dn. 1.III.1946 r. o rejestracji i zakazie wywozu dzieł sztuki plastycznej oraz przedmiotów o wartości ar-

---

90) E. Frankowski. **Z metodologii badań nad sztuką ludową.** Rozdział książki: **Materiały do studiów i dyskusji.** Warszawa, 1951, P. Inst. Szt. str. 369.
Por. tamże artykuł Romana Reinfussa, str. 404.

91) **Konferencja w sprawie aktualnych zagadnień naukowo-badawczych i twórczych polskiej plastyki ludowej.** "Polska Sztuka Ludowa", Nr 3, 1951.

ystycznej, historycznej lub kulturalnej i rozporządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dn. 14.VII.1947 r. o wykonaniu tego dekretu.[92])

Dekret ten i rozporządzenie wykonawcze nakazują powszechną rejestrację i zabraniają wywozu za granicę bez zezwolenia wszelkich posiadanych (nawet z tytułu komisu) dzieł sztuki plastycznej 54 wybitnych, nieżyjących plastyków polskich, oraz przedmiotów o wartości artystycznej, historycznej lub kulturalnej. Wszelkie tranzakcje tymi dziełami i przedmiotami podlegają też rejestracji. Obowiązek rejestracji i zakaz wywozu nie dotyczą przedmiotów sztuki stosowanej, wytworzonych po 9.V. 1945 r. oraz druków pochodzących z czasu po 1800 r. Dekret przewiduje sankcje karne: więzienia do lat 2, grzywny i konfiskatę dzieł niezgłoszonych.[93])

Okres pierwszy: wolność twórczości i biedy

Lata 1945—48 są okresem wielkiego ożywienia w plastyce polskiej. Już w dn. 28.VIII.1945 r. odbywa się w Krakowie I ogólnopolski Zjazd Związku Zawodowego Polskich Artystów Plastyków. Prezesem Zarządu Głównego wybrano St. Teisseyre. 1.I. 1946 r. ukazuje się w Krakowie pierwszy numer organu Związku "Przegląd Artystyczny". Już przedtem, w dn. 30.X.1945 r., zaczął wychodzić w Warszawie, pod redakcją J. Krzyżanowskiego, miesięcznik "Nauka i Sztuka". B. Bierut otwiera w dn. 20.V.1946 r. w Muzeum Narodowym w Warszawie pierwszy po wojnie ogólnopolski "Salon Wiosenny". Ministerstwo Kultury i Sztuki i inne urzędy i przedsiębiorstwa państwowe rozpisują, niezbyt zresztą liczne w tych latach i niezbyt intratne dla artystów, konkursy. Organizuje się mnóstwo wystaw lokalnych, w prasie odbywają się ożywione dyskusje na temat plastyki, jej kierunku i zadań, ale nie ma żadnej presji w odniesieniu do samej twórczości, a wystawy są obsyłane dziełami na dobrym poziomie, wyrastającymi z polskiej, tkwiącej korzeniami we Francji, tradycji plastycznej.

W dn. 20.II.1945 r. wznawia pracę Akademia Sztuk Pięknych w Krakowie, w marcu tegoż roku Ministerstwo Kultury i Sztuki powierza prof. St. Ostoji-Chrostowskiemu zorganizowanie Akademii Sztuk Pięknych w Łodzi. W roku następnym powstają prywatne wyższe szkoły sztuk pięknych we Wrocławiu i w Łodzi.

Parę cyfr z 1947 r., podanych na III Walnym Zjeździe Związku Zawodowego Polskich Artystów Plastyków (Z.Z.P.A.P.), przez dyrektora Departamentu Plastyki w Ministerstwie Kultury i Sztuki, B. Urbanowicza, nieźle charakteryzuje cały ten

---

92) Dz. U. R. P. Nr 14, 1946, poz. 99.
Dz. U. R. P. Nr 34, 1947, poz. 155.

93) **Diariusz Kultury Polskiej za lata 1946 i 1947.** "Twórczość" Nr 5, 1947 i Nr 12, 1948.

okres, nazwany przez nas w tytule "wolnością twórczości i biedy". W 1947 r. było zorganizowanych w Z.Z.P.A.P. 1937 plastyków; odbyły się 123 wystawy; na zasiłki wydało Ministerstwo Kultury i Sztuki 840.000 zł.; na zakup 134 obrazów i grafik oraz 15 rzeźb — 2.053.000 zł.; stypendia otrzymało 17 artystów w kraju i 35 za granicą; w szkolnictwie pracowało 463 plastyków, w Ogniskach Kultury Plastycznej — 28, a 130 w zarządach okręgowych i w Zarządzie Głównym Z.Z.P.A.P.[94])

III Walny Zjazd Delegatów Z.Z.P.A.P.

W dniach od 1-4.XII.1947 r., a więc już po mowie wrocławskiej Bieruta, odbył się III Walny Zjazd Dedegatów Z.Z.P.A.P. Minister Kultury i Sztuki, Dybowski, wygłosił przemówienie powitalne, oświadczając, że państwo oczekuje od plastyków sformułowań nie tylko w sprawie ich interesów, ale i interesów odbiorców.

"Dojrzałość wasza, jaką tutaj wykażecie — powiedział minister — określi wasz wpływ na sformułowanie planu, na znaczenie wasze i stanowisko wobec państwa i społeczeństwa".

Sekretarz C.K.Z.Z. Wł. Sokorski unikał w swej mowie sformułowań, które mogłyby budzić podejrzenie, że przychodzi na zjazd z planami czy żądaniami jakiejś sztuki postulowanej. Przyznał że plastyce najtrudniej znaleźć wyraz dla odbicia przemian społecznych i historycznych narodu. Należy jednak mieć pewność — oświadczył — że nowe treści ucieleśnią się z czasem w nowych formach. Trudno wyobrazić sobie, by naturalizm miał być tą formą.

Wystylizowawszy tak ostrożnie swe wymagania (zwraca uwagę wzmianka o naturaliźmie, przed którym bronili się polscy plastycy), W. Sokorski oświadczył, że K.C.Z.Z. i TUR rozmyślają o zamówieniach plastycznych. "Jeśli — zakończył swe przemówienie — przewartościujemy szereg pojęć zgodnie z duchem czasu, wyjdziemy z zaczarowanego koła nędzy plastyków".[95])

Odpowiedzią na "rady" i obietnice Sokorskiego i na niezbyt jasne sformułowania dyrektora departamentu plastyki w Ministerstwie Kultury i Sztuki, Urbanowicza, była zupełnie jasna deklaracja ideowa plastyków, uchwalona po dyskusji. Mówi ona m. in.:

"Walny Zjazd stwierdza, że jedynie wolny i w pełni odpowiedzialny za swoją twórczość artysta zdoła sprostać zadaniom jakie stoją przed twórcą w nowej rzeczywistości społecznej kulturalnej Polski. Wolność twórczości to prawo i obowiązek artysty udzielenia odpowiedzi na te problemy i pytania, jakie o-

---

94) Mieczysław Wątorski. **3. Walny Zjazd Delegatów ZZPAP.** "Przegląd Artystyczny" Nr 1, 1947.
Patrz także głosy w dyskusji o malarstwie: T. Dobrowolski. "Odrodzenie", Nr Nr 23 i 77, 1946; J. Przyboś. "Odrodzenie" Nr Nr 27, 30, 38, 47 i 51, 1946; J. Kott i A. Ważyk. "Kuźnica" Nr Nr 29 i 34, 1946, oraz poz.: 28, 31, 32 i 33 bibliografii.
95) Wątorski. **3. Walny Zjazd Delegatów itd.**

budzona świadomość mas ludowych stawia artyście (...) Wskazując na konieczność uzgodnienia rytmu twórczości z rytmem narastającej aktywności mas ludowych, zdajemy sobie jednocześnie sprawę z tego, że sztuka nie może kształtować się metodą zakreślonego z góry postępowania twórczego, że wspólna wszystkim artystom pozytywna postawa w stosunku do życia winna załamywać się nieskrępowanie w każdej indywidualności że różność widzenia i interpretowania świata daje podstawę do dyskusji artystycznej, stanowiącej nieodzowny postulat rozwoju sztuki".[96])

Projekt Ludowego Mecenatu Sztuki

Opierając się jeszcze niezbyt jasno sprecyzowanej presji rządowej i partyjnej w sprawie treści i formy sztuki, plastycy mogli powołać się na własne, pozytywne projekty. Na III Zjeździe Z.Z.P.A.P. rozdano w formie ulotek, a następnie opublikowano w "Przeglądzie Artystycznym" opracowany przez Konrada Winklera projekt Ludowego Mecenatu Sztuki. Projekt ten w dn. 4.XII.1947 r., a więc w ostatnim dniu zjazdu został przedyskutowany w Warszawie na 2. konferencji organizacyjnej delegatów zawodowych związków artystycznych z udziałem ministra Kultury i Sztuki, Dybowskiego, wiceministra Widy-Wirskiego i dyrektorów departamentów. Na konferencji tej projektowi Winklera przeciwstawił W. Sokorski wniosek o utworzenie Rady Artystycznej przy K.C.Z.Z., co przesądziło sprawę na niekorzyść Ludowego Mecenatu Sztuki.

Narada w Nieborowie

Ministerstwo Kultury i Sztuki zwołało na dzień 12 i 13.II. 1949 r. do Nieborowa naradę plastyków (także architektów), nie uprzedzając nawet uczestników o przedmiocie zebrania. Referat zasadniczy wygłosił Juliusz Starzyński, który w ciągu dwóch i pół godziny dokonał metodą marksistowską analizy aktulanej sytuacji sztuki polskiej, wysuwając na czoło (jako wzory realistów) nazwiska Brodowskiego i Gierymskiego.

Spontaniczną odprawę dali J. Starzyńskiemu prof. E. Eibisch, Tadeusz Kantor, Maria Jarema, arch. Syrkusowa, marksista Z. Dłubak i inni plastycy. Eibisch oświadczył, że najlepszym sposobem zorganizowania mecenatu sztuki jest danie artystom wielorakich możliwości wyboru drogi. Nie można dopuścić do mechanicznego ujednolicenia twórczości. Ważne jest, by czynniki oficjalne nie ufały tym artystom, którzy tylko ze względów koniunkturalnych gotowi są do wykonywania wszelkiego rodzaju zamówień. Tacy ludzie — mówił Eibisch — nie stworzą niczego. Należy cenić tych, którzy zachowują zdecydowaną, jasną postawę twórczą.

Obecny na zjeździe wiceminister W. Sokorski zachowywał się bardzo ostrożnie. Zaatakowawszy z lekka naturalizm, zapewnił,

96) **Deklaracja.** "Przegląd Artystyczny" Nr 1, 1947.

że uzyskany w czasie dyskusji materiał będzie w pełni wykorzystany przy organizacji Instytutu Badań nad Sztuką Współczesną (o którym później głucho).97)

Narada partyjna plastyków i IV Zjazd Z.P.A.P.

Porażka, poniesiona przez Partię na III Zjeździe Z.Z.P.A.P. w Warszawie, i brak wyników pozytywnych w Nieborowie zmusiły kierownictwo Partii do przedsięwzięcia środków bardziej stanowczych. Dn. 26.VI.1949 r., w przeddzień następnego, IV Zjazdu Z.P.A.P. (już bez przymiotnika "zawodowy", który usunięto, podobnie jak z nazwy Związku Literatów Polskich) — odbywa się w Katowicach pierwsza narada partyjna plastyków, która "ujawniła istnienie konfliktów nurtujących od dłuższego czasu organizację partyjną plastyków".

W naradzie wzięli udział: J. Albrecht, W. Sokorski oraz przedstawiciele aktywu partyjnego ze wszystkich środowisk plastycznych, przede wszystkim z Warszawy i Krakowa. "Narada — jak pisze Juliusz Krajewski, — stanowiła zasadniczy przełom w stosunkach panujących dotychczas wśród plastyków-członków Partii w ocenie dróg, którymi idą artyści partyjni w swej pracy twórczej".98)

Późniejsza o przeszło rok relacja Mieczysława Porębskiego oświetla raz jeszcze kulisy i sprężyny IV Zjazdu Plastyków.

"Faktem jest — czytamy w jego pracy w "Myśli Współczesnej", — że przezwyciężenie koncepcji "pokojowego wzrastania w socjalizm" na gruncie politycznym walnie przyczyniło się do wyjaśnienia sytuacji na terenie plastyki. Nastąpiło to w ciągu 1949 r. Dojrzałą do postawienia okazała się wówczas kwestia społecznej przydatności naszej sztuki, jak i kwestia nowej metody twórczej — socjalistycznego realizmu. Po wyczerpujących dyskusjach, jakie miały miejsce w 1949 r. w Nieborowie, Katowicach i Poznaniu, Związek Polskich Artystów Plastyków przystąpił do zorganizowania I Ogólnopolskiej Wystawy Plastyki, która miała stać się pierwszą wielką mobilizacją sztuki polskiej na nowej, jasno wytkniętej drodze — drodze służby dla socjalizmu." 99)

I Ogólnopolska Wystawa Plastyki w Warszawie

Zapowiedziana na IV Zjeździe Plastyków I Ogólnopolska Wystawa Plastyki odbyła się w Muzeum Narodowym w Warszawie w czasie od 20.III.—7.V.1950 r. Nadesłano na nią 2.700 dzieł. Komisja kwalifikacyjna, pod przewodnictwem J. Krajewskiego, odrzuciła ponad 2.000, wystawiono 628 prac malarskich, rzeźbiarskich i graficznych.

---

97) Jerzy Nowosielski. **Ze Zjazdu w Nieborowie.** "Przegląd Artystyczny" Nr 3, 1949, oraz poz. 181 bibliografii.

98) Juliusz Krajewski. **Narada partyjna plastyków.** "Nowe Drogi" Nr 4, 1949, str. 136 i poz. 57 bibliografii.

99) Mieczysław Porębski. **Nowe drogi plastyki polskiej.** "Myśl Współczesna" Nr 10, 1950, oraz poz. 8, 49, 57, 141 i 155 bibliografii.

M. Porębski w miesięczniku "Myśl Współczesna" twierdzi, że "to, czego niewątpliwie I Ogólnopolska Wystawa Plastyki dokonała — i to dokonała w sposób rewolucyjny — to było wyjście z dotychczasowej izolacji. Można przy tym śmiało mówić o wyjściu z izolacji podwójnej — zewnętrznej i wewnętrznej". Wyliczając nazwiska 16-tu artystów. Porębski pisze, że pozwalają one "z całym optymizmem oceniać pierwsze kroki naszej plastyki na jej nowej, odpowiedzialnej drodze".100)

Ostatnie informacje

Oto parę fragmentarycznych danych za 1951 r. Biuro Wystaw Objazdowych przy krakowskim Muzeum Narodowym w połowie 1951 r. przygotowało dwie nowe wystawy pt. "Walki wolnościowe w dziełach grafiki, malarstwa i rzeźby" oraz "Średniowieczny Kraków".

Zarząd Główny Z.P.A.P. w porozumieniu z Ministerstwem Kultury i Sztuki przystąpił w kwietniu 1951 r. do organizacji II Ogólnopolskiej Wystawy Plastyki. Wystawa ta odbyła się zimą 1951 r.

Centralne Biuro Wystaw Artystycznych planowało na rok 1951 — 250 wystaw stałych oraz 150 wystaw objazdowych.

W dn. 17 i 18.III.1951 r. obradowało w salach Zachęty w Warszawie Rozszerzone Plenum Zarządu Głównego Z.P.A.P., które omówiło aktualne zagadnienia twórcze i zagadnienia organizacyjne. Referat ideowo-programowy wygłosił Włodzimierz Zakrzewski, a referat organizacyjny — Leon Michalski. "W ożywionej dyskusji nad obu referatami poruszono przede wszystkim sprawę jak najbardziej czynnego udziału plastyków w walce o pokój i plan sześcioletni i ścisłego, realnego powiązania z nowym odbiorcą, szkolenia kadr, usprawnienia i ożywienia prac poszczególnych sekcji, stworzenia bazy materialnej i organizacyjnej dla realizacji projektowanych prac".101)

Architektura

Podczas, gdy w literaturze, teatrze, filmie, malarstwie, rzeźbie oraz w sztuce ludowej organizatorzy partyjni, kształtujący twórczość artystyczną w Polsce, mieli już w 1948 r. gotowe wzory sowieckie (a nawet — jak w literaturze — dość bogate tradycje) — w architekturze było inaczej.

W latach 1946-1949 trwał w architekturze radzieckiej (czyli w praktyce rosyjskiej) wielki ferment. Wykryto tam "odchylenia" w kierunku "bezideowości", "eklektycznego kompilatorstwa"; stwierdzono "recydywę konstruktywizmu" i "recydywę teorii architektury dla architektury" oraz "próby powrotu do

100) Porębski. **Nowa droga plastyki itd.**, oraz poz.: 52, 55, 119 (17 reprodukcji), 156 i 161 bibliografii.
Por. reprodukcje w "Nowej Kulturze" Nr 1 i 4, 1950 r.
101) **Z tygodnia** (dział informacyjny). "Nowa Kultura" Nr 12, 1951.

form grecko-rzymskich". Musiała wkroczyć Partia: odbyły się narady aktywistów-architektów, ale dopiero wystąpienia "Prawdy" i "Kultury i Życia" w marcu 1949 r. przeciwko "kosmopolityzmowi w architekturze" oczyściły atmosferę na terenie Akademii Architektury i jej Rady Naukowej oraz w szeregach Związku Architektów Radzieckich.[102]

Na tym tle staje się zrozumiałe, dlaczego Stowarzyszenie Architektów R. P. mogło dość długo działać w atmosferze znacznej swobody i dlaczego na zorganizowaną w dn. 20—21.VI.1949 r. w gmachu K.C. P.Z.P.R. naradę partyjną polskich architektów przybyli najwyżsi dygnitarze partyjni: B. Bierut, J. Cyrankiewicz, J. Berman, J. Albrecht, St. Zawadzki i inni. Na naradzie tej Partia w sposób najbardziej kategoryczny wystąpiła przeciwko konstruktywizmowi w architekturze, przeciwko "osławionej teorii domu-maszyny", przeciw "fetyszyzacji tworzywa i konstrukcji", przeciw "formalizmowi i abstrakcjonizmowi, reformizmowi anglosaskiemu i superurbanizmowi Corbusierowskiemu".

Pisząc o tej naradzie, arch. Jan Minorski, który odbył uprzednio wraz z 14-ma kolegami-architktami podróż do Rosji, ostrzegł przed zamaskowanymi konstruktywistami i formalistami przed kampanią przeciwko "krępowaniu swobody twórczej". Minorski spodziewa się — mimo narady partyjnej — dążności do wypaczenia praktyki i to zarówno w szeregach partyjnych, jak i wśród bezpartyjnych architektów. Pisze:

"Muszą być niezwłocznie wprowadzone w czyn postanowienia szczegółowe. Przebieg wykonania tych postanowień musi być przez Partię należycie kontrolowany. Podstawą rękojmi realizacji powinno być również twórcze rozwinięcie inicjatywy ogółu architektów, społeczna kontrola masowa w ramach S.A. R.P. i nowe nastawienie krytyki artystycznej w architekturze".[103]

VII. MUZYKA

Państwowe instytucje muzyczne

W kwietniu 1945 r. Ministerstwo Kultury i Sztuki utworzyło przedsiębiorstwo państwowe "Polskie Wydawnictwo Muzyczne" z siedzibą w Krakowie oraz Państwową Muzyczną Radę Wydawniczą, której uchwały służą ministerstwu do zatwierdzania planów wydawniczych wszystkich wydawnictw muzycznych w Polsce.

W latach 1945-48 P.W.M. wydało 175 pozycji katalogowych (335 zeszytów, razem 10 mil. stron). Budżet tego przedsiębiorstwa nie był do 1948 r. dostateczny i Państwowa Muzyczna Rada

102) Jan Minorski. **Architektura nowej Warszawy.** "Myśl Współczesna" Nr 10, 1950.

103) Jan Minorski. **Narada partyjna architektów.** "Nowe Drogi" Nr 4, 1949, oraz poz.: 9, 30, 41, 72 (artykuł J. Minorskiego), 81, 82, 83, 130 i 159 bibliografii.

Wydawnicza domagała się większych dopłat ze skarbu państwa.

Od 1947 r. działa również przedsiębiorstwo państwowe pn. "Zjednoczone Zakłady Przemysłu Muzycznego".

Od lutego 1946 r. działał przy Departamencie Muzyki Ministerstwa Kultury i Oświaty Komitet Doradczy. Od sierpnia tegoż roku fachowym organem doradczym ministerstwa była Rada Muzyczna.[104])

Życie muzyczne w okresie reglamentacji defensywnej

W pierwszych latach po wojnie krzewi się w Polsce bujnie życie muzyczne: powstają konserwatoria i szkoły muzyczne, rozpoczynają swą działalność trzy teatry operowe (Poznań, Warszawa, Wrocław), tworzą się towarzystwa muzyczne w poszczególnych miastach. Już w 1945 r. odbywają się koncerty filharmonii w Łodzi, Katowicach, Krakowie i w miastach Wybrzeża, zjazdy delegatów Związku Zawodowego Muzyków, Związku Kompozytorów Polskich; poszczególne miasta przyznają nagrody muzyczne. Rozpoczyna swą owocną akcję Ludowy Instytut Muzyczny. Reglamentacja Ministerstwa Kultury i Sztuki obejmuje głównie szkolnictwo, tworząc państwowe konserwatoria i państwowe wyższe szkoły muzyczne, państwowe średnie i niższe szkoły muzyczne oraz tzw. szkoły umuzykalniające (luty 1946 r.).[105]

Zwołana przez Ministerstwo Kultury i Sztuki, przy współudziale Centralnego Instytutu Kultury, konferencja w Szklarskiej Porębie (18—25.VIII.1947 r.) obraduje w sprawie rozwoju ochotniczego ruchu muzycznego. Centralnym referatem na konferencji był referat faktycznej kierowniczki Dep. Muzyki Ministerstwa Kultury i Sztuki, dr Zofii Lissy, pt. "Upowszechnienie muzyki w ZSSR". Wzory sowieckie przedstawia ona jako jedyne godne naśladowania.

Z inicjatywy Ministerstwa Kultury i Sztuki Centralne Biuro Koncertowe wraz ze Związkiem Zawodowym Muzyków przystąpiło w 1948 r. do organizowania koncertów popularnych. Akcja ta objęła wszystkie województwa. Pracę muzyczną w terenie prowadzono również przez oddziały muzyki w Wydziałach Kultury i Sztuki urzędów wojewódzkich. Wyniki tej pracy ostro skrytykowała prasa, zwłaszcza fachowa, atakując przy okazji Ministerstwo Kultury i Sztuki. Zbigniew Soja pisał w "Ruchu Muzycznym", że mimo istnienia Ministerstwa Kultury i Sztuki muzyk w Polsce nie jest pewien swego zawodu i bytu, a żadna

---

104) **II Sesja Państwowej Muzycznej Rady Wydawniczej.** "Ruch Muzyczny" Nr 9, 1948, oraz poz.: 31, 32, 33 bibliografii.
105) **Diariusz Kultury Polskiej za lata 1946, 1947 i 1948.** "Twórczość" Nr Nr 2, 1946, 5, 1947 i 12, 1948, oraz liczne artykuły w pismach literackich z lat 1945-48.

z istniejących filharmonii nie ma sprecyzowanego położenia prawnego.[106])

Sprawę upowszechnienia muzyki i kultury muzycznej poruszano stale na zjazdach kompozytorów, zwłaszcza w przemówieniach osób oficjalnych. Ministerstwo Kultury i Sztuki zwołało też w 1947 r. pierwszy wspólny zjazd kompozytorów i literatów pod przewodnictwem Leona Kruczkowskiego, z udziałem dr Zofii Lissy — celem wypracowania nowych pieśni chóralnych. II Zjazd poetów i kompozytorów odbył się w Nieborowie w marcu 1948 r. pod przewodnictwem Widy-Wirskiego. Przedmiotem obrad była konieczność realizacji "pieśni masowej". Obrady te poprzedzone były szeregiem referatów, dotyczących pieśni masowej, drukowanych na łamach prasy, zwłaszcza w "Ruchu Muzycznym" i "Nowych Drogach".[107])

Kształtowanie twórczości muzycznej

Rok 1949 nazwał Kazimierz Wyka "wielkim cyklem zjazdów i narad". Zadanie upowszechnienia sztuki staje się głównym celem Ministerstwa Kultury i Sztuki. Stojąc na stanowisku, że "artysta jest inżynierem dusz ludzkich" (słowa Lenina) i że nie ma i nie może być twórczości apolitycznej — ministerstwo zaczyna dyktować muzykom polskim jakiego rodzaju twórczość potrzebna jest otaczającej ich rzeczywistości społecznej.

Pod hasłem walki "z tendencjami formalistycznymi i kosmopolitycznymi" w muzyce Ministerstwo Kultury i Sztuki zwołało konferencję kompozytorów w Łagowie (sierpień 1949 r.). Konferencja poprzedzona była silną akcją prasy marksistowskiej, w której atakowano zarówno odgradzanie się twórczości muzycznej od świata realnego i traktowanie sztuki jako prywatnej sprawy artysty, jak i "kontynuowanie przedwojennej tradycji z bardzo silnymi akcentami formalistycznymi".

Festiwal Polskiej Muzyki Ludowej, który odbył się w maju 1949 r., miał — zdaniem czynników oficjalnych — przynieść kompozytorom nowe, ściśle narodowe motywy dla dalszej twórczości. "Zwalczamy — pisze o festiwalu Jadwiga Siekierka — w walce z bezojczyźnianym kosmopolityzmem, jako z penetracją zarazków gnijącej kultury kapitalizmu (...) niewolnicze i ślepe formalistyczne tendencje w muzyce (...). W walce tej chodzi jednak nie tylko o negowanie i potępienie, ale też o wskazanie źródeł, do których ma sięgnąć sztuka".[108])

Na czterodniowym zjeździe w Łagowie podstawowy referat o zadaniach Związku Kompozytorów Polskich wygłosił Zygmunt

106) Zbigniew Soja. **Z zagadnień działalności muzycznej.** "Ruch Muzyczny" Nr 12, 1948., oraz poz.: 31, 32, i 33 bibliografii.
107) Zygmunt Mycielski. **Notatnik muzyczny.** "Odrodzenie" Nr 12/14, 1948, oraz poz. 85 bibliografii.
108) Jadwiga Siekierska. **Ludowość i pseudoludowość.** "Kuźnica" Nr 24, 1949, oraz poz.: 68, 113, 114 i 140 bibliografii.

Mycielski, który powiedział m.in., że Związek Kompozytorów Polskich odrzuca formalizm i kosmopolityzm.

"Kompozytor ma tworzyć muzykę polską, przez co nie rozumie się mechanicznie zaczerpniętego cytatu z tematki ludowej, lecz tworzenie muzyki, której kontur melodyjny, rytmika, forma, szata harmoniczna i ogólny nastrój nadają cechy pozwalające odróżnić dany utwór, jako przynależny lub rozwijający nadal w twórczy sposób charakterystyczne dla polskiej szkoły muzycznej elementy". [109])

W czasie trwania konferencji przebywająca w Łagowie Lubuskim orkiestra Filharmonii Poznańskiej wykonywała codziennie po kilka utworów symfonicznych polskich kompozytorów, przy czym fragmenty utworów powtarzano niekiedy po kilka razy. Po wykonaniu następowała dyskusja, w której brali udział autorzy, inni kompozytorzy, zaproszeni muzykolodzy i nawet członkowie orkiestry. Zaatakowano silnie szereg utworów, m.in. nagrodzoną złotym medalem na Olimpiadzie w 1948 r. "Symfonię olimpijską" Zbigniewa Turskiego. Inne utwory — jak Z. Mycielskiego "Uwertura", Ekiera "Koncert fortepianowy", "Sinfonietta" Bairda — zdaniem Witolda Rudzińskiego — wymownie świadczyły o tym, że "kompozytorzy ci osiągnęli poważne wyniki w walce z formalizmem — wyniki najtrudniejsze, bo osiągnięte w walce z samym sobą".

Streszczając wyniki konferencji w Łagowie, Sokorski powiedział:

"Zagadnienie formalizmu i kosmopolityzmu w muzyce interesuje nas nie tylko jako zjawisko artystyczne, a nawet nie tylko jako zjawisko społeczne, lecz przede wszystkim jako zjawisko polityczne, jako specyficzna forma penetracji w dziedzinie muzyki politycznego nihilizmu, beznadziejności tzw. kultury panamerykańskiej (...) Imperializm amerykański posługuje się antynarodową i kosmopolityczną muzyką w celu niszczenia twórczości ludowej i nurtu muzyki narodowej, a tym samym obezwładniania narodów w ich walce o wolność, o sprawiedliwość społeczną, o nowy, konstruktywny, jasno sprecyzowany ład socjalistycznego ustroju".

Oprócz pierwszego i zasadniczego zadania — walki z formalizmem — widzi Sokorski jeszcze trzy zadania, stojące przed kompozytorami polskimi: problem narodowej muzyki i jej "przeciwstawienie się nihilistycznemu kosmopolityzmowi dzisiejszej muzyki mieszczańskiej, znalezienie własnych, realistycznych środków wyrazu naszej socjalistycznej epoki, oraz problem przewartościowania dziedzictwa muzyki przeszłości. [110])

"Bardzo istotnym punktem zwrotnym — pisze Witold Ru-

109) Zygmunt Mycielski. **O zadaniach Związku Kompozytorów Polskich.** "Odrodzenie" Nr 37, 1949, oraz poz.: 88, 89, 136, 138 i 180 bibliografii.

110) W. Sokorski. **Ku realizmowi socjalistycznemu w muzyce.** "Kuźnica" Nr 36, 1949, oraz poz.: 69 115 i 143 bibliografii.

dziński o następnej konferencji muzycznej z 1950 r., — stał się odbyty w czerwcu b.r. Zjazd Związku Kompozytorów Polskich. Na zjeździe tym kompozytorzy po raz pierwszy sami przeprowadzili szczerą i ostrą krytykę formalistycznego kierunku w twórczości muzycznej oraz wysunęli szereg żywotnych zagadnień. Stały się one podstawą pracy nowego Zarządu Głównego ZKP. Przede wszystkiem jest to zachęcenie kompozytorów do pracy w zaniedbanych, a ważnych z punktu widzenia zamówienia społecznego — gałęziach twórczości muzycznej, poznanie twórczości współczesnych kompozytorów drogą systematycznych przesłuchiwań, stworzenie atmosfery życzliwej i skutecznej krytyki, troska o rozwój kadr twórczych przez wychowywanie młodych kompozytorów i naukowców, zbliżanie do Związku kompozytorów twórców samorodnych, wreszcie nawiązanie ścisłego kontaktu z terenem". [111])

Ilustracją wygłoszonego na zjeździe referatu kompozytora rosyjskiego Jarustowskiego było wielogodzinne przesłuchiwanie z taśm magnetofonowych nagrań socrealistycznej muzyki radzieckiej. Jarustowski zademonstrował najnowsze utwory Aruturiana, Filipienki, Kabalewskiego, Murawlewa, Szostakiewicza i Żukowskiego oraz szereg nagrań radzieckich pieśni masowych.[112])

Ministerstwo Kultury i Sztuki zwołało raz jeszcze wiosną 1950 r. do Nieborowa naradę twórczą kompozytorów i literatów, poświęconą zagadnieniom pieśni masowej. Postanowiono m. in. przystąpić do współzawodnictwa na polu tworzenia pieśni masowej.[113])

Festiwal Muzyki Polskiej

W dn. 13.IV.1951 r. rozpoczął się Festiwal Muzyki Polskiej, obejmujący utwory ostatniego sześciolecia, podbudowane dawniejszymi (od XV wieku). Biuro festiwalu zatrudniało wielu kompozytorów i muzykologów przy rekonstruowaniu i opracowaniu wielu pozycji dawnej muzyki (utwory Milwida, Dankowskiego, Kurpińskiego i inne). Kompozytorzy złożyli na festiwal 320 utworów, w tym 47 kantat, 3 opery i 8 baletów. Festiwal miał być rozwinięciem dyskusji toczonych na zjeździe w Łagowie, a potem na plenum Związku Kompozytorów Polskich w 1950 r.

W pierwszym etapie festiwalu odbyło się w całym kraju około 1.000 koncertów, które wykonane były w ośrodkach centralnych: w Warszawie i w miastach wojewódzkich.

Uroczystości pierwszomajowe rozpoczęły drugi etap festiwalu, który przebiegać miał pod hasłem upowszechnienia muzyki i obejmował cały kraj. Największa ilość imprez odbyła się na szczeblu powiatowym i gminnym. W ośrodkach robotniczych i

111) Witold Rudziński. **Zagadnienia współczesnej muzyki polskiej.** "Myśl Współczesna" Nr 10, 1950 r.
112) Wawrzyniec Żuławski. **Koncerty zjazdowe.** "Nowa Kultura" Nr 13, 1950.
113) **Kronika muzyczna.** "Nowa Kultura" Nr 13, 1950.

wiejskich odbyło się 16.300 imprez i akademii, w których wykonawcami były m.in. zespoły Zjednoczonych Polskich Związków Śpiewaczych i Muzycznych oraz zespoły Związków Zawodowych w liczbie około 3.000. Najlepsze zespoły zakwalifikowano na eliminację trzeciego etapu festiwalu w Warszawie. W listopadzie festiwal krzyżował się z uroczystościami miesiąca przyjaźni polsko-radzieckiej. Poświęcono wiele koncertów muzyce rosyjskiej i radzieckiej i utworom kompozytorów polskich na temat przyjaźni polsko-radzieckiej.

Końcowy etap festiwalu odbył się w grudniu 1951 r. Wykonano wyróżnione utwory współczesnych kompozytorów polskich, a przesłuchanie ich planowano powiązać z naradami i walnym zjazdem Związku Kompozytorów Polskich.[114])

Jedyny komentarz

Wydaje się nam słuszne zakończyć tę pracę słowami pisarza dramatycznego J. Wirskiego, które, choć skierowane pod adresem dramaturgów, powinny być rozważane przez myślących ludzi na emigracji:

"Dla dramatopisarza w dzisiejszej dobie, choćby był on nawet przeciwnikiem marksizmu, ważne jest poznanie tej doktryny, gdyż bez niej nie potrafi on należycie zrozumieć procesów, które się dziś w Polsce dokonują. Brak studiów nad marksizmem doprowadza do impotencji myślowej pisarza, który nie wie, co o nim sądzić".[115])

Janusz JASIEŃCZYK i Olga ŻEROMSKA

114) Aleksander Jackowski. **Festiwal muzyki polskiej.** "Nowa Kultura" Nr 16, 1951, oraz poz.: 202, 203 i 204 bibliografii.

115) J. Wirski. **Protokół obrad narady teatralnej w Oborach.** "Teatr" Nr 9, 1949.

BIBLIOGRAFIA

1. Albrecht Stanisław. Walka o film. "Kuźnica", Rok V, Nr 49, Warszawa, 1949.

2. Bednarczyk Wincenty. Kompleks zachodni i nożyce. "Kuźnica" Rok III, Nr 41, Łódź, 1947.

3. Berman Jakub. Zagadnienie pracy partyjnej wśród inteligencji. "Nowe Drogi" Rok I, Nr 2, Warszawa, 1947.

4. Berman Jakub. Rola i zadania pisarza socjalistycznego. "Odrodzenie" Rok VII, Nr 9, Warszawa, 1950.

5. Bieńkowski Wł. Problemy polityki kulturalnej. "Nowe Drogi" Rok II, Nr 7, Warszawa, 1948.

6. Bierut Bolesław. O upowszechnienie kultury. Radiowy Instytut Wydawniczy, Kraków, 1948.

7. Bierut Bolesław. Referat na VII Plenum K.C.PZPR., "Życie Nauki" Rok VI, Warszawa, 1951.

8. Bogucki J. Refleksje pozjazdowe. "Odrodzenie" Rok VI, Nr 31, Warszawa, 1949.

9. Bogusz Jerzy. Architektura wystaw. "Nowa Kultura" Rok I, Nr 10, Warszawa, 1950.

10. Bohdziewicz Antoni. Film polski na cenzurowanym. "Odrodzenie" Rok III, Nr 10, 1946.

11. Bohdziewicz Antoni. Sprawy i troski polskiego filmu. "Odrodzenie" Rok III, Nr 14/15, Warszawa 1947.

12. Bohdziewicz Antoni. Filmowe plany i sny. "Kuźnica" Rok III, Nr 17, Łódź, 1947.

13. Borowski Tadeusz. Pisarz w terenie. "Nowa Kultura" Rok II, Nr 7, Warszawa, 1951.

14. Borowy Piotr. Teatr, ale jaki? "Teatr" Rok IV, Nr 12, Warszawa, 1949.

15. Bratny Roman. Rok pracy szczecińskiego teatru. "Teatr" Rok VI, Nr 2, Warszawa, 1951.

16. Budzyk Kazimierz. Jakubowski Jan Z. (opr.). Materiały do nauczania historii literatury polskiej, wybór artykułów krytyczno-literackich, Tom I. — Romantyzm — pozytywizm. Tom II. — Naturalizm, modernizm, literatura współczesna, Warszawa, 1950.

17. Burtyńczuk Bohdan. Przed podniesieniem kurtyny. "Teatr" Rok IV, Nr 10. Warszawa, 1949.

18. Csato Edward. Najpilniejsze zadania teatru. "Teatr" Rok V, Nr 11, Warszawa, 1950.

19. Csato Edward. Teatr w Polsce Ludowej. "Myśl Współczesna" Nr 10 (53), Warszawa-Łódź, 1950.

20. Cyrankiewicz Józef. O osiągnięciach i planowaniu w oświacie, nauce i kulturze. "Odrodzenie" Rok VII, Nr 7, Warszawa, 1950.

21. Dąbrowska Maria. Przemówienie na Sekcji Prozy Z.L.P. "Nowa Kultura" Rok II, Nr 24, Warszawa, 1951.

22. Dąbrowski Mirosław. Reforma szkolnictwa artystycznego. "Myśl Współczesna" Nr 10 (53), Warszawa-Łódź, 1950.

23. Drapella Jerzy Hubert. Z okazji nowej premiery filmowej. "Kuźnica" Rok VI, Nr 2, Warszawa, 1950.

24. Dyskusja nad książką Marii Jarochowskiej (art. red.). "Nowa Kultura" Rok II, Nr 12, Warszawa, 1951.

25. Fadiejew Aleksander. O zadaniach krytyki literackiej. "Kuźnica" Rok VI, Nr 9, Warszawa, 1950.

26. Filozof-Korzyniewska Irena. Sprawozdanie z obrad Rady Teatralnej. "Wieś" Rok I, Nr 45, 1946.

27. Ford Aleksander. O filmie polskim i jego krytykach. "Kuźnica" Rok II, Nr 8, Łódź, 1946.

28. Gerżabek Adam. Dorobek trzech lat. "Głos Plastyków", Rocznik IX, wrzesień, 1948.

29. Giżycki Jerzy. Film rozpoczął ofensywę. "Nowa Kultura" Rok I, Nr 4, Warszawa, 1950.

30. Goldzamt E., inż. arch. O realizm socjalistyczny w architekturze. "Nowe Drogi" Rok III, Nr 3, Warszawa, 1949.

31. Grzegorczyk Piotr (opr.). Diariusz Kultury Polskiej 1945 r. "Twórczość" Rok II, Nr 2, Kraków, 1946 r.

32. Grzegorczyk Piotr (opr.). Diariusz Kultury Polskiej 1946 r. "Twórczość" Rok III, Nr 5, Kraków, 1947.

33. Grzegorczyk Piotr (opr.). Diariusz Kultury Polskiej 1947 r. "Twórczość" Rok IV, Nr 12, Kraków, 1948 r.

34. Hertz Paweł. Dwa sojusze. "Kuźnica" Rok II, Nr 45, Łódź, 1946.

35. Hołuj Tadeusz. Prawo pisarza i prawo narodu. "Twórczość" Rok III, Nr 12, Kraków, 1947.

36. Instrukcje i kwestionariusze dla badaczy polskiej kultury ludowej. "Polska Szkoła Ludowa" Rok IV, Nr 1/6, Warszawa, 1950.

37. J. K. O nowe oblicze teatralne Polski (zebranie przedstawicieli sceny w Warszawie). "Teatr" Rok II, Nr 12, Warszawa, 1947.

38. J. K. Sprawozdanie z konferencji krakowskiej. "Twórczość" Rok VII, Nr 2, Warszawa, 1951.

39. Jackowski Aleksander. Festiwal muzyki polskiej. "Nowa Kultura" Rok II, Nr 16, Warszawa, 1951.

40. Kałużyński Zygmunt. Problemy powojennego teatru w Polsce. "Twórczość" Rok III, Nr 10, Kraków, 1947.

41. Karłowicz Ryszard. Moskwa — wielką szkołą architektury i urbanistyki. "Nowa Kultura" Rok II, Nr 15, Warszawa, 1951.

42. Karst Roman. Po zjeździe. "Nowa Kultura" Rok I, Nr 15, Warszawa, 1950.

43. Katalog wystawy sztuki i rękodzieła ludowego w Warszawie. Warszawa, 1949.

44. Kolago Władysław. Konkurs na wnętrze chaty kurpiowskiej. "Polska Sztuka Ludowa" Rok III, Nr 5, Warszawa, 1949.

45. Konferencja w sprawie aktualnych zagadnień naukowo-badawczych i twórczych polskiej plastyki ludowej. "Polska Sztuka Ludowa" Rok V, Nr 3, Warszawa, 1951.

46. Konkurs na reportaż z życia łódzkich zakładów pracy. Ogłoszenie. "Nowa Kultura" Rok I, Nr 9, Warszawa, 1950.

47. Korbe, O. A. Program etnograficznych badań kazachskiej kołchozowej wsi. "Polska Sztuka Ludowa" Rok IV, Nr 7/12, Warszawa, 1950.

48. Korpała J. Przegląd zagadnień kulturalnych. "Wiedza i Życie" Tom XVIII, Nr 6/7, Warszawa, 1949.

49. Korpała J. Z zagadnień kulturalnych. "Wiedza i Życie", Tom XVIII, Nr 8/9, Warszawa, 1949.

50. Korpała J. Przegląd zagadnień kulturalnych. "Wiedza i Życie" Tom XVIII, Nr 11, Warszawa, 1949.

51. Korpała J. Z zagadnień kulturalnych. "Wiedza i Życie" Tom XIX, Nr 2, Warszawa, 1950.

52. Korpała J. Z zagadnień kulturalnych. "Wiedza i Życie" Tom XIX, Nr 5, Warszawa, 1950.

53. Kott Jan, Żółkiewska Wanda. Oświadczenie. "Odrodzenie" Rok V, Nr 2, Warszawa, 1948.

54. Kott Jan. Miara postępowania w historii literatury. "Twórczość" Rok VI, Nr 10, Kraków, 1950.

55. Krajewska Helena. Na marginesie pierwszej ogólnopolskiej wystawy plastyki. "Nowa Kultura" Rok I, Nr 2, Warszawa, 1950.

56. Krajewski Juliusz. Narada partyjna plastyków. "Nowe Drogi" Rok III, Nr 4, Warszawa, 1949.

57. Krajewski Juliusz. Na drogach do realizmu socjalistycznego. "Kuźnica" Rok V, Nr 28, Warszawa, 1949.

58. Kreczmar Jan. O aktorach radzieckich. "Nowa Kultura" Rok I, Nr 15, Warszawa, 1950.

59. Kreczmar Jan. Fragment z mowy, zatytułowany: "Stowarzyszenie Polskich Artystów Teatru i Filmu". "Teatr" Rok V, Nr 7, Warszawa, 1950.

60. Krp. Przegląd zagadnień kulturalnych. "Wiedza i Życie", Tom XIX, Nr 1, Warszawa, 1950.

61. Krp. Przegląd zagadnień kulturalnych. "Wiedza i Życie", Tom XIX, Nr 4, Warszawa, 1950.

62. Kruczkowski Leon. Przemówienie wygłoszone na otwarciu konferencji literackiej w dniu 18.II.50 r. "Odrodzenie" Rok VII, Nr 9, Warszawa, 1950.

63. Kruczkowski Leon. O roli i zadaniach Związku Literatów Polskich. "Nowa Kultura" Rok I, Nr 16, Warszawa, 1950.

64. Kuryluk Jerzy. Życie kulturalne. "Wiedza i Życie Tom XX, Nr 10, Warszawa, 1951.

65. Kydryński Juliusz. Młodzież teatralna w Poznaniu. "Twórczość" Rok V, Nr 12, Kraków, 1949.

66. Lipski Jan Józef, Strzelecki Janusz, Wilhelm Janusz, Zarzecki Krzysztof. Psychologizm w prozie dwudziestolecia (1918-1939). "Twórczość" Rok VI, Nr 2, Kraków, 1950.

67. Lissa Zofia. Upowszechnienie muzyki w ZSRR. "Ruch Muzyczny" Rok III, Nr 19, Kraków, 1947.

68. Lissa Zofia. Początek przełomu. "Kuźnica" Rok V, Nr 24, Warszawa, 1949.

69. Lissa Zofia. Pierwszy etap. "Kuźnica", Rok V, Nr 38. Warszawa, 1949.

70. Mach Wilhelm. Zjazd w Wiśle. "Twórczość" Rok VI, Nr 12, Kraków, 1950.

71. Margal Maria. Fałszywe zasady. "Odrodzenie" Rok VI, Nr 32, Warszawa, 1949.

72. Materiały do studiów i dyskusji w zakresie teorii i historii sztuki, krytyki artystycznej oraz metodologii badań nad sztuką. Tom 5, Państwowy Instytut Sztuki, Warszawa, 1951.

73. Matuszewski Ryszard. Kryzys liryczny. "Nowiny Literackie" Rok I, Nr 19, Warszawa, 1947.

74. Matuszewski Ryszard. Trzeci sejm literacki. "Kuźnica" Rok III, Nr 49, Łódź, 1947.

75. Matuszewski Ryszard. Szczecińskie dyskusje. "Kuźnica" Rok V, Nr 4, Łódź, 1949.

76. Matuszewski Ryszard. Literatura polska w latach 1945-50. "Myśl Współczesna" Nr 10 (53), Warszawa-Łódź, 1950.

77. Matuszewski Ryszard. Krytyk w terenie. "Nowa Kultura" Rok II, Nr 18, Warszawa, 1951.

78. Mayenowa Renata Maria. U progu nowych badań nad historią polskiego języka artystycznego. "Pamiętnik Literacki" Rok V po wznowieniu, Nr 1, Warszawa, 1950.

79. Milsztejn E. A. Państwowe Muzeum Etnografii narodów ZSSR. "Polska Sztuka Ludowa" Rok IV, Nr 1/6, Warszawa, 1950.

80. Minorski Jan. Narada partyjna architektów. "Nowe Drogi" Rok III, Nr 4, Warszawa, 1949.

81. Minorski Jan. Oblicze współczesnej polskiej twórczości architektonicznej. "Myśl Współczesna", Nr 8/9, Warszawa-Łódź, 1949.

82. Minorski Jan. Architektura nowej Warszawy. "Myśl Współczesna" Nr 10 (53), Warszawa-Łódź, 1950.

83. Minorski Jan. Z pobytu delegacji architektów polskich w ZSSR. "Myśl Współczesna" Nr 1, Warszawa-Łódź, 1951.

84. Mitzner Zbigniew. Poznańskie radości i smutki. "Teatr", Rok IV, Nr 11, Warszawa, 1949.

85. Mycielski Zygmunt. Notatnik muzyczny. "Odrodzenie" Rok IV, Nr 44, Warszawa, 1947.

86. Mycielski Zygmunt. Notatnik muzyczny. "Odrodzenie" Rok V, Nr 12/14, Warszawa, 1948.

87. Mycielski Zygmunt. Nowy statut ministerstwa kultury. "Odrodzenie" Rok V, Nr 23, Warszawa, 1948.

88. Mycielski Zygmunt. Przemówienie na zjeździe kompozytorów polskich. "Ruch Muzyczny" Rok V, Nr 1, Kraków, 1949.

89. Mycielski Zygmunt. Kilka uwag o Chopinie i polskiej muzyce współczesnej. "Kuźnica" Rok V, Nr 8, Łódź, 1949.

90. Mycielski Zygmunt. O zadaniach Związku Kompozytorów Polskich. "Odrodzenie" Rok VI, Nr 37, Warszawa, 1949.

91. Niedoszowin G. O zagadnieniach ludowości w sztuce radzieckiej. "Polska Sztuka Ludowa" Rok IV, Nr 3, Warszawa, 1950.

92. Nofer Alina. Studia historyczno-literackie IBL w witrynach księgarskich. "Nowa Kultura" Rok II, Nr 18, Warszawa, 1951.

93. Nowosielski Jerzy. Ze zjazdu w Nieborowie. "Przegląd Artystyczny" Rok IV, Nr 3, Kraków, 1949.

94. O sytuacji w historii literatury polskiej, wybór referatów wygłoszonych na Zjeździe Polonistów w dniach od 8 do 12 maja 1950 r. Państwowy Instytut Wydawniczy, Kraków, 1951.

95. O teatr ambitny, rezolucja w sprawie teatru polskiego. "Odrodzenie" Rok III, Nr z dn. 13.10.1946 r.
Ołoniecki Zbiegniew. Sprawa filmu rysunkowego. "Nowa Kultura" Rok I, Nr 10, Warszawa, 1950.

97. Otwinowski Stefan. Zjazd Literatów Polskich. "Twórczość" Rok I, Nr 3, Kraków, 1945.

98. Padwa Wanda. Repertuar wykonany w teatrach polskich od kwietnia do sierpnia 1948 r. "Teatr" Rok III, Nr 67/8, Warszawa, 1948.

99. Pański Jerzy. Zbratania ludzi teatru i ludzi pióra. "Teatr" Rok VI, Nr 7, Warszawa, 1951.

100. Płażewski Jerzy. Postulujemy kluby filmowe. "Odrodzenie" Rok VI, Nr 7, Warszawa, 1949.

101. Płażewski Jerzy. Powojenna kinematografia polska. "Odrodzenie" Rok VI, Nr 37, Warszawa, 1949.

102. Pollak Seweryn. Pełna opłata radiowa. "Kuźnica" Rok III, Nr 35, Łódź, 1947.

103. Pollak Seweryn. O słuszną drogę w sporze. "Kuźnica", Rok VI, Nr 9, Warszawa, 1950.

104. Porębski Mieczysław. Nowe drogi plastyki polskiej. "Myśl Współczesna" Nr 10 (53), Warszawa-Łódź, 1950.

105. Protokół z Plenum K.C. P.P.R. "Nowe Drogi" Rok II, Nr 11, Warszawa, 1948.

106. Protokół z Plenum K.C. P.Z.P.R. "Nowe Drogi" Rok III, Nr 1, Warszawa, 1949.

107. Protokół obrad narady teatralnej w Oborach. "Teatr" Rok IV, Nr 9, Warszawa, 1949.

108. Przegląd prasy. "Ruch Muzyczny" Rok IV, Nr 9, Kraków, 1948.

109. Putrament Jerzy. Zadania literatury w okresie Planu Sześcioletniego i walki o pokój. "Twórczość" Rok VII, Nr 2, Warszawa, 1951.

110. Puzyna Konstanty. Milowy kamień. "Twórczość" Rok VI, Nr 4/5, Kraków, 1950.

111. Reinfuss Roman, dr. Po I ogólnopolskiej konferencji naukowej w sprawie badań nad sztuką. "Polska Sztuka Ludowa" Rok IV, Nr 7/12, Warszawa, 1950.

112. Rozmowa z Anatolem Sofronowem (wywiad redakcyjny). "Nowa Kultura" Rok I, Nr 8, Warszawa, 1950.

113. "Ruch Muzyczny", numer specjalny, Rok V, Nr 10, Kraków, 1949.

114. Rudziński W. Festiwal muzyki ludowej. "Odrodzenie" Rok VI, Nr 21, Warszawa, 1949.

115. Rudziński Witold. Zjazd kompozytorów w Łagowie. "Odrodzenie" Rok VI, Nr 35, Warszawa, 1949.

116. Rudziński Witold. Współczesna muzyka polska. "Myśl Współczesna" Nr 10 (53), Warszawa-Łódź, 1950.

117. Rudzki Kazimierz. Nieporozumienia teatralne. "Kuźnica" Rok III, Nr 5, Łódź, 1946.

118. Rusinek Michał. Teatr powstający na ruinie. "Odrodzenie" Rok IV, Nr 44, Warszawa, 1947.

119. Samotyhowa Nela. O wystawie plastyki, 17 reprodukcji. "Wiedza i Życie", Tom XIX, Nr 6/7, Warszawa, 1950.

120. Schiller Leon. Najpilniejsze zadania teatru polskiego. "Myśl Współczesna" Rok I, Nr 3/4, Łódź, 1946.

121. Schiller Leon. Teatr demokracji ludowej. "Łódź Teatralna" Rok II, Nr 2, Łódź, 1947.

122. Schiller Leon. Teatr stary. "Teatr" Rok III, Nr 1/2, Warszawa, 1948.

123. Schiller Leon. Suprema Lex. "Kuźnica" Rok IV, Nr 34/35, Łódź, 1948.

124. Schiller Leon. Współpraca dramatopisarza z artystami teatru. "Teatr" Rok VI, Nr 6, Warszawa, 1951.

125. III Sesja Państwowej Muzycznej Rady Wydawniczej (sprawozdanie redakcyjne). "Ruch Muzyczny" Rok IV, Nr 9, Kraków, 1948.

126. Siekierska Jadwiga. Ludowość i pseudoludowość. "Kuźnica" Rok V, Nr 24, Warszawa, 1949.

127. Siekierska Jadwiga. O pracach Komisji Głównej do Spraw Kultury. "Wiedza i Życie" TomXVIII, Nr 8/9, Warszawa, 1949.

128. Siekierska Jadwiga. O nowy typ aktora. "Kuźnica" Rok VI, Nr 1, Łódź, 1950.

129. Siekierska Jadwiga. O teatr twórczej prawdy. "Teatr" Rok V, Nr 6, Warszawa, 1951.

130. Sigalin Józef. Dzień powszedni warszawskiego architekta. "Nowa Kultura" Rok II, Nr 12, Warszawa, 1951.

131. Soja Zbigniew. Z zagadnień działalności muzycznej. "Ruch Muzyczny" Rok IV, Nr 12, Kraków, 1948.

132. Sokorski Włodzimierz. Zagadnienie walki o nową kulturę. "Odrodzenie" Rok IV, Nr 32, Warszawa, 1947.

133. Sokorski Włodzimierz. Twórca — budowniczym nowej kultury w Polsce. "Kuźnica" Rok III, Nr 47, Łódź, 1947.

134. Sokorski Włodzimierz. Teatr i widz. "Kuźnica" Rok IV, Nr 27, Łódź, 1948.

135. Sokorski Włodzimierz. W obliczu nowych zadań w pracy kulturalno-oświatowej. "Kuźnica" Rok IV, Nr 45, Łódź, 1948.

136. Sokorski Włodzimierz. Formalizm i realizm w muzyce. "Kuźnica" Rok IV, Nr 50, Łódź, 1948.

137. Sokorski Włodzimierz. O sztukę realizmu socjalistycznego. "Nowe Drogi" Rok III, Nr 4, Warszawa, 1949.

138. Sokorski Włodzimierz. Z zagadnień współczesnej twórczości muzycznej. "Ruch Muzyczny" Rok V, Nr 1, Kraków, 1949.

139. Sokorski Włodzimierz. Planowanie kultury. "Problemy" Rok V, Nr 1, Warszawa, 1949.

140. Sokorski Włodzimierz. O właściwy stosunek do sztuki ludowej. "Polska Sztuka Ludowa" Rok III, Nr 5, Warszawa, 1949.

141. Sokorski Włodzimierz. Przeciw kosmopolityzmowi w sztuce. "Wiedza i Życie" Tom XVIII, Nr 8/9, Warszawa, 1949.

142. Sokorski Włodzimierz. Interesuje nas człowiek. "Kuźnica" Rok V, Nr 7, Łódź, 1949.

143. Sokorski Włodzimierz. Ku realizmowi socjalistycznemu w muzyce. "Kuźnica" Rok V, Nr 36, Warszawa, 1949.

144. Sokorski Włodzimierz. Przeciwko formalizmowi i naturalizmowi w filmie. "Kuźnica" Rok V, Nr 49, Warszawa, 1949.

145. Sokorski Włodzimierz. Nowa literatura w procesie powstawania. "Odrodzenie" Rok VI, Nr 5, Warszawa, 1949.

146. Sokorski Włodzimierz. Z problemów polskiej dramaturgii. "Odrodzenie" Rok VI, Nr 27, Warszawa, 1949.

147. Sokorski Włodzimierz. O funkcji kulturalno-wychowawczej państwa demokratycznego. "Wiedza i Życie" Tom XIX, Nr 5, Warszawa, 1950.

148. Sokorski Włodzimierz. Problematyka dyskusji literackich. "Kuźnica" Rok VI, Nr 9, Warszawa, 1950.

149. Sokorski Włodzimierz. Problematyka współczesnego teatru. "Nowa Kultura" Rok I, Nr 27, Warszawa, 1950.

150. Sokorski Włodzimierz. Pofestiwalowe wnioski. "Teatr" Nr 7, Warszawa, 1951.

151. Spinc Józef. O pracy sekcji twórczych Związku Pisarzy Radzieckich. "Twórczość" Rok VII, Warszawa, 1951.

152. Spinc Józef. Reportaż — pomostem do współczesności. "Odrodzenie" Rok VII, Nr 7, Warszawa, 1951.

153. Sprawozdanie z działalności Państwowego Instytutu Badania Sztuki Ludowej za rok 1949. "Polska Sztuka Ludowa" Rok III, Nr 11/12, Warszawa, 1949.

154. Sprawozdanie z działalności Państwowego Instytutu Badania Sztuki Ludowej za rok 1948. "Polska Sztuka Ludowa" Rok III, Nr 1/2, Warszawa, 1949.

155. Starzyński Juliusz. Nowe zadania polskiej sztuki i nauki o sztuce. "Myśl Współczesna" Nr 10 (53), Warszawa-Łódź, 1950.

156. Starzyński Juliusz. Plastyka w walce o nową treść. "Nowa Kultura" Rok I, Nr 5, Warszawa, 1951.

157. Starzyński Juliusz. Badania naukowe nad sztuką polską. "Teatr" Rok VI, Nr 6, Warszawa, 1951.

158. Surkow Aleksy. Literatura w służbie socjalizmu. "Nowa Kultura" Rok I, Nr 15, Warszawa, 1950.

159. Sysojew P. Walka o realizm socjalistyczny w plastyce. "Myśl Współczesna", Warszawa-Łódź, Nr 8/9, 1949.

160. Szanter Stanisław. O filmie oświatowym. "Wiedza i Życie" Tom XVIII, Nr 12, Warszawa, 1949.

161. Szanter Stanisław (zebrał). U źródeł realizmu socjalistycznego. "Wiedza i Życie" Tom XIX, Nr 6/7, Warszawa, 1950.

162. Szczepański Jan Alfred. Narada teatralna w Oborach. "Teatr" Rok IV, Nr 9, Warszawa, 1949.

163. Szczepański Jan Alfred. Rok przełomu w teatrze polskim. "Teatr" Rok V, Nr 1, Warszawa, 1950.

164. Szczepański Jan Alfred. Z powodu pewnego przedstawienia w Szczecinie. "Teatr" Rok V, Nr 6, Warszawa, 1950.

165. Szczepański Jan Alfred. Festiwal sztuk radzieckich. "Twórczość" Rok VI, Nr 4/5, Kraków, 1950.

166. Szewczyk Z. Konkurs na malowanki dąbrowskie. "Polska Sztuka Ludowa" Rok II, Nr 11/12, Warszawa, 1948.

167. Szletyński Henryk. Zagadnienia krytyki teatralnej. "Twórczość" Rok II, Nr 11, Kraków, 1946.

168. Wasilewski Andrzej. III Zjazd Naukowy Zwiçzku ûóè Polonistycznych. "Twórczość" Rok V, Nr 12, Kraków, 1949.

169. Wasilewski Zbigniew. Na otwarcie IV Zjazdu Polonistów. "Twórczość" Rok VI, Nr 2, Kraków, 1950.

170. Ważyk Adam. Niedobry klimat. "Kuźnica" Rok II, Nr 42, Łódź, 1947.

171. Ważyk Adam. Teatr a literatura. "Głos Robotniczy" Nr 309, 1947.

172. Ważyk Adam. Perspektywy rozwojowe literatury polskiej, referat wygłoszony na Zjeździe Z.L.P. "Nowa Kultura" Rok I, Nr 14, Warszawa, 1950.

173. Ważyk Adam. O właściwe stanowisko. "Kuźnica" Rok VI, Nr 10, Warszawa, 1950.

174. Wątorski Mieczysław. 3. Walny Zjazd Delegatów Z.Z.P.A.P. "Przegląd Artystyczny" Rok II, Nr 1, Kraków, 1947.

175. Wertenstein Wanda. Przełom w filmie dokumentarnym. "Kuźnica" Rok VI, Nr 8, Warszawa, 1950.

176. Winkler Konrad. Projekt Statutu Ludowego Mecenatu Sztuki.

Projekt Regulaminu zakupu dzieł sztuki Ludowego Mecenatu Sztuki. "Przegląd Artystyczny" Rok II, Nr 1, Kraków, 1947.

177. wj. Konferencja teatralna w Warszawie. "Teatr" Rok V, Nr 1, Warszawa, 1950.

178. Wohl Andrzej. Krytyka i samokrytyka — dialektyczne prawo ruchu świadomości. "Kuźnica" Rok VI, Nr 10, Warszawa, 1950.

179. Wojciechowski Aleksander. Sztuka wsi polskiej w latach 1945-50. "Myśl Współczesna" Nr 10 (53), Warszawa-Łódź, 1950.

180. Woytowicz B. Droga wskazana przez Fryderyka Chopina. "Odrodzenie" Rok VI, Nr 9, Warszawa, 1949.

181. Wróblewski A. Plastyka w Krakowie. "Twórczość" Rok V, Nr 9. Kraków, 1949.

182. Wyka Kazimierz. Renesans Zapolskiej czyli omdlenie teatru. "Twórczość" Rok II, Nr 3, Kraków, 1946.

183. Wyka Kazimierz. Dyskusja i zjazdy. "Twórczość", Rok III, Nr 12, Kraków. 1947.

184. Wyka Kazimierz. U plastyków amatorów. "Twórczość" Rok V, Nr 6, Kraków, 1949.

185. Wyka Kazimierz. Geografia i plan. "Twórczość" Rok V, Nr 9, Kraków, 1949.

186. Wyka Kazimierz. Zjazd Polonistów. "Twórczość" Rok VI, Nr 6, Kraków, 1950.

187. Zagórski Jerzy. U wrót sezonu teatralnego w Warszawie. "Twórczość" Rok V, Nr 11, Kraków, 1949.

188. Ziomek Jerzy. Czwarty Zjazd Kół Polonistycznych. "Pamiętnik Literacki" Nr 1, Warszawa, 1950.

189. Żółkiewski Stefan. Kilka praktycznych propozycji. "Kuźnica" Rok III, Nr 41, Łódź, 1947.

190. Żółkiewski Stefan. Przed nowym etapem w polityce kulturalnej. "Kuźnica" Rok III, Nr 50, Łódź, 1947.

191. Żółkiewski Stefan. Instytut Badań Literackich. "Kuźnica" Rok IV, Nr 51, Łódź, 1948.

192. Żółkiewski Stefan. Instytut Badań Literackich. "Życie Nauki" Rok IV, Nr 37, Kraków, 1949.

193. Żołkiewski Stefan. Moment przełomowy w rozwoju kultury polskiej. "Kuźnica" Rok V, Nr 1, Łódź, 1949.

194. Żółkiewski Stefan. Aktualne zagadnienia powojennej prozy polskiej. "Kuźnica" Rok V, Nr 4, Łódź, 1949.

195. Żółkiewski Stefan. Metody i warunki planowania badań polonistycznych. "Życie Nauki" Rok V, Nr 5/6, Kraków, 1951.

196. Żółkiewski Stefan. Badania nad literaturą polską, dorobek, stan, potrzeby, — z prac I.B.L. Państwowy Instytut Wydawniczy. Kraków, 1951.

197. Żuławski Juliusz. Z osiągnięć i działalności Związku Zawodowego Literatów Polskich. "Kuźnica" Rok III, Nr 26, Łódź, 1947.

198. Żuławski Juliusz. Listy z Łodzi. "Odrodzenie" Rok IV, Nr 21, Warszawa, 1947.

199. Żuławski Juliusz. Tym razem historia zmyślona. "Odrodzenie" Rok IV, Nr 29, Warszawa, 1947.

200. Żuławski Juliusz. Przed piątym zjazdem pisarzy. "Nowa Kultur" Rok I, Nr 13, Warszawa, 1950.

201. Żuławski Wawrzyniec. Koncerty zjazdowe. "Nowa Kultura" Rok I, Nr 13, Warszawa, 1950.

202. Żuławski Wawrzyniec. Pierwsze koncerty festiwalowe. "Nowa Kultura" Rok II, Nr 16, Warszawa, 1951.

203. Żuławski Wawrzyniec. Z koncertów festiwalowych w Warszawie. "Nowa Kultura" Rok II, Nr 19, Warszawa, 1951.

204. Żuławski Wawrzyniec. Zakończenie pierwszego etapu festiwalu muzyki polskiej w Warszawie. "Nowa Kultura" Rok II, Nr 20, Warszawa, 1951,

oraz niepodpisane kroniki w wyżej wymienionych czasopismach w "Tygodniku Powszechnym" i w "Dziś i Jutro".

WYKAZ TEKSTÓW PRAWNYCH

1. Ustawa z dn. 21 lipca 1944 r. o utworzeniu Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego. Dz.U.R.P. Nr 1, 1944, poz. 1.

2. Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dn. 15 września 1944 r. o zakresie działania i organizacji Resortu Kultury i Sztuki. Dz.U.R.P. Nr 5, 1944, poz. 25.

3. Dekret P.K.W.N. z dn. 7 września 1944 r. o zakresie działania i organizacji Resortu Informacji i Propagandy. Dz.U.R.P. Nr 4, 1944, poz. 20.

4. Rozporządzenie Kierownika Resortu Kultury i Sztuki wydane w porozumieniu z Kierownikiem Resortu Administracji Publicznej z dn. 5 października 1944 r. w sprawie organizacji wydziałów i referatów kultury i sztuki. Dz.U.R.P. Nr 7, 1944, poz. 37.

5. Ustawa z dn. 31 grudnia 1944 r. o powołaniu Rządu Tymczasowego. Dz.U.R.P. Nr 19, 1944, poz. 99.

6. Dekret z dn. 13 listopada 1945 r. o utworzeniu przedsiębiorstwa państwowego "Film Polski". Dz.U.R.P. Nr 55, 1945, poz. 308.

7. Dekret z dn. 1 marca 1946 r. w sprawie rejestracji i zakazu wywozu dzieł sztuki plastycznej oraz przedmiotów o wartości artystycznej, historycznej lub kulturalnej. Dz.U.R.P. Nr 14, 1946, poz. 99.

8. Dekret z dn. 9 kwietnia 1946 r. o zawieszeniu niektórych umów wydawniczych w dziedzinie literatury. Dz.U.R.P. Nr 19, 1946, poz. 133.

9. Dekret z dn. 25 czerwca 1946 r. o utworzeniu przedsiębiorstwa państwowego "Państwowe Zakłady Wydawnicze". Dz.U.R.P. Nr 32, 1946, poz. 201.

10. Dekret z dn. 5 lipca 1946 r. o utworzeniu Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk. Dz.U.R.P. Nr 34, 1946, poz. 210.

11. Rozporządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dn. 19 sierpnia 1946 r. w sprawie wykonania dekretu z dn. 6 kwietnia 1946 r. o zawieszeniu niektórych umów w dziedzinie literatury. Dz.U.R.P. Nr 36, 1946, poz. 225.

12. Rozporządzenie Ministra Kultury i Sztuki z dn. 14 stycznia 1947 r. o wykonaniu dekretu z dn. 1.III.1946 r. w sprawie rejestracji i zakazu wywozu dzieł sztuki plastycznej oraz przedmiotów o wartości artystycznej, historycznej lub kulturalnej. Dz.U.R.P. Nr 34, 1947, poz. 155.

13. Dekret z dn. 11 kwietnia 1947 r. o zniesieniu Urzędu Ministra Informacji i Propagandy. Dz.U.R.P. Nr 32, 1947, poz. 147.

14. Rozporządzenie Ministra Oświaty z dn. 24 stycznia 1948 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Administracji Publicznej i Ministrem Ziem Odzyskanych w sprawie rejestracji bibliotek i wypożyczalni książek oraz sprawozdań z ich działalności. Dz.U.R.P. Nr 5, 1948, poz. 38.

15. Rozporządzenie Rady Ministrów z dn. 24 lipca 1948 r. o utworzeniu Instytutu Badań Literackich. Dz.U.R.P. Nr 37, 1948, poz. 266.

16. Dekret z dn. 28 lipca 1948 r. o częściowej zmianie dekretu z dn. 5 lipca 1946 r. o utworzeniu G.U.K.P.P. i W. Dz.U.R.P. Nr 36, 1948, poz. 257.

17. Rozporządzenie Rady Ministrów z dn. 22 kwietnia 1949 r. w sprawie określenia kategorii przedsiębiorstw przemysłu poligraficznego i drukarń, przechodzących na własność Państwa oraz trybu postępowania przy przekazywaniu drukarń w użytkowanie. Dz.U.R.P. Nr 26, 1949, poz. 193.

18. Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dn. 9 maja 1949 r. w sprawie organizacji i właściwości Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk oraz urzędów podległych. Dz.U.R.P. Nr 32, 1949, poz. 241.

19. Rozporządzenie Ministra Oświaty z dn. 12 maja 1949 r. w sprawie zmiany rozporządzenia Rady Ministrów z dn. 24 lipca 1948 r. o utworzeniu Instytutu Badań Literackich. Dz.U.R.P. Nr 34, 1949, poz. 246.

20. Rozporządzenie Rady Ministrów z dn. 12 maja 1949 r. w sprawie koncesjonowania przedsiębiorstw przemysłu poligraficznego i drukarń. Dz.U.R.P. Nr 34, 1949, poz. 245.

21. Rozporządzenie Rady Ministrów z dn. 30 listopada 1949 r. o utworzeniu Państwowego Instytutu Sztuki. Dz.U.R.P. Nr 61, 1949, poz. 479.

Przemysł państwowy

I. STRUKTURA ORGANIZACYJNA

Centralne Zarządy Przemysłowe

Pomijam charakterystykę organizacji naczelnych organów państwowych administracji przemysłowej, jak: Prezydium Rządu, Państwową Komisję Planowania Gospodarczego oraz ministerstwa przemysłowe, i przechodzę odrazu do charakterystyki Centralnych Zarządów Przemysłu.

Centralne Zarządy Przemysłu obejmują poszczególne grupy branżowe. W początkowym okresie organizacyjnym Centralne Zarządy Przemysłu wchodziły w skład Ministerstwa Przemysłu i Handlu w charakterze tzw. departamentów fachowych. Centralnym Zarządom Przemysłu podlegały wówczas odpowiednie Zjednoczenia Przemysłowe, o charakterze organów administracyjno-technicznych, tworzone na zasadach branżowych, terytorialnych, względnie branżowo-terytorialnych. Zjednoczeniom podlegały z kolei zakłady (fabryki), stanowiące trzecie ogniwo hierarchii przemysłowej.

Centralne Zarządy Przemysłowe z dniem 1 stycznia 1947 r. zostały wydzielone z administracji państwowej i ukonstytuowane jako przedsiębiorstwa skomercjalizowane, które miały na celu koordynowanie, nadzorowanie i kontrolę działalności podległych im przedsiębiorstw państwowych, oraz przedsiębiorstw, będących pod zarządem państwowym. Centralne Zarządy podlegały bezpośrednio Ministerstwu Przemysłu i Handlu, które sprawowało nad nimi ogólny zarząd (gestię).

Centralnym Zarządom Przemysłu podlegały w tym okresie:

a) Zjednoczenia terytorialne i branżowe, będące organami kierowniczymi w stosunku do podległych im przedsiębiorstw.

b) Przedsiębiorstwa usługowe, techniczne i handlowe (biura projektowania, konstrukcyjne, centrale zaopatrzenia itp.)

c) Przedsiębiorstwa tzw. wydzielone, podlegające bezpośrednio Centralnym Zarządom Przemysłu (duże fabryki o specjalnym znaczeniu).

Pewna ilość przedsiębiorstw w ogóle nie podlegała Central-

nym Zarządom i była bezpośrednio podporządkowana ministerstwom. Ponadto, omawiana reorganizacja nie obejmowała monopoli, banków państwowych, kolei, poczty, Państwowej Wytwórni Papierów Wartościowych oraz przedsiębiorstw zbrojeniowych i zakładów wojskowych, pracujących wyłącznie na potrzeby wojska i władz bezpieczeństwa.

Podział Ministerstwa Przemysłu i Handlu, przeprowadzony w lutym 1949 r., spowodował, że nadzór nad poszczególnymi Centralnymi Zarządami (albo Zjednoczeniami czy przedsiębiorstwami, które bezpośrednio podlegały ministerstwu) został przekazany odpowiednim ministerstwom przemysłowym.

Nową zasadniczą zmianę w organizacji Centralnych Zarządów wprowadza uchwała Prezydium Rządu z dn. 25 stycznia 1951 r. w sprawie włączenia Centralnych Zarządów w skład ministerstw. Uchwała ta postanawia, że z dn. 1 stycznia 1951 r. Centralne Zarządy wchodzą w skład właściwych ministerstw, jako jednostki budżetowe pod nazwą "Centralnych Zarządów". Należy zaznaczyć, że Centralne Zarządy zostały wyłączone spod działania dekretu z dn. 26 października 1950 r. o przedsiębiorstwach państwowych. Dyrektor Centralnego Zarządu podlega bezpośrednio ministrowi lub jego zastępcy, od których otrzymuje zarządzenia i polecenia służbowe.

W ciągu ostatnich dwóch lat można było zauważyć następujące tendencje w strukturze organizacyjnej Centralnych Zarządów i podległych im Zjednoczeń i przedsiębiorstw:

a) Dążenie do likwidacji Zjednoczeń oraz do podporządkowania przedsiębiorstw przemysłowych bezpośrednio Centralnym Zarządom lub właściwym ministerstwom. Istnienie Zjednoczeń obecnie musi być umotywowane specjalną strukturą danej gałęzi przemysłu. W wypadku, gdy Centralny Zarząd obejmuje dużą ilość przedsiębiorstw, rozproszonych po całym kraju, z wyodrębniającymi się podbranżami, dopuszczalne jest istnienie Zjednoczeń, jako szczebla pośredniego pomiędzy Centralnym Zarządem a przedsiębiorstwem. Zakres działalności tych Zjednoczeń może posiadać albo zasięg terytorialny, albo też ogólno-krajowy, branżowy[1]).

b) Zwiększanie się ilości państwowych przedsiębiorstw przemysłowych wskutek stałego przejmowania zakładów prywatnych przez państwo oraz przede wszystkim wskutek tendencji tworzenia przedsiębiorstw jednozakładowych zamiast dotychczasowych przedsiębiorstw wielozakładowych. Należy zazna-

---

1) Michał Doroszewicz. **Organizacja przedsiębiorstw przemysłu kluczowego.** "Gospodarka Planowa", Nr 7, Warszawa 1950, str. 323.
Według Doroszewicza, istnienie Zjednoczeń należy uważać za zło konieczne i rozwiązanie przejściowe. Według tego samego autora, nazwę "Zjednoczenie" stosuje się dotychczas dosyć niejednolicie, gdyż obok formy "klasycznej, jako jednostki nadzorującej i koordynującej, używa się jej dla przedsiębiorstw operacyjnych, jak np. Zjednoczenie energetyczne lub budowlano-montażowe".

czyć, że przedsiębiorstwa przemysłowe, tworzone na podstawie dekretu z dn. 3 stycznia 1947 r., były z reguły wielozakładowe, oparte na zasadzie pokrewności branżowej zakładu oraz ich położenia terytorialnego. Ilość zakładów, które wchodziły w skład jednego przedsiębiorstwa, wahała się wówczas od dwóch do kilkunastu, a nawet więcej, a odległość pomiędzy nimi dochodziła do kilkuset kilometrów. Z chwilą wprowadzenia zasady przedsiębiorstw jednozakładowych, znaczna część zakładów przemysłowych została podniesiona do kategorii przedsiębiorstw. Przedsiębiorstwa wielozakładowe powinny (wg uchwały Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów z dn. 12 maja 1950 r.) jednoczyć zakłady średnie i małe. Może to następować tylko wówczas, gdy zakłady są blisko siebie położone. Przy łączeniu zakładów w przedsiębiorstwa wielozakładowe obowiązuje zasada branżowości. Mogą również istnieć wypadki łączenia zakładów na zasadzie tzw. "pionowej", gdy pewne zakłady wytwarzają wyroby, stanowiące półfabrykaty dla innych zakładów tego samego przedsiębiorstwa (np. przedsiębiorstwa włókien łykowych).

c) Inną tendencją struktury organizacyjnej Centralnych Zarządów było (począwszy od 1949 r.) wyłączenie central zbytu (handlowych) spod nadzoru Centralnych Zarządów i uzależnienie ich bezpośrednio od Ministerstwa Przemysłu i Handlu, a następnie od właściwych ministerstw przemysłowych.

d) Jednocześnie daje się zauważyć podział dużych, wielobranżowych Centralnych Zarządów na mniejsze, bardziej jednolite, organizmy gospodarcze.

Ilość Centralnych Zarządów, podległych ministerstwom przemysłowym

1947 r.		1949 r.		25.I.1951 r.
Min. Przem. i Hand.	16	Min. Przem. Ciężk.	4	20
Min. Odbudowy	2	" Górnictwa	3	4
		" Przem. Lekk.	7	10
		" Przem. Roln. i Spoż.	5	7
		" Przem. Chem.	-	5
		" Bud. Przem.	2*)	2
		" Bud. Miast i Osiedli		1
Razem	18		21	49

*) Ministerstwo Budownictwa.

W powyższej tablicy nie uwzględniono Zjednoczeń, podległych bezpośrednio właściwym ministerstwom. Różnica pomię

dzy Centralnymi Zarządami a tymi Zjednoczeniami polega na tym, że dla niewielkiej liczby przedsiębiorstw, które posiadają odrębny proces technologiczny, tworzy się Zjednoczenia zamiast Centralnych Zarządów.

Ilość zakładów, znajdujących się pod zarządem państwowym, wzrosła znacznie w ciągu ostatnich 5 lat. Wzrost ten spowodowany był nie tylko rozbudową przemysłu, ale przede wszystkim stałym przejmowaniem przez państwo zakładów prywatnych, lub będących pod przymusowym zarządem państwowym. Długie listy tych zakładów ogłaszane były regularnie w "Monitorze Polskim". Biorąc pod uwagę, że chodziło głównie o zakłady niewielkie, które liczyły mniej niż 50 pracowników i nie podlegały ustawie o nacjonalizacji z dn. 2 stycznia 1946 r., można przyjąć, że liczba podana na dzień 31 grudnia 1946 r. wzrosła w tym czasie kilkakrotnie. Charakterystyczne w tym wypadku jest oświadczenie Hilarego Minca [2]), który stwierdza, że udział państwowego przemysłu i rzemiosła w ogólnej wartości polskiej produkcji przemysłowej i rzemieślniczej wzrósł z 70% w 1946 r., do 94% w 1950 r. i, że w 1951 r. udział ten powinien osiągnąć 96%.

Państwowy przemysł terenowy (miejscowy)

Drobny przemysł państwowy o znaczeniu lokalnym i nieobjęty organizacją Centralnych Zarządów Przemysłu, zorganizowany został w Wojewódzkich Dyrekcjach Przemysłu Miejscowego, które bezpośrednio administrowały zakładami, należącymi do różnych branż. Dyrekcje te podlegały bezpośrednio departamentowi przemysłu miejscowego Ministerstwa Przemysłu i Handlu. Po reorganizacji Ministerstwa Przemysłu i Handlu, dyrekcje przemysłu miejscowego zostały podporządkowane Ministerstwu Przemysłu Lekkiego. Wojewódzkie Dyrekcje Przemysłu Miejscowego były w zasadzie przedsiębiorstwami wielozakładowymi, które zajmowały się przeważnie produkcją artykułów uzupełniających dla przemysłu kluczowego.

W latach 1950 i 1951 daje się zauważyć tendencja podporządkowania państwowego przemysłu miejscowego władzom lokalnym. Ustawa z dn. 20 marca 1951 r. nakłada na terenowe rady narodowe obowiązek kierowania całokształtem życia gospodarczego danego okręgu oraz zaopatrywania ludności w artykuły masowego spożycia, produkowane przez drobny przemysł terenowy — państwowy i spółdzielczy. Uchwała Rady Ministrów z dn. 8 listopada 1950 r. w sprawie zwiększenia produkcji artykułów masowego spożycia, wytwarzanych przez uspołecznione zakłady drobnej wytwórczości, nakłada na państwowy przemysł terenowy obowiązek lepszego zaspakajania potrzeb ludności, właściwego wykorzystywania surowców miejscowych i odpadkowych oraz aktywizacji miast i miasteczek gospodarczo

---

2) "Trybuna Ludu" z dn. 22 lutego 1951 r.

zaniedbanych. Nadzór nad wykonaniem tej uchwały przekazany został radom narodowym.

Poważne zmiany w organizacji państwowego przemysłu terenowego wprowadza uchwała Prezydium Rządu z dn. 3 lutego 1951 r. Uchwała ta przewiduje trzy grupy przemysłu miejscowego:

1) Państwowy przemysł miejscowy, podporządkowany władzom powiatowym lub miejskim.
2) Państwowy przemysł miejscowy, podporządkowany władzom wojewódzkim.
3) Państwowy przemysł miejscowy, wyodrębniony, podporządkowany bezpośrednio Centralnemu Urzędowi Drobnej Wytwórczości.

W powiatach lub miastach, liczących większą ilość zakładów przemysłu terenowego, można w razie potrzeby utworzyć kilka przedsiębiorstw branżowych lub o pokrewnym profilu produkcyjnym. Powiatowe i miejskie przedsiębiorstwa przemysłu terenowego są osobami prawnymi i działają na zasadzie pełnego rozrachunku gospodarczego. Przedsiębiorstwa te miały być utworzone przez prezydia powiatowych lub miejskich rad narodowych, które miały przejąć do końca 1951 r. poszczególne zakłady od dyrekcji przemysłu miejscowego.

Zakłady przemysłowe, które dotychczas podlegały wojewódzkim dyrekcjom przemysłu miejscowego, i których produkcja przeznaczona jest na zaspakajanie potrzeb więcej niż jednego powiatu, zorganizowane zostały w wojewódzkie przedsiębiorstwa przemysłu terenowego. Wszystkie inne zakłady, podległe dotychczas dyrekcjom przemysłu miejscowego, miały być zarządzane bezpośrednio przez Centralny Urząd Drobnej Wytwórczości, przekształcony później na odrębne ministerstwo. Lista tych zakładów miała być ustalona przez przewodniczącego PKPG na wniosek Prezesa Centralnego Urzędu Drobnej Wytwórczości.

Zakłady, objęte listą, miały być zorganizowane w zarządy branżowe przemysłu terenowego. Pierwszy zarząd branżowy (Zarząd Przemysłu Sportowego) państwowego przemysłu terenowego utworzony został uchwałą Prezydium Rządu z dn. 2 lutego 1951 r.[3]).

II. SYSTEM KIEROWNICTWA PRZEDSIĘBIORSTWAMI I ZAKŁADAMI

W organizacji kierownictwa państwowymi przedsiębiorstwami i zakładami przemysłowymi należy odróżniać funkcje organów państwowych, hierarchicznie podporządkowanych centralnym władzom przemysłu, od funkcji innych komórek współpracujących z tymi organami w różnym zakresie, tz.

3) Adam Fonar. **Nowa organizacja państwowego przemysłu terenowego.** "Życie Gospodarcze" Nr 8, Warszawa, 1951, str. 461-462.

funkcje czynnika państwowego od funkcji tzw. czynnika "społecznego".

Zasady kierownictwa

W ewolucji organizacji kierownictwa państwowymi przedsiębiorstwami i zakładami przemysłowymi występują trzy zasadnicze fazy: okres bezpośrednio po wojnie, okres po wprowadzeniu w życie dekretu o tworzeniu przedsiębiorstw państwowych z dn. 3 stycznia 1947 r. oraz okres, zapoczątkowany uchwałą KERM z dn. 12 maja 1950 r. o strukturze organizacyjnej uspołecznionych przedsiębiorstw przemysłu kluczowego, Centralnych Zarządów Przemysłu i Zjednoczeń.

A. Okres od początku 1945 do końca 1946 r. Organizacja kierownictwa państwowymi przedsiębiorstwami przemysłowymi nie była w tym okresie jednolicie ustalona. W praktyce utrzymał się w poszczególnych zakładach i przedsiębiorstwach system taki, jaki istniał w okresie przedwojennym, lub jaki został narzucony przez niemieckich okupantów. Cztery zasadnicze systemy kierownictwa były stosowane w tym okresie: liniowy (hierarchiczny), funkcjonalny, sztabowy i kolegialny.

System liniowy polegał na skoncentrowaniu w rękach kierownika danej jednostki oraz kierowników podległych mu komórek organizacyjnych wszystkich funkcji kierowniczych, koniecznych do zarządzania daną jednostką. System ten nie był możliwy do zastosowania w dużych jednostkach o skomplikowanych, różnorodnych zadaniach i wymagał uniwersalnych znajomości od poszczególnych kierowników czy majstrów.

System funkcjonalny polegał na rozczłonkowywaniu obowiązków na szereg wyspecjalizowanych obowiązków — funkcji i na zleceniu każdej takiej funkcji jednej osobie, posiadającej odpowiednie kwalifikacje.

Główna niedogodność systemu funkcjonalnego polegała na trudności ustalenia wyraźnego zakresu kompetencji (funkcji). Konsekwencją tego była niemożność wprowadzenia sprężystego kierownictwa, dezorientacja wykonawców, a przede wszystkim brak poczucia odpowiedzialności. W wyniku tego systemu, kierownicy zostali w praktyce pozbawieni władzy, gdyż do oddziałów fabrycznych często przesyłano zlecenia z pominięciem właściwych kierowników.

System sztabowy polegał na utworzeniu przy kierownikach organizacyjnych tzw. "sztabów", pełniących funkcje doradcze. Komórki "sztabowe", działając samorzutnie, opanowywały często władzę w danej jednostce, dyktując rozwiązania i wydając polecenia, które nie uwzględniały interesów całości.

System kolegialny polegał na podziale władzy pomiędzy poszczególnych kierowników, wykonywujących równoległe funk-

cje zarządzania. Wspólne decyzje kierowników były podejmowane większością głosów.

B. Okres od początku 1947 do połowy 1950 r. Reorganizacja kierownictwa państwowymi przedsiębiorstwami przemysłowymi rozpoczęta została dekretem z dn. 3 stycznia 1947 r. Art. 2 tego dekretu postanawiał, że: "dyrekcję przedsiębiorstwa powołuje i zwalnia właściwy minister". Ilość członków dyrekcji, ich uprawnienia i obowiązki miały być określone w statucie przedsiębiorstwa, nadanym przez właściwego ministra w porozumieniu z Ministrem Skarbu i Prezesem Centralnego Urzędu Planowania. W praktyce, akty założycielskie i statuty przedsiębiorstw, zorganizowanych na podstawie dekretów z dn. 3 stycznia 1947 r., ustanawiały dyrekcję wieloosobową, tzn. wprowadzały system zbliżony do kolegialnego. Wprawdzie na czele dyrekcji stał dyrektor naczelny, ale kierownikiem przedsiębiorstwa nie była jedna osoba, lecz ciało zbiorowe, solidarnie odpowiedzialne za prowadzenie przedsiębiorstwa. W wypadku nie osiągnięcia porozumienia przez dyrekcję, decydował głos naczelnego dyrektora.

Wydanie zarządzenia w sprawie postanowień, które powzięła dyrekcja, należało do poszczególnych członków dyrekcji; jeśli jednak sprawa dotyczyła całości przedsiębiorstwa lub posiadała charakter zasadniczy, wówczas zarządzenie wydawał naczelny dyrektor. Każdy z członków dyrekcji odpowiadał przed władzą naczelną za powierzony mu "pion" działalności. Dyrektor naczelny ponosił odpowiedzialność za komórki organizacyjne które były mu bezpośrednio podporządkowane, za koordynację działalności pozostałych "pionów" oraz za ogólny nadzór nad działalnością przedsiębiorstwa.

Poszczególni członkowie dyrekcji przedsiębiorstwa, posiadając w danym systemie de facto dużą samodzielność, wydawali własne zarządzenia poszczególnym komórkom w zakładach. Wydawanie tych zarządzeń odbywało się najczęściej z pominięciem kierowników zakładów, co w konsekwencji doprowadził do tworzenia się autonomicznych "pionów", niezależnych od kierowników zakładu czy przedsiębiorstwa.

Podobna sytuacja wytworzyła się pomiędzy poszczególnymi komórkami organizacyjnymi Centralnych Zarządów i Zjednoczeń a podległymi im komórkami w przedsiębiorstwach. Formalnie, organem zarządzającym Centralnych Zarządów lub Zjednoczeń była dyrekcja, na czele której stał dyrektor naczelny oraz podlegli mu dyrektorzy, koordynujący pracę kilku działów o pokrewnym zakresie działania. Decyzje zasadnicze podejmowane były kolegialnie, yrzy czym dyrektor naczelny miał głos rozstrzygający. Poszczególni członkowie dyrekcji mieli prawo wydawania zarządzeń na podstawie wytycznych dyrektora naczelnego. W praktyce, poszczególni członkowie dyrekcji udawali się po decyzje bezpośrednio do władzy nadrzędnej, a następnie, zasłaniając się autorytetem tej władzy

wydawali zarządzenia, nieskoordynowane z resztą dyrekcji i często nawet nie informowali pozostałych członków dyrekcji o powziętych decyzjach [4]).

Ponadto, słabe przygotowanie organizacyjne i brak dostatecznej ilości kadr technicznych w przedsiębiorstwie powodował, że Centralne Zarządy czy Zjednoczenia brały w swoje ręce zarządzanie i inicjatywę w przedsiębiorstwach, co sprowadzało do pozycji wykonawców organy zarządzające przedsiębiorstwami.

C. **System jednoosobowego kierownictwa, wprowadzony uchwałą KERM z dn. 12 maja 1950 r.** Zasada jednoosobowego kierownictwa (system koncentryczny) polega na tym, że kierownik każdej komórki organizacyjnej otrzymuje wszelkie uprawnienia do zarządzania daną jednostką lub komórką, ponosząc przy tym całkowitą odpowiedzialność za wszystkie sprawy podległego mu odcinka pracy [5]).

Zasadę jednoosobowego kierownictwa można wyrazić następująco:

1) Na czele każdej jednostki lub komórki organizacyjnej stoi tylko jeden kierownik.
2) Każdy pracownik podlega tylko jednemu kierownikowi.
3) Każdy pracownik otrzymuje polecenia służbowe tylko od jednego kierownika.
4) Każdy pracownik, bez względu na zajmowane stanowisko (kierownicze czy wykonawcze), odpowiada za wszystkie sprawy i za całokształt działu, który mu powierzono.

Kierownicy ci mogą posiadać aparat pomocniczy, zwany "funkcjonalnym". Aparat ten nie bierze jednak bezpośredniego udziału w zarządzaniu i nie może wydawać zarządzeń służbowych ani pracownikom innych komórek w tej samej jednostce organizacyjnej, ani kierownikowi i pracownikom podległych ogniw organizacyjnych. Polecenia takie mogą być wydawane tylko przez naczelników jednostki naczelnej naczelnym kierownikom jednostki bezpośrednio jej podległej.

Jednolity system zarządzania (uchwała z dn. 12 maja 1950 r.) obejmuje uspołecznione przedsiębiorstwa przemysłu kluczowego, Centralne Zarządy Przemysłu i Zjednoczenia. Ustalono ramowe typy schematów struktury wewnętrznej przedsiębiorstw (jednozakładowych — typy dużego i małego — oraz wielozakładowych) Centralnych Zarządów Przemysłu i Zjednoczeń.

Zasada jednoosobowego kierownictwa obowiązuje na wszystkich szczeblach organizacji przemysłowej. Praktyka lub odpowiednie przepisy dopuszczają wyjątki od tej zasady.

Uchwała z dn. 12 maja 1950 r. wprowadza następujące rozróżnienie personelu w przemyśle: a) zarząd, b) ruch, c) komórki pozaprodukcyjne (żłobki, stołówki, przedszkola itp).

---

4) Doroszewicz. **Organizacja przedsiębiorstw** itd., str. 326.

5) Michał Doroszewicz. **Zasada jednoosobowego kierownictwa w przedsiębiorstwie.** "Gospodarka Planowa" Nr 1, Warszawa, 1951, str. 323 i nast.

Wszyscy pracownicy fizyczni i umysłowi, techniczno-inżynieryjni, ekonomiści i ogólno-administracyjni, zatrudnieni stale w komórkach produkcyjnych, stanowią tzw. "ruch" przedsiębiorstwa i obciążają koszty produkcji. Wszyscy pracownicy, niezależnie od ich kwalifikacji i zawodu, którzy pracują w komórkach zarządu, działających przy dyrektorze i jego zastępcach, stanowią zarząd przedsiębiorstwa i obciążają koszty ogólno-administracyjne. Osobną grupę stanowią pracownicy pozaprodukcyjni, zatrudnieni w komórkach, związanych z zaspakajaniem potrzeb pracowników w dziedzinie społecznej, kulturalnej i żywienia zbiorowego.

Udział "czynnika społecznego" w kierownictwie

Obok właściwej administracji państwowej istnieje w przedsiębiorstwach i zakładach przemysłowych szereg komórek społecznych lub pseudo-społecznych, współpracujących w ich kierownictwie.

A. **Rady Nadzoru Społecznego, komórki partyjne i związkowe oraz wytwórcze.** Dekret z dn. 3 stycznia 1947 r. o tworzeniu przedsiębiorstw państwowych przewidywał w art. 10 tworzenie przy każdym przedsiębiorstwie obok dyrekcji Rad Nadzoru Społecznego. Rada Nadzoru Społecznego miała mieć charakter niezależnego organu nadzorczego, kontrolującego i opiniodawczego i podlegała nadzorowi prezydium krajowej Rady Narodowej (później Rady Państwa). W przedsiębiorstwach o znaczeniu miejscowym funkcje Rad Nadzoru Społecznego mogły być pełnione przez wojewódzkie rady narodowe. W latach 1947-1950 wszystkie rozporządzenia o utworzeniu lub reorganizacji przedsiębiorstw państwowych przewidywały utworzenie Rad Nadzoru Społecznego. Instytucja ta została uchylona dekretem z dn. 26 października 1950 r. o przedsiębiorstwach państwowych.

Najważniejszą komórką "społeczną" jest w przedsiębiorstwie organizacja partyjna. Według Doroszewicza[6] "...komórka podstawowej organizacji partyjnej otrzymała prawo kontrolowania działalności każdego przedsiębiorstwa gospodarki uspołecznionej". Poza kontrolą, komórka partyjna wykonuje — według tego samego autora — również funkcje "doradcze" w stosunku do kierownika zakładu lub przedsiębiorstwa, do których jest powołana, dzięki swej "...znajomości zagadnień społeczno-politycznych i stałej współpracy z masami pracującymi". W rzeczywistości, organizacje partyjne zagarniały niektóre uprawnienia dyrektora, jak to przyznaje wyraźnie prasa krajowa: "...Zdarza się nieraz, że organizacje związkowe i partyjne zamiast pomagać kierownictwu — zastępują je, przejmują część funkcji, uprawnień i odpowiedzialności dyrek-

6) Doroszewicz. **Zasada jednoosobowego kierownictwa** itd., str. 323 i nast.

tora, a tym samym podważają zasadę jednoosobowego kierownictwa" [7]).

Jedną z głównych form, w których objawia się współpraca różnych komórek "społecznych" w kierownictwie zakładu, powinny być "narady wytwórcze". W rzeczywistości narady takie sprowadzają się, z jednej strony — do dyktanda dyrekcji, z drugiej zaś — do "dobrowolnego" przyjmowania przez różne komórki "społeczne" zobowiązań w sprawie agitacji wśród robotników o wykonanie planu i wzmożenie wydajności, ujawniania "ukrytych rezerw" itp.

B. **Rady Zakładowe.** Ustawodawstwo o radach zakładowych przewidywało, że w zakładach, pozostających pod zarządem państwa lub samorządu, w których zarząd był wieloosobowy, przedstawiciel rady zakładowej powinien być dopuszczony do bezpośredniego udziału w zarządzaniu odnośnym zakładem. Zasada ta przestała być aktualna, gdy zostało wprowadzone kierownictwo jednoosobowe.

Według dekretu z dn. 16 stycznia 1947 r., obowiązkiem pracodawcy jest odbywanie stałych narad z radą zakładową w sprawie podniesienia wydajności i dyscypliny pracy, higieny pracy, nowych ulepszeń technicznych i organizacyjnych. Dyrekcja obowiązana jest składać radzie zakładowej raz na kwartał sprawozdanie ze stanu działalności zakładu. Materiały na wspólne narady z dyrekcją oraz na narady techniczne i wytwórcze przygotowuje komisja techniczno-ekonomiczna rady zakładowej.

W praktyce, rola rady zakładowej we współzarządzie sprowadza się do tego, że jest ona instrumentem wywierania presji na robotników o zwiększenie wysiłku. Rola ta została na nowo zaakceptowana przy sposobności wprowadzenia na początku 1951 r. w większych przedsiębiorstwach umów zakładowych pomiędzy dyrekcją a załogami [8]).

Projekt umowy opracowywany jest wspólnie przez kierownictwo zakładu i radę zakładową na podstawie umowy wzorcowej, ustalonej przez odnośne ministerstwo w porozumieniu z Zarządem Głównym Związków Zawodowych.

Przedmiotem umowy jest całokształt stosunków między kierownictwem i załogą. Biorąc pod uwagę, że zasadnicze wskaźniki wydajności pracy, rodzaju i jakości produkcji czy wysokości uposażenia ustalane są na szczeblu władz zwierzchnich, i że, z drugiej strony, rada zakładowa nie może uchylić się od zawarcia takiej "umowy", jasne jest, że umowa zakładowa jest w rzeczywistości instytucją, mającą na celu stworzenie pozorów inicjatywy indywidualnej czy społecznej dla imperatywnych zarządzeń władzy państwowej. W umowie zakła-

---

7) **Wzmocnić kierownictwo przedsiębiorstw.** "Życie Gospodarcze" Nr 19, Warszawa, 1950, str. 978.

8) Dr Czesław Kulikowski. **Zakładowe umowy zbiorowe czynnikiem realizacji planów.** "Gospodarka Planowa" Nr 6. Warszawa, 1951, str. 21.

dowej szczególny nacisk kładzie się na zobowiązania załogi do wzmożenia wydajności pracy i udoskonalenia jakości produkcji. Wzamian za zobowiązania załogi dyrekcja zobowiązuje się do świadczeń socjalnych.

Omawiane umowy wprowadzają element elastyczności do należnych robotnikom świadczeń socjalnych, a mianowicie uzależniają te świadczenia od codziennych wyników pracy poszczególnych brygad, zespołów, czy pojedyńczych pracowników.

Ciekawe jest, że zobowiązania, zawarte w umowach zakładowych, nie stanowią wcale górnej granicy wysiłków, wymaganych od pracowników za pośrednictwem rad zakładowych. Kulikowski we wspomnianym artykule zauważa, że:... sformułowanie w umowie zakładowej corocznych zobowiązań produkcyjnych nie organicza możliwości podejmowania przez załogę zobowiązań dodatkowych, np. przy okazji wielkich wydarzeń w życiu państwa i klasy robotniczej".

Rada zakładowa wykonuje pomocniczo również funkcje kontrolne. W tym celu reprezentanci Najwyższej Izby Kontroli zapraszają przedstawiciela rady zakładowej do udziału w kontroli, przeprowadzanej w zakładzie pracy, i informują go o jej wyniku[9]).

III. SYSTEM GOSPODARKI PLANOWEJ W PRZEMYŚLE

Kompetencje władz naczelnych

Ustawa z dn. 10 lutego 1949 r. o zmianie organizacji naczelnych władz gospodarki narodowej i wydany na jej podstawie Regulamin KERM[10]) precyzują i w pewnej mierze rozszerzają kompetencje KERM w zakresie planowania. W szczególności do KERM należało ustalanie zasad i planowanie gospodarczego, uchwalanie wytycznych dla projektów narodowych planów gospodarczych, zatwierdzanie projektów przedkładanych Radzie Ministrów, zatwierdzanie planów szczegółowych, opracowanych na podstawie ustawy o planie oraz zatwierdzanie sprawozdań z wykonania planów.

Przekazanie dekretem z dn. 21 października 1950 r. kompetencji KERM Prezydium Rządu nie wprowadza żadnych zmian w zakresie działania dotychczas ustalonym, a przenosi jedynie odnośne decyzje na wyższy szczebel hierarchii państwowej.

Zakres działania Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego, która przejęła właściwości Centralnego Urzędu Planowania, wskutek zmian w organizacji naczelnych władz go-

---

9) **Uchwała Rady Państwa z dn. 1 lutego 1950 r. w sprawie wydania instrukcji o zakresie i sposobie współdziałania Najwyższej Izby Kontroli z organami kontroli społecznej rad narodowych, radami zakładowymi i Komisją Specjalną do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym.** "Monitor Polski" Nr A-15, 1950, poz. 152.

10) **Uchwała Rady Ministrów w sprawie Regulaminu Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów.** "Monitor Polski" Nr A-28, 1949, poz. 433.

podarki narodowej z dn. 10 lutego 1949 r., został poważnie rozszerzony [11]).

O ile chodzi o planowanie gospodarcze, to PKPG ma powierzone "kierowanie całokształtem spraw państwowego planowania gospodarczego" w miejsce ściśle określonych i ograniczonych kompetencji Centralnego Urzędu Planowania. PKPG wykonuje funkcje koordynacyjne w stosunku do "gospodarczej działalności wszystkich działów zarządu państwowego", podczas, gdy Centralny Urząd Planowania koordynował jedynie gospodarczą działalność ministrów.

W stosunku do przemysłu państwowego uprawnienia PKPG polegają przede wszystkim na:

a) opracowywaniu struktury kosztów własnych, cen i taryf, wytycznych w sprawie kontroli kosztów własnych i rentowności oraz rozpatrywaniu i opiniowaniu wniosków resortowych w sprawie cen i taryf;

b) opracowywaniu zasad i wytycznych w zakresie polityki zatrudnienia, płac, normowania i organizacji pracy;

c) opracowywaniu wytycznych struktury organizacyjnej;

d) koordynacji w zakresie planowania finansowego, a w szczególności nadzorze nad opracowywaniem resortowych planów finansowych przedsiębiorstw oraz bilansów zbiorczych.

Pewne koncepcje, nie należące dotychczas do Centralnego Urzędu Planowania, zostały wyraźnie przekazane PKPG. Z punktu widzenia kierowania przemysłem państwowym szczególne znaczenie posiadają kompetencje w zakresie kierownictwa sprawami planu technicznego, które polegają na: a) opracowywaniu projektów planu postępu technicznego i prac naukowo-badawczych oraz kontroli wykonania tych planów, b) opracowywaniu wytycznych w sprawie rozwoju wynalazczości i racjonalizacji, c) czuwaniu nad sprawami patentów, wzorów użytkowych i znaków towarowych oraz d) opracowywaniu norm i standartów. PKPG sprawuje również nadzór nad wojewódzkimi i powiatowymi komisjami planowania gospodarczego, którym zleca opiniowanie planów gospodarczych dla przemysłu wielkiego i średniego [12]).

Pewna część kompetencji PKPG w dziedzinie finansowej została przekazana z początkiem 1950 r. Ministrowi Finansów [13]).

W dziedzinie uprawnień PKPG pozostało opracowanie pla-

---

11) Zakres działania PKPG ustalony został **ustawą z dn. 10 lutego 1949 r. o zmianie organizacji naczelnych władz gospodarki narodowej**, Dz.U.R.P. Nr 7, 1949 r., poz. 43, i sprecyzowany **rozporządzeniem Rady Ministrów z dn. 22 kwietnia 1949 r. w sprawie zakresu działania PKPG.** Dz.U.R.P. Nr 26, 1949, poz. 190.

12) **Zarządzenie Przewodniczącego PKPG z dn. 25 października 1950 r. w sprawie organizacji wewnętrznej i podziału czynności w wojewódzkich oraz powiatowych komisjach planowania gospodarczego.** "Monitor Polski" Nr A-117, 1950, poz. 1459.

13) **Rozporządzenie Rady Ministrów z dn. 1 kwietnia 1950 r. w sprawie zakresu działania Ministra Finansów i zmiany zakresu działania PKPG.** Dz.U.R.P. Nr 22, 1950, poz. 188.

nów finansowych, a zwłaszcza problemu wzajemnego stosunku kosztów własnych, cen i taryf; następnie, opracowywanie planów obniżania kosztów własnych oraz opracowywanie wniosków w zakresie rozliczeń w gospodarce uspołecznionej. Do uprawnień Ministra Finansów należy przede wszystkim kontrola gospodarki finansowej (kontrola realizacji planowanej rentowności, zobowiązań finansowych, przewidzianych w budżecie, akumulacji środków obrotowych itp.), normowanie operacji, związanych z planami kasowym i kredytowym oraz normowanie czynności w dziedzinie rachunkowości i sprawozdawczości finansowej.

Po podziale Ministerstwa Przemysłu i Handlu na poszczególne ministerstwa przemysłowe, zakres działania tych ministerstw został określony odnośnymi rozporządzeniami Rady Ministrów [14]). Kompetencje te są podobne w odniesieniu do wszystkich ministerstw i obejmują:

1) Planowanie gospodarcze i politykę inwestycji.
2) Kierowanie działalnością podległych przedsiębiorstw państwowych oraz pozostających pod zarządem państwowym.
3) Ustalanie kierunku i nadzorowanie działalności przemysłowej, central spółdzielni, central spółdzielczo-państwowych i spółdzielni.
4) Nadzór nad urządzeniami technicznymi.
5) Arbitraż w sprawach majątkowych między przedsiębiorstwami i instytucjami podległymi ministerstwu.
6) Sprawy kadr oraz współdziałania z właściwymi władzami w sprawach zatrudnienia.
7) Organizowanie badań naukowych, publikacji wydawnictw i nadzór nad instytucjami naukowo-badawczymi.
8) Inne sprawy, zastrzeżone dotychczas w prawie przemysłowym i innych przepisach Ministrowi Przemysłu i Handlu.

Jak z powyższego widać, uprawnienia te w znacznej mierze obejmują kompetencje zastrzeżone PKPG. W związku z tym zapewne w każdym z rozporządzeń, określających uprawnienia ministrów przemysłowych, powiedziane jest, że funkcje swoje będą oni wykonywali z zachowaniem właściwości PKPG.

---

14) **Rozporządzenie Rady Ministrów z dn. 18 marca 1949 r. w sprawie zakresu działania Ministra Przemysłu Rolnego i Spożywczego.** Dz. U.R.P. Nr 18, 1949, poz. 122.

Rozporządzenie Rady Ministrów z dn. 4 kwietnia 1949 r. w sprawie zakresu działania Ministra Przemysłu Lekkiego. Dz.U.R.P. Nr 23, 1949, poz. 154.

Rozporządzenie Rady Ministrów z dn. 22 kwietnia 1949 r. w sprawie zakresu działania Ministra Górnictwa i Energetyki. Dz.U.R.P. Nr 26, 1949, poz. 192.

Rozporządzenie Rady Ministrów z dn. 22 kwietnia 1949 r. w sprawie zakresu działania Ministra Przemysłu Lekkiego. Dz.U.R.P. Nr 23, 1949, poz. 191.

Ustawa z dn. 30 grudnia 1950 r. o urzędzie Ministra Przemysłu Chemicznego. Dz.U.R.P. Nr 58, 1950, poz. 522.

Podział prac w dziedzinie planowania

Wytyczne. Prace nad planem gospodarczym rozpoczynają się od opracowania wytycznych, które przygotowuje PKPG i przesyła je do zatwierdzenia Prezydium Rządu. Na podstawie wytycznych PKPG poszczególne ministerstwa, Centralne Zarządy, Zjednoczenia i przedsiębiorstwa opracowują szczegółowe wytyczne dla jednostek niższegu rzędu. W 1951 r. tego rodzaju wytyczne zostały wydane jedynie przez PKPG i były stosowane bezpośrednio przez przedsiębiorstwa przemysłowe[15]).

Sporządzanie projektu planu. — Wytyczne, ustalone przez władze naczelne, stanowią podstawę do opracowania projektu planu. Zasadniczo, podstawową komórką planowania jest przedsiębiorstwo, w którym opracowuje się plan techniczno-finansowo-przemysłowy. Praca ta jest wykonywana przez dział planowania przedsiębiorstwa, który — na podstawie wniosków działów funkcjonalnych (działu techniczno-produkcyjnego, głównego mechanika i energetyka, działu organizacji pracy, płac, zaopatrzenia, zbytu, inwestycji i finansowo-księgowego) — ustala zdolność produkcyjną wszystkich wydziałów i oddziałów produkcyjnych, opracowuje plan wskaźników technicznych, usprawnień techniczno-organizacyjnych, kosztów własnych, program produkcyjny wyrobów gotowych, produkcji niezakończonej i usług produkcyjnych, plan gatunkowości i obniżenia braków oraz zestawia plan pracy i funduszu płac.

Jak zaznacza Doroszewicz[16]), udział wydziałów ruchowych, a w szczególności wydziałów produkcyjnych, w procesie opracowywania planu jest bardzo duży. Do kompetencji komórek planowania wydziałów należy opracowywanie wydziałowych planów techniczno-przemysłowych, które obejmują wszystkie części planu, z wyjątkiem części finansowej. W wypadku przedsiębiorstw wielozakładowych poszczególne zakłady opracowują również plany finansowe oraz własne wnioski do planu inwestycyjnego.

Ograniczenia roli przedsiębiorstw w pracach nad opracowaniem projektu planu głównie jednak polegają na tym, że plan, sporządzony przez przedsiębiorstwo, jest tyle razy poprawiany i zmieniany, ile szczebli organizacyjnych dzieli dane przedsiębiorstwo od PKPG. Organizacja prac nad sporządzeniem planu jest podobna na wszystkich szczeblach hierarchicznie wyższych od przedsiębiorstwa. Dział planowania w Centralnych Zarządach czy Zjednoczeniach lub departament planowania w ministerstwie otrzymują plany techniczno-finansowo-

---

15) Jerzy Bolkowski i Roman Zalewski. **O usprawnienie planowania w zakładach i centralnych zarządach przemysłowych.** "Gospodarka Planowa" Nr 1, Warszawa, 1951, str. 15.

16) Michał Doroszewicz. **Organizacja służb planowania i sprawozdawczości w przemyśle.** "Gospodarka Planowa" Nr 7, Warszawa, 1951, str. 20.

przemysłowe, sporządzone przez dział planowania jednostki niższego rzędu, przeprowadzają wstępną ich analizę, poczem dzielą go na części funkcjonalne i przesyłają do właściwych działów czy departamentów do szczegółowej analizy. Poszczególne komórki funkcjonalne wprowadzają zmiany i uzupełniają na podstawie własnych prac. Wszelkie dane, dotyczące możliwości uruchomienia nowych rodzajów produkcji, analiza zużycia surowców, wykorzystania rezerw, normy zużycia materiałów, wskaźniki wydajności pracy itp. są na nowo opracowywane na każdym szczeblu hierarchicznym organizacji przemysłu państwowego. Po opracowaniu odnośnych wniosków przez działy funkcjonalne, dział (departament) planowania opracowuje ostateczną redakcję zbiorczego, techniczno-finansowo-przemysłowego planu danej jednostki organizacyjnej.

Projekt planu, który przeszedł wszystkie wskazane ogniwa organizacyjne, przedstawiany jest przez dane ministerstwo przemysłowe PKPG.

Wyznaczanie zadań planowych. Wyznaczanie konkretnych zadań planowych poszczególnym jednostkom przemysłowym staje się możliwe z chwilą uchwalenia przez Sejm Ustawodawczy ustawy o narodowym planie gospodarczym. Ustawa o planie gospodarczym zawiera zasadnicze dane **ilościowe**, jak: cyfry produkcyjne, liczby zatrudnienia, funduszu płac, niezakończonej produkcji i nakładów produkcyjnych, oraz dane **jakościowe**, jak: wydajności pracy, średniej płacy poszczególnych kategorii pracowników, normy zużycia materiałów, pracochłonności wyrobów, kosztów własnych i rentowności. Rolą aparatu administracji przemysłowej jest rozdział zadań pomiędzy poszczególne jednostki organizacyjne, oraz rozbicie ich na krótsze okresy czasu (kwartał z podziałem na miesiące).

W procesie rozdziału zadań planowanych na poszczególne jednostki organizacyjne rozróżnić należy plan techniczno-przemysłowo-finansowy od planów operatywnych (wykonawczych)[17].

Plan techniczno-przemysłowo-finansowy zawiera w sobie wszystkie zadania odnośnej jednostki organizacyjnej. Najniższą komórkę, dla której plan ten jest opracowany, stanowi oddział produkcyjny lub oddział pomocniczy zakładu przemysłowego. Plan ten jest zasadniczo planem rocznym, rozbitym na kwartały i miesiące. Plan oddziałowy obejmuje zasadniczo ten sam zakres, co plan ogólno-zakładowy, z tym, że w tym wypadku odpada plan finansowy, plan współpracy z innymi zakładami oraz plan kosztów administracyjnych.

Plany operatywne polegają na rozdziale zadań, ustalonych w planach techniczno-przemysłowo-finansowych, na krótsze okresy czasu: miesiąc, dekadę, tydzień, dobę, zmianę lub godzinę. Sporządza się je zarówno dla oddziałów fabrycznych, jak i dla

17) Adam Wang. **O planowaniu wewnątrzzakładowym.** "Gospodarka Planowa" Nr 4, Warszawa, 1951, str. 3-16.

części oddziałów, jak brygady, grupy robocze, a nawet poszczególne stanowiska pracy. Plany operatywne dla oddziałów fabrycznych sporządza dział planowania zakładu (przedsiębiorstwa) i przedstawia je do zatwierdzenia dyrektorowi. Rozbicie planów oddziałowych na poszczególne odcinki oddziału fabrycznego i na stanowiska robocze oraz na krótsze, aniżeli miesiąc, okresy czasu (plany operatywne oddziałowe obejmują z reguły okres miesiąca), przeprowadzają planiści oddziałowi.

Rozrachunek gospodarczy

Pojęcie rozrachunku gospodarczego. Pojęcie rozrachunku gospodarczego jest podstawowym pojęciem w nauce sowieckiej. Definicje autorów polskich opierają się na literaturze sowieckiej. Termin "rozrachunek gospodarczy" ma odpowiadać rosyjskiemu terminowi "chozraszczot".

Według Edwarda Lipińskiego[18], "... rozrachunek gospodarczy, jest to socjalistyczna metoda gospodarowania, oparta na ścisłym porównywaniu pieniężnych nakładów z wynikami produkcji". Lipiński dodaje, że rozrachunek gospodarczy stanowi połączenie centralnego planowego zarządzania z zasadą wykonawczej samodzielności przedsiębiorstwa, obejmuje stosunek do budżetu państwa i do innych przedsiębiorstw (stosownie do zawartych umów), realizuje zasady kontroli przy pomocy pieniądza oraz zasadę sprawozdawczości.

Marek Grabania[19] określa rozrachunek gospodarczy jako podstawową metodę planowanego kierowania przedsiębiorstwem przemysłowym, zapewniającą stały wzrost produkcji przy najmniejszych nakładach.

W par. 11 uchwały Rady Ministrów z dn. 17 kwietnia 1950 r.[20] znajdujemy następujące zasady pełnego rozrachunku gospodarczego:

— korzystanie z pełnej operatywnej samodzielności w wykonaniu zadań, wynikających z planów gospodarczych;
— wchodzenie w stosunki umowne dla wykonania tych zadań z innymi przedsiębiorstwami i organizacjami;
— prowadzenie pełnej rachunkowości (samodzielny bilans i rachunek wyników);
— posiadanie rachunku operacyjnego w banku finansującym eksploatację;

---

18) Edward Lipiński. **Jeszcze w sprawie słownictwa gospodarczego.** "Życie Gospodarcze" Nr 4, Warszawa, 1950.
Lipiński krytykuje tłumaczenie sowieckiego słowa "chozraszczot" przez "rozrachunek gospodarczy".
19) Marek Grabania. **Rozrachunek gospodarczy w przedsiębiorstwie przemysłowym.** "Gospodarka Planowa" Nr 6, Warszawa, 1951, str. 24.
20) **Uchwała Rady Ministrów z dn. 17 kwietnia 1950 r. w sprawie zasad organizacji finansowej i systemu finansowego przedsiębiorstw państwowych, objętych budżetem centralnym.** "Monitor Polski" Nr A-55, 1950, poz. 630.

— korzystanie bezpośrednio ze środków Planu Inwestycyjnego;
— rozliczanie się bezpośrednio z budżetem państwa;
— korzystanie z innych uprawnień, przewidzianych w przepisach szczegółowych.

Stosowanie zasad rozrachunku gospodarczego na poszczególnych szczeblach organizacyjnych przemysłu państwowego. Wobec tego, że przedsiębiorstwo spełnia często rolę pośrednią, jak gdyby ogniwa w zarządzaniu przemysłem państwowym, logiczne było wprowadzenie zasad rozrachunku gospodarczego na różnych szczeblach organizacyjnych przemysłu państwowego. W tym celu uchwała Rady Ministrów z dn. 17 kwietnia 1950 r. przewiduje trzy rodzaje rozrachunku gospodarczego:

1) Pełny rozrachunek gospodarczy.
2) Wewnętrzny pełny rozrachunek gospodarczy.
3) Wewnętrzny ograniczony rozrachunek gospodarczy.

Pełny rozrachunek gospodarczy. Zasady rozrachunku gospodarczego, sprecyzowane w par. 11 uchwały Rady Ministrów z dn. 17 kwietnia 1950 r., odpowiadają pełnemu rozrachunkowi gospodarczemu. Zasady te mogą być zrealizowane jedynie w przedsiębiorstwie, ponieważ wymagana jest zarówno osobowość prawna, jak i rozliczenie bezpośrednie z budżetem państwa, których poszczególne zakłady, wchodzące w skład przedsiębiorstw, nie posiadają.

Wewnętrzny pełny rozrachunek gospodarczy. Celem umożliwienia wprowadzenia zasad rozrachunku gospodarczego do wszystkich zakładów przemysłowych, par. 12 uchwały Rady Ministrów z dn. 17 kwietnia 1950 r. postanawia, że poszczególne zakłady przedsiębiorstw wielozakładowych działają na zasadzie wewnętrznego pełnego lub ograniczonego rozrachunku gospodarczego. W par. 13 tej samej uchwały znajdujemy, że zakłady, działające na podstawie wewnętrznego pełnego rozrachunku gospodarczego, prowadzą gospodarkę finansową na takich samych zasadach, jak przedsiębiorstwa. Według Doroszewicza[21]) zakłady, działające na podstawie wewnętrznego pełnego rozrachunku gospodarczego, posiadają własny rachunek w banku, sporządzają własny odrębny plan techniczno-przemysłowo-finansowy, bilans i rachunek wyników. Zarząd zaś przedsiębiorstwa sporządza zbiorowe plany i zamknięcia rachunkowe na podstawie opracowań zakładów, należących do przedsiębiorstwa. Jednak dyrektor przedsiębiorstwa jest dysponentem majątku całego przedsiębiorstwa na zewnątrz i zarządza wszystkimi zakładami. Natomiast kierownik zakładu działa w ramach pełnomocnictwa, udzielonego mu przez dyrektora przedsiębiorstwa, i zarządza bezpośrednio wszystkimi sprawami swego zakładu. Zdaniem Doroszewicza, postanowienia uchwały KERM z dn. 12 maja 1950 r., które mają na celu tworzenie przedsiębiorstw jed-

21) Doroszewicz. **Organizacja przedsiębiorstw** itd., str. 328.

nozakładowych, wskazują na to, że w przyszłości zakłady, działające na zasadzie wewnętrznego pełnego rozrachunku gospodarczego, przekształcą się na przedsiębiorstwa wyodrębnione, gdy tylko ich przygotowanie organizacyjne i techniczne pozwoli na usamodzielnienie.

Wewnętrzny ograniczony rozrachunek gospodarczy. Wewnętrzny ograniczony rozrachunek gospodarczy stanowi minimum samodzielności organizacyjnej zakładów w przedsiębiorstwach wielozakładowych. Według uchwały Rady Ministrów z dn. 17 kwietnia 1950 r. podobną samodzielność organizacyjną powinny stopniowo otrzymywać wydziały lub oddziały przedsiębiorstw i zakładów.

Jednostki, działające na zasadach ograniczonego rozrachunku gospodarczego, nie korzystają (par. 13 ust. 2 wspomnianej uchwały Rady Ministrów) z niektórych uprawnień, do jakich upoważnia rozrachunek gospodarczy. Według Doroszewicza [22]), ograniczenia te polegają na braku własnych środków obrotowych, braku uprawnień do sporządzania odrębnego bilansu i do rachunku wyników oraz na niemożności sporządzania odrębnego planu techniczno-przemysłowo-finansowego.

Wprowadzenie zasad rozrachunku gospodarczego do zakładów przedsiębiorstw wielozakładowych w praktyce wydziela z przedsiębiorstwa każdy zakład produkcyjny, który posiada odpowiednie warunki gospodarcze i techniczne, powodując automatycznie decentralizację aparatu finansowo-księgowego. Decentralizacja ta przerzuciła w znacznej mierze na kierownictwo zakładu odpowiedzialność za gospodarkę finansową, ograniczając rolę dyrekcji przedsiębiorstwa do funkcji, jaką posiadało poprzednio Zjednoczenie, a więc zbiorowego planowania, nadzoru i kontroli.

Najbardziej istotną konsekwencją wprowadzenia zasad rozrachunku gospodarczego do poszczególnych komórek organizacji wewnątrz przedsiębiorstwa jest jednak przyjęcie odpowiedniego systemu kontroli pieniężno-rachunkowej wobec podstawowych komórek organizacyjnych, jakimi są oddziały i wydziały produkcyjne. Kontrola ta pozwala na sprawdzenie w każdej chwili wysiłków kierownictwa i załogi, mających na celu osiągnięcie jak największych oszczędności w dysponowaniu majątkiem państwowym.

Przedsiębiorstwa budżetowe. Według dekretu z dn. 26 października 1950 r. o przedsiębiorstwach państwowych, zasadniczą formą prowadzenia przedsiębiorstw państwowych jest rozrachunek gospodarczy (art. 3). Ust. 2 art. 3 dodaje, że jeżeli działalność przedsiębiorstw państwowych wymaga uniezależnienia ich wydatków od dochodów lub, jeżeli działalność ta nie powinna z innych powodów opierać się na zasadach rozrachunku gospodarczego, to wówczas dane przedsiębiorstwo ma być prowadzone jako przedsiębiorstwo budżetowe, którego

22) Doroszewicz. **Organizacja przedsiębiorstw** itd., str. 328.

dochody i wydatki objęte są budżetem państwa — centralnym lub terenowym. Przekształcenie przedsiębiorstw państwowych, działających na zasadach rozrachunku gospodarczego, na przedsiębiorstwa budżetowe i vice versa może następować wyłącznie w tym samym trybie, co utworzenie przedsiębiorstw państwowych. Podział na przedsiębiorstwa, działające na zasadach rozrachunku gospodarczego, i przedsiębiorstwa budżetowe wprowadzony został uchwałą Rady Ministrów z dn. 17 kwietnia 1950 r.

W latach 1947-1949 szereg przedsiębiorstw przemysłowych, podporządkowanych innym ministerstwom niż Ministerstwo Przemysłu i Handlu, posiadało charakter przedsiębiorstw budżetowych, a więc budżet państwa obejmował zarówno ich wydatki, jak i dochody (nie tylko wyniki). Budżety z lat 1950 i 1951 są zbyt mało szczegółowe, by można było na ich podstawie określić, które przedsiębiorstwa prowadzone są obecnie jako budżetowe. Przedsiębiorstw, które w latach 1947-1949 posiadały charakter budżetowy, nie można nadal uważać za budżetowe, ponieważ wiele z nich zmieniono w latach 1949-1951 na przedsiębiorstwa, działające na zasadach rozrachunku gospodarczego (np. Polskie Linie Lotnicze "Lot", Przedsiębiorstwa Chłodnicze itp.).

Charakter przedsiębiorstw budżetowych posiadają Centralne Zarządy Przemysłu. Zostało to wyraźnie stwierdzone w par. 9 uchwały Rady Ministrów z dn. 17 kwietnia 1950 r., który głosi, że jednostki organizacyjne, pełniące wyłącznie funkcje kierownictwa, koordynacji, kontroli i nadzoru objęte są budżetem państwa. Wyjątek stanowią ogniwa pośrednie pomiędzy przedsiębiorstwami i Centralnymi Zarządami (np. Zjednoczenia). Również uchwała Prezydium Rządu z dn. 23 grudnia 1950 r. w sprawie włączenia Centralnych Zarządów Przemysłu w skład ministerstw stwierdza wyraźnie w par. 1, że z dn. 1 stycznia 1951 r. Centralne Zarządy wchodzą w skład ministerstw jako jednostki budżetowe[23].

Umowy planowe

Przepisy w sprawie umów planowych pochodzą z dwóch okresów: sprzed i po wydaniu ustawy o umowach planowych w gospodarce socjalistycznej[24].

a) **Przepisy, dotyczące umów pomiędzy przedsiębiorstwami przemysłu państwowego w latach 1945-1949.** W pierwszych la-

23) Julian Rataj. **Prowizorium budżetowe.** "Życie Gospodarcze" Nr 2, Warszawa, 1951, str. 85.
Rataj zaznacza w swoim artykule, że w 1951 r. po raz pierwszy zostały włączone do budżetu wydatki i dochody Centralnych Zarządów Przemysłu oraz Akcji Socjalnych przedsiębiorstw państwowych.

24) **Ustawa z dn. 19 kwietnia 1950 r. o umowach planowych w gospodarce socjalistycznej.** Dz.U.R.P. Nr 21, 1950, poz. 180.

tach po wojnie obowiązywały formalnie w dziedzinie umów pomiędzy przedsiębiorstwami przemysłu państwowego przedwojenne przepisy o dostawach i robotach, zawarte w rozporządzeniu Rady Ministrów z dn. 29 stycznia 1937 r. W praktyce jednak przepisy te były stosowane z uwzględnieniem potrzeb gospodarki planowej [25]). Pierwsze przepisy, które regulowały całokształt zagadnień, dotyczących zasad udzielania zamówień i form obrotu handlowego, związanych z tymi zamówieniami w gospodarce uspołecznionej i w sektorze prywatnym, określone zostały ustawą z dn. 18 listopada 1948 r. oraz, opartym na tej ustawie, rozporządzeniu Rady Ministrów z dn. 19 lutego 1949 r. w sprawie dostaw, robót i usług na rzecz Skarbu Państwa, samorządu oraz niektórych kategorii osób prywatnych [26]).

Formalnie przepisy te stosunek pomiędzy zamawiającym a wykonawcą zamówienia opierały na zasadach prawa cywilnego. Ten (cywilno-prawny) charakter umów wyrażał się w równouprawnieniu stron umownych, któremu powinna odpowiadać równowartość wzajemnych świadczeń. W praktyce jednak już w tym okresie umowy w znacznej mierze zostały podporządkowane normom prawa publicznego, ograniczającym swobodę stron umawiających się. Ograniczenia polegały na wprowadzeniu zasady nieprzekraczalności obowiązujących cen, jednolitego systemu rozliczeń, standaryzacji towaru, reglamentacji obrotów podstawowymi surowcami oraz podporządkowaniu interesu wykonawcy interesowi zamawiającego [27]). Zwłaszcza, znaczne ograniczenia cywilno-prawnego charakteru umów, zawieranych pomiędzy jednostkami, objętymi gospodarką uspołecznioną, wprowadza dekret z dn. 5 sierpnia 1949 r. o państwowym arbitrażu gospodarczym [28]).

Państwowa Komisja Arbitrażowa ma za zadanie orzekanie w sprawie treści umów, zawieranych w związku z wykonaniem zadań narodowego planu gospodarczego (tzw. sporów przedumownych) oraz w sprawie ustalenia stosunku prawnego lub prawa.

b) **Umowy planowe, zawierane na podstawie ustawy z dn. 19 kwietnia 1950 r.** Żadne istotne części umowy planowej nie są pozostawione do decyzji stron. Umowa planowa jest środkiem wykonawczej konkretyzacji zadań planu gospodarczego. Dlatego stosunki umowne, powstające na podstawie umów planowych, nie mogą posiadać elastyczności cywilno-prawnej.

---

25) Tadeusz Raabe. **Zagadnienie umowy w sektorze uspołecznionym.** "Życie Gospodarcze" Nr 1, Warszawa, 1950, str. 16.

26) **Ustawa z dn. 18 listopada 1948 r. o dostawach i usługach na rzecz Skarbu Państwa, samorządu oraz niektórych kategorii osób prawnych.** Dz.U.R.P. Nr 63, 1948, poz. 494.

Rozporządzenie Rady Ministrów z dn. 19 lutego 1949 r. w sprawie dostaw, robót i usług na rzecz Skarbu Państwa, samorządu oraz niektórych kategorii osób prawnych. Dz.U.R.P. Nr 12, 1949, poz. 73.

27) **Par. 54 ust. 1 rozp. Rady Ministrów z dn. 19 lutego 1949 r.**

28) **Dekret z dn. 5 sierpnia 1949 r. o państwowym arbitrażu gospodarczym.** Dz.U.R.P. Nr 46, 1949, poz. 340.

Stronami w umowach planowych są nie tylko przedsiębiorstwa, lecz także zakłady. Mają one obowiązek zawierania umów planowych. Przewodniczący PKPG może ponadto rozciągnąć obowiązek zawierania umów planowych na urzędy i instytucje nie posiadające osobowości prawnej, co oznacza, że do zawarcia umowy planowej nie jest potrzebne posiadanie osobowości prawnej. Wystarcza fakt wyodrębnienia organizacyjnego danego ogniwa aparatu przemysłowego. Należy zaznaczyć, że przepisom ustawy o umowach planowych nie podlegają umowy planowe jednorazowe, umowy specjalne lub sezonowe, które nadal są regulowane przepisami ustawy z dn. 18 listopada 1948 r. o dostawach, robotach i usługach na rzecz Skarbu Państwa, samorządu itp.

Treść umów planowych. Treść umów planowych ustalana jest planami zaopatrzenia, zbytu i przewozów danego ogniwa gospodarki. Ponieważ jednak plany gospodarcze są zawsze mniej lub więcej ogólne, dlatego umowa planowa powinna precyzować przedmiot dostawy, terminy, miejsce dostawy itp.

Niezależnie od postanowień planów zaopatrzenia, zbytu i przewozów, swoboda stron w zawieraniu umów planowych może być ograniczona ogólnymi warunkami dostaw oraz wzorami umów typowych, określonymi przez przewodniczącego PKPG.

Ogólne warunki dostaw[29]) ogłoszone zostały w "Biuletynie" przewodniczącego PKPG z dn. 25 sierpnia 1950 r.

Wspomniane ogólne warunki dostaw obejmują wszystkie produkty podstawowe, jak węgiel kamienny, brykiety i koks, wytwory hutnictwa żelaznego i urządzenia hutnicze, podstawowe artykuły elektrotechniczne i chemiczne, materiały budowlane, drewno, artykuły włókiennicze, skórzane, gumowe, papier, cukier, sól, zboże, pieczywo, mięso, owoce i warzywa, nabiał, ryby, przetwory rybne itd. Ogólne warunki dostaw różnią się w zależności od poszczególnych towarów. Dotyczą one zamówień, przedmiotu i terminu dostawy, jakości towaru, opakowania, ceny i rozliczeń, ubezpieczenia, odbioru technicznego, wysyłki itp. Jeśli chodzi o ceny, to przypominam, że art. 11 ust. 5 ustawy o umowach planowych wyraźnie wypowiada zasadę, że stronom nie służy prawo umownego ustalania ceny. Tryb ustalania cen uregulowany został uchwałą KERM z dn. 12 lipca 1949 r.

Inne ograniczenia swobody stron w zawieraniu umów planowych wynikają z treści wzorów umów generalnych, szczegółowych i bezpośrednich, zarządzonych przez przewodniczącego PKPG.[30])

---

29) Jan Topiński. **Ogólne warunki dostaw.** "Państwo i Prawo", Warszawa, marzec 1951, str. 461-494.

30) **Zarządzenie Przewodniczącego PKPG z dn. 26 czerwca 1950 r. w sprawie wzoru umowy generalnej o dostawę towarów.** "Monitor Polski" Nr A-78, 1950, poz. 913.

Zarządzenie Przewodniczącego PKPG z dn. 7 sierpnia 1950 r. w sprawie wzoru umów szczegółowych i bezpośrednich o dostawę towarów. "Monitor Polski" Nr A-92, 1950, poz. 1146.

Rodzaje umów planowych. Trzy typy umów planowych przewidziane są w ustawie z dn. 19 kwietnia 1950 r., a więc: umowy generalne, umowy szczegółowe i umowy bezpośrednie.

Umowę generalną zawierają Centralne Zarządy Przemysłu. Precyzują one w tych umowach prawa i obowiązki stron, wchodzących w stosunki umowne w umowach szczegółowych. Tymi stronami są ogniwa aparatu przemysłowego, który podlega danym Zarządom Centralnym.

Umowa generalna przewiduje, między innymi:

- — strony, czas i miejsce zawarcia umowy szczegółowej;
- — przedmiot dostawy i przewozu z oznaczeniem ilości i jakości towarów poszczególnych rodzajów;
- — terminy dostaw lub przewozu oraz sposób oznaczania cen;
- — podporządkowane jednostki gospodarcze zobowiązane do zawarcia umowy szczegółowej;
- — kary umowne.

Umowy generalne dotyczą w każdym wypadku tylko jednego towaru lub tylko jednej grupy towarów. Umowy generalne podpisują łącznie z Centralnymi Zarządami Przemysłu właściwe centrale handlowe.[31])

Wobec tak dokładnego ustalenia treści umowy przez strony, zawierające umowę generalną, stronom zawierającym umowę szczegółową pozostaje jedynie bliższe określenie jakości dostarczanego materiału (gatunek, asortyment), czasu i miejsca dostawy, sposobu odbioru itd.

Umowy bezpośrednie zawierane są albo w wypadkach, gdy jedna ze stron nie podlega Zarządom Centralnym, zobowiązanym do zawierania umów generalnych (np. jeśli chodzi o przedsiębiorstwa podporządkowane bezpośrednio ministerstwom), albo w wypadku, gdy dany towar nie został objęty umowami generalnymi.

Tryb zawierania umów planowych. Ustawa reguluje szczegółowo tryb zawierania umów planowych. Dostawca jest zobowiązany do wystąpienia z inicjatywą zawarcia umowy. Jeśli tego nie czyni, wtedy odbiorca powinien podjąć inicjatywę. W wypadku niemożności porozumienia, sprawa kierowana jest na drogę arbitrażu gospodarczego. Na tej również drodze następuje modyfikacja umów już zawartych, a mianowicie, pod kątem widzenia "ogólnych interesów gospodarki narodowej i rozrachunku gospodarczego".

Moc obowiązująca umów planowych. Strony nie mają wpływu na treść już zawartej umowy planowej. Może być ona rozwiązana lub zmieniona tylko za zgodą organów zwierzchniczych stron, które ją zawarły, a w braku takiej zgody, mocą orzeczenia Państwowej Komisji Arbitrażowej. W procedurze zawierania umów planowych przewidziane są kary umowne, które nie są

31) Jan Topiński. **Organizacyjne założenia systemu umownego w ustawie o umowach planowych.** "Życie Gospodarcze" Nr 10, Warszawa, 1950, str. 487 i nast.

jednak namiastką wykonania umowy, lecz środkiem wzmacnia- jącym szanse jej wykonania. Kierownictwo organów admi- nistracji przemysłowej jest ponadto osobiście odpowiedzialn za naruszenie obowiązków, wynikających z ustawy o umowach planowych. Przewidziane kary porządkowe może nałożyć Ko- misja Arbitrażowa. Może ona również przekazać sprawę na drogę odpowiedzialności karnej i dyscyplinarnej.

System organizacji przemysłu w Polsce jest jeszcze ciągl w stadium kształtowania się, które polega na przenoszeniu na grunt polski wzorów, zaczerpniętych z organizacji przemysł w Rosji. Równolegle do zmian w organizacji przemysłu na- stępują zmiany w systemie umów planowych.

Stefan WIKTOROWICZ

ZAŁĄCZNIK

ORGANIZACJA PRZEMYSŁU

Poniższe zestawienie zawiera dane z początku 1951 r. Posiad ono charakter orientacyjny. Ma służyć orientancji w sposob budowy maszyny administracji przemysłowej. Poszczególn ogniwa tej administracji zostały usystematyzowane według mi- nisterstw, którym są podporządkowane.

Ministerstwo Przemysłu Ciężkiego:

1. Centralny Zarząd Przemysłu Obrabiarek i Narzędzi
2. „ „ „ Maszyn Rolniczych
3. „ „ „ „ Włókienniczych
4. „ „ „ „ Elektrycznych
5. „ „ „ Teletechnicznego
6. „ „ „ Kablowego
7. „ „ Budowy Maszyn Ciężkich
8. „ „ Ogólnego Budownictwa Maszynowego
9. „ „ Przemysłu Taboru Kolejowego
10. „ „ „ Motoryzacyjnego
11. „ „ „ Hutniczego
12. „ „ „ Metali Nieżelaznych
13. „ „ „ Wyrobów Metalowych
14. „ „ Kopalnictwa Rud Żelaznych
15. „ „ Przemysłu Materiałów Ogniotrwałych
16. „ „ Energetyki
17. „ „ Przemysłu Okrętowego
18. „ „ „ Urządzeń Mechanicznych
19. „ „ „ Sprzętu Komunikacyjnego
20. „ „ Budownictwa Zakładów Przemysłu Ciężkiego

Ministerstwu Przemysłu Ciężkiego podlegają ponadto bezp średnio przedsiębiorstwa produkcyjne i usługowe, których wyk nie został ustalony do dn. 25 stycznia 1951 r. Pomiędzy ty przedsiębiorstwami należy wymienić:

Przedsiębiorstwo Robót Elektrycznych "Elektromontaż"
Zjednoczenie Budowy Nowej Huty

Ministerstwo Górnictwa:

1. Centralny Zarząd Przemysłu Węglowego
2. „ „ Budownictwa Węglowego
3. „ „ Przemysłu Naftowego
4. „ „ Gazownictwa
5. Przemysł Torfowy
6. Zjednoczenie Geologiczno-Poszukiwawcze
7. Przedsiębiorstwo Poszukiwań Geofizycznych
8. Dyrekcja Budowy Zakładów Soli Potasowych
9. Polski Monopol Solny
10. Centralne Biuro Projektów Przemysłu Węglowego
11. Biuro Budowy Urządzeń Koksowniczych "Bukoks"
12. Centralne Biuro Konstrukcji Maszyn Górniczych
13. Centrala Dostaw Drzewnych dla Przemysłu Węglowego
14. Centrala Zbytu Węgla.

Ministerstwo Przemysłu Lekkiego:

1. Centralny Zarząd Przemysłu Bawełnianego
2. „ „ „ Wełnianego
3. „ „ „ Mineralnego
4. „ „ „ Dziewiarskiego
5. „ „ „ Jedwabniczo-Galanteryjnego
6. „ „ „ Włókien Łykowych
7. „ „ „ Odzieżowego
8. „ „ „ Skórzanego
9. „ „ „ Drzewnego
10. „ „ „ Ceramiki Budowlanej
11. „ „ „ Szklarskiego i Ceramicznego
12. Zjednoczenie Przemysłu Guzikarsko-Galanteryjnego
13. „ „ Filcowego
14. „ „ Roszarniczego
15. „ „ Artykułów i Tkanin Technicznych
16. Przedsiębiorstwo Remontowo-Montażowe Przemysłu Lekkiego
17. Biuro Projektów Przemysłu Lekkiego
18. Biuro Projektowania Zakładów Włókienniczych
19. Biuro Sprzedaży Artykułów i Tkanin Technicznych
20. Państwowy Monopol Zapałczany
21. Centrala Zaopatrzenia Materiałowego Przemysłu Włókienniczego
22. Centrala Odpadków Użytkowych
23. "Spółka Akcyjna do Eksploatacji Państwowego Monopolu Zapałczanego w Polsce" (Przedsiębiorstwo pod państwowym zarządem przymusowym).

Ministerstwo Przemysłu Rolnego i Spożywczego:

1. Centralny Zarząd Przemysłu Tłuszczowego
2. „ „ „ Cukrowniczego
3. „ „ „ Fermentacyjnego
4. „ „ „ Ziemniaczanego
5. „ „ „ Cukierniczego
6. „ „ „ Mięsnego
7. „ „ Gorzelń Rolniczych
8. Zjednoczenie Przemysłu Surogatów Kawy i Namiastek Spożywczych
9. Zjednoczenie Przemysłu Drożdżowego
10. Polski Monopol Tytoniowy
11. Państwowy Monopol Spirytusowy
12. Przedsiębiorstwo Remontowo-Montażowe Przemysłu Rolnego i Spożywczego

13. Centralne Biuro Projektowania Przemysłu Rolnego i Spożywczego
14. Centrala Zielarska

Ministrowi Przemysłu Rolnego i Spożywczego podlegały ponadto w zakresie działalności przemysłowej:

Centrala Spółdzielni Spożywców "Społem"
Centrala Rolnicza Spółdzielni "Samopomoc Chłopska"

Ministerstwo Przemysłu Chemicznego:

1. Centralny Zarząd Przemysłu Chemicznego
2. „ „ „ Papierniczego
3. „ „ Państwowych Zakładów Graficznych
4. Zjednoczenie Przemysłu Nieorganicznego
5. Centralny Zarząd Przemysłu Gumowego i Tworzyw Sztucznych
6. Zjednoczenie Przemysłu Włókien Sztucznych
7. „ „ Kosmetycznego
8. „ Zakładów Przemysłu Farb i Lakierów
9. „ „ „ Materiałów Wybuchowych
10. Przedsiębiorstwo Eksploatacji Żużla Wielkopiecowego i Kotłowego

Ministerstwo Budownictwa Przemysłowego:

1. Centralny Zarząd Państwowych Przedsiębiorstw Budowlanych
2. „ „ Budownictwa Przemysłowego
3. Państwowe Przedsiębiorstwo Miernicze
4. „ „ Fotogrametrii i Kartografii
5. „ „ Geodezyjne
6. Zakłady Prefabrykacji
7. Dyrekcja Miejscowych Przedsiębiorstw Budowlanych
8. Centralne Biuro Projektów Architektonicznych i Budowlanych

Ministerstwo Budowy Miast i Osiedli:

1. Centralny Zarząd Społecznych Przedsiębiorstw Budowlanych
2. Dyrekcja Miejscowych Przedsiębiorstw Budowlanych
3. Dyrekcja Odbudowy Zamku Warszawskiego (nadzór łącznie z Ministerstwem Kultury i Sztuki)
4. Centrala Spółdzielni Mieszkaniowych (nadzór w zakresie działalności przemysłowej)

Ministerstwo Przemysłu Drobnego i Rzemiosła:

1. Centrale Przemysłu Ludowego i Artystycznego (Centrala Spółdzielczo-Państwowa)
2. Centrala Rzemieślnicza (Centrala Spółdz.-Państwowa)
3. Państwowy Przemysł Terenowy.

Uchwałą Rady Ministrów z dn. 13 września 1950 r. w sprawie ustalenia spisu przedsiębiorstw, podległych Centralnemu Urzędowi Drobnej Wytwórczości, nadzorowi C.U.D.W. poddane zostały Dyrekcje Przemysłu Miejscowego. Wobec zniesienia Dyrekcji Przemysłu Miejscowego, (uchwała Prezydium Rządu z dn. 3 lutego 1951 r.) Państwowy Przemysł Terenowy podlega Ministrowi Przemysłu Drobnego i Rzemiosła.

Minister Przemysłu Drobnego i Rzemiosła (łącznie z Centralnym Związkiem Spółdzielczym) sprawuje również nadzór nad

Związkiem Spółdzielni Pracy (przedsiębiorstwo spółdzielcze)
Centralą Spółdzielni Inwalidów (przedsiębiorstwo spółdzielcze).

Państwowa Komisja Planowania Gospodarczego:

1. Biuro Dokumentacji Technicznej
2. Biuro Projektów i Studiów Budownictwa Specjalnego
3. Centralne Biuro Studiów i Projektów Budownictwa Przemysłowego
4. Centralne Biuro Obrotu Maszynami
5. Polskie Wydawnictwa Gospodarcze
6. Państwowe Wydawnictwa Techniczne
7. Przedsiębiorstwo Upłynnienia Remanentów

Prezes Rady Ministrów:

1. Zjednoczone Wytwórnie Sprzętu Sportowego
2. Państwowe Przedsiębiorstwo Radiofonizacji Kraju
3. Zakłady Graficzne i Wydawnicze (Dom Słowa Polskiego)

Ministerstwo Komunikacji:

1. Centralny Zarząd Przedsiębiorstw Robót Komunikacyjnych
2. Przedsiębiorstwo Państwowe "Stocznie Rzeczne"
3. Przedsiębiorstwo Państwowe "Biuro Projektów i Studiów Komunikacyjnych"
4. Przedsiębiorstwo Państwowe "Wydawnictwa Komunikacyjne"

Sprawy budownictwa kolei żelaznych i dróg lądowych zostały wyłączone spod zakresu działania Ministerstwa Budownictwa Przemysłowego i przydzielone do zakresu działania Ministra Komunikacji.

Ministerstwo Poczt i Telegrafów:

Przedsiębiorstwo Robót Telekomunikacyjnych

Ministerstwo Żeglugi:

Dyrekcja Budowy Bazy Rybackiej w Świnoujściu

Ministerstwo Leśnictwa:

Centralny Zarząd Przemysłu Leśnego
(Obejmuje 37 rejonów przemysłu leśnego i 12 różnych przedsiębiorstw – destylarni, fabryk kalafonii i terpentyny, fabryk sklejek itp.).

Ministerstwo Handlu Wewnętrznego:

1. Centralny Zarząd Przemysłu Gastronomicznego
2. Centralny Zarząd Przemysłu Chłodniczego

Ministerstwo Kultury i Sztuki:

1. Polskie Wydawnictwo Muzyczne
2. Dyrekcja Filmu Polskiego

(Dyrekcja ta sprawuje nadzór nad: Wytwórnią Filmów Dokumentacyjnych, Łódzkimi Zakładami Kinotechnicznymi, Warszawskimi Bydgoskimi Zakładami Fotochemicznymi, Centralami Zaopatrzenia i Rozpowszechniania itp.).

Ministerstwo Oświaty:

Państwowe Zakłady Pomocy Szkolnych

Ministerstwa Obrony Narodowej i Bezpieczeństwa Publicznego:

Ministerstwo Obrony Narodowej sprawuje nadzór nad Centralnym Zarządem Przemysłu Zbrojeniowego oraz nad budownictwem wojskowym.

Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego sprawuje nadzór nad budownictwem na potrzeby tego resortu.

BIBLIOGRAFIA

1. Baranow J. Umowa gospodarcza jako środek wykonania planów aństwowych. "Życie Gospodarcze". Rok V, Nr 1, Warszawa, 1950.

2. Bolkowski Jerzy i Zalewski Roman. O usprawnienie planowania zakładach i centralnych zarządach przemysłowych. "Gospodarka lanowa". Rok VI, Nr 1, Warszawa, 1951.

3. Chełmoński Adam. Założenia wstępne struktury prawnej przedębiorstw państwowych. "Państwo i Prawo". Nr 7 i 8-9, Warszawa, 950.

4. Doroszewicz Michał. Organizacja przedsiębiorstw przemysłu kluowego. "Gospodarka Planowa" Rok V, Nr 7, Warszawa, 1950.

5. Doroszewicz Michał. Zasada jednoosobowego kierownictwa w przedębiorstwie. "Gospodarka Planowa" Rok VI, Nr 1, Warszawa, 1951.

6. Doroszewicz Michał. Organizacja służb planowania i sprawozdawzości w przemyśle. "Gospodarka Planowa" Rok VI, Nr 7, Warszawa, 951.

7. Dżoga Zdzisław. Dekret o przedsiębiorstwach państwowych. "Życie ospodarcze" Rok II, Nr 6, Katowice, 1947.

8. Fonar Adam. Nowa organizacja państwowego przemysłu terenoego. "Życie Gospodarcze" Rok VI, Nr 8, Warszawa, 1951.

9. Grabania Marek. Rozrachunek gospodarczy w przedsiębiorstwie rzemysłowym. "Gospodarka Planowa" Rok VI, Nr 6, Warszawa, 1951.

10. Grzędzielski Jan. Usprawnienie organizowania narad wytwórzych. "Życie Gospodarcze" Rok VI, Nr 6, Warszawa, 1951.

11. Kościelniak Marian. Podstawy prawne rozrachunku gospodarczeo. "Życie Gospodarcze" Rok VI, Nr 2, Warszawa, 1951.

12. Kulikowski Czesław. Zakładowe umowy zbiorowe czynnikiem reaizacji planów. "Gospodarka Planowa" Rok VI, Nr 6, Warszawa, 1951.

13. Krzemiński Włodzimierz. Doświadczenia zawierania umów plaowych. "Życie Gospodarcze" Rok VI, Nr 1, Warszawa, 1951.

14. Lipiński Edward. Jeszcze w sprawie słownictwa gospodarczego. "Życie Gospodarcze" Rok V, Nr 4, Warszawa, 1950.

15. Mayzel Jerzy. Umowy planowe. "Państwo i Prawo" Rok V. Zezyt 10, Warszawa, 1950.

16. Orłowski Mirosław. Przedsiębiorstwo socjalistyczne i jego środki brotowe. "Państwo i Prawo", Rok V, Zeszyt 3, Warszawa, 1950.

17. Raabe Tadeusz. Zagadnienie umowy w sektorze uspołecznionym. "Życie Gospodarcze" Rok V, Nr 1, Warszawa, 1950.

18. Rataj Julian. Prowizorium budżetowe. "Życie Gospodarcze", Rok VI, Nr 2, Warszawa, 1951.

19. Stefański Franciszek. O prawidłową organizację kierownictwa przedsiębiorstwami uspołecznionymi. "Życie Gospodarcze" Rok V. Nr 4, Warszawa, 1950.

20. Stefański Franciszek. Elementy techniczno-ekonomiczne w planowaniu. "Życie Gospodarcze" Rok V, Nr 21, Warszawa, 1950.

21. Topiński Jan. System umowny w gospodarce socjalistycznej. "Życie Gospodarcze" Rok V, Nr 2, Warszawa, 1950.

22. Topiński Jan. Organizacyjne założenia systemu umownego w ustawie o umowach planowych. "Życie Gospodarcze" Rok V, Nr 10, Warszawa, 1950.

23. Wang Adam. O planowaniu wewnątrzzakładowym. "Gospodark Planowa" Rok VI, Nr 4, Warszawa, 1951.

24. Zoll F. Prawo cywilne w zarysie. Tom I, 1948.

WYKAZ TEKSTÓW PRAWNYCH

1. Dekret z dn. 6 lutego 1945 r. o utworzeniu Rad Zakładowych Dz.U.R.P. Nr 8, 1945, poz. 36.

2. Dekret z dn. 10 listopada 1945 r. o utworzeniu Centralnego Urzędu Planowania przy Komitecie Ekonomicznym Rady Ministrów. Dz.U.R.P. Nr 52, 1945, poz. 298.

3. Dekret z dn. 3 stycznia 1947 r. o tworzeniu przedsiębiorstw państwowych. Dz.U.R.P. Nr 8, 1947, poz. 42.

4. Dekret z dn. 16 stycznia 1947 r. o zmianie dekretu z dn. 6 luteg 1945 r. o utworzeniu Rad Zakładowych. Dz.U.R.P. Nr 24, 1947, poz. 9

5. Dekret z dn. 27 marca 1947 r. o zmianach w organizacji i zakresie działania naczelnych władz administracyjnych. Dz.U.R.P. Nr 31, 1947, poz. 130.

6. Ustawa z dn. 18 listopada 1948 r. o dostawach, robotach i usługach na rzecz Skarbu Państwa, samorządu oraz niektórych kategorii osób prawnych. Dz.U.R.P. Nr 63, 1948, poz. 494.

7. Ustawa z dn. 10 lutego 1949 r. o zmianie organizacji naczelnyc władz gospodarki narodowej. Dz.U.R.P. Nr 7, 1949, poz. 43.

8. Rozporządzenie Rady Ministrów z dn. 19 lutego 1949 r. w sprawie dostaw, robót i usług na rzecz Skarbu Państwa, samorządu oraz niektórych kategorii osób prawnych. Dz.U.R.P. Nr 12, 1949, poz. 73.

9. Rozporządzenie Rady Ministrów z dn. 18 marca 1949 r. w sprawie zakresu działania Ministra Przemysłu Rolnego i Spożywczego. Dz.U.R.P. Nr 18, 1949, poz. 122.

10. Rozporządzenie Rady Ministrów z dn. 4 kwietnia 1949 r. w sprawie zakresu działania Ministra Przemysłu Lekkiego. Dz.U.R.P. Nr 2 1949, poz. 154.

11. Rozporządzenie Rady Ministrów z dn. 22 kwietnia 1949 r. w sprawie zakresu działania Ministra Górnictwa i Energetyki. Dz.U.R.P. N 26, 1949, poz. 192.

12. Rozporządzenie Rady Ministrów z dn. 22 kwietnia 1949 r. w sprawie zakresu działania Ministra Przemysłu Ciężkiego. Dz.U.R.P. Nr 2 1949, poz. 191.

13. Rozporządzenie Rady Ministrów z dn. 22 kwietnia 1949 r. w sprawie zakresu działania Państwowej Komisji Planowania Gospodarczeg Dz.U.R.P. Nr 26, 1949, poz. 190.

14. Uchwała Rady Ministrów w sprawie tymczasowej organizacji Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego. "Monitor Polski" N A-28, 1949, poz. 434.

15. Uchwała Rady Ministrów w sprawie regulaminu Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów. "Monitor Polski" Nr A-28, 1949, poz. 43

16. Uchwała Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów z dn. 27 maja 1949 r. w sprawie zasad wzajemnego przekazywania maszyn i narzędzi technicznych, środków transportowych i innych przedmiotó majątku trwałego przez urzędy, instytucje i przedsiębiorstwa państwowe. "Monitor Polski" Nr A-59, 1949, poz. 800.

17. Uchwała Rady Ministrów z dn. 20 stycznia 1950 r. w spraw praw i obowiązków głównych (starszych) księgowych przedsiębiorst i zakładów uspołecznionych. "Monitor Polski" Nr A-26, 1950, poz. 28

18. Uchwała Rady Ministrów z dn. 20 stycznia 1950 r. w sprawie wyodrębnienia środków finansowych na Fundusz Socjalny. "Monitor Polski" Nr A-17, 1950, poz. 178.

19. Uchwała Rady Państwa z dn. 1 lutego 1950 r. w sprawie wydania instrukcji o zakresie i sposobie współdziałania Najwyższej Izby Kontroli z organami kontroli społecznej rad narodowych, radami zakładowymi i komisją specjalną do walki z nadużyciami i szkodnictwem gospodarczym. "Monitor Polski" Nr A-15, 1950, poz. 152.

20. Ustawa z dn. 4 lutego 1950 r. o Funduszu Zakładowym. Dz.U.R.P. Nr 6, 1950, poz. 53.

21. Ustawa z dn. 7 marca 1950 r. o przekształceniu urzędu Ministra Górnictwa i Energetyki na urząd Ministra Górnictwa. Dz.U.R.P. Nr 10, 1950, poz. 102.

22. Ustawa z dn. 20 marca 1950 r. o terenowych organach jednolitej władzy państwowej. Dz.U.R.P. Nr 14, 1950, poz. 130.

23. Rozporządzenie Rady Ministrów z dn. 1 kwietnia 1950 r. w sprawie zakresu działania Ministra Finansów i zmiany zakresu działania Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego. Dz.U.R.P. Nr 22, 1950, poz. 188.

24. Uchwała Rady Ministrów z dn. 1 kwietnia 1950 r. w sprawie tymczasowego statutu organizacyjnego Ministerstwa Górnictwa. "Monitor Polski" Nr A-42, 1950, poz. 478.

25. Uchwała Rady Ministrów z dn. 17 kwietnia 1950 r. o zmianie uchwały Rady Ministrów z dn. 4 kwietnia 1949 r. w sprawie tymczasowej organizacji Ministerstwa Przemysłu Lekkiego. "Monitor Polski" Nr A-46, 1950, poz. 521.

26. Uchwała Rady Ministrów z dn. 17 kwietnia 1950 r. w sprawie zasad organizacji finansowej i systemu finansowego przedsiębiorstw państwowych, objętych budżetem centralnym. "Monitor Polski" Nr A-55, 1950, poz. 630.

27. Ustawa z dn. 19 kwietnia 1950 r. o umowach planowych w gospodarce socjalistycznej. Dz.U.R.P. Nr 21, 1950, poz. 180.

28. Uchwała Rady Ministrów z dn. 5 maja 1950 r. w sprawie tymczasowego statutu organizacyjnego Ministerstwa Przemysłu Ciężkiego. "Monitor Polski" Nr A-59, 1950, poz. 683.

29. Obwieszczenie Przewodniczącego Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego z dn. 9 maja 1950 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu uchwały Ścisłego Prezydium Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów z dn. 31 marca 1949 r. w sprawie powołania zakładowych komisji norm pracy dla orzekania w sporach, wynikłych na tle stosowania norm pracy w uspołecznionej części gospodarki narodowej. "Monitor Polski", Nr A-61, 1950, poz. 714.

30. Uchwała Rady Ministrów z dn. 31 maja 1950 r. w sprawie tymczasowego statutu organizacyjnego Ministerstwa Przemysłu Rolnego i Spożywczego. "Monitor Polski" Nr A-71, 1950, poz. 817.

31. Zarządzenie Przewodniczącego Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego z dn. 26 czerwca 1950 r. w sprawie wzoru umowy generalnej o dostawę towarów. "Monitor Polski" Nr A-78, 1950, poz. 913.

32. Zarządzenie Przewodniczącego Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego z dn. 7 sierpnia 1950 r. w sprawie ustalenia listy jednostek gospodarczych obowiązanych do zawierania umów generalnych i bezpośrednich. "Monitor Polski" Nr A-91, 1950, poz. 1133.

33. Zarządzenie Przewodniczącego Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego z dn. 7 sierpnia 1950 r. w sprawie wzoru umów szczegółowych i bezpośrednich o dostawę towarów. "Monitor Polski" Nr A-92, 1950, poz. 1146.

34. Zarządzenie Przewodniczącego Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego z dn. 2 września 1950 r. w sprawie listy jednostek gospodarczych obowiązanych do zawierania umów generalnych i bezpośrednich oraz ustalenia terminu zawierania umów planowych na rok 1950. "Monitor Polski" Nr A-109, 1950, poz. 1374.

35. Dekret z dn. 21 września 1950 r. w sprawie zmiany ustawy o zmianie organizacji naczelnych władz gospodarki narodowej. Dz.U.R.P. Nr 44, 1950, poz. 400.

36. Zarządzenie Przewodniczącego Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego z dn. 25 października 1950 r. w sprawie tymczasowej organizacji wewnętrznej i podziału czynności w wojewódzkich oraz powiatowych komisjach planowania gospodarczego. "Monitor Polski" Nr A-117, 1950, poz. 1459.

37. Dekret z dn. 26 października 1950 r. o przedsiębiorstwach państwowych. Dz.U.R.P. Nr 49, 1950, poz. 439.

38. Rozporządzenie Rady Ministrów z dn. 26 października 1950 r. w sprawie wyłączenia niektórych przedsiębiorstw spod działania przepisów dekretu z dn. 26 października 1950 r. o przedsiębiorstwach państwowych. Dz.U.R.P. Nr 51, 1950, poz. 470.

39. Ustawa z dn. 30 grudnia 1950 r. o urzędzie Ministra Przemysłu Chemicznego. Dz.U.R.P. Nr 58, 1950, poz. 522.

40. Ustawa z dn. 30 grudnia 1950 r. o organizacji władz i instytucji w dziedzinie budownictwa. Dz.U.R.P. Nr 58, 1950, poz. 523.

41. Uchwała Prezydium Rządu z dn. 23 grudnia 1950 r. w sprawie włączenia w skład Ministerstw Centralnych Zarządów. "Monitor Polski" Nr A-5, 1951, poz. 63.

42. Ustawa z dn. 25 maja 1951 r. o urzędzie Ministra Przemysłu Drobnego i Rzemiosła. Dz.U.R.P. Nr 32, 1951, poz 247.

43. Ustawa z dn. 25 maja 1951 r. o zmianie organizacji państwowego arbitrażu gospodarczego. Dz.U.R.P. Nr 31, 1951, poz. 239.

Handel państwowy

UWAGI WSTĘPNE

Celem tego opracowania jest charakterystyka organizacji państwowego aparatu handlowego oraz zasad jego działalności.

Spotykamy się często z terminem "uspołeczniony" zamiast "państwowy". Podział gospodarki polskiej na trzy tzw. sektory, a mianowicie: państwowy, spółdzielczy i prywatny, był stopniowo zastępowany podziałem na sektor uspołeczniony i kapitalistyczny, przy czym do sektora uspołecznionego zalicza się obecnie dawne sektory — państwowy i spółdzielczy. Zmianie tej odpowiadają ustawowe zmiany struktury przedsiębiorstw spółdzielczych; upodobniono ją do struktury przedsiębiorstw państwowych.

W danych, które odnoszą się do badanego przez nas tematu, nie istnieje już przeważnie rozróżnienie pomiędzy elementem spółdzielczym a elementem państwowym. Stanowią one w Polsce jedną grupę danych, dotyczących handlu uspołecznionego.

Pragnę zaznaczyć, że ze względu na ramy, które tej pracy z góry zostały zakreślone, byłem zmuszony pominąć omówienie organizacji handlu zagranicznego.

Omawiając handel wewnętrzny, wyodrębniłem okres do 1950 r., w którym — o ile chodzi o trzy ostatnie lata — realizowany był Plan 3-letni, oraz lata 1950 — 1951, pierwsze lata realizacji Planu 6-letniego. Likwidacja handlu prywatnego przypada głównie na lata, poprzedzające rok 1950. Po 1950 r. likwidowane są resztki tego handlu. Stosownie do tego kształtuje się rozwój handlu państwowego.

I. HANDEL WEWNĘTRZNY DO 1950 R.

Charakter przemian

W początkowym okresie działalności reżimu komunistycznego w Polsce handel państwowy obejmował zbyt i zaopatrzenie przemysłu oraz częścicwo aprowizację ludności (wojsko, administracja, pracownicy ważniejszych gałęzi gospodarki narodowej). Wskutek znacznego obniżenia produkcji, która w

styczniu 1945 r. wynosiła 15%, a w grudniu tegoż roku — 60% przeciętnej produkcji przedwojennej, obroty były niewielkie.

Od tych skromnych początków aparat handlu państwowego stale się rozrasta, rozszerzając swoją działalność na wszystkie dziedziny wymiany gospodarczej tak, iż w 1949 r. obejmuje on (wraz z handlem spółdzielczym) blisko 100% obrotu hurtowego i 55% obrotu detalicznego, oraz całość zbytu i zaopatrzenia przemysłu uspołecznionego [1]).

Wkrótce po wojnie Prezes Naczelnej Rady Zrzeszeń Kupieckich mógł powiedzieć:

"Handel państwowy jest kontrolerem handlu prywatnego i spółdzielczego i winien zatrzymywać się na pierwszych szczeblach i rozprowadzać towar na poszczególne rynki poprzez spółdzielnie i handel prywatny" [2]).

W rok później Plan 3-letni przewidywał, nie wprowadzając zasadniczo pomiędzy sektorami zmiany w sieci rozdzielczej, usprawnienie przedsiębiorstw handlowych, szkolenie kadr, budowę urządzeń technicznych, ustalenie zasad organizacji hurtu i detalu, opartej na dostosowaniu się handlu państwowego, spółdzielczego i prywatnego do planowania zbytu, likwidację handlu pokątnego i okrężnego, budowę domów towarowych i hal targowych, wreszcie eliminację nadmiernych kosztów pośrednictwa i przestrzeganie ustalonych cen i marż pośrednictwa [3]).

Ogłoszony w trzy lata później Plan 6-letni pozwala na uprzytomnienie sobie zmian, jakie dokonały się w międzyczasie.

Jednym z zasadniczych celów państwa socjalistycznego jest:

"okiełznanie i ograniczenie elementów kapitalistycznych w tych dziedzinach naszej gospodarki, w których jeszcze one występują, oraz dalsze ich stopniowe wypieranie, a następnie i likwidowanie jako klasy..." Realizacja tych zadań w dziedzinie handlu wymaga, by: "zapewnić dalszy rozwój sieci i obrotów socjalistycznego handlu, systematycznie wypierając elementy kapitalistyczne; zapewnić racjonalną organiazcję, właściwy układ sieci handlowej oraz jej unowocześnienie" [4]).

Tak więc, w ciągu pięciu lat handel państwowy przeszedł ewolucję, prowadzącą od sytuacji pewnej równorzędności w stosunku do pozostałych sektorów do sytuacji wyłączności w organizowaniu wymiany towarowej. Ewolucja ta była realizowana przy pomocy następujących metod: rozszerzania za-

---

1) **Ustawa z dn. 21 lipca 1950 r. o 6-letnim planie rozwoju gospodarczego i budowy podstaw socjalizmu w latach 1950-1955.** Dz.U.R.P. Nr 37, 1950, poz. 344.

2) **L. R. Przemysł prywatny i handel w planie inwestycyjnym.** "Rzeczpospolita" Nr 210, Warszawa, 1946.

3) **Ustawa z dn. 2 lipca 1947 r. o Planie Odbudowy Gospodarczej.** Dz.U.R.P. Nr 53, 1947, poz. 285.

4) **Ustawa o 6-letnim planie,** j.w. 1).

kresu działalności aparatu państwowego na wszystkie działy wymiany, czemu towarzyszył ilościowy wzrost placówek tego handlu i jego obrotów; coraz silniejszego i coraz bardziej bezpośredniego podporządkowania wymiany gospodarce planowej i urzędom centralnym; wreszcie — likwidacji handlu prywatnego.

Zaopatrzenie przemysłu

Zadania, jakie stanęły przed aparatem handlu państwowego w dziedzinie zaopatrywania przemysłu uspołecznionego, były stosunkowo skromne. Ograniczały się one do organizacji, magazynowania, kontroli norm zużycia środków produkcji oraz mobilizacji rezerw materiałów i manewrowania tymi rezerwami. Powodem tego były przeważnie sztywne ceny zakupywanych czynników produkcji oraz to, że źródło zakupu stanowiły przedsiębiorstwa państwowe, których plan produkcyjny był uzgodniony z planem produkcyjnym zaopatrywanych zakładów przemysłowych [5]).

Pragnę przede wszystkim zaznaczyć, że używając terminu "zbyt" dla oznaczenia **ogniwa wymiany**, mam na myśli **pierwsze** ogniwo organizacji handlowej, odbierające towar od producenta po zakończeniu produkcji.

Zbyt

Przejmując zakłady przemysłowe, państwo przejęło również problemy zbytu wytworów tych zakładów.

Początkowo państwowe przedsiębiorstwa przemysłowe posiadały tendencję do rozwiązywania zagadnień zbytu w ramach własnej organizacji handlowej. Rezultatem tego, tj. podporządkowania aparatu zbytu aparatowi wytwórczemu, było określanie zbytu raczej na miarę możliwości wytwórczych przemysłu niż na miarę zapotrzebowania rynku. Istniały więc skłonności do wytwarzania produktów, na które nie było należytego popytu na rynku, lub do wytwarzania w ilościach, przekraczających zapotrzebowanie rynkowe.

Na przełomie lat 1946 i 1947 sprawy zbytu uniezależniono od przemysłu. Biura sprzedaży otrzymały odrębną organizację niezależnych central i miały zająć się analizą rynku z punktu widzenia jego zapotrzebowania ilościowego i jakościowego, polityką cen wobec handlu hurtowego i detalicznego i wreszcie sprzedażą artykułów o małym popycie na rynku [6]).

---

5) **Konferencja Central Zaopatrzenia Ministerstwa Przemysłu i Handlu.** "Rzeczpospolita i Dziennik Gospodarczy", Nr 262, Warszawa, 1947.

6) Mgr Stanisław Bagiński. **Rola handlu państwowego w zbycie artykułów przemysłowych.** "Życie Gospodarcze" Nr 5, Katowice, 1946, str. 221-223.

Inż. Władysław Biernacki. **Jeszcze o organizacji władz gospodarczych.** "Życie Gospodarcze" Nr 24, Katowice, 1946, str. 943-944.

Popyt na poszczególne artykuły przemysłowe był ustalany przez Centrale Zbytu na podstawie analizy rynku (cena przestaje być wskaźnikiem zmian zapotrzebowania w stosunku do podaży[7]).

Informacje, dostarczane przez Centrale Zbytu, stały się podstawą decyzji w sprawie rozmiarów produkcji przemysłu[8]).

Wobec dużej chłonności rynku na produkty przemysłowe oraz wobec tego, że przy szacunku popytu nie brano pod uwagę ceny, Centrale Zbytu prowadziły najczęściej politykę rozdzielnictwa zamiast kierowania produkcją zgodnie z potrzebami rynku. Te niedociągnięcia, dotyczące samego założenia, na którym opierała się praca Central Zbytu, sprawiały dużo kłopotu władzom gospodarczym[9]).

Handel hurtowy

Upaństwowienie przemysłu oddało równocześnie w ręce państwa zarówno zbyt produktów tego przemysłu, jak i jego zaopatrzenie. Ale już dalsza dystrybucja rynkowa produktów przemysłu państwowego była jeszcze domeną działalności handlu prywatnego. Tak więc, aparat handlu hurtowego — pośrednik pomiędzy państwowym aparatem zbytu a handlem detalicznym — był w rękach prywatnych w okresie przejmowania władzy przez administrację warszawską.

Państwowy aparat hurtu w grudniu 1947 r. posiadał 1.900 a w końcu 1949 r. — 2.400 placówek[10]).

Ten stosunkowo szybki rozwój państwowego aparatu handlu hurtowego dokonał się wskutek polityki przedsiębiorstw państwowych i spółdzielczych, które, regulując zbyt uzależnionej od siebie produkcji, przeprowadzały równocześnie selekcję przedsiębiorstw handlu hurtowego[11]).

Niemałą rolę w likwidacji prywatnego i w rozwoju państwowego aparatu handlu hurtowego odegrał również fakt, że umowy pomiędzy handlem hurtowym a państwową organizacją zbytu podlegały zatwierdzeniu Ministerstwa Przemysłu i Handlu, które eliminowało placówki prywatne a na ich miejsce powoływało placówki państwowe i spółdzielcze[12]).

Dość chaotyczny rozwój państwowego i spółdzielczego apa-

---

7) Mgr Włodzimierz Kaszuba. **Zasady dystrybucji towarów w gospodarce planowej.** "Życie Gospodarcze" Nr 24, Katowice, 1946.

8) Mgr Jan Hupert. **Uwagi na temat planowania zbytu.** "Życie Gospodarcze" Nr 5, Katowice, 1948, str. 230-231.

9) Mgr Józef Zawadzki. **Zagadnienie planowania w handlu państwowym, podległym Ministerstwu Przemysłu i Handlu.** "Życie Gospodarcze" Nr 3, Katowice, 1948, str. 137-139.

10) Tadeusz Sapociński. **Rozwój handlu uspołecznionego w Planie 6-letnim.** "Gospodarka Planowa" Nr 12, Warszawa, 1950, str. 670-673.

11) M. Korolewicz. **Organizacja i zadania central handlowych.** "Gospodarka Planowa" Nr 3, Warszawa, 1948, str. 78 i nast.

12) Jan Tąsior. **Rola Central Zbytu.** "Rzeczpospolita i Dziennik Gospodarczy" Nr 129, Warszawa, 1947.

ratu handlu hurtowego, będący konsekwencją szybkości jego powstawania, prowadził do marnotrawnego używania środków technicznych, jak magazyny i środki transportowe oraz stwarzał warunki, które utrudniają analizę rynku [13]).

Handel detaliczny

Technika opanowywania aparatu handlowego, oparta na wyzyskaniu przewagi dostawcy, mogła być zastosowana przez państwo w dziedzinie handlu detalicznego dopiero po opanowaniu handlu hurtowego. Dlatego opanowywanie przez sektor uspołeczniony aparatu handlu detalicznego było nieco powolniejsze: udział jego **w całości obrotów** handlu detalicznego w 1946 r. wynosił 22%, a w 1949 r. — 55% [14]).

W końcu 1949 r. udział spółdzielczości w obrotach uspołecznionego handlu detalicznego wynosił już około 75% [15]).

Z tego wynika, że detaliczny handel państwowy sensu stricte obejmował około 14% obrotów **całego** handlu detalicznego. W dziedzinie handlu detalicznego polityka gospodarcza prowadziła więc do faworyzowania spółdzielczości, co było spowodowane także większym doświadczeniem spółdzielczości w tym zakresie oraz większą łatwością znajdowania przez spółdzielczość odpowiednich pracowników.

Skup ziemiopłodów i aprowizacja

Powstanie Funduszu Aprowizacyjnego, a następnie wyspecjalizowanych Central (Polskie Zakłady Zbożowe, Centrala Mięsna, Centrala Rybna) dało początek organizacji aparatu handlowego w dziedzinie artykułów rolniczych i aprowizacji. Centrale te finansowały akcję skupu artykułów rolniczych, prowadząc ją przeważnie za pośrednictwem placówek państwowych i spółdzielczych.

Od jesieni 1944 r. zastosowano metodę przymusowego ściągania wyznaczonych kontyngentów, za które producenci otrzymywali bardzo niskie ceny. Po 1 lipca 1946 r. Fundusz Aprowizacyjny przeszedł na skup wolnorynkowy [16]).

W tym drugim etapie istniały warunki, w których opłacało się rolnikom dokonywanie tranzakcji za pośrednictwem giełd zbożowo-towarowych. Na giełdach następowało równocześnie rozdawnictwo bonów na artykuły przemysłowe na potrzeby rol-

---

13) T. Chęciński. **Handel spożywczy na nowym etapie.** "Życie Gospodarcze" Nr 5, Warszawa, 1950, str. 227 i nast.

14) Hilary Minc. **Zadania gospodarcze na rok 1951.** "Nowe Drogi" Nr 1, Warszawa, 1951, str. 49 i nast.

15) Stefan Surzycki. **Z zagadnień rozwoju uspołecznionego handlu detalicznego.** "Gospodarka Planowa" Nr 4-5, Warszawa, 1950, str. 182 i nast.

16) **Polityka aprowizacyjna w latach 1945-1947.** "Rocznik Polityczny i Gospodarczy na rok 1948", Warszawa, 1948, str. 588-599.

nictwa. Była tu przeprowadzana selekcja kupujących z tendencją faworyzowania mandatariuszy Funduszu Aprowizacyjnego, jak Związek Spółdzielni Spożywców "Społem" i Państwowa Centrala Handlowa [17]).

W krótkim czasie, a mianowicie, na przednówku 1947 r., wprowadzono przymusową sprzedaż zbóż i artykułów zbożowych, lecz po żniwach tegoż roku ponownie wrócono do wolnego handlu [18]).

Nazywając powyżej stan rzeczy, jaki istniał w dziedzinie obrotów artykułami rolniczymi, "wolnym handlem", trzeba jednak zdawać sobie sprawę z tego, że ten "wolny handel" był ograniczony szeregiem zarządzeń, wśród których należy wymienić: uspołecznienie giełd zbożowo-towarowych, ustanowienie urzędu Pełnomocnika do Spraw Składowania Zboża i Przetworów Zbożowych, któremu podlegało magazynowanie i przemiał zbóż, wreszcie powołanie do życia Polskich Zakładów Zbożowych (PZZ) z prawem wyłączności w dziedzinie skupu, przemiału i magazynowania zbóż i zaopatrywania ludności w produkty zbożowe [19]).

Prowadzona polityka pozwoliła na opanowanie aparatu skupu, nie zagwarantowała jednak dopływu masy towarowej od rolników. Skierowanie ziemiopłodów na tory aparatu państwowego nastąpiło na drodze uznania ich za obowiązujący i jedyny środek płatniczy przy pobieraniu opłat za przemiał zboża w młynach oraz przy regulowaniu części podatku gruntowego [20]).

Rozdział artykułów spożywczych pierwszej potrzeby, podlegających reglamentacji, odbywał się drogą przydziałów. Ogniwa organizacji handlu hurtowego znajdowały się w rękach Państwowej Centrali Handlowej i Związku Spółdzielni Spożywców "Społem", a rozdział detaliczny dokonywany był przez spółdzielczość i sklepy prywatne [21]).

Centralizacja aparatu handlowego

Plan 3-letni dąży do zmiany sieci rozdzielczej, ograniczenia handlu pokątnego, okrężnego, jarmarcznego oraz do zastąpienia

---

17) ASP. **Znaczenie giełd zbożowych.** "Rzeczpospolita i Dziennik Gospodarczy" Nr 103, Warszawa, 1947.

18) **Polityka aprowizacyjna w latach 1945-1947**, j.w. 16).

19) **Giełdy zbożowo-towarowe pod nowym zarządem.** "Rzeczpospolita i Dziennik Gospodarczy" Nr 319, Warszawa, 1947.

Halina Brzeska. **Usprawnienie rynku zbożowego.** "Rzeczpospolita i Dziennik Gospodarczy" Nr 112, Warszawa, 1948.

20) **Rozporządzenie Ministra Aprowizacji oraz Ministra Przemysłu i Handlu z dn. 22 grudnia 1947 r. o opłatach przemiałowych w naturze.** Dz.U.R.P. Nr 25, 1948, poz. 35.

Rozporządzenie Rady Ministrów z dn. 14 kwietnia 1948 r. o obowiązku uiszczania przez niektóre kategorie gospodarstw rolnych podatku gruntowego w ziemiopłodach. Dz.U.R.P. Nr 25, 1948, poz. 169.

21) **Polityka aprowizacyjna w latach 1945-1947**, j.w. 16).

tych form handlu przez hale targowe i domy towarowe. Poza tym dąży on do podporządkowania przedsiębiorstw handlowych planowi zbytu, ustalanemu przez Centrale Zbytu. Począwszy od 1948 r. Centrale Zbytu określają sieć handlu hurtowego i detalicznego, ustalają ogólny plan zapotrzebowania, opracowują terenowy plan zbytu (podział masy towarowej na poszczególne obszary), plan zaopatrzenia wszystkich ogniw handlu i plan finansowo-gospodarczy (zapotrzebowanie na środki finansowe, transportowe, magazyny itp.). Plan zbytu musi być zatwierdzony przez Komitet Ekonomiczny Rady Ministrów [22].

W 1949 r. plan towarowy handlu obejmuje, poza określeniem ilości, jakości i cen, sprawę określania sposobu i metody dostaw i sprzedaży, sprawę starannego dobierania gatunków artykułów, planowania zapasów oraz programu oddziaływania na rejony zacofane [23].

Centralizacja dyspozycji

Poważnym ograniczeniem swobody państwowych przedsiębiorstw handlowych jest fakt, że ustalanie cen na artykuły przemysłowe oraz wysokości opłat za usługi należy do władz nadrzędnych. Wyjściowe ceny artykułów przemysłowych (loco zakład wytwórczy), ceny hurtowe oraz ceny detaliczne ustalane są w cennikach central, zatwierdzonych przez Ministerstwo Przemysłu i Handlu. Ceny na główne artykuły spożywcze, które stanowią przedmiot obrotów aparatu państwowego, wyznacza Biuro Cen Ministerstwa Przemysłu i Handlu [24].

Od połowy 1949 r. przedsiębiorstwa sektora uspołecznionego obowiązane są do brania udziału w obrocie bezgotówkowym. Oznacza to, że wszystkie płatności w wysokości ponad 30.000 złotych (sprzed reformy walutowej w 1950 r.) muszą być dokonywane na drodze przelewów bankowych. W kasie przedsię-

---

22) Mgr Jan Hupert. **Uwagi na temat planowania zbytu,** j.w. 8).
Planowość obrotów, dostateczne rezerwy i kontrola cen uzdrowią handel państwowy. "Rzeczpospolita i Dziennik Gospodarczy" Nr 257, Warszawa, 1947.

23) Wilhelm Jampel. **Rola i znaczenie planowania w obrocie towarowym.** "Gospodarka Planowa" Nr 8, Warszawa, 1949, str. 425 i nast.

24) **Dekret z dn. 24 września 1947 r. o ustalaniu cen w przedsiębiorstwach, prowadzonych przez Państwo lub samorząd.** Dz.U.R.P. Nr 61, 1947, poz. 337.
Rozporządzenie Ministra Przemysłu i Handlu z dn. 5 sierpnia 1947 r. w sprawie ustalania maksymalnych cen hurtowych i detalicznych na towary, wytwarzane przez przedsiębiorstwa państwowe lub będące pod zarządem państwowym. Dz.U.R.P. Nr 61, 1947, poz. 346.
Rozporządzenie Ministra Przemysłu i Handlu z dn. 20 września 1947 r. w sprawie ustalania wykazu artykułów spożywczych pierwszej potrzeby, na które mogą być wyznaczone maksymalne ceny sprzedaży hurtowej i detalicznej i o dopuszczalnej wysokości zysku brutto dla tych artykułów. Dz.U.R.P. Nr 65, 1947, poz. 396.

biorstwa nie może znajdować się więcej niż 100.000 zł. Reszta musi być przelewana do banku, wyznaczonego przez władze[25]).

W ten sposób wszystkie większe operacje państwowego przedsiębiorstwa handlowego mogą być łatwo kontrolowane:

"... obrót bezgotówkowy w gospodarce socjalistycznej stwarza podstawę dla jak najwszechstronniejszej ewidencji kontroli przebiegu wykonania planu gospodarczego"[26]).

II. ORGANIZACJA I STRUKTURA APARATU HANDLU WEWNĘTRZNEGO W 1951 R.

Charakterystyka ogólna

"Otóż całość gospodarki socjalistycznej w naszym kraju można porównać do ogromnych zakładów, prowadzących setki najrozmaitszych działów produkcyjnych. Komórką synchronizującą i kierującą pracą wszystkich działów jest PKPG, opracowująca wytyczne kierunków rozwojowych poszczególnych działów, tak aby można było zapewnić jak największy rozwój całości gospodarki narodowej i podnieść coraz bardziej stopę życiową ludności"[27]).

Aparat handlu wewnętrznego stanowi niejako wiązanie i komunikację wewnętrzną tej ogólnopaństwowej całości. W końcu 1951 r. aparat detaliczny sektora uspołecznionego miał objąć 97% ogółu obrotów detalicznych; wszystkie inne działy handlu były już całkowicie opanowane przez sektor uspołeczniony. Możemy więc stwierdzić, że proces stopniowej likwidacji kapitalistycznych przedsiębiorstw handlowych jest już praktycznie ukończony.

Najbardziej charakterystyczną cechą aparatu handlu uspołecznionego, lub — mówiąc krócej — w ogóle handlu w dzisiejszej Polsce, jest fakt, że ośrodki wielu decyzji, typowych dla przedsiębiorcy w handlu, leżą poza obrębem aparatu handlowego. Co więcej, ośrodki wielu decyzji przesunięte są na szczyt władz państwowych. Na przykład, jest rzeczą normalną, że władze państwowe regulują ceny surowców i artykułów powszechnego spożycia w okresach wyjątkowych, jak w czasach wojny itp. Nie jest — w perspektywie naszych ocen — rzeczą normalną, gdy władze centralne z reguły ustalają ceny wielu artykułów w czasie pokoju.

W systemie wolnorynkowym aparat handlowy spełnia dwojakie funkcje, które splatają się ze sobą w sposób, utrudniający w praktyce rozróżnienie ich charakteru, a mianowicie

25) **Ustawa z dn. 1 lipca 1949 r. o obowiązku uczestniczenia w obrocie bezgotówkowym.** Dz.U.R.P. Nr 41, 1949, poz. 294.

26) N. Szabanowa. **Właściwości i zalety radzieckiego systemu rozrachunku bezgotówkowego.** "Gospodarka Planowa" Nr 6, Warszawa, 19[illegible] str. 58.

27) Janusz Litwin. **ABC Planu Sześcioletniego.** Warszawa, 19[illegible] str. 92.

funkcje ekonomiczne i techniczne. Centralna pozycja aparatu handlowego w mechanizmie cen, która decyduje o właściwej dystrybucji czynników wytwórczych i o właściwym zatrudnieniu aparatu produkcji, jest typem funkcji ekonomicznych. Zwykłe dostarczanie towarów odbiorcom jest typem funkcji technicznych.

Otóż w Polsce dzisiejszej odebrano aparatowi handlowemu jego funkcje ekonomiczne. O cenach decydują, jak powiedziałem, najwyższe organy władzy państwowej. Aparat handlowy został ograniczony do technicznego wykonywania decyzji ekonomicznych, które do niego nie należą.

Hierarchia organów, które podejmują decyzje ekonomiczne w dziedzinie wymiany, jest odpowiednikiem hierarchii w strukturze organizacyjnej władz planowania.

Natomiast aparat handlowy, czyli aparat techniczny dystrybucji, można podzielić na trzy kategorie placówek, a mianowicie: placówki zbytu na szczeblu zakładu wytwórczego, placówki dystrybucji hurtowej oraz placówki dystrybucji detalicznej. W ten sam, mniej więcej, sposób może być podzielony aparat handlowy, zajmujący się skupem i kontraktacją. Aparat w tej dziedzinie musi jednak działać bardziej elastycznie, ponieważ ma do czynienia z producentami, którzy przeważnie gospodarują na zasadach gospodarki indywidualnej i prywatnej.

Przechodzę obecnie do kolejnego omówienia instytucji, do których należą decyzje o znaczeniu ekonomicznym, oraz do przedstawienia ogniw, do których należy techniczne wykonanie wspomnianych decyzji.

Rząd

Rada Ministrów posiada prawo wglądu w całość prac poszczególnych ministerstw. Mianowicie, osoby, mianowane przez Prezesa Rady Ministrów, stanowią wraz z ministrem (w tym wypadku chodzi o Ministra Handlu Wewnętrznego) kolegium, które rozpatruje wszelkie ważniejsze problemy, sprawozdania i decyzje danego resortu. Chociaż decyzja ministra nie jest skrępowana opinią kolegium, to jednak wypadki braku zgodności pomiędzy ministrem i kolegium podawane są do wiadomości Rady Ministrów, która podejmuje decyzję definitywną w danej sprawie [28].

W ten sposób każda decyzja ministra wymaga co najmniej pośredniej aprobaty Rady Ministrów. Oczywiście, istnieje ponadto normalna (czyli taka, do której jesteśmy przyzwyczajeni w systemie rządów gabinetowych) droga kontroli i współpracy pomiędzy ministrami, jak wspólne omawianie problemów na posiedzeniach Rady Ministrów.

Niektóre sprawy handlu wewnętrznego są na stałe zastrze-

28) Dr Ludwik Bar. **Uchwała Rady Ministrów o kolegiach ministerialnych.** "Gospodarka Planowa" Nr 3, Warszawa, 1950, str. 151.

żone do kompetencji Rady Ministrów. Należy do nich sprawa zaliczania artykułów handlu do kategorii artykułów podstawowych dla życia gospodarczego. Rada Ministrów wyznacza również ceny na te artykuły[29]).

Dalej, Rada Ministrów uchwala, na wniosek Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego, wytyczne planów gospodarczych. Następnie, w ramach ustalonego planu, określa ona wytyczne planów szczegółowych[30]).

Rada Ministrów posiada dlatego duży wpływ na gospodarkę, a więc również i na stosunki w dziedzinie wymiany, ponieważ wydaje ona akty prawne (rozporządzenia Rady Ministrów), rozstrzygające najważniejsze problemy. Na przykład, organizacja i sposób działania kolegiów ministerialnych, o których była już mowa, oraz zakres planowania terenowego, o czym będzie mowa, zostały ustalone przez Radę Ministrów. Podobnie szeroki zakres decyzji posiada Prezydium Rządu, które jest powołane do kierowania gospodarką narodową[31]).

Państwowa Komisja Planowania Gospodarczego

Jak wyjaśnia cytata, zamieszczona na początku tego rozdziału, PKPG jest kierowniczą komórką planowania gospodarczego. Przewodniczący PKPG jest jednocześnie wicepremierem i niejako przewodzi zespołowi ministrów gospodarczych.

PKPG kieruje całokształtem planowania gospodarczego. Opracowuje instrukcje w sprawie sposobu sporządzania projektów planów, projektuje wytyczne planu, opracowuje sam plan na podstawie tych wytycznych, sprawdza plany wycinkowe poszczególnych ministerstw oraz kontroluje wykonanie planu.

Koordynując działalność gospodarczą wszystkich działów zarządu państwowego, PKPG ma prawo wpływać na organizowanie nowych przedsiębiorstw (zgoda PKPG jest konieczna do utworzenia przedsiębiorstwa) i kształtowanie cen przez ministrów. PKPG decyduje o tym, które artykuły należy uważać za reglamentowane, co w konsekwencji pociąga za sobą zmianę warunków obrotów danym artykułem.

Jeśli ponadto uwzględni się, że komisje arbitrażowe, uprawnione do zmieniania i anulowania umów planowych, które są podstawą prawną i normatywną dystrybucji masy towarowej pomiędzy przedsiębiorstwami uspołecznionymi, uzależnione są od PKPG, która może uchylać wyroki Głównej Ko-

29) **Dekret z dn. 24 września 1947 r. o ustalaniu cen w przedsiębiorstwach prowadzonych przez Państwo lub samorząd.** Dz.U.R.P. Nr 61, 1947, poz. 337.

30) **Dekret z dn. 1 października 1947 r. o planowej gospodarce narodowej.** Dz.U.R.P. Nr 64, 1947, poz. 373.

31) **Dekret z dn. 21 września 1950 r. zmieniający ustawę o zmianie organizacji naczelnych władz gospodarki narodowej.** Dz.U.R.P. Nr 44, 1950, poz. 400.

misji Arbitrażowej, to przekonamy się, że PKPG posiada ogromny wpływ na handel nie tylko jako instancja planująca, lecz również jako instancja kontrolująca handel[32]).

Ministerstwo Handlu Wewnętrznego

Zakresem działalności tego ministerstwa jest handel wewnętrzny[33]). W szczególności Ministerstwo Handlu Wewnętrznego (MHW) planuje politykę inwestycyjną w dziedzinie handlu wewnętrznego, posługując się w tych sprawach Biurem Programów Inwestycyjnych, reguluje zaopatrzenie, spożycie i handel oraz ma pieczę nad rezerwami planowymi. MHW organizuje sieć handlową i wykonuje nad nią nadzór, a więc zakłada przedsiębiorstwa, nadaje kierunek ich działalności oraz organizuje arbitraże pomiędzy podległymi mu przedsiębiorstwami. MHW wyznacza ceny na towary, niezastrzeżone pod tym względem Radzie Ministrów, i określa wysokość zysku brutto na poszczególnych szczeblach handlu[34]).

Przykładem drobiazgowej reglamentacji MHW może być cennik zwrotów opakowań szklanych, który rozróżnia cztery typy butelek po winie oraz dzieli słoiczki po kremie "Nivea" na słoiczki z pokrywkami i bez pokrywek[35]).

MHW ustala technikę handlu, normy i standarty niektórych produktów oraz nadzoruje urządzenia techniczne. Dla zilustrowania charakteru normalizacji warto przytoczyć przykład, że przepisy MHW w dziale wyrobów wędliniarskich i konserw mięsnych rozróżniają 64 gatunki produktów. A oto normy jednego z nich, a mianowicie serwelatki miękkiej:

"Surowce (ilości i charakterystyka):

1) Mięso wołowe II klasy	40 kg
2) Mięso wieprzowe II kl.	20 "
3) Mięso wieprzowe III kl.	25 "
4) Tłuszcz	15 "
Razem	100 kg

32) Dz.U.R.P. Nr 64, 1947, poz. 373, j.w. 30).
Ustawa z dn. 10 lutego 1949 r. o zmianie organizacji naczelnych władz gospodarki narodowej. Dz.U.R.P. Nr 7, 1949, poz. 43.
Dekret z dn. 26 października 1950 r. o przedsiębiorstwach państwowych. Dz.U.R.P. Nr 49, 1950, poz. 439.
Dekret z dn. 5 sierpnia 1949 r. o reglamentacji niektórych surowców, półfabrykatów i wyrobów gotowych. Dz.U.R.P. Nr 46, 1949, poz. 341.
Ustawa z dn. 19 kwietnia 1950 r. o umowach planowych w gospodarce socjalistycznej. Dz.U.R.P. Nr 21, 1950, poz. 180.
Dekret z dn. 5 sierpnia 1949 r. o państwowym arbitrażu gospodarczym. Dz.U.R.P. Nr 46, 1949, poz. 340.
33) Dz.U.R.P. Nr 7, 1949, poz. 43, jw. 32).
34) Dz.U.R.P. Nr 61, 1947, poz. 337, j.w. 29).
Dz.U.R.P. Nr 61, 1947, poz. 346, j.w. 24).
35) **Zarządzenie Ministra Handlu Wewnętrznego w sprawie zwrotu opakowań szklanych.** "Monitor Polski", Seria A, Nr 93, 1950, poz. 1179.

Przyprawy i materiały pomocnicze:

I) Przyprawy:

1) Sól kuchenna	2,60 kg
2) Saletra	0,07 "
3) Pieprz	0,10 "
4) Papryka	0,10 "
5) Cukier	0,25 "

II) Osłonka:

jelito wołowe, środkowe lub przełyk

Postać mięsa i tłuszczu:

Całość mielona przez siatkę 5 mm

Wydajność:

Przeciętna 87%

Granica dopuszczalnych wahań 85-90%

Zawartość wody w gotowym produkcie do 57%" [36]).

Wreszcie, kompetencji MHW podlegają sprawy zatrudnienia i kadr handlu wewnętrznego, wystawy i targi w handlu wewnętrznym oraz badania naukowe w dziedzinie handlu wewnętrznego [37]).

MHW bierze udział w planowaniu, nadsyłając zbiorczy projekt planu dla całego resortu i rozpracowując definitywny plan w swoim zakresie [38]).

W wypadku uznania jakiegoś artykułu za reglamentowany, MHW (o ile dany wypadek nie podlega kompetencji innego ministra) określa zasady przeróbki, przewozu, obrotu i gromadzenia tego artykułu. Wyznacza on także przedsiębiorstwa, które mają mieć wyłączne prawo do obrotów tym artykułem. Ponadto może on wyznaczyć przedsiębiorstwa państwowe, spółdzielcze i prywatne, które obowiązane są do użyczania, za odpłatą, swoich środków transportowych, magazynów i usług w celu usprawnienia obrotu i przeróbki owego artykułu [39]).

Planowanie terenowe

Konsekwencją biurokratyzacji aparatu handlowego i scentralizowania dyspozycji w dziedzinie obrotów handlowych muszą być zjawiska marnotrawstwa. Występuje więc marnotrawstwo środków transportowych, pojawia się wiele niepotrzebnych formalności, które prowadzą do zwiększania personelu i wzrostu kosztów. Z drugiej strony, aparat handlowy, przy-

36) **Zarządzenie Ministra Handlu Wewnętrznego z dn. 7 kwietnia 1950 r. w sprawie ustalenia rodzajów i gatunków oraz określenia składników wędlin, wyrobów wędliniarskich i konserw mięsnych.** "Monitor Polski", Seria A, Nr 43, 1950, poz. 500.

37) **Rozporządzenie Rady Ministrów z dn. 11 lutego 1949 r. w sprawie zakresu działania Ministra Handlu Wewnętrznego.** Dz.U.R.P. Nr 10, 1949, poz. 62.

38) Dz.U.R.P. Nr 64, 1947, poz. 373, j.w. 30).

39) Dz.U.R.P. Nr 46, 1949, poz. 341, j.w. 32).

zwyczajony do otrzymywania przydziałów, nie szuka miejscowych źródeł zaopatrzenia.

Komitet Ekonomiczny Rady Ministrów (instytucję tę zastąpiło Prezydium Rządu) uchwałą z dn. 7 sierpnia 1950 r. wprowadza terenowe plany zbytu. Zgodnie z tymi planami, niektóre produkty danego terenu mają być użyte na miejscu[40].

Poza rzemieślniczymi spółdzielniami pracy i rolniczymi spółdzielniami produkcyjnymi, plan terenowy obejmuje również zakłady przemysłowe, wytwarzające na potrzeby miejscowej ludności oraz na potrzeby przemysłu kluczowego, kierowanego centralnie, lecz znajdującego się na danym terenie.

Terenowe plany zbytu uchwalają wojewódzkie rady narodowe na wniosek prezydiów tych rad. Natomiast ramowe zadania planów terenowych ustalane są w Narodowym Planie Gospodarczym. Planom terenowym podporządkowany jest aparat handlu detalicznego poza powszechnymi domami towarowymi oraz poza aparatem dystrybucji detalicznej, który należy do Centrali Technicznej, Centrali Produktów Naftowych, państwowego przedsiębiorstwa, które zajmuje się handlem dziełami sztuki i ustalaniem cen na dzieła sztuki, oraz aparat żywienia zbiorowego, wreszcie wagony restauracyjne i bufety wagonowe[41].

Aparat handlu detalicznego, podporządkowany planowaniu terenowemu, otrzymuje towary do rozdziału albo z hurtowni, kierowanych centralnie (przy czym rozdzielnik ustalany jest w planie terenowym), albo z zakładów przemysłu lub rzemiosła terenowego.

Organy wojewódzkie i powiatowe

Wojewódzkie i powiatowe władze gospodarcze nie są więc tylko wykonawcami poleceń władz centralnych, lecz same prowadzą planową politykę gospodarczą w określonych ramach i zgodnie z ogólnymi tendencjami planu ogólnokrajowego.

Jednym z wydziałów w prezydium każdej wojewódzkiej rady narodowej jest wydział handlu. Jego oddziały są odpowiednikami departamentów w Ministerstwie Handlu Wewnętrznego[42].

Plany, dotyczące handlu hurtowego oraz plany, dotyczące Powszechnych Domów Towarowych, objęte są planowaniem centralnym. Są one jednak opiniowane przez wojewódzkie ko-

---

40) Józef Wanago. **Rola handlu w planowaniu drobnej wytwórczości.** "Życie Gospodarcze" Nr 8, Warszawa, 1951, str. 463 i nast.

41) Dr Halina Donathowa. **Zakres planowania terenowego na rok 1952.** "Gospodarka Planowa" Nr 9, Warszawa, 1951, str. 7.

42) **Uchwała Rady Ministrów z dn. 10 maja 1950 r. Instrukcja Nr 8 w sprawie organizacji wewnętrznej i etatów wydziałów prezydiów rad narodowych.** "Monitor Polski", Seria A, Nr 70, 1950, poz. 814.

misje planowania gospodarczego w porozumieniu z wydziałem handlu wojewódzkiej rady narodowej [43]).

Wojewódzkie komisje planowania gospodarczego zajmują się również opracowywaniem wojewódzkiego bilansu zasobów gospodarczych. W bilansach tych kładzie się nacisk na wykazanie stanu lokalnych sił wytwórczych. Mają one być przewodnikiem dla terenowych organów handlowych w ich wysiłkach, zmierzających do nawiązania bezpośredniego kontaktu pomiędzy miejscową wytwórczością a miejscowym handlem detalicznym [44]).

Jak dotychczas, plany powiatowe nie są przewidziane. Powiatowe komisje planowania gospodarczego, które opracowują bilanse swego terenu, są — jak się wydaje — zaczątkami gospodarczej organizacji powiatu, a może i planowania powiatowego.

Kontrola aparatu handlowego

Państwowa Inspekcja Handlowa jest urzędem, który podlega MHW. Zajmuje się ona inspekcją całego aparatu handlu wewnętrznego. Główny Inspektor mianowany jest bezpośrednio przez MHW, a wojewódzkie i powiatowe inspektoraty — przez MHW w porozumieniu z odpowiednimi radami narodowymi. Państwowa Inspekcja Handlowa czuwa nad dystrybucją towarów, ich jakością, cenami, marżą zysków oraz nad sprawnością obsługi. Państwowa Inspekcja Handlowa, prowadząc kontrolę, posługuje się, między innymi, materiałem, który dostarczają księgi zażaleń oraz wiadomościami, dotyczącymi reakcji władz poszczególnych przedsiębiorstw na te zażalenia. Wszystkie księgi, dokumenty i urządzenia są do dyspozycji przedstawiciela PIH. W razie stwierdzenia jakiegoś przestępstwa, organy PIH mają prawo natychmiastowego zamknięcia przedsiębiorstwa. Jeśli jednak nie ma podstaw do tak drastycznego zarządzenia, wówczas Państwowa Inspekcja Handlowa kieruje sprawę na drogę sądową. Należy zaznaczyć, że kontrola PIH jest uzupełnieniem kontroli wykonywania planu, przeprowadzanej na drodze sprawozdawczości "wewnątrzresortowej" [45]).

Stan i sposób wykonywania planu może być także sprawdzany przy pomocy dokładnej kontroli stanu kasy i ruchu gotówki w przedsiębiorstwach uspołecznionych. Głównym kontrole-

---

43) Józef Zaremba. **Planowanie terenowe na nowym etapie.** "Gospodarka Planowa" Nr 7, Warszawa, 1950, str. 314-323.

44) **Uchwała Rady Ministrów z dn. 12 kwietnia 1950 r. Instrukcja Nr 6 w sprawie organizacji i zakresu działania wojewódzkich oraz powiatowych komisji planowania gospodarczego.** "Monitor Polski" Seria A, Nr 57, 1950, poz. 658.

45) **Dekret z dn. 21 września 1950 r. o Państwowej Inspekcji Hand-**

rem w tym zakresie jest Narodowy Bank Polski, a narzędziem tej kontroli — przymus obrotu bezgotówkowego [46]).

Trudno ocenić, jak dalece ta kontrola handlu jest skuteczna. Następująca relacja z "Trybuny Ludu" może świadczyć, że czynniki, sprawujące kontrolę, skłonne są do zbywania swoich zadań przez formalizowanie.

W jednym z zakładów żywienia zbiorowego podano w dniach 1, 2 i 3 października wędzonkę z robakami. Tak brzmiała skarga stołownika. Bliżej niesprecyzowany organ kontroli bada sprawę i nie odpowiada. Na powtórne zapytanie poszkodowanego daje odpowiedź, że skarga została oddalona jako nieaktualna, ponieważ obecność robaków stwierdzono tylko w kiełbasie, a nie w wędzonce i to w kiełbasie, podanej nie pomiędzy 1 a 3 października, ale w dniu 30 września [47]).

Trudno jest uogólniać przytoczony fakt. Ale czyż zdenerwowanie autora artykułu nie jest pewnym symptomem reprezentatywności zjawiska?

Przedsiębiorstwa i ich struktura

Zanim przejdę do opisu strumieni wymiany w gospodarce polskiej, chciałbym zatrzymać się nad charakterystyką podstawowego ogniwa łańcucha wymiany, jakim jest przedsiębiorstwo handlowe.

Przedsiębiorstwa handlu wewnętrznego powoływane są do życia przez MHW w celu wykonania zadań, wynikających z narodowego planu gospodarczego (dlatego wymagana jest zgoda PKPG).

Istnieją dwa typy przedsiębiorstw państwowych, a więc i handlowych, które interesują nas w tej pracy. Różnica pomiędzy tymi dwoma typami polega na różnym rejestrowaniu w budżecie państwa ich działalności. Pierwsze z nich związane są z budżetem państwa tzw. rozrachunkiem gospodarczym, co znaczy, że do budżetu państwa wchodzą tylko wyniki ich działalności gospodarczej, wyrażające się w zyskach lub stratach. Drugi typ obejmuje tzw. przedsiębiorstwa budżetowe. W tym wypadku dochody i wydatki przedsiębiorstw wchodzą do budżetu.

Zarząd nad przedsiębiorstwem sprawuje dyrektor, który jest mianowany i zwalniany przez MHW [48]).

Wymieniony dekret ustala zasadę jednoosobowego kierownictwa przedsiębiorstwem. Poprzednio stosowano zasadę kolegialności, a mianowicie dyrekcja była ciałem zbiorowym, złożonym z kierowników działów; zbiorowa była również odpowiedzialność za przedsiębiorstwo. Kierownictwo jednoosobowe wprowadzono na

---

lowej. Dz.U.R.P. Nr 44, 1950, poz. 396.

46) Dz.U.R.P. Nr 41, 1949, poz. 294, j.w. 25).

47) **Krytyczne sygnały punktem wyjścia.** "Trybuna Ludu", Warszawa, 22 grudnia 1950.

48) **Dekret z dn. 26 października 1950 r. o przedsiębiorstwach państwowych.** Dz.U.R.P. Nr 49, 1950, poz. 439.

przełomie lat 1950 i 1951. Zasada kierownictwa jednoosobowego oznacza, że każdy dział posiada tylko jednego kierownika, każdy pracownik podlega tylko jednemu kierownikowi i odbiera polecenia tylko od jednego kierownika oraz, że każdy pracownik jest sam, bezpośrednio odpowiedzialny za powierzone mu sprawy. Zasada ta oznacza również, że gradacja z punktu widzenia stopnia kwalifikacji zawodowych pokrywa się z hierarchią z punktu widzenia decyzji w zarządzaniu przedsiębiorstwem. Dotychczas brak było współzależności pomiędzy tymi dwiema skalami zaszeregowania personelu przedsiębiorstw [49].

W ten sposób zrealizowano zasadę, o której mówi Lenin:

"Wszelki duży przemysł maszynowy wymaga istnienia jednej woli kierownika, któremu w procesie produkcji powinny być podporządkowane setki i tysiące ludzi, cały kolektyw pracowników danego przedsiębiorstwa. Ani kolej żelazna, ani transport, ani ciężkie maszyny i przedsiębiorstwa w ogóle nie mogą prawidłowo funkcjonować, jeśli nie ma jedności woli, wiążącej ogół pracujących w jeden organizm gospodarczy, pracujący z dokładnością mechanizmu zegarowego" [50].

Zasada jednoosobowego kierownictwa jest także narzędziem walki z kapitalistycznymi predyspozycjami w psychice pracowników. O tym aspekcie jednoosobowego kierownictwa tak mówi Lenin:

"... zarządzaj bez najmniejszego wahania, zarządzaj silniej niż przed tobą zarządzał kapitalista. W przeciwnym razie nie pokonasz go" [51].

Tylko w jednym ze znanych mi tekstów prawnych jest mowa o funkcji dyrektora przedsiębiorstwa. W danym wypadku chodzi o funkcje dyrektora przedsiębiorstwa Miejskiego Handlu Detalicznego. "Dyrekcja uprawniona jest do wykonywania wszystkich czynności, związanych ze zwykłym zarządem. Inne czynności mogą być wykonywane tylko za zgodą Ministra Handlu Wewnętrznego" [52].

W przedsiębiorstwach państwowo-spółdzielczych uwzględniony jest pewien wpływ organizacji spółdzielczych na strukturę i zadania tych przedsiębiorstw. Działalność ich znajduje się pod nadzorem MHW [53].

---

49) Michał Doroszewicz. **Zasada jednoosobowego kierownictwa w przedsiębiorstwach gospodarki planowej.** "Gospodarka Planowa" Nr 1, Warszawa 1951, str. 20-29.

50) W.I. Lenin. **Dzieła.** Wyd. rosyjskie, T. XXVII, str. 186.

51) W.I. Lenin. **Dzieła.** Wyd. rosyjskie, T. XXVII, str. 45.

52) **Zarządzenie Ministra Handlu Wewnętrznego z dn. 27 maja 1950 r. w sprawie utworzenia przedsiębiorstw Miejskiego Handlu Detalicznego.** "Monitor Polski" Seria A, Nr 68, poz. 811.

53) **Ustawa z dn. 21 maja 1948 r. o centralach spółdzielczo-państwowych.** Dz.U.R.P. Nr 30, 1948, poz. 201.

Ustawa z dn. 21 maja 1948 r. o przedsiębiorstwach państwowo-spółdzielczych. Dz.U.R.P. Nr 30, 1948, poz. 202.

Umowy planowe i komisje arbitrażowe

Wszystkie przedsiębiorstwa uspołecznione mają obowiązek zawierania umów planowych, które precyzują ilość, jakość i termin dostawy towarów. Jeśli na przykład, przedsiębiorstwo handlu hurtowego, handlujące skórą, ma przekazać placówkom handlu detalicznego z centrali zbytu skóry określoną ilość skóry w ciągu roku, to umowa planowa, dotycząca tej operacji, precyzuje dokładnie terminy, wskazuje konkretnych detalistów oraz konkretne magazyny czy filie centrali zbytu. Umowy planowe dotyczą także przewozu towarów. Mają one powodować oszczędności w dziedzinie transportu.

Jednocześnie z wprowadzeniem umów planowych utworzono instytucję komisji arbitrażowych, które mogą zmieniać zawarte w umowie zobowiązania lub w ogóle anulować jej ważność, o ile uznają, że jest ona sprzeczna z postanowieniami narodowego planu gospodarczego. Komisje arbitrażowe zależne są od PKPG, a więc, w konsekwencji, system umów planowych znajduje się pod nadzorem PKPG [54]).

Skup i kontraktacja

Akcja skupu i kontraktacji ma na celu ściągnięcie ziemiopłodów ze wsi w celu użycia ich na potrzeby przemysłu i zaopatrzenia miast w artykuły żywnościowe.

Prezydium Rządu ustala corocznie plan skupu zbóż, wyznaczając kontyngenty wojewódzkie. Prezes Centralnego Urzędu Skupu i Kontraktacji (CUSK) — na wniosek wojewódzkich rad narodowych — zatwierdza powiatowe plany skupu. Wojewódzcy pełnomocnicy CUSK zatwierdzają wnioski powiatowych rad narodowych, dotyczące podziału kontyngentów skupu pomiędzy poszczególne gminy. Wreszcie, gminne rady narodowe ustalają kwoty i terminy sprzedaży dla poszczególnych gospodarstw.

Spółdzielnie gminne Samopomocy Chłopskiej wraz z Centralą Rolniczych Spółdzielni "Samopomoc Chłopska" wykonywują plan skupu. Do CUSK należy planowanie, organizacja i nadzór nad całością akcji.[55])

Zbyt artykułów żywnościowych

W strukturze organizacji zbytu artykułów spożywczych możemy odróżnić, z jednej strony, biura i dyrekcje zbytu central-

54) Ustawa z dn. 19 kwietnia 1950 r. o umowach planowych w gospodarce socjalistycznej. Dz.U.R.P. Nr 21, 1950, poz. 180.
55) Rozporządzenie Rady Ministrów z dn. 23 lipca 1951 r. w sprawie wykonania dekretu o planowym skupie zbóż. Dz.U.R.P. Nr 39, 1951, poz. 299.
Ustawa z dn. 25 maja 1951 r. o utworzeniu Centralnego Urzędu Skupu i Kontraktacji. Dz.U.R.P. Nr 30, 1951, poz. 234.

nych zarządów przemysłów spożywczych (zbyt produktów przemysłu spożywczego) oraz, z drugiej strony, — Polskie Zakłady Zbożowe (zbyt zboża).

PZZ skupiają w swych rękach obroty, magazynowanie i przetwórstwo zboża. Podlegają im młyny handlowe (które stanowią własność PZZ lub znajdują się pod ich zarządem), dokonywujące przemiału dla PZZ, oraz młyny gospodarcze, które są upoważnione do przemiału tylko dla określonych kategorii osób, jak producenci rolni, członkowie spółdzielni produkcyjnych i osoby, które otrzymują zboże w charakterze wynagrodzenia za pracę. Ministerstwo Handlu Wewnętrznego ustala normy przemiału, rozkurzu i manca oraz wyznacza opłaty w naturze za przemiał. Zakaz magazynowania zboża w młynach gospodarczych oraz ograniczenie kategorii osób, do tego uprawnionych, kompletuje system kontroli nad obrotem zbożowym 56).

Hurt i detal artykułów żywnościowych

Zbyt obu typów (przemysł spożywczy i PZZ) dzieli się pomiędzy dwa główne trzony organizacji hurtu spożywczego: miejski i wiejski. Pierwszy jest w rękach Centrali Spożywczej, która na początku 1950 r. liczyła 142 hurtownie i 148 filii. Wiejski hurt spożywczy oddano w ręce Centrali Rolniczo-Spółdzielczej "Samopomoc Chłopska" 57).

Każda hurtownia ma przydzieloną na stałe grupę detalistów, których zaopatruje 58) w miarę swych możliwości, uwzględniając zapotrzebowanie w następującej kolejności, a więc: zakłady wyżywienia zbiorowego, piekarnie, inne wytwórnie wyrobów mącznych, uspołecznione organizacje handlu detalicznego i prywatne sklepy rozdzielcze. Wszyscy detaliści, poza sklepami prywatnymi, wciągnięci są do kartoteki hurtowni. Mają oni obowiązek stałego informowania hurtowni o wysokości przewidywanego zapotrzebowania. Hurtownia ma prawo modyfikować tego rodzaju przewidywania.

Na wsi detal spożywczy reprezentuje sieć spółdzielni gminnych, w mieście zaś — wydział spożywczy Powszechnych Domów Towarowych (PDT), sklepy spożywcze Miejskiego Handlu Detalicznego, sklepy wzorcowe Centrali Spółdzielni oraz spółdzielnie, zrzeszone w Związku Spółdzielni Spożywców 59).

---

56) T. Chęciński. **Handel spożywczy na nowym etapie.** "Życie Gospodarcze" Nr 5, Warszawa, 1950, str. 227 i nast.

Rozporządzenie Ministra Handlu Wewnętrznego z dn. 2 listopada 1950 r. w sprawie obrotu zbożem i głównymi przetworami zbożowymi. Dz.U.R.P. Nr 2, 1951, poz. 15.

Zarządzenie Ministra Handlu Wewnętrznego o Polskich Zakładach Zbożowych. "Monitor Polski" Seria A, Nr 88, 1950, poz. 1109.

Rozporządzenie Ministra Handlu Wewnętrznego z dn. 30 listopada 1950 r. w sprawie przemiału zbóż. Dz.U.R.P. Nr 2, 1951, poz. 16.

57) Chęciński. **Handel spożywczy** itd., j.w. 56).

58) Dz.U.R.P. Nr 2, 1951, poz. 15, j.w. 56).

59) Chęciński. **Handel spożywczy** itd., j.w. 56).

Zbyt artykułów nieżywnościowych

Centrale handlowe (zwane także centralami zbytu) dysponują całością produkcji danej branży przemysłu. Jeśli przemysł produkuje kilka zasadniczych typów artykułów, wówczas powstaje kilka central lub niektóre artykuły odstępowane są jakiejś innej branżowej centrali. Centrale handlowe istnieją równolegle do centralnych zarządów przemysłów, wobec których reprezentują potrzeby konsumcji. Wpływając w ten sposób na plan produkcji, centrale handlowe mają możność nie przyjmowania artykułów, które nie odpowiadają obopólnie ustalonym planom.

Na centralę handlową składa się zarząd główny, który podpisuje kontrakty na dostawę z wytwórni i załatwia formalności sprzedaży, dokonywanej przez placówki terenowe. Rola tych ostatnich w zakupie ogranicza się do wykonywania kontraktu, zawartego przez centralę [60].

Hurt i detal artykułów nieżywnościowych

W przeciwieństwie do zbytu, (podkreślam, że terminem "zbyt" obejmuję ogniwo wymiany, następujące bezpośrednio po wyprodukowaniu towaru), który jest jednolicie zorganizowany w centrale handlowe, w organizacji detalu występuje większa różnorodność. Na wsi aparatem handlu detalicznego są: spółdzielnie gminne oraz Wiejskie Domy Towarowe; w miastach: placówki Miejskiego Handlu Detalicznego i Powszechnych Domów Towarowych oraz spółdzielnie, wzorcowe sklepy central i zakłady żywienia zbiorowego.

O ile w handlu wiejskim istnieje powiązanie organizacji zbytu z siecią detaliczną, które stanowią hurtownie Związku spółdzielni gminnych, o tyle w handlu miejskim brak jest ogniwa hurtu. Organizacje zbytu, a więc ogniwo najbliższe produkcji, posiadają własny aparat handlu hurtowego. Ponieważ są one organizacjami jednobranżowymi, sklepy detaliczne, które rozprowadzają różne towary, muszą zaopatrywać się w dużej ilości hurtowni. Odbija się to na sprawności miejskiego handlu detalicznego i podnosi jego koszty. Minister Handlu Wewnętrznego, Dietrich, zabierając głos w dyskusji w sprawie Planu 6-letniego, stwierdził, że brak wielobranżowego hurtu miejskiego, stanowi jedną z bolączek aparatu handlowego [61].

Przechodzę obecnie do omówienia najbardziej charakterystycznych form dzisiejszego handlu detalicznego w miastach, a mianowicie Powszechnych Domów Towarowych, Miejskiego Handlu Detalicznego oraz tzw. żywienia zbiorowego.

---

60) M. Korolewicz. **Organizacja i zadania central handlowych.** "Gospodarka Planowa" Nr 3, Warszawa, 1948, str. 78 i nast.

61) **Sześcioletni plan rozwoju gospodarki i budowy podstaw socjalizmu w Polsce.** Dyskusja. "Nowe Drogi" Nr 4, Warszawa, 1950, str. 7 i nast.

PDT są to wielkie magazyny, obliczone na obsłużenie dużej ilości klijentów i posiadające dużą różnorodność towarów. W związku z tym zakupy ich są masowe i dlatego PDT są wyłączone z orbity planowania terenowego.

W przeciwieństwie do PDT Miejski Handel Detaliczny jest typowym przedstawicielem planowania terenowego. Duże zróżniczkowanie sklepów (sklepy spożywcze, komisowe, domy dziecka, sklepy z półfabrykatami gastronomicznymi, magazyny opałowe, sklepy z przyborami gospodarstwa domowego itd.), ich stosunkowo skromne rozmiary, uzależnienie zarówno od miejskich rad narodowych, jak i od organów centralnych — oto ich cechy charakterystyczne. Na początku 1950 r. liczba sklepów MDH wynosiła około 2.000[62]).

Żywienie zbiorowe obejmuje stołówki, bary, jadłodajnie, kawiarnie, pomocnicze zakłady przetwórcze. Zakłady te podporządkowane są radom narodowym i objęte terenowymi planami zbytu. Celem ich jest odciążenie kobiet w gospodarstwie domowym, tak aby mogły one poświęcić się pracy w przemyśle i handlu.

Na zakończenie dodam, że w maju 1950 r. uspołeczniony handel detaliczny posiadał ponad 48.000 a hurtowy — około 3.000 placówek [63]).

Uwagi ogólne na temat handlu wewnętrznego

Wysiłek kierowników aparatu handlowego — zgodnie z planem na rok 1951 — zmierzał do obniżenia kosztów. W planie na rok 1951 przewidziane było następujące obniżenie kosztów handlu detalicznego, wyrażone w stosunku procentowym do kosztów na początku realizacji tego planu: w PDT — 11.7%, w MHD — 16,3%, w Związku Spółdzielni Spożywców — 15,6% i w spółdzielniach "Samopomocy Chłopskiej" — 6.1%. Obniżenie kosztów nie było jednak jedynym hasłem tego planu. Hilary Minc, wzywając do obniżki kosztów własnych, nie ograniczył się tylko do karcenia niegospodarności i rozrzutności. Podkreślił on bardzo mocno, że zarówno organy partyjne, jak i organy administracji gospodarczej nie zwracają dostatecznej uwagi na usprawnienie i unowocześnienie techniki handlu[64]).

---

62) **Dekret z dn. 28 października 1949 r. o utworzeniu przedsiębiorstw Miejskiego Handlu Detalicznego.** Dz.U.R.P. Nr 55, 1949, poz. 433.

M.H.D. na usługach świata pracy. "Życie Gospodarcze" Nr 3, Warszawa, 1951, str. 162 i nast.

Stefan Surzycki. **Z zagadnień rozwoju uspołecznionego handlu detalicznego.** "Gospodarka Planowa" Nr 4-5, Warszawa, 1950, str. 182 i nast.

63) Tadeusz Sapociński. **Rozwój handlu uspołecznionego w planie sześcioletnim.** "Gospodarka Planowa" Nr 12, Warszawa, 1950, str. 670 i nast.

64) Hilary Minc. **Zadania gospodarcze na 1951 rok.** "Trybuna Ludu" Nr 53, 1951.

Usprawnienie techniki handlu i obniżenie kosztów pośrednictwa wysuwają się na czoło zadań polityki gospodarczej w dziedzinie handlu. Łączą się z tym zadania analizy rynku, które są również mocno podkreślane przez kierownictwo polityki gospodarczej.

Władysław KOWALCZYK

BIBLIOGRAFIA

1. ASP. Znaczenie giełd zbożowych. "Rzeczpospolita i Dziennik Gospodarczy" Rok V, Nr 103, Warszawa, 1947.

2. Bagiński Stanisław, mgr. Rola handlu państwowego w zbycie artykułów przemysłowych. "Życie Gospodarcze" Rok I, Nr 5, Katowice, 1946.

3. Bar Ludwik, dr. Uchwała Rady Ministrów o kolegiach ministerialnych. "Gospodarka Planowa" Rok V, Nr 3, Warszawa, 1950.

4. Biernacki Władysław, inż. Jeszcze o organizacji władz gospodarczych. "Życie Gospodarcze" Rok I, Nr 24, Katowice, 1946.

5. Brzeska Halina. Usprawnienie rynku zbożowego. "Rzeczpospolita i Dziennik Gospodarczy" Rok V, Nr 112, Warszawa, 1948.

6. Chęciński T. Handel spożywczy na nowym etapie. "Życie Gospodarcze" Rok V, Nr 5, Warszawa, 1950.

7. Czerwiński Piotr. Planowanie handlu zagranicznego na rok 1951. "Gospodarka Planowa" Rok V, Nr 9, Warszawa, 1950.

8. Dietrich Tadeusz. Handel wewnętrzny. "Ekonomista" Rok III, Nr 4, Warszawa, 1949.

9. Donathowa Halina, dr. Zakres planowania terenowego na rok 1952. "Gospodarka Planowa" Rok VI, Nr 9, Warszawa, 1951.

10. Doroszewicz Michał. Zasada jednoosobowego kierownictwa w przedsiębiorstwach gospodarki planowej. "Gospodarka Planowa" Rok VI, Nr 1, Warszawa, 1951.

11. Giełdy zbożowo-towarowe pod nowym zarządem. "Rzeczpospolita i Dziennik Gospodarczy" Rok V, Nr 260, Warszawa, 1948.

12. Grossfeld Ludwik, dr. Rola i zadania Polskiej Izby Handlu Zagranicznego. "Życie Gospodarcze" Rok V, Nr 1, Warszawa, 1950.

13. Hupert Jan, mgr. Uwagi na temat planowania zbytu. "Życie Gospodarcze" Rok III, Nr 5, Katowice, 1948.

14. Jampel Wilhelm. Rola i znaczenie planowania w obrocie towarowym. "Gospodarka Planowa" Rok IV, Nr 8, Warszawa, 1949.

15. Jędrychowski Stefan. Plan sześcioletni — nasz wkład w dzieło obrony pokoju. "Sprawy Międzynarodowe" Rok III, Nr 3—4, Warszawa, 1950.

16. Kaszuba Włodzimierz, mgr. Zasady dystrybucji towarów w gospodarce planowej. "Życie Gospodarcze" Rok I, Nr 1, Katowice, 1946.

17. Korolewicz M. dr. Organizacja i zadania central handlowych. "Gospodarka Planowa" Rok III, Nr 3, Warszawa, 1948.

18. Korolewicz M., dr. O właściwą organizację handlu w gospodarce planowej. "Gospodarka Planowa" Rok III, Nr 12—13, Warszawa, 1948.

19. Konferencja Central Zaopatrzenia Ministerstwa Przemysłu i Handlu. "Rzeczpospolita i Dziennik Gospodarczy" Rok IV, Nr 262, Warszawa, 1947.

20. Krynicki Józef. Planowanie wykonawcze obrotu towarowego z zagranicą. "Gospodarka Planowa" Rok V, Nr 3, Warszawa, 1950.

21. Krytyczne sygnały punktem wyjścia. "Trybuna Ludu", Warszawa, 22 grudnia 1950.

22. Lenin W.I. Dzieła. Wydanie rosyjskie. T. XXVII.

23. Leski K. Handel zagraniczny "Społem" w I połowie 1947 r. "Gospodarka Planowa" Rok II, Nr 22, Warszawa, 1947.

24. Litwin Janusz. ABC Planu Sześcioletniego. Czytelnik, Warszawa, 1951.

25. L. R. Przemysł prywatny i handel w planie inwestycyjnym. "Rzeczpospolita" Rok III, Nr 210, Warszawa, 1946.

26. Michciński Jan. Reorganizacja polskiego handlu zagranicznego. "Życie Gospodarcze" Rok III, Nr 13, Warszawa, 1948.

27. MHD na usługach świata pracy. "Życie Gospodarcze" Rok VI, Nr 3, Warszawa, 1951.

28. Minc Hilary. Osiągnięcia i plany gospodarcze. Książka i Wiedza, Warszawa, 1949.

29. Minc Hilary. Sześcioletni plan rozwoju gospodarki i budowy podstaw socjalizmu w Polsce. Dyskusja. "Nowe Drogi" Rok IV, Nr 4, Warszawa, 1950.

30. Minc Hilary. Zadania gospodarcze na rok 1951. "Nowe Drogi" Rok V, Nr 1, Warszawa, 1951.

31. Minc Hilary. Zadania gospodarcze na rok 1951. "Trybuna Ludu" Nr 51, Warszawa, 1951.

32. Minc Bronisław. Ceny niezmienne. "Gospodarka Planowa" Rok IV, Nr 6—7, Warszawa, 1949.

33. Minc Bronisław. Wstęp do nauki planowania gospodarki narodowej. Tom I, Warszawa, 1950.

34. Nowotny S., inż. Konferencje Central Zaopatrzenia Ministerstwa Przemysłu i Handlu. "Rzeczpospolita i Dziennik Gospodarczy" Rok IV, Nr 264, Warszawa, 1947.

35. Obroty zagraniczne kupiectwa prywatnego. "Rzeczpospolita i Dziennik Gospodarczy" Rok IV, Nr 89, Warszawa, 1947.

36. Planowość obrotów, dostateczne rezerwy i kontrola cen uzdrowią handel państwowy. "Rzeczpospolita i Dziennik Gospodarczy" Rok IV, Nr 257, Warszawa, 1947.

37. Polityka aprowizacyjna w latach 1945-1947. "Rocznik Polityczny i Gospodarczy na rok 1948". Czytelnik, Warszawa, 1948.

38. Sapociński Tadeusz. Rozwój handlu uspołecznionego w planie 6-letnim. "Gospodarka Planowa" Rok V, Nr 12, Warszawa, 1950.

39. Siebeneichen Alfred, mgr. Regulowanie płatności w obrocie z zagranicą. Clearing reglamentowany w Polsce. "Rzeczpospolita i Dziennik Gospodarczy" Rok VI, Nr 18, Warszawa, 1949.

40. Surzycki Stefan. Z zagadnień rozwoju uspołecznionego handlu detalicznego. "Gospodarka Planowa" Rok V, Nr 4—5, Warszawa, 1950.

41. Szabanowa N. Właściwości i zalety radzieckiego systemu rozrachunku bezgotówkowego. "Gospodarka Planowa" Rok VI, Nr 6, Warszawa, 1951.

42. Szyr Eugeniusz. Niektóre zagadnienia walki o realizację planu gospodarczego na rok 1950. "Nowe Drogi" Rok IV, Nr 2, Warszawa, 1950.

43. Tąsior Jan. Rola Central Zbytu. "Rzeczpospolita i Dziennik Gospodarczy" Rok IV, Nr 129, Warszawa, 1947.

44. Wanago Józef. Rola handlu w planowaniu drobnej wytwórczości. "Życie Gospodarcze" Rok VI, Nr 8, Warszawa, 1951.

45. Wodzicki E., mgr. Powołanie Pełnomocnika do Spraw Składowania Zbóż. "Rzeczpospolita i Dziennik Gospodarczy" Rok IV, Nr 319, Warszawa, 1947.

46. Zaremba Józef. Planowanie terenowe na nowym etapie. "Gospodarka Planowa" Rok V, Nr 7, Warszawa, 1950.

47. Zawadzki Józef, mgr. Zagadnienie planowania w handlu państwowym, podległym Ministerstwu Przemysłu i Handlu. "Życie Gospodarcze" Rok III, Nr 3, Katowice, 1948.

WYKAZ TEKSTÓW PRAWNYCH

1. Ustawa z dn. 2 lipca 1947 r. o Planie Odbudowy Gospodarczej. Dz.U.R.P. Nr 53, 1947, poz. 285.

2. Rozporządzenie Ministra Przemysłu i Handlu z dn. 5 sierpnia 1947 r., wydane w porozumieniu z Ministrami: Aprowizacji, Rolnictwa i Reform Rolnych, Komunikacji, Leśnictwa, Oświaty, Poczt i Telegrafów, Skarbu i Zdrowia w sprawie ustalania maksymalnych cen hurtowych i detalicznych na towary, wytwarzane przez przedsiębiorstwa państwowe lub będące pod zarządem państwowym. Dz.U.R.P. Nr 61, 1947, poz. 346.

3. Rozporządzenie Ministra Przemysłu i Handlu z dn. 20 września 1947 r., wydane w porozumieniu z Ministrem Aprowizacji w sprawie ustalenia wykazu artykułów spożywczych pierwszej potrzeby, na które mogą być wyznaczone maksymalne ceny sprzedaży hurtowej i detalicznej i o dopuszczalnej wysokości zysku brutto dla tych artykułów. Dz.U.R.P. Nr 65, 1947, poz. 396.

4. Dekret z dn. 24 września 1947 r. o ustalaniu cen w przedsiębiorstwach, prowadzonych przez Państwo lub samorząd. Dz.U.R.P. Nr 61, 1947, poz. 337.

5. Dekret z dn. 1 października 1947 r. o planowej gospodarce narodowej. Dz.U.R.P. Nr 64, 1947, poz. 373.

6. Rozporządzenie Ministra Aprowizacji oraz Ministra Przemysłu i Handlu z dn. 22 grudnia 1947 r. o opłatach przemiałowych w naturze. Dz.U.R.P. Nr 5, 1948, poz. 35.

7. Ustawa z dn. 24 lutego 1948 r. o państwowym planie inwestycyjnym na rok 1948. Dz.U.R.P. Nr 22, 1948, poz. 152.

8. Ustawa z dn. 9 marca 1948 r. o narodowym planie gospodarczym na rok 1948. Dz.U.R.P. Nr 19, 1948, poz. 134.

9. Rozporządzenie Rady Ministrów z dn. 14 kwietnia 1948 r. o obowiązku uiszczania przez niektóre kategorie gospodarstw rolnych podatku gruntowego w ziemiopłodach. Dz.U.R.P. Nr 25, 1948, poz. 169.

10. Ustawa z dn. 21 maja 1948 r. o centralach spółdzielczo-państwowych. Dz.U.R.P. Nr 30, 1948, poz. 201.

11. Ustawa z dn. 21 maja 1948 r. o przedsiębiorstwach państwowo-spółdzielczych. Dz.U.R.P. Nr 30, 1948, poz. 202.

12. Dekret z dn. 25 października 1948 r. o reformie bankowej. Dz.U. R.P. Nr 52, 1948, poz. 412.

13. Ustawa z dn. 10 lutego 1949 r. o zmianie organizacji naczelnych władz gospodarki narodowej. Dz.U.R.P. Nr 7, 1949, poz. 43.

14. Rozporządzenie Rady Ministrów z dn. 11 lutego 1949 r. w sprawie zakresu działania Ministra Handlu Wewnętrznego. Dz.U.R.P. Nr 10, 1949 r., poz. 62.

15. Rozporządzenie Rady Ministrów z dn. 8 marca 1949 r. w sprawie zakresu działania Ministra Handlu Zagranicznego. Dz.U.R.P. Nr 15, 1949, poz. 96.

16. Ustawa z dn. 1 lipca 1949 r. o obowiązku uczestniczenia w obrocie bezgotówkowym. Dz.U.R.P. Nr 41, 1949, poz. 294.

17. Dekret z dn. 5 sierpnia 1949 r. o państwowym arbitrażu gospodarczym. Dz.U.R.P. Nr 46, 1949, poz. 340.

18. Dekret z dn. 5 sierpnia 1949 r. o reglamentacji niektórych surowców, półfabrykatów i wyrobów gotowych. Dz.U.R.P. Nr 46, 1949, poz. 341.

19. Dekret z dn. 28 września 1949 r. o utworzeniu Państwowej Izby Handlu Zagranicznego. Dz.U.R.P. Nr 53, 1949, poz. 403.

20. Dekret z dn. 28 października 1949 r. o utworzeniu przedsiębiorstw Miejskiego Handlu Detalicznego. Dz.U.R.P. Nr 55, 1949, poz. 433.

21. Zarządzenie Ministra Handlu Wewnętrznego z dn. 7 kwietnia 1950 r. w sprawie ustalenia rodzajów i gatunków oraz określenia składników wędlin, wyrobów wędliniarskich i konserw mięsnych. "Monitor Polski" Seria A, Nr 43, 1950, poz. 500.

22. Uchwała Rady Ministrów z dn. 12 kwietnia 1950 r. Instrukcja Nr 6 w sprawie organizacji i zakresu działania wojewódzkich oraz powiatowych komisji planowania gospodarczego. "Monitor Polski" Seria A, Nr 57, 1950, poz. 658.

23. Ustawa z dn. 19 kwietnia 1950 r. o narodowym planie gospodarczym na rok 1950. Dz.U.R.P. Nr 21, 1950, poz. 179.

24. Ustawa z dn. 19 kwietnia 1950 r. o umowach planowych w gospodarce socjalistycznej. Dz.U.R.P. Nr 21, 1950, poz. 180.

25. Uchwała Rady Ministrów z dn. 10 maja 1950 r. Instrukcja Nr 8 w sprawie organizacji wewnętrznej i etatów wydziałów prezydiów rad narodowych. "Monitor Polski" Seria A, Nr 70, 1950, poz. 814.

26. Zarządzenie Ministra Handlu Wewnętrznego z dn. 27 maja 1950 r. w sprawie utworzenia przedsiębiorstw Miejskiego Handlu Detalicznego. "Monitor Polski", Seria A, Nr 68, 1950, poz. 811.

27. Ustawa z dn. 21 lipca 1950 r. o 6-letnim planie rozwoju gospodarczego i budowy podstaw socjalizmu w latach 1950-1955. Dz.U.R.P. Nr 37, 1950, poz. 344.

28. Dekret z dn. 21 września 1950 r. o Państwowej Inspekcji Handlowej. Dz.U.R.P. Nr 44, 1950, poz. 396.

29. Dekret z dn. 21 września 1950 r., zmieniający ustawę o zmianie organizacji naczelnych władz gospodarki narodowej. Dz.U.R.P. Nr 44, 1950, poz. 400.

30. Dekret z dn. 26 października 1950 r. o przedsiębiorstwach państwowych. Dz.U.R.P. Nr 49, 1950, poz. 439.

31. Rozporządzenie Ministra Handlu Wewnętrznego z dn. 2 listopada 1950 r. w sprawie obrotu zbożem i głównymi przetworami zbożowymi. Dz.U.R.P. Nr 2, 1951, poz. 15.

32. Rozporządzenie Ministra Handlu Wewnętrznego z dn. 30 listopada 1950 r. w sprawie przemiału zbóż. Dz.U.R.P. Nr 2, 1951, poz. 16.

33. Zarządzenie Ministra Handlu Wewnętrznego w sprawie zwrotu opakowań szklanych. "Monitor Polski", Seria A, Nr 93, 1950, poz. 1179.

34. Zarządzenie Ministra Handlu Wewnętrznego o Państwowych Zakładach Zbożowych. "Monitor Polski", Seria A, Nr 88, 1950, poz. 1109.

35. Ustawa z dn. 25 maja 1951 r. o utworzeniu Centralnego Urzędu Skupu i Kontraktacji. Dz.U.R.P. Nr 30, 1951, poz. 234.

36. Rozporządzenie Rady Ministrów z dn. 23 lipca 1951 r. w sprawie wykonania dekretu o planowym skupie zbóż. Dz.U.R.P. Nr 39, 1951, poz. 299.

Prywatny przemysł, handel i rzemiosło

I. PRYWATNY PRZEMYSŁ, HANDEL I RZEMIOSŁO W 1948 R.

"Sektor prywatny"

"Czy chcesz utrwalenia w przyszłej konstytucji ustroju gospodarczego, zaprowadzonego przez reformę rolną i unarodowienie podstawowych gałęzi gospodarki krajowej, z zachowaniem ustawowych uprawnień inicjatywy prywatnej?".

Tak brzmiało drugie pytanie referendum, które odbyło się w dniu 30 czerwca 1946 r. Odzwierciedlało ono proponowaną wówczas strukturę gospodarki-całości, na którą składałyby się trzy sektory: państwowy, spółdzielczy i prywatny. Miały być one trzema sharmonizowanymi formami działania gospodarczego, zgodnego z interesem warstw, zdefiniowanych jako ludowe. Reżim wygłaszał wówczas opinie o możliwości współpracy pomiędzy poszczególnymi elementami gospodarki, zastrzegając sobie ogólne kierownictwo. Pod kierownictwem państwa i w ramach współpracy z innymi sektorami gospodarka prywatna miała odegrać taką oto rolę:

"Działalność przedsiębiorców prywatnych winna się kierować przede wszystkim do:

a) tych dziedzin gospodarki, które zorganizowane w formie drobnych przedsiębiorstw dają najlepsze wyniki gospodarcze, dzięki elastyczności i bezpośredniemu udziałowi w działalności gospodarczej prywatnego właściciela;

b) wytwórczości uzupełniającej i pomocniczej dla wielkiego przemysłu państwowego.

Dla zrealizowania całości zamierzeń Planu pionierska inicjatywa przedsiębiorców prywatnych winna być czynnikiem pozytywnym w tych dziedzinach, które nie są objęte planami produkcji wielkiego przemysłu (a więc w zakresie produkcji dla zaspokojenia potrzeb dalszych rzędów i produkcji nieseryjnej)[1]".

Tak formułuje to XXII teza Narodowego Planu Gospodarczego.

---

1) Tadeusz Kołodziej. **Współpraca przemysłu państwowego z prywatnym.** "Życie Gospodarcze", Nr 1, Katowice, 1947, str. 13.

Sektor prywatny był pod wrażeniem nacjonalizacji, którą administracja warszawska przeprowadziła po przejęciu władzy. Trzeba było czegoś więcej, aniżeli tylko określenia miejsca i zadań sektora prywatnego w gospodarce. To też Hilary Minc, zainterpelowany w tej sprawie przez przedstawicieli Stronnictwa Demokratycznego, zachęca przedsiębiorców do współpracy. Sprawozdawca gospodarczy "Rzeczpospolitej" tak to streszcza:

"Chodzi przecież w planie inwestycyjnym o całokształt poczynań przemysłu wszelkich kategorii dla podniesienia gospodarstwa krajowego. Przemysł prywatny wielu gałęzi niejednokrotnie nie zabiegał dotychczas o wzmożenie swej produkcji, obawiając się — mimo wyraźnego brzmienia odnośnych ustaw — przejęcia przez Państwo przedsiębiorstw. Oświadczenie ministra Minca raz jeszcze rozwiewa te podejrzenia, wykazuje ich bezpodstawność. Rząd pragnie wszechstronnego udziału sektora prywatnego w akcji odbudowy Kraju. Pragnie wzmożenia jego produkcji i gwarantuje ciągłość prowadzenia przedsiębiorstw drobnego przemysłu i rzemiosła, jak również przedsiębiorstw kupieckich, powołanych do rozprowadzania wytworów przemysłu i rzemiosła. Rząd pragnie popierać inicjatywę prywatną i pragnie wzmożenia jej aktywności, aby przedsiębiorczość prywatna mogła spełnić wyznaczoną jej rolę w ogólnym państwowym planie inwestycyjnym. Przemysł prywatny i rzemiosło nie może wahać się czy ociągać z przystępowaniem do inwestycji, z rozruszaniem produkcji" [2]).

Cytowane tutaj poglądy stały się podstawą stosunku państwa i czynników blisko niego stojących do sektora prywatnego na przeciąg paru lat, co najmniej do drugiej połowy 1948 r. Przedsiębiorczość prywatna włożyła wiele wysiłku, by odzyskać równowagę po wojnie i po zmianach, dokonanych przez reżim.

Planowanie a gospodarka prywatna

Planowanie wyraża się w Narodowych Planach Gospodarczych [3]), które określają podstawowe zadania gospodarki polskiej i stanowią "zespół wiążących dyrektyw gospodarczo-politycznych, określających treść i kierunek działalności społecznej w celu pomnożenia gospodarstwa narodowego, stałego podnoszenia poziomu materialnego i kulturalnego mas pracujących, zwiększania zdolności obrony kraju i przebudowy ustrojowej.[4])"

Zrozumiałe jest, że stosunek przedsiębiorczości prywatnej do systemu decyzji, zwanego planowaniem, jest decydujący z punktu widzenia rzeczywistej roli, znaczenia i stopnia uzależ-

2) L. R. **Stały rozwój prywatnej przedsiębiorczości.** "Rzeczpospolita", Nr 170, Warszawa, 1946, str. 5.

3) **Dekret z dn. 1 października 1947 r. o planowej gospodarce narodowej.** Dz.U.R.P. Nr 64, 1947, poz. 373.

4) Bronisław Minc. **Wstęp do nauki planowania gospodarki narodowej.** Tom I, Polskie Wydawnictwa Gospodarcze, Warszawa, 1950, str. 55.

nienia sektora prywatnego od państwa. Łatwo sobie wyobrazić, ogólne ramy, w jakich znalazła się gospodarka prywatna. Dowiadujemy się, że "zaspokojenie potrzeb gospodarki publicznej, spółdzielczej i prywatnej" nastąpi według "hierarchii potrzeb, ustalonej w planie" 5).

Jakkolwiek plan ustali zasadnicze stosunki pomiędzy trzema sektorami i nakreśli hierarchię wartości, obowiązujących w gospodarce, to jednak w stosunku do sektora prywatnego będzie stosowana polityka nie przymusowego kierowania, lecz stwarzania takich warunków, by gospodarka prywatna szła "w krok" z państwową. Ta różnica w ustosunkowaniu się do gospodarki prywatnej była, według Bronisława Minca, signum specificum planowania polskiej demokracji ludowej, w odróżnieniu do planowania sowieckiego 6).

Przemysł i jego organizacja

Przemysł prywatny w końcu 1947 r. liczył 18.199 7) zakładów, zorganizowanych w Izbach Przemysłowo-Handlowych i zrzeszeniach przemysłowych. Izby P.H. były organem samorządowym, osobą prawa publicznego, dbającą o dobro całej gospodarki. Oto ich zadania.

"Izby Przemysłowo-Handlowe:

a) współdziałają w stanowieniu praw przez opiniowanie lub opracowywanie projektów ustaw i rozporządzeń sub specie interesów ogólno — gospodarczych, tak jak je pojmuje przedsiębiorczość prywatna;

b) wykonują czynności administracyjne bądź w formie zadań zleconych przez Rząd, bądź we własnym, stałym zakresie działania;

c) współdziałają nad rozwojem życia gospodarczego przez inicjowanie i organizowanie odpowiednich urządzeń o znaczeniu ogólnym, jak np. chłodni, magazynów, bocznic itp." 8).

Zrzeszenia przemysłu prywatnego są instytucjami branżowymi, mają charakter osób prawa prywatnego; zajmując się specyficznymi zagadnieniami swego działu, nie zależą od Izb P.H.

"Zrzeszenia:

1. wyrażają pogląd zainteresowanych przedsiębiorców na projektowane posunięcia, kierując się przy tym interesem danej branży;
2. bronią interesów danej branży;

---

5) **Ustawa z dn. 2 lipca 1947 r. o Planie Odbudowy Gospodarczej.** Dz.U.R.P. Nr 53, 1947, poz. 285.
6) Bronisław Minc. **O planie trzyletnim.** Warszawa, 1947, str. 32-33.
7) Ignacy Osipow. **Nowy etap rozwoju przemysłu prywatnego.** "Życie Gospodarcze", Nr 9a, Katowice, 1948, str. 2.
8) Mgr Tadeusz Kołodziej. **Izby Przemysłowo-Handlowe i zrzeszenia przemysłu.** "Życie Gospodarcze" Nr 9a, Katowice, 1948, str. 4.

3. czuwają nad racjonalizacją i usprawnieniem warsztatów pracy, prowadząc akcję dydaktyczną i informacyjną oraz współdziałając przy organizowaniu konkretnych imprez usprawniających, np. biur wspólnych zakupów itp. — tutaj na szczególne podkreślenie zasługuje funkcja zrzeszeń, polegająca na koncentracji potencjału produkcyjnego członkowskich warsztatów pracy, tj. na zawieraniu np. z Centralnym Zarządem Przemysłu umów na dostawę wyrobów, wytwarzanych przez przemysł prywatny danej branży" [9]).

Każda firma musi należeć do odpowiedniego zrzeszenia oraz do właściwej Izby P.H.

Z przeglądu zadań tych instytucji widać wyraźnie (szczególnie w wypadku zrzeszeń), iż rola ich w dużej mierze ma polegać na centralizowaniu niektórych funkcji przedsiębiorstw prywatnych oraz na wiązaniu ich tą drogą z sektorem państwowym.

Udział przemysłu w gospodarce planowej

Bezpośrednie uzależnienie przemysłu prywatnego od gospodarki planowej nastąpiło drogą udzielania koncesji lub zezwoleń na prowadzenie przedsiębiorstw, lecz środkiem najczęściej używanym była polityka surowcowa, uzależniająca każdego producenta od dysponenta surowcami, którym jest państwo.

Przemysł prywatny zawierał umowy wiązane z państwowymi dysponentami w sprawie zaopatrywania się w surowce i maszyny, oddając wzamian instytucjom i przedsiębiorcom państwowym (poprzez centrale handlowe przemysłu prywatnego) artykuły przez siebie wyprodukowane. Poza narzuceniem przemysłowi prywatnemu ogólnych wytycznych i stypulacji umów wiązanych, ponadto kierowano nim przy pomocy odcinkowych planów międzysektorowych (długoterminowe umowy pomiędzy przedsiębiorstwami różnych sektorów, oparte na zadaniach planowych).

Władze państwowe, chcąc możliwie najpełniej wykorzystać te narzędzia wpływania na przemysł prywatny, nałożyły szereg zobowiązań na zrzeszenia przemysłu prywatnego. A więc: obowiązek prowadzenia dokładnej ewidencji wszystkich zakładów przemysłowych, ze szczególnym uwzględnieniem ich stosunków z sektorem uspołecznionym, i umożliwianie zaopatrywania przemysłu państwowego przez koncentrowanie stosunków z przemysłem prywatnym w jego ośrodkach centralnych.

Ze swej strony przemysł prywatny, ograniczony przez zalecenia ogólne, warunki dostaw surowców, koncesje, ścisłą ewidencję i centralizację stosunków wymiennych, prowadzi pracę nad planowaniem "oddolnym". Nazwą tą określa się szereg wysiłków, które zmierzają do racjonalizacji produkcji, oszczędnego użycia siły roboczej, taniego inwestowania, na-

---

9) Mgr Tadeusz Kołodziej. **Izby Przemysłowo-Handlowe** itd., str. 4.

stawiania się w produkcji na istotne potrzeby, pogłębiania specjalizacji, wspólnej akcji przedsiębiorstw i wspólnego zakładania pomocniczych zakładów przemysłowych oraz bliskiej współpracy z innymi gałęziami przemysłu i rzemiosła [10]).

Zespół tych wszystkich środków i metod nie jest wszakże równoznaczny z planowaniem, ponieważ w odniesieniu do przemysłu prywatnego plan nie posiada charakteru normatywnego, lecz jest — zatwierdzonym przez państwo — przewidywaniem rozwoju [11]).

Rzemiosło i jego organizacja

O ile przemysł prywatny uważany był przez administrację warszawską po prostu za element gospodarki kapitalistycznej, o tyle rzemiosło było uznawane za formę działalności gospodarczej, najbliższą chłopu i robotnikowi, niemal za syna marnotrawnego sektora socjalistycznego [12]).

Wobec tego powinowactwa pomiędzy rzemiosłem a gospodarką socjalistyczną, rzemiosło miało się rozwijać obok gospodarki socjalistycznej. I tak, ilość warsztatów rzemieślniczych i ich zatrudnienie wynosiły:

	Ilość warsztatów	**Zatrudnieni** (na dawnym obszarze)
1938 r.	550.000	1.300.000
1946 r.	198.000	593.000

a następnie, miały wynieść w:

1947 r.	234.000	725.000
1948 r.	262.000	812.000
1949 r.	290.000	920.000 [13])

Rzemiosłu wyznacza się także istotną rolę w aparacie gospodarczym, a mianowicie uzupełnianie przemysłu państwowego:

"Państwo, kierujące przemysłem, ma możność nie rozwijać działalności przemysłu w tych dziedzinach, gdzie wymagana jest długoletnia tradycja i precyzja wykonania. Dzieje się tak dlatego, że w naszym ustroju gospodarczym obrastanie wielkich zakładów przemysłowych w przedsiębiorstwa i zakłady rzemieślnicze, produkujące dla tych zakładów i z tymi zakładami współpracujące, dokonywa się dzięki obecnej polityce odbudowy

---

10) Dr Roger Battaglia. **Planowanie w przemyśle prywatnym.** "Życie Gospodarcze" Nr 9a, Katowice, 1948, str. 7-10.

11) Bronisław Minc. **O planie trzyletnim.** Warszawa, 1948, str. 90.

12) Zbigniew Ehrenberg. **Rzemiosło w Polsce Ludowej.** "Życie Gospodarcze" Nr 7a, Katowice, 1948, str. 2.

13) Bronisław Minc. **O planie trzyletnim.** Worszawa, 1948, str. 91, 94, 96.

i rozbudowy gospodarki... opierającej się na prywatnej inicjatywie rzemiosła, związanej z rozwojem wielkiego przemysłu" —.

tak brzmiało sprawozdanie z mowy Minca[14]).

Początkowo organizacja rzemiosła wzorowała się na formach przedwojennych i polegała na łączeniu w cech rzemieślników tego samego zawodu. Zadaniem cechu była opieka nad członkami i obrona ich interesów gospodarczych. Cechy łączyły się w Wojewódzkie Związki Cechów lub też w Izby Rzemieślnicze. Te ostatnie współpracowały z władzami państwowymi w dziedzinie opiniowania zarządzeń i ustaw oraz przedstawiania wniosków i życzeń rzemiosła. Centralnym organem Izb Rzemieślniczych był Związek Izb Rzemieślniczych R.P.[15]).

Przymus należenia rzemieślników do cechów oraz powoływanie cechów nie przez rzemiosło, a przez wojewódzkie władze przemysłowe, stanowiły novum wobec przedwojennego stanu rzeczy[16]).

Izby Rzemieślnicze roztoczyły nadzór nad cechami[17]).

Równocześnie z tymi przekształceniami, które samorząd rzemiosła zmieniły w aparat administracyjny, powstały Rzemieślnicze Centrale Zaopatrzenia i Zbytu, które zajęły się kalkulacją cen i kosztów wyrobów rzemieślniczych oraz zmonopolizowały w swych rękach kontakt handlowy rzemiosła z przemysłem i handlem państwowym. Państwowy aparat gospodarczy i administracyjny mógł już łatwo w odniesieniu do rzemiosła stosować własną politykę gospodarczą[18]).

Planowanie w rzemiośle

Zadania gospodarki planowej w rzemiośle dzielone są na bezpośrednie i pośrednie.

Pierwsze polegają na podniesieniu stanu ilościowego rzemiosła, wzroście ogólnej wartości jego produkcji oraz nasyceniu ilościowym i jakościowym poszczególnych terenów warsztatami rzemieślniczymi.

Natomiast drugie — pośrednie — polegają na kierowaniu produkcją rzemieślniczą przez dobór przydzielanych surowców, roz-

---

14) L. R. **Rząd wobec rzemiosła.** "Rzeczpospolita" Nr 201, Warszawa, 1946, str. 4.

15) Mgr Tomasz Roszkowski. **Struktura organizacyjna samorządu rzemiosła i organizacje rzemieślnicze.** "Życie Gospodarcze" Nr 7a, Katowice, 1948, str. 5-8.

16) **Dekret z dn. 3 kwietnia 1948 r. o częściowej zmianie prawa przemysłowego.** Dz.U.R.P. Nr 18, 1948, poz. 130.

17) **Dekret z dn. 21 kwietnia 1948 r. o zmianie ustawy z dn. 19 lipca 1939 r. o izbach rzemieślniczych i ich związku.** Dz.U.R.P. Nr 23, 1948, poz. 155.

18) Mgr Tomasz Roszkowski. **Cele i zadania Rzemieślniczych Central Zaopatrzenia i Zbytu.** "Życie Gospodarcze" Nr 7a, Katowice, 1948, str. 5—8.

Mgr Wł. Smoleński. **Problemy, związane z zaopatrzeniem rzemiosła.** "Życie Gospodarcze" Nr 7a, Katowice, 1948, str. 24—26.

ciąganie na rzemiosło obowiązujących norm produkcyjnych (np proporcji metali w stopach, obowiązkowych typów wyrabianych przedmiotów), oraz wiązanie zakładów rzemieślniczych lub ich grup z państwowymi zakładami przemysłowymi, których plan produkcyjny staje się podstawą decyzji w rzemiośle.

Handel prywatny na tle gospodarki

Od samego początku władze gospodarcze administracji warszawskiej do handlu prywatnego odnosiły się z nieufnością. Oficjalnie oskarżany o powodowanie drożyzny, spekulację i wyzysk warstw pracujących, handel prywatny nie tylko nie miał perspektyw rozwojowych lub choćby jakiegoś miejsca w gospodarce planowej, lecz tylko tak długo był tolerowany, jak długo handel państwowy i spółdzielczy nie były w stanie go zastąpić [19]).

Już od tzw. "bitwy o handel", rozpoczętej w maju 1947 r., szereg zarządzeń zmierzało do ograniczenia handlu przez uzależnienie wykonywania czynności handlowych od zezwolenia administracyjnego oraz do bardzo ścisłej kontroli [20]).

Handel hurtowy, jako bliższy przemysłu, operujący większymi zakładami i nie utrzymujący bezpośredniego kontaktu z konsumentem, mógł być szybciej przejęty przez państwo. Natomiast prywatny handel detaliczny dokonywał w 1948 r. ponad połowę obrotów [21]).

Wobec tych tendencji — pomimo wysiłków Naczelnej Rady Zrzeszeń Kupieckich i Izb P.H., by ustalić udział handlu prywatnego w dostawach dla instytucji publicznych i sektora państwowego oraz określić marże zysku brutto dla handlu (różnica pomiędzy ceną zakupu i ceną sprzedaży w przedsiębiorstwie handlowym), — nie istniał zorganizowany udział handlu prywatnego w gospodarce planowej [22]).

Zarówno produkty przemysłu, jak i rolnictwa, były przedmiotem obrotów handlu prywatnego. Państwo czuwało jednak nad poziomem cen przy pomocy urzędów i komisji kontrolujących. Poza tym wykonywanie czynności handlowych uzależniono od posiadania zezwolenia władz administracyjnych [23]).

Osobne zezwolenia były wymagane dla każdego zakładu przedsiębiorstwa oraz na rozszerzenie lub zmianę przedmiotu

19) Bronisław Minc. **O planie trzyletnim.** Warszawa, 1948, str. 122—126 i 162—167.

20) Marian Kalita. **Przed zjazdem kierowników handlu państwowego.** "Życie Gospodarcze", Nr 17, Katowice, 1947, str. 713—714.

21) Janusz Litwin. **ABC Planu Sześcioletniego.** Warszawa, 1951, str. 46.

22) L. R. **Praca organizacyjna w prywatnym handlu hurtowym.** "Rzeczpospolita" Nr 202, Warszawa, 1946, str. 6.

23) **Ustawa z dn. 2 czerwca 1947 r. o zezwoleniach na prowadzenie przedsiębiorstw handlowych i zawodowe wykonywanie czynności handlowych.** Dz.U.R.P. Nr 43, 1947, poz. 220.

działalności handlowej. Odpowiednie pozwolenie powinni byli posiadać również dzierżawcy i nabywcy koncesjonowanych przedsiębiorstw. Warunkiem otrzymania zezwolenia było przygotowanie fachowe, niekaralność za przestępstwa popełnione dla zysku, niekaralność za rozmyślne przestępstwa skarbowe i etyka kupiecka. Z drugiej strony, zbyt wielka ilość zakładów danej branży lub niezgodność z planem mogły stanowić przeszkodę w uzyskaniu zezwolenia. Warunki te dawały organom państwowym bardzo dużą swobodę. Zezwolenia mogły być cofnięte, gdy władze uznały, że któryś z powyższych warunków nie został spełniony [24]).

Władze uzbrojone w te uprawnienia przystąpiły do szybkiej likwidacji handlu. Tempo tej likwidacji było tak duże, nawet w oczach Hilarego Minca, że w pewnym momencie nazwał je "awanturnictwem gospodarczym". Według jego własnych słów awanturnictwem gospodarczym jest "nie rozumieć, że państwo ludowe na określonych warunkach dopuszcza do działalności elementy kapitalistyczne, i usiłować likwidować te elementy w drodze administracyjnej wtedy, kiedy nie ma ku temu odpowiednich socjalnych i ekonomicznych warunków [25]).

Jeśli chodzi o ceny, to obowiązywały ceny zanotowane przez komisje notowań, a w wypadku produktów przemysłu państwowego — ceny, powstałe z doliczenia zysków brutto do oficjalnych cen hurtowych [26]). Przestrzegania tych cen miała pilnować Komisja Specjalna, instytucja wyposażona w prawo wydawania wyroków w trybie przyśpieszonym i osadzania w obozie pracy przymusowej. Pomagały jej w tym społeczne komisje kontroli cen [27]).

---

24) Rozporządzenie Ministra Przemysłu i Handlu z dn. 22 sierpnia 1947 r. w sprawie obowiązku uzyskania zezwolenia na prowadzenie przedsiębiorstw handlowych i zawodowe wykonywanie czynności handlowych. Dz.U.R.P. Nr 57, 1947, poz. 310.

Rozporządzenie Ministra Przemysłu i Handlu z dn. 22 sierpnia 1947 r., wydane w porozumieniu z Min. Administracji Publicznej i Min. Ziem Odzyskanych o właściwości władz przemysłowych oraz o trybie i warunkach udzielania zezwoleń na prowadzenie przedsiębiorstw handlowych i zawodowe wykonywanie czynności handlowych. Dz.U.R.P. Nr 57, 1947, poz. 311.

25) Hilary Minc. Osiągnięcia i plany gospodarcze. Warszawa, 1949, str. 56.

26) Ustawa z dn. 2 czerwca 1947 r. o zwalczaniu drożyzny i nadmiernych zysków w obrocie handlowym. Dz.U.R.P. Nr 43, 1947, poz. 218.

Rozporządzenia Rady Ministrów z dn. 10 czerwca 1947 r. w sprawie organizacji i zakresu działania komisji cennikowych. Dz.U.R.P. Nr 44, 1947, poz. 230.

27) Dekret z dn. 16 listopada 1945 r. o utworzeniu i zakresie działania Komisji Specjalnej do walki z nadużyciami i szkodnictwem gospodarczym. Dz.U.R.P. Nr 53, 1945, poz. 302.

Rozporządzenie Rady Ministrów z dn. 13 czerwca 1947 r. w sprawie powołania i organizacji społecznych komisji kontroli cen. Dz.U.R.P. Nr 44, 1947, poz. 228.

II. SZKIC SYTUACJI W 1951 R.

Likwidacja struktury trójsektorowej

Po okresie planu trzyletniego wraz z koncepcją gospodarki trójsektorowej nastąpił okres planu sześcioletniego, planu rozwoju gospodarczego i budowy podstaw socjalizmu. W tym nowym okresie usuwa się wszystko, co jest obce socjalizmowi. Bierut formułuje to tak:

"Demokracja ludowa nie jest formą syntezy czy trwałego współżycia różnorodnych ustrojów społecznych, lecz jest formą wypierania i stopniowej likwidacji elementów kapitalistycznych, a zarazem formą rozwijania i umacniania podstaw przyszłej gospodarki socjalistycznej"[28]).

Jest rzeczą charakterystyczną, że plan sześcioletni nie wspomina wprost o gospodarce prywatnej; pozwala domyślać się jej istnienia przez tu i ówdzie zaznaczoną różnicę pomiędzy dokonaniami całej gospodarki a dokonaniami sektora uspołecznionego[29]).

Poniżej podaję udział procentowy sektora prywatnego w produkcji lub obrotach całości danego działu gospodarki. Dane do 1950 r. włącznie oparte są na statystyce, późniejsze — na przewidywaniach[30]).

	W %% całości obrotów lub produkcji				
	1946	1949	1950	1951	1955
Przemysł i rzemiosło prywatne	21	11	6	(-)	1
Przemysł prywatny .	14	6	(-)	(-)	(-)
Prywatny handel detaliczny	78	45	15	3	(-)

(—) brak danych.

Spośród trzech działów gospodarki prywatnej, które tu rozpatrujemy, rzemiosło uznawane jest za dział, który najbardziej nadaje się do uspołecznienia. Uważa się, że rzemiosło powinno

---

28) Bolesław Bierut. **Podstawy ideologiczne partii.** "Nowe Drogi" Nr 1, Warszawa, str. 31.

29) **Ustawa z dn. 21 lipca 1950 r. o 6-letnim planie rozwoju gospodarczego i budowy podstaw socjalizmu w latach 1950-1955.** Dz.U.R.P. Nr 37, 1950, poz. 344.

30) Mgr Jan Marzec. **Gospodarka narodowa z perspektywy 6 lat.** "Gospodarka Planowa" Nr 7, Warszawa, 1950, str. 298—309.
Hilary Minc. **Zadania gospodarcze na rok 1951.** "Nowe Drogi" Nr 1, Warszawa, 1951, str. 49.
Janusz Litwin. **ABC Planu Sześcioletniego.** Str. 46—47.

przekształcić się w spółdzielnie. "Znakomita większość zakładów rzemieślniczych dojrzała już w chwili obecnej do przekształcenia w spółdzielnie, czy to pracy, czy też typu usługowego"[31]) Tak pisano już w 1949 r. A niedawny głos wtóruje, że "...na odcinku rzemiosła rozwój idzie w kierunku uspołecznienia rzemiosła indywidualnego, co się łączy niewątpliwie z postępem technicznym i silną mechanizację rzemiosła"[32]).

Charakterystyczne jest, że badania nad tym problemem powierzono instytucji, zwanej Centrum Doskonalenia Rzemiosła.

Ilustracją różnego położenia rzemiosła oraz przemysłu i handlu może być lista zadań Centralnego Urzędu Drobnej Wytwórczości (istniejącego przed utworzeniem Ministerstwa Przemysłu Drobnego i Rzemiosła), który m. in. przewiduje rozwój drobnego przemysłu państwowego i rzemiosła; przemysł prywatny ma być tylko nadzorowany[33]).

Proces uspołeczniania hamowany jest przez brak kadr, który Bierut uważa za powód upadku wielu projektów gospodarczych.

"Jeżeli rozwija się w szybkim tempie nasz handel socjalistyczny, wypierając handel prywatny, to rzecz jasna, że odczuwamy coraz ostrzejszy brak wykwalifikowanych i kierowniczych kadr, nadających się i przystosowanych do pracy w nowych i trudnych warunkach handlu uspołecznionego"[34]).

Opinia ta stosuje się również do innych dziedzin gospodarki.

Charakter i zakres działania gospodarki prywatnej

Władze gospodarcze są przekonane, że produkcja wyrobów nieseryjnych, przystosowana do potrzeb ludności, rozwój produkcji miejscowej, aktywizacja życia gospodarczego na terenach mało ożywionych oraz produkcja pomocnicza dla przemysłu kluczowego wymagają istnienia drobnej wytwórczości, reprezentowanej przez drobny przemysł państwowy, spółdzielnie pracy, rzemiosło i przemysł prywatny[35]).

Tak określonej roli w produkcji rzemiosła i przemysłu prywatnego odpowiada zależność od Ministerstwa Przemysłu Drobnego i Rzemiosła, które sprawuje ogólny nadzór oraz administrację centralną działalności przemysłowej[36]).

---

31) Kazimierz Gadomski. **Drobna wytwórczość spółdzielcza i prywatna w gospodarce narodowej Polski.** "Życie Gospodarcze" Nr 18, Warszawa, 1949, str. 745.

32) Antoni Szczygieł. **Niektóre zagadnienia terenowego rozmieszczenia rzemiosła.** "Życie Gospodarcze" Nr 17, Warszawa, 1951, str. 969-971.

33) **Ustawa z dn. 7 marca 1950 r. o Centralnym Urzędzie Drobnej Wytwórczości.** Dz.U.R.P. Nr 10, 1950, poz. 104.

34) Bolesław Bierut. **Sytuacja i zadania na odcinku kadr gospodarczych.** "Życie Gospodarcze" Nr 11, Warszawa, 1950, str. 537-540.

35) Daniel Lwowski. **Niektóre zagadnienia planowania w drobnej wytwórczości.** "Gospodarka Planowa" Nr 12, Warszawa, 1950, str. 673—676.

36) **Ustawa z dn. 25 maja 1951 r. o urzędzie Ministra Drobnego Przemysłu i Rzemiosła.** Dz.U.R.P. Nr 32, 1951, poz. 247.

Prywatny przemysł i rzemiosło mają być włączone do planowania terenowego (por. artykuł o handlu państwowym). W ramach tego planowania mają otrzymywać zarówno surowce, jak i zamówienia. Korzystają z obsługi aparatu handlowego władz terenowych.

Stosunki pomiędzy dwiema częściami drobnej wytwórczości — uspołecznioną i prywatną — nie są oparte na zasadzie równouprawnienia. Mianowicie, przepisy przewidują, że w wypadku dostaw, robót czy usług dla instytucji państwowych i sektora uspołecznionego zaangażowanie przedsiębiorstw prywatnych może nastąpić tylko wówczas, jeśli przedsiębiorstwa uspołecznione nie są w stanie sprostać zadaniu [37]). Przedsiębiorstwa, które są elementem gospodarki planowej, a więc, praktycznie biorąc, są częścią składową sektora uspołecznionego, mogą ponadto przejąć, na drodze wywłaszczenia, każdą nieruchomość, która mogłaby służyć lepszemu wykonaniu planu (co jest równoznaczne z lepszymi warunkami produkcji tych przedsiębiorstw). Ponieważ odwołania od tego rodzaju decyzji załatwiają władze państwowe z Państwową Komisją Planowania Gospodarczego w ostatniej instancji, przedsiębiorca prywatny może co najwyżej odwlec termin przejęcia przez państwo jego przedsiębiorstwa [38]).

Po zlikwidowaniu Izb Przemysłowo-Handlowych na wiosnę 1950 r., jedyną reprezentacją przemysłu pozostały zrzeszenia przemysłu prywatnego wraz z ich organem nadrzędnym, a mianowicie, Komisją Koordynacyjną Zrzeszeń Prywatnego Przemysłu. O składzie zarządów decyduje Ministerstwo Przemysłu Drobnego i Rzemiosła. Zrzeszenia, poza dotychczasowymi uprawnieniami i zakresem działania, przejęły niektóre czynności zlikwidowanych izb, a więc: opiniowanie projektów ustaw i składanie wniosków, wyznaczanie delegatów do komisji i ciał zbiorowych oraz prowadzenie rejestru umów o naukę [39]).

Handel prywatny zorganizowany jest w zrzeszenia, podlegające Naczelnej Radzie Zrzeszeń Prywatnego Handlu i Usług. Jest to organizacja działu tolerowanego z musu, którego rola w gospodarce nie polega na posiadaniu jakiejś skromnej, ale organicznie uzasadnionej funkcji w gospodarce. Brak aparatu,

---

37) **Rozporządzenie Rady Ministrów z dn. 19 lutego 1949 r. w sprawie dostaw, robót i usług na rzecz Skarbu Państwa, samorządu oraz niektórych kategorii osób prawnych.** Dz.U.R.P. Nr 12, 1949, poz. 73.

38) **Dekret z dn. 26 kwietnia 1949 r. o nabywaniu i przekazywaniu nieruchomości niezbędnych dla realizacji narodowych planów gospodarczych.** Dz.U.R.P. Nr 27, 1949, poz. 197.

Rozporządzenie Rady Ministrów z dn. 2 sierpnia 1949 r. w sprawie przekazywania nieruchomości niezbędnych dla realizacji narodowych planów gospodarczych. Dz.U.R.P. Nr 47, 1949, poz. 354.

39) **Rozporządzenie Przewodniczącego Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego z dn. 15 grudnia 1950 r. w sprawie określenia organów i instytucji, które przejmą niektóre sprawy należące dotychczas do zakresu działania izb przemysłowo-handlowych.** Dz.U.R.P. Nr 9, 1951, poz. 71.

który mógłby całkowicie zastąpić handel prywatny, jest dziś jedynym uzasadnieniem jego bytu.

Gospodarkę prywatną hamują ponadto — poza przejmowaniem przedsiębiorstw przez państwo, wydawaniem koncesji, polityką surowcową czy przepisami administracyjnymi — również ograniczenia na rynku, odgórne kształtowanie elementów przedsiębiorstwa prywatnego i wkraczanie w jego strukturę wewnętrzną.

Przeglądem tych dwóch typów ingerencji państwa uzupełnię dotychczasowe rozważania.

Rynek

Przedsiębiorstwa prywatne mogą być z góry odsunięte od zajmowania się przeróbką lub obrotem, czy nawet magazynowaniem jakiegoś artykułu, gdy zostanie on uznany za artykuł reglamentowany. Fakt uznania jakiegoś dobra za reglamentowane ogranicza prawo posiadania obrotu, zużycia i przeróbki tego dobra wyłącznie do wyznaczonych instytucji i przedsiębiorstw [40]).

Zakres tego ograniczenia można zrozumieć dopiero wówczas, gdy przejrzy się listę artykułów reglamentowanych. Należą do nich: papier do druku, żelastwo, złom metali nieżelaznych, zwierzęta gospodarskie, produkty uboju i odpadki z uboju, mięso i przetwory mięsne, tłuszcze, skóry i obuwie, drukarnie i wydawnictwa, kolportaż pism, wełna owcza, złom wyrobów ogniotrwałych, niektóre nasiona oleiste, wyroby garbarskie, materiały drzewne, zboże, skóry futerkowe, metale nieżelazne.

Należy dodać, że artykuły, produkowane przez sektor uspołeczniony, na liście tej nie figurują.

Jeśli do wymienionych powyżej artykułów dołączy się jeszcze wyroby przemysłu państwowego, łatwo będzie zdać sobie sprawę z rzeczywistego zakresu rynku reglamentowanego, na który inicjatywa prywatna nie ma żadnego wpływu.

Tam, gdzie przedsiębiorstwa prywatne zaopatrywane są wraz z przedsiębiorstwami uspołecznionymi, co ma miejsce choćby w centralach rozdzielczych, nie są one traktowane równorzędnie. Np. hurtownie rozdzielcze przetworów zbożowych posiadają w kartotekach wszystkich detalistów z wyjątkiem prywatnych. Kartoteki te służą do stałej kontroli stanu zaopatrzenia poszczególnych detalistów i stanowią gwarancję dostaw. Nieumieszczenie odbiorców prywatnych na liście naraża ich na braki w zaopatrywaniu w towar, a co najmniej na nieregularność dostaw [41]).

---

40) Dekret z dn. 5 sierpnia 1949 r. o reglamentacji niektórych surowców, półfabrykatów i wyrobów gotowych. Dz.U.R.P. Nr 46, 1949, poz. 341.

41) Rozporządzenie Ministra Handlu Wewnętrznego z dn. 2 listopada 1950 r. w sprawie obrotu zbożem i głównymi przetworami zbożowymi. Dz.U.R.P. Nr 2, 1951, poz. 15.

Poza ograniczeniami, przytoczonymi powyżej, przedsiębiorstwa prywatne mogą nabywać i sprzedawać różne artykuły. Sprzedaż ograniczona jest obowiązkiem przestrzegania ustalanych cen [42].

Rynek pracy jest ściśle reglamentowany przez urzędy zatrudnienia, które centralizują w swych rękach zarówno popyt, jak i podaż [43].

Płace robotników i pracowników umysłowych zakładów prywatnych określone są przez ogólnopolskie umowy zbiorowe, które posiadają moc obowiązującą, nadaną im przez Ministra Pracy i Opieki Społecznej. Wszyscy pracownicy otrzymują płacę w wysokości 106,85% normy podstawowej pracowników przedsiębiorstw państwowych, przy czym robotnicy otrzymują 10-25%, a pracownicy umysłowi — 50% premii [44].

Wszystkie najważniejsze elementy rynku są więc albo ustalone w sposób sztywny, albo uzależnione od decyzji innych niż decyzje przedsiębiorców prywatnych.

Przedsiębiorstwo

Każde przedsiębiorstwo, przemysłowe, rzemieślnicze lub też handlowe, posiada jakiś lokal. Kierownik przedsiębiorstwa prywatnego nie jest jednak jego dysponentem, bo, jak już wspomniałem, nieruchomość może być przejęta przez państwo w celu wykonywania planu gospodarczego. Ale nawet jeśli lokal nie jest zajęty, podlega ograniczeniom miejskiej rady narodowej, która zajmuje się planem rozmieszczania przedsiębiorstw [45]. W praktyce oznacza to, że miejska rada narodowa, kierując się zasadami ogólnymi, ustalonymi przez Państwową Komisję Planowania Gospodarczego i Ministerstwo Gospodarki Komunalnej, określa obowiązujące normy powierzchni dla biur, zakładów i innych lokali użytkowych. Części lokali, które przekraczają te normy, podlegają miejskim władzom kwaterunkowym. Jednocześnie zakazuje się przedsiębiorcy zmiany charakteru użytkowania lokalu bez zgody wojewódzkiej komisji lokalowej. Uniemożliwia to jednocześnie wprowadzenie zmian w produkcji, badania próbne oraz stosowanie metod produkcyjnych, które wymagałyby więcej miejsca, aniżeli metody przyjęte przez władze, jako typowe i obowiązujące [46].

---

42) **Dekret z dn. 21 kwietnia 1948 r. o ustalaniu cen na niektóre artykuły w przemyśle prywatnym i spółdzielczym.** Dz.U.R.P. Nr 23, 1948, poz. 157.

43) **Dekret z dn. 2 sierpnia 1945 r. o urzędach zatrudnienia.** Dz.U.R.P. Nr 30, 1945, poz. 182.

44) **Systemy płac.** Kalendarz robotniczy na rok 1951. Warszawa, 1951, str. 255—258.

45) **Dekret z dn. 21 grudnia 1945 r. o publicznej gospodarce lokalami i kontroli najmu.** Dz.U.R.P. Nr 4, 1946, poz. 27.

46) **Dekret z dn. 21 grudnia 1948 r. o publicznej gospodarce lokalami. — Obwieszczenie Ministra Gospodarki Komunalnej z dn. 16 sierpnia 1950 r.** Dz.U.R.P. Nr 36, 1950, poz. 343.

Przepisy normalizacyjne nie ograniczają się tylko do określania powierzchni lokalu, lecz również dotyczą metod pracy i sposobu produkcji. Przedsiębiorca nie tylko jest ograniczony w sposobie produkowania, ale i w intensywności produkcji, a to wskutek uprawnienia, jakie posiadają przedsiębiorstwa uspołecznione, a mianowicie do składania zeznań o maszynach nieużywanych lub niewykorzystywanych należycie przez przedsiębiorstwa prywatne. W wypadku wpłynięcia takiego zgłoszenia wraz z zapotrzebowaniem maszyny przez przedsiębiorstwo uspołecznione, władze przejmują maszynę za odszkodowaniem. Jeśli maszyna nie była zarejestrowana, konfiskata nie daje prawa do odszkodowania. Stopień należytego wykorzystania maszyny ustala zarządzenie Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego [47]).

Posiadanie środków transportowych przez przedsiębiorstwa prywatne jest również ograniczone. Np. nie mogą one posiadać ciężarówek o nośności powyżej 3,5% t. Wszystkie samochody osobowe muszą mieć dobrze działające liczniki. Samochodom ciężarowym nie wolno wyjeżdżać dalej niż na odległość 50 km, a osobowym — nie dalej niż 20 km od miejsca, w którym samochód jest zarejestrowany [48]).

Ponadto samochody przedsiębiorstw prywatnych muszą być w każdej chwili do dyspozycji władz (wraz z materiałem pędnym), za odpłatą, na takie cele, jak: transport ziemiopłodów, rozładowywanie zatoru wagonów kolejowych, akcję walki z chorobami roślinnymi, odśnieżanie itp [49]).

Jak już mówiłem, wybór pracowników odbywa się spośród kandydatów monopolisty siły roboczej, jakim jest urząd zatrudnienia. Natomiast przyjęcie lub zwolnienie pracownika może nastąpić po wspólnej decyzji przedsiębiorcy oraz reprezentacji pracowników, którą jest Rada Zakładowa lub Delegat Zakładów. W tymże składzie ustala się regulamin pracy, który stanowi podstawę stosunków z pracownikami. Reprezentacja pracownicza zakładu, poza sprawami pracowników, zajmuje się także ulepszaniem procesów produkcyjnych, zaopatrywaniem, magazynami, urządzeniami technicznymi itd. Bardzo silną pozycję robotników w przedsiębiorstwie powoduje także fakt, że urzędy zatrudnienia mogą związkom zawodowym przekazywać swoje uprawnienia, dotyczące pośrednictwa przy zawieraniu kontraktu o pracę. Ponadto, społeczna Inspekcja Pracy, któ-

---

47) **Ustawa z dn. 20 lipca 1950 r. o rejestracji maszyn i przymusowym wykupie nieczynnych maszyn przemysłowych.** Dz.U.R.P. Nr 31, 1950, poz. 285.

Rozporządzenie Rady Ministrów z dn. 31 marca 1951 r. w sprawie trybu i zasad postępowania przy przymusowym wykupie nieczynnych maszyn przemysłowych. Dz.U.R.P. Nr 19, 1951, poz. 155.

48) **Rozporządzenie Rady Ministrów z dn. 8 stycznia 1951 r. w sprawie zakazu lub ograniczenia używania niektórych pojazdów mechanicznych.** Dz.U.R.P. Nr 4, 1951, poz. 29.

49) **Rozporządzenie Rady Ministrów z dn. 5 września 1951 r. w sprawie świadczenia usług transportowych na niektóre cele ogólnospołeczne.** Dz.U.R.P. Nr 49, 1951, poz. 359.

ra zajmuje się przestrzeganiem praw, bezpieczeństwa i higieny pracy oraz zwalczaniem chorób zawodowych, wykonywana jest na terenie zakładu przez samych pracowników. W ten sposób pracownicy często mają okazję reprezentowania władz państwowych wobec pracodawcy prywatnego[50]).

Podatki, które są elementem kosztów najczęściej znanym przedsiębiorcy z góry (po ogłoszeniu przepisów podatkowych), w prywatnym przedsiębiorstwie nie stanowią pozycji nawet względnie stałej. Przy urzędach skarbowych istnieją komisje podatkowe, które przy pomocy sieci lustratorów społecznych badają sytuację przedsiębiorstwa i poprzez komisje odwoławcze mają duży wpyw na ustalanie podstawy opodatkowania. W komisjach odwoławczych przedstawiciele gospodarki nieuspołecznionej nie są reprezentowani i dlatego tak ważna dla obliczania kosztów pozycja, jak podatek, może zależeć od elementów w ogóle obcych gospodarce prywatnej[51]).

Przegląd ważniejszych czynności przedsiębiorcy zdaje się wskazywać na to, że jeśli nawet są mu pozostawione jakieś decyzje, to zakres ich jest stale zwężany przez zarządzenia władz i w każdej chwili może być zmieniony bądź to od wewnątrz przedsiębiorstwa przez pracowników, zorganizowanych w związku zawodowym, bądź też przez organy państwowe. Dokładnemu poznaniu wszystkich czynności prywatnego przedsiębiorcy służy nastawienie kontrolujące wszystkich placówek władz, sektora uspołecznionego, czy też organizacji społecznych, działających w duchu ideologii, wyznawanej przez reżim.

Kontrola

Poza lustratorami społecznymi, którzy obserwują przedsiębiorstwo z punktu widzenia skarbowego, działa kontrola Ministerstwa Handlu Wewnętrznego, a mianowicie, Państwowa Inspekcja Handlowa. Bezpośrednio zajmuje się ona tylko handlem, badając ceny i jakość towarów, legalność tranzakcji, sprawność obsługi konsumenta i stan dystrybucji. Jednakże interesowanie się cenami i legalnością tranzakcji powoduje bardzo często kontakty z przemysłem i rzemiosłem. W razie wykrycia przestępstwa, PIH może zarządzić powzięcie natychmiastowych środków zaradczych, do zamknięcia przedsiębiorstwa włącznie. Ingerencja PIH sięga bardzo głęboko w życie

50) **Dekret z dn. 6 lutego 1945 r. o utworzeniu Rad Zakładowych.** Dz. U.R.P. Nr 8, 1945, poz. 36.

Rozporządzenie Ministra Pracy i Opieki Społecznej z dn. 29 kwietnia 1946 r. o trybie przekazywania czynności urzędów zatrudnienia organom samorządu terytorialnego i pracowniczym organizacjom zawodowym. Dz.U.R.P. Nr 22, 1946, poz. 145.

Ustawa z dn. 4 lutego 1950 r. o Społecznej Inspekcji Pracy. Dz.U.R.P. Nr 6, 1950, poz. 52.

51) **Rozporządzenie Ministra Skarbu z dn. 27 grudnia 1948 r. o organizacji i zakresie działania komisji odwoławczych przy izbach skarbowych.** Dz.U.R.P. Nr 62, 1948, poz. 489.

przedsiębiorstwa. Jednym z głównych źródeł informacji, zastrzeżonym ustawowo, jest wgląd w księgi zażaleń przedsiębiorstwa i kontrola reakcji kierownictwa na te zażalenia. Dokładne przeglądanie ksiąg, zakładów i towarów odbywa się, w miarę możności, w obecności przedstawiciela placówki kontrolowanej [52]). Przemysł i rzemiosło kontrolowane są przez Ministerstwo Przemysłu Drobnego i Rzemiosła oraz agendy terenowych władz gospodarczych.

Przedsiębiorstwa prywatne, prowadzące księgi, obowiązane są do uczestniczenia w obrocie bezgotówkowym, co oznacza, że stosunkowo minimalne sumy mogą znajdować się w kasie przedsiębiorstwa, a zasadniczo wszystkie operacje powinny być dokonywane za pośrednictwem wyznaczonego banku. Jeśli chodzi o przedsiębiorstwa prywatne, to jest to Bank Rzemiosła i Handlu, który zajmuje się finansowaniem działalności gospodarczej prywatnego przemysłu, rzemiosła i handlu i jednocześnie kontroluje swych klientów. Kontrola jest łatwa, ponieważ operacje finansowe przedsiębiorstwa, z wyjątkiem małych operacji, nie mogą odbyć się bez wiedzy banku [53]).

Wobec tego, że bardzo wielu niefachowców zajmuje się kontrolą z ramienia tej lub innej władzy i w tym lub w innym charakterze, przedsiębiorstwa zostały zobowiązane do bardzo szczegółowego uwidoczniania swej sytuacji gospodarczej. Z ksiąg handlowych powinno wynikać codzienne sprawozdanie finansowo-gotówkowe, uzgodnione z kasą przedsiębiorstwa. Konieczne jest załączanie wszystkich dowodów, przy czym przedsiębiorstwa, które dokonywują obrotów, nieuwidocznionych w rachunkach, przy każdej sprzedaży muszą posługiwać się bloczkami kasowymi [54]). Przedsiębiorstwa, które sprzedają swe produkty za pośrednictwem kelnerów, obowiązane są do stosowania systemu bardzo dokładnej kontroli kelnerów. Rozporządzenia ministerialne przewidują cztery typy rozliczeń z kelnerami, a mianowicie za pomocą: sztonów, bloczków kelnerskich, maszyn kasowych i rachunków, wystawianych przez kelnerów. Sprawozdania dzienne powinny uwzględniać bilanse dzienne rozliczeń z kelnerami [55]). Zakupy zakładu muszą być notowane bardzo szczegółowo. Na przykład, przedsiębiorstwa cukiernicze mają obowiązek rozróżniania 23 kategorii zakupów, przy czym sery i twarogi zaliczone są do innej kate-

52) **Dekret z dn. 21 września 1950 r. o Państwowej Inspekcji Handlowej.** Dz.U.R.P. Nr 44, 1950, poz. 396.

53) **Rozporządzenie Ministra Skarbu z dn. 19 grudnia 1949 r. w sprawie rozpoczęcia działalności Banku Rzemiosła i Handlu.** Dz.U.R.P. Nr 63, 1949, poz. 505.

54) **Rozporządzenie Ministra Skarbu z dn. 17 grudnia 1949 r. o księgach handlowych i podatkowych.** Dz.U.R.P. Nr 63, 1949, poz. 502.

55) **Rozporządzenie Ministra Skarbu z dn. 6 grudnia 1949 r. o obowiązku prowadzenia ksiąg szczególnego typu przez podatników, prowadzących przedsiębiorstwa gastronomiczne.** Dz.U.R.P. Nr 62, 1949, poz. 488.

gorii niż śmietana i krem, kawa znajduje się w innej kategorii produktów niż herbata [56]).

Ta drobiazgowa sprawozdawczość wymaga wiele wykwalifikowanej pracy wewnątrz przedsiębiorstwa. Ścisłość kontroli jest jeszcze jednym powodem do włączania się w system gospodarki planowej i podporządkowania jej wymaganiom.

Władysław KOWALCZYK

56) Rozporządzenie Ministra Skarbu z dn. 7 maja 1949 r. o obowiązku prowadzenia ksiąg szczególnego typu przez podatników prowadzących przedsiębiorstwa cukiernicze i cukierniczo-kawiarniane, wydane co do par, par. 23—29 ust. 1—3 i 5 w porozumieniu z Ministrem Handlu Wewnętrznego. Dz.U.R.P. Nr 34, 1949, poz. 250.

BIBLIOGRAFIA

1. Battaglia Roger, dr. Planowanie w przemyśle prywatnym. "Życie Gospodarcze" Rok III, Nr 9a, Katowice, 1948.

2. Bierut Bolesław. Podstawy ideologiczne partii. "Nowe Drogi" Rok III, Nr 1, Warszawa, 1949.

3. Bierut Bolesław. Sytuacja i zadania na odcinku kadr gospodarczych. "Życie Gospodarcze" Rok V, Nr 11, Warszawa, 1950.

4. Ehrenberg Zbigniew. Rzemiosło w Polsce Ludowej. "Życie Gospodarcze" Rok III, Nr 7a, Katowice, 1948.

5. Gadomski Kazimierz. Drobna wytwórczość spółdzielcza i prywatna w gospodarce narodowej Polski. "Życie Gospodarcze" Rok IV, Nr 18, Warszawa, 1949.

6. Jędrychowski Stefan. Plan sześcioletni, nasz wkład w dzieło obrony pokoju. "Sprawy Międzynarodowe", Rok III, Nr 3—4, Warszawa, 1950.

7. Kalendarz robotniczy na rok 1951. Książka i Wiedza. Warszawa, 1951.

8. Kalita Marian. Przed zjazdem kierowników handlu państwowego. "Życie Gospodarcze" Rok II, Nr 17, Katowice, 1947.

9. Kołodziej Tadeusz, mgr. Współpraca przemysłu państwowego z prywatnym. "Życie Gospodarcze" Rok II, Nr 1, Katowice, 1947.

10. Kołodziej Tadeusz, mgr. Izby Przemysłowo-Handlowe i zrzeszenia przemysłu. "Życie Gospodarcze" Rok III, Nr 9a, Katowice, 1948.

11. Kontrola społeczna akcji "przemysł dla wsi". "Rzeczpospolita i Dziennik Gospodarczy" Rok IV, Nr 72, Warszawa, 1947.

12. Litwin Janusz. ABC Planu Sześcioletniego. Czytelnik, Warszawa, 1951.

13. L. R. Stały rozwój prywatnej przedsiębiorczości. "Rzeczpospolita" Rok III, Nr 170, Warszawa, 1946.

14. L. R. Rząd wobec rzemiosła. "Rzeczpospolita" Rok III, Nr 201, Warszawa, 1946.

15. L. R. Praca organizacyjna w prywatnym handlu hurtowym. "Rzeczpospolita" Rok III, Nr 202, Warszawa, 1946.

16. Lwowski Daniel. Niektóre zagadnienia planowania w drobnej wytwórczości. "Gospodarka Planowa" Rok V. Nr 12, Warszawa, 1950.

17. Marzec Jan, mgr. Gospodarka narodowa z perspektywy 6 lat. "Gospodarka Planowa" Rok V, Nr 7, Warszawa, 1950.

18. Minc Bronisław. O planie trzyletnim. Książka, Warszawa, 1948.

19. Minc Bronisław. Wstęp do nauki planowania gospodarki narodowej. Tom I, Polskie Wydawnictwa Gospodarcze, Warszawa, 1950.

20. Minc Hilary. Osiągnięcia i plany gospodarcze. Książka i Wiedza, Warszawa, 1949.

21. Minc Hilary. Zadania gospodarcze na rok 1951. "Nowe Drogi" Rok V, Nr 1, Warszawa, 1951.

22. Osipow Ignacy. Nowy etap rozwoju przemysłu prywatnego. "Życie Gospodarcze" Rok III, Nr 9a, Katowice, 1948.

23. Roszkowski Tomasz, mgr. Struktura organizacyjna samorządu rzemiosła i organizacje rzemieślnicze. "Życie Gospodarcze" Rok III, Nr 7a, Katowice, 1948.

24. Roszkowski Tomasz, mgr. Cele i zadania Rzemieślniczych Cen-

tral Zaopatrzenia i Zbytu. "Życie Gospodarcze" Rok III, Nr 7a, Katowice, 1948.

25. Smoleński Wł., mgr. Problemy, związane z zaopatrzeniem rzemiosła. "Życie Gospodarcze" Rok III, Nr 7a, Katowice, 1948.

26. Surzycki St., dr. Normalizacja obrotu między przemysłem a wsią. "Życie Gospodarcze" Rok I, Nr 16, Katowice, 1946.

27. Szczygieł Antoni. Niektóre zagadnienia terenowego rozmieszczenia rzemiosła. "Życie Gospodarcze" Rok VI, Nr 17, Warszawa, 1951.

WYKAZ TEKSTÓW PRAWNYCH

1. Dekret z dn. 6 lutego 1945 r. o utworzeniu Rad Zakładowych. Dz. U.R.P. Nr 8, 1945, poz. 36.

2. Dekret z dn. 2 sierpnia 1945 r. o urzędach zatrudnienia. Dz.U.R.P Nr 30, 1945, poz. 182.

3. Dekret z dn. 16 listopada 1945 r. o utworzeniu i zakresie działania Komisji Specjalnej do walki z nadużyciami i szkodnictwem gospodarczym. Dz.U.R.P. Nr 53, 1945, poz. 302.

4. Dekret z dn. 21 grudnia 1945 r. o publicznej gospodarce lokalami i kontroli najmu. Dz.U.R.P. Nr 4, 1946, poz. 27.

5. Rozporządzenie Ministra Pracy i Opieki Społecznej z dn. 29 kwietnia 1946 r. o trybie przekazywania czynności urzędów zatrudnienia organom samorządu terytorialnego i pracowniczym organizacjom zawodowym. Dz.U.R.P. Nr 22, 1946, poz. 145.

6. Ustawa z dn. 2 czerwca 1947 r. o zwalczaniu drożyzny i nadmiernych zysków w obrocie handlowym. Dz.U.R.P. Nr 43, 1947, poz. 218.

7. Ustawa z dn. 2 czerwca 1947 r. o zezwoleniach na prowadzenie przedsiębiorstw handlowych i zawodowe wykonywanie czynności handlowych. Dz.U.R.P. Nr 43, 1947, poz. 220.

8. Rozporządzenie Rady Ministrów z dn. 10 czerwca 1947 r. w sprawie organizacji i zakresu działania komisji cennikowych. Dz.U.R.P. Nr 44, 1947, poz. 230.

9. Rozporządzenie Rady Ministrów z dn. 13 czerwca 1947 r. w sprawie powołania i organizacji społecznych komisji kontroli cen. Dz.U.R.P. Nr 44, 1947, poz. 226.

10. Rozporządzenie Ministra Przemysłu i Handlu z dn. 22 sierpnia 1947 r. w sprawie obowiązku uzyskania zezwolenia na prowadzenie przedsiębiorstw handlowych i zawodowe wykonywanie czynności handlowych. Dz.U.R.P. Nr 57, 1947, poz. 310.

11. Rozporządzenie Ministra Przemysłu i Handlu z dn. 22 sierpnia 1947 r. wydane w porozumieniu z Min. Administracji Publicznej i Min. Ziem Odzyskanych o właściwości władz przemysłowych oraz o trybie i warunkach udzielania zezwoleń na prowadzenie przedsiębiorstw handlowych i zawodowe wykonywanie czynności zawodowych. Dz.U.R.P. Nr 57, 1947, poz. 311.

12. Ustawa z dn. 2 lipca 1947 r. o Planie Odbudowy Gospodarczej. Dz.U.R.P. Nr 53, 1947, poz. 285.

13. Dekret z dn. 1 października 1947 r. o planowej gospodarce narodowej. Dz.U.R.P. Nr 64, 1947, poz. 373.

14. Dekret z dn. 3 kwietnia 1948 r. o częściowej zmianie prawa przemysłowego. Dz.U.R.P. Nr 18, 1948, poz. 130.

15. Rozporządzenie Ministra Przemysłu i Handlu z dn. 14 kwietnia 1948 r. o obrocie i gospodarowaniu żelastwem, druzgiem żeliwnym, oraz złomem metali i stopów nieżelaznych. Dz.U.R.P. Nr 27, 1948, poz. 185.

16. Dekret z dn. 21 kwietnia 1948 r. o zmianie ustawy z dn. 19 lipca 1939 r. o izbach rzemieślniczych i ich związku. Dz.U.R.P. Nr 23, 1948, poz. 155.

17. Dekret z dn. 21 kwietnia 1948 r. o ustalaniu cen na niektóre artykuły w przemyśle prywatnym i spółdzielczym. Dz.U.R.P. Nr 23, 1948, poz. 157.

18. Dekret z dn. 26 kwietnia 1948 r. o gospodarce papierem do druku. Dz.U.R.P. Nr 24, 1948, poz. 163.

19. Dekret z dn. 21 grudnia 1948 r. o publicznej gospodarce lokalami. — Obwieszczenie Ministra Gospodarki Komunalnej z dn. 16 sierpnia 1950 r. Dz.U.R.P. Nr 36, 1950, poz. 343.

20. Rozporządzenie Ministra Skarbu z dn. 27 grudnia 1948 r. o organizacji i zakresie działania komisji odwoławczych przy izbach skarbowych. Dz.U.R.P. Nr 62, 1948, poz. 489.

21. Ustawa z dn. 10 lutego 1949 r. o obrocie zwierzętami gospodarskimi i produktami uboju oraz o ich przetwórstwie. Dz.U.R.P. Nr 21, 1949, poz. 135.

22. Rozporządzenie Rady Ministrów z dn. 19 lutego 1949 r. w sprawie dostaw, robót i usług na rzecz Skarbu Państwa, samorządu oraz niektórych kategorii osób prawnych. Dz.U.R.P. Nr 12, 1949, poz. 73.

23. Ustawa z dn. 1 marca 1949 r. o zakładach utylizacyjnych. Dz.U. R.P. Nr 18, 1949, poz. 113.

24. Rozporządzenie Ministra Handlu Wewnętrznego z dn. 28 marca 1949 r. w sprawie zaopatrywania ludności w mięso, tłuszcze i przetwory mięsne. Dz.U.R.P. Nr 27, 1949, poz. 202.

25. Dekret z dn. 26 kwietnia 1949 r. o nabywaniu i przekazywaniu nieruchomości niezbędnych dla realizacji narodowych planów gospodarczych. Dz.U.R.P. Nr 27, 1949, poz. 197.

26. Rozporządzenie Ministra Skarbu z dn. 7 maja 1949 r. o obowiązku prowadzenia ksiąg szczególnego typu przez podatników prowadzących przedsiębiorstwa cukiernicze i cukierniczo-kawiarniane, wydane co do par. par. 23—29 ust. 1—3 i 5 w porozumieniu z Ministrem Handlu Wewnętrznego. Dz.U.R.P. Nr 34, 1949, poz. 250.

27. Rozporządzenie Rady Ministrów z dn. 12 maja 1949 r. w sprawie koncesjonowania przedsiębiorstw przemysłu poligraficznego i drukarń. Dz.U.R.P. Nr 34, 1949, poz. 245.

28. Rozporządzenie Rady Ministrów z dn. 2 sierpnia 1949 r. w sprawie przekazywania nieruchomości niezbędnych dla realizacji narodowych planów gospodarczych. Dz.U.R.P. Nr 47, 1949, poz. 354.

29. Dekret z dn. 5 sierpnia 1949 r. o reglamentacji niektórych surowców, półfabrykatów i wyrobów gotowych. Dz.U.R.P. Nr 46, 1949, poz. 341.

30. Rozporząrzenie Rady Ministrów z dn. 21 września 1949 r. w sprawie koncesjonowania przedsiębiorstw wydawniczych książek i druków nieperiodycznych. Dz.U.R.P. Nr 53, 1949, poz. 407.

31. Rozporządzenie Ministra Przemysłu Lekkiego z dn. 1 października 1949 r. w sprawie wygasania i cofania koncesji na prowadzenie garbarń, zakładów do solenia i suszenia skór surowych oraz niektórych fabryk obuwia lub pasów transmisyjnych. Dz.U.R.P. Nr 58, 1949, poz. 453.

32. Rozporządzenie Ministra Skarbu z dn. 6 grudnia 1949 r. o obowiązku prowadzenia ksiąg szczególnego typu przez podatników, prowadzących przedsiębiorstwa gastronomiczne. Dz.U.R.P. Nr 62, 1949, poz. 488.

33. Rozporządzenie Ministra Skarbu z dn. 17 grudnia 1949 r. o księgach handlowych i podatkowych. Dz.U.R.P. Nr 63, 1949, poz. 502.

34. Rozporządzenie Ministra Skarbu z dn. 19 grudnia 1949 r. w sprawie rozpoczęcia działalności Banku Rzemiosła i Handlu. Dz.U.R.P. Nr 63, 1949, poz. 505.

35. Ustawa z dn. 20 grudnia 1949 r. o prenumeracie i kolportażu czasopism i wydawnictw. Dz.U.R.P. Nr 63, 1949, poz. 497.

36. Ustawa z dn. 4 lutego 1950 r. o Społecznej Inspekcji Pracy. Dz.U. R.P. Nr 6, 1950, poz. 52.

37. Rozporządzenie Rady Ministrów z dn. 3 marca 1950 r. w sprawie obrotu i gospodarowania złomem artykułów ściernych. Dz.U.R.P. Nr 10, 1950, poz. 109.

38. Rozporządzenie Rady Ministrów z dn. 3 marca 1950 r. w sprawie obrotu i gospodarowania złomem wyrobów ogniotrwałych. Dz.U.R.P. Nr 10, 1950, poz. 110.

39. Ustawa z dn. 7 marca 1950 r. o Centralnym Urzędzie Drobnej Wytwórczości. Dz.U.R.P. Nr 10, 1950, poz. 104.

40. Rozporządzenie Przewodniczącego Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego z dn. 8 marca 1950 r. w sprawie reglamentacji wełny owczej. Dz.U.R.P. Nr 7, 1950, poz. 81.

41. Rozporządzenie Ministra Handlu Wewnętrznego z dn. 24 marca 1950 r. w sprawie unormowania wyrobu i obrotu przetworami mięsnymi. Dz.U.R.P. Nr 12, 1950, poz. 120.

42. Ustawa z dn. 20 lipca 1950 r. o rejestracji maszyn i przymusowym wykupie nieczynnych maszyn przemysłowych. Dz.U.R.P. Nr 31, 1950, poz. 285.

43. Ustawa z dn. 21 lipca 1950 r. o 6-letnim planie rozwoju gospodarczego i budowy podstaw socjalizmu w latach 1950-1955. Dz.U.R.P. Nr 37, 1950, poz. 344.

44. Rozporządzenie Przewodniczącego Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego z dn. 2 sierpnia 1950 r. w sprawie uznania niektórych nasion oleistych za reglamentowane. Dz.U.R.P. Nr 39, 1950, poz. 357.

45. Dekret z dn. 21 września 1950 r. o Państwowej Inspekcji Handlowej. Dz.U.R.P. Nr 44, 1950, poz. 396.

46. Rozporządzenie Ministra Handlu Wewnętrznego z dn. 2 listopada 1950 r. w sprawie obrotu zbożem i głównymi przetworami zbożowymi. Dz.U.R.P. Nr 2, 1951, poz. 15.

47. Rozporządzenie Przewodniczącego Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego z dn. 15 grudnia 1950 r. w sprawie określenia organów i instytucji, które przejmą niektóre sprawy należące dotychczas do zakresu działania izb przemysłowo-handlowych. Dz.U.R.P. Nr 9, 1951, poz. 71.

48. Rozporządzenie Rady Ministrów z dn. 3 stycznia 1951 r. w sprawie koncesjonowania garbarń futrzarskich. Dz.U.R.P. Nr 2, 1951, poz. 8.

49. Rozporządzenie Rady Ministrów z dn. 8 stycznia 1951 r. w sprawie zakazu lub ograniczenia używania niektórych pojazdów mechanicznych. Dz.U.R.P. Nr 4, 1951, poz. 29.

50. Rozporządzenie Przewodniczącego Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego z dn. 13 lutego 1951 r. w sprawie reglamentacji skór futerkowych. Dz.U.R.P. Nr 23, 1951, poz. 176.

51. Rozporządzenie Przewodniczącego Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego z dn. 1 marca 1951 r. w sprawie uznania niektórych materiałów drzewnych za reglamentowane. Dz.U.R.P. Nr 25, 1951, poz. 187.

52. Rozporządzenie Rady Ministrów z dn. 31 marca 1951 r. w spra-

wie trybu i zasad postępowania przy przymusowym wykupie nieczynnych maszyn przemysłowych. Dz.U.R.P. Nr 19, 1951, poz. 155.

53. Rozporządzenie Przewodniczącego Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego z dn. 7 maja 1951 r. w sprawie uznania metali nieżelaznych za reglamentowane oraz zgłoszenia do rejestracji tych metali. Dz.U.R.P. Nr 45, 1951, poz. 334.

54. Ustawa z dn. 25 maja 1951 r. o urzędzie Ministra Przemysłu Drobnego i Rzemiosła. Dz.U.R.P. Nr 32, 1951, poz. 247.

55. Dekret z dn. 2 sierpnia 1951 r. o targach i targowiskach. Dz.U.R.P. Nr 41, 1951, poz. 312.

56. Rozporządzenie Rady Ministrów z dn. 5 września 1951 r. w sprawie świadczenia usług transportowych na niektóre cele ogólnospołeczne. Dz.U.R.P. Nr 49, 1951, poz. 359.

SKOROWIDZ RZECZOWY

SPIS RZECZY:

TABLE DES MATIERES:

Chaque étude est accompagnée d'une bibliographie détaillé et d'une liste des textes juridiques.

CONTENTS:

There is a bibliography and a list of statutory laws at the end of each article.

Trzeci zeszyt krajowy «Kultury» pt.:

SOWIETYZACJA KULTURY W POLSCE

ukaże się w najbliższym czasie i będzie zawierać następujące opracowania:

Irena Gałęzowska: Nowe wytyczne filozofii.

Józef Jasnowski: Analiza programów szkolnictwa wyższego i wytycznych prac naukowych w zakresie historii.

Maria Danilewicz: Teoria i historia literatury i jej nauczanie.

Władysław Kowalczyk: Nauki społeczno-ekonomiczne.

Władysław Rydzewski: Nauki biologiczne.

W. Gniatczyński, J. Jasieńczyk i O. Żeromska: Literatura piękna.

Olga Żeromska: Teatr.

Olga Żeromska: Film.

Marian Odyniec: Sztuki plastyczne.

Skorowidz rzeczowy.

Wydawca: Edition et Librairie „LIBELLA", 12, rue St-Louis en l'Ile, Paris (IVe).
Directeur-gérant: Mme Christiane Karasiewicz.

Dépôt légal: 4e trimestre 1952.

KULTURA

REDAKTOR — **JERZY GIEDROYC**

◆

Adres Redakcji: 1, Avenue Corneille, Maisons-Laffitte (S. et O.)
Telefon: Maisons Laffitte (S. et O.) 19-04

PRZEDSTAWICIELSTWA	Egz. poj.	Prenumerata ½-roczna	Prenumerata Roczna
AFRYKA POŁUDNIOWA: Janusz Kruszyński, 1, Raglan Street, Sydenham, Johannesburg	3 sh. 9 d.	20 sh.	40 sh.
ARGENTYNA: Tadeusz Dąbrowski, «Składnica Książki Polskiej», Av. Leandro N. Alem 641, Buenos Aires	10 peso	60 peso	120 peso
AUSTRALIA: «Vistula» (Australia) PTY Ltd., 17, Pitt Street, Sydney	5 sh. (a.)	£.A.1.7.6.	£.A.2.12.6.
BELGIA i KONGO BELG.: Janina Korab Brzozowska-Csaky, 62, rue Vandrekindere, Uccle, Bruxelles. Nr konta pocztowego 7315-20	30 frb.	145 frb.	260 frb.
BRAZYLIA: Prenumeraty przyjmują: **Walery Bader,** Barao de Limeira 915, apto 58, Sao Paulo; **Julia Barcińska,** r. Erasmo Braga 227 s. 214, Rio de Janeiro, oraz **Zofia Kietlińska,** Av. Batel 1514, Curitiba, Parana	15 cruz.	90 cruz.	150 cruz.
FRANCJA: «Libella», 12, rue St-Louis-en-l'Ile, Paris-IVe	150 fr.	900 fr.	1.800 fr.
KANADA: Krystyna Krakowska, 2290, Av. Marcil, Notre Dame de Grâce, Montreal/Que., Tel. HU 8-5224; **Stan. L. Lemański,** 570, Aberdeen Ave., Winnipeg/Man.; **Stan. L. Opolski,** 880, Barton St. E. Hamilton/Ont.; Books and Newspapers Agency, **H. R. Radomski,** 107 Rose Park Drive, Toronto/Ont., Tel. HY-0829; **Stanisław Zybała,** 1089 Queen St. W., Toronto/Ont.	75 cent.	4 dol.	6 dol.
MEKSYK: Victor Stanisławski, Apartado Postal 106, Culiacan, Sin.	75 cent.	4 dol.	6 dol.
NIEMCY: «Ostatnie Wiadomości», 17a, Mannheim-Sandhofen, 4094 LSCO Schoenau, U.S. Zone; **St. Mikiciuk,** Seehamer-Str. 4, Baracke 16B/2, München 54	2,50 DM	13,50 DM	25 DM
SZWAJCARIA: Maria Wasung, 53, rue de Lausanne, Genève. Tel. 2-23-58.	2 fr. szw.	12 fr. szw.	22 fr. szw.
SZWECJA: Red. Norbert Żaba, Kallskärsgatan 1/IV, Stockholm	3 kr.	15 kr.	28 kr.
URUGUAY: Jerzy Pałuski, Calle Itu 2060, Montevideo-Melvin	75 cent.	4 dol.	6 dol.
U.S.A.: Józef Białasiewicz, 1165, Milwaukee Ave., Chicago 22, Ill.; **W. Bieńkowski,** «Gryf Publ.», 808 Wager St., Utica, N.Y.; **L. Dudarew-Ossetyński,** 28471 Ventura Blvd, Agoura, California; **S. Dziarczykowski,** 3216 W.—15 St., Los Angeles 19, California; **M. K. Dziewanowski,** 27 Aberdeen Ave., Cambridge, Mass.; **Christian M. Kretowicz,** 1828 Glenwood Ave., Toledo 2, Ohio; **Andrzej Pleszczyński,** P.O. Box 750, Santa Barbara, California; **M. Szyprowski,** 11 Cooper Street, New York 34, N.Y.; **Kazimierz Trojanowski,** 8805 Neal St., Detroit 14, Michigan; **S. Sokołowski,** 1856 E. Stiles St Philadelphia 37, Pa.	75 cent.	4 dol.	6 dol.
W. BRYTANIA: «Gryf» Publications Ltd., 169/171, Battersea Church Road, London, S.W.11 ..	3 sh. 9 d.	20 sh.	40 sh.
WŁOCHY: Ewa Wierusz-Kowalska, Corso Trieste 130/5, Roma, tel. 859632.	250 lir	1.500 lir	2.500 lir

◆

W krajach niewymienionych prenumeratę liczymy tak jak we Francji, doliczając na koszty porta 180 frs półrocznie i 360 frs rocznie.
Koszta przesyłki pojedyńczego numeru: 30 fr. fr.

◆

Należności we Francji wpłacać można przekazem pocztowym na adres: **Jerzy GIEDROYC,** 1, Av. Corneille, **Maisons-Laffitte** (S.-et-O.)

Cena 500 frs.